

HAZAI
GYÖRGY

Vámbery Ámin

VÁMBÉRY
INSPIRÁCIÓK

Litum Aurum

Vámbéry Könyvek

Hazai György

VÁMBÉRY INSPIRÁCIÓK

Nagy Szülejmán udvari
emberének magyar krónikája
A Tarih-i Ungurus és kritikája

*

Vámbéry Ármin életútja

Lilium Aurum
Dunaszerdahely
2009

A Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó Kft.
tagja az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és
Könyvterjesztők Egyesülésének

A sorozat szerkesztőbizottsága

Apor Éva
Csirkés Ferenc
Dobrovits Mihály
Hodossy Gyula
Ivanics Mária
Kubassek János
Seres István
Vásáry István

A krónikakiadás elő- és utószavát írta, a szöveget török-
ből fordította, lábjegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte,
valamint a Vámbéry Ármin életrajzot írta

HAZAI GYÖRGY

A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság
Kulturális Minisztériuma támogatta

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry
Slovenskej republiky – program Kultúra národnostných
menšín 2009

© Lilium Aurum, 2009
Translation © Hazai György, 2009
ISBN 978-80-8062-395-1

NAGY SZÜLEJMÁN
UDVARI
EMBERÉNEK
MAGYAR
KRÓNIKÁJA

A Tarih-i Ungurus
és kritikája

ELŐSZÓ

A *Tarih-i Ungurus*^{*} (*Magyarország története*), a magyar történelem e 'rejtélyes' török eredetű forrása a 19. század hatvanas éveiben jeles turkológusok írásaival vált ismertté.

E nyitányt nem követte a műnek szigorú szövegkritikán alapuló tanulmányozása.

Jómagam az ötvenes évek derekán kerültem kapcsolatba a művel. A feladat hamar kirajzolódott: a szöveg kritikai kiadására és fordítására kellett vállalkozni. Itt célom kettős volt: a művet hozzáférhetővé akartam tenni a magyar kró-

^{*}A cím tudományos átírása: *Tārīḥ-i Ungurus* vagy *Tārīḥ-i Ūngürüs*. A két variáns hangtörténeti szempontból még vitatható. A cím fenti, általunk is leginkább használt alakja a mai török helyesírás szabályait követi.

nikakutatás számára, ugyanakkor pedig bonckés alá akartam venni mint a 16. századi oszmán-török nyelv egy érdekes emlékét.

A szöveg nyersátírásával és -fordításával már a hatvanas évek elején elkészültem. Akkor jelent meg első rész tanulmányom is, amelyben vállalkozásomat bejelentettem. A folytatás azonban eltolódott. Turkológiai pályafutásom ezt követően két évtizedre *Berlin*hez kapcsolódott: ottani és nemzetközi feladatok sora térített el a feladattól. A múltól és problematikájától korántsem. Az évek során vissza-visszatértem a témához, s ha időm engedte, foglalkoztam a szöveg gondozásával.

A vállalkozás időkerete így ma már több évtizedet fog át.

A késedelmet nem bántam meg. Az idők folyamán a műhöz kapcsolódó számos kérdés és összefüggés világosodott meg. Így a problémák jelen összefoglalására a kutatás egy lényegesen előrehaladottabb szintjén lehet vállalkozni, az összképet sokkal árnyaltabban lehet felvázolni.

E könyv a török nyelvű krónika fordítását prezentálja, egyben összegezi a szöveg kritikai és tartalmi elemzésének eredményeit és problémáit. A mű szövegének kritikai kiadása először egy nemzetközi turkológiai folyóiratban jelent meg több részteltben, majd önálló könyv formájában is napvilágot látott (ld. Irodalom).

A *Tarih-i Ungurus* feldolgozása során nem kevés tapasztalattal lettem gazdagabb. A legfontosabb az volt, hogy hű kell maradni a filológia régi arany szabályához: a kritikai szövegelemzést, a megannyi részlet gondos kezelését és összegezését nem lehet és nem szabad megkerülni.

Feladatomnak a fent leírtakat tekintettem. Magától értetődő, hogy a munka megkövetelte a magyar krónika-irodalomban való tájékozódást is. A világossá vált összefüggéseket a könyv *Bevezetője* ill. *Függeléke* foglalja össze. A mű forrásainak végső tisztázása, annak krónikáink sorában való helyének kijelölése a magyar krónika-irodalom szakértőinek feladata kell, hogy legyen.

Az évek során nem egy részlet kapcsán támaszkodhatam turkológus kollégáim segítségére. A szövegkritikai munkában Barbara Kellner-Heinkele, Semih Tezcan és Andreas Tietze észrevételei és tanácsai voltak rendkívül értékesek számomra. A fordítás, a 'szövegcsíszolás' gondjait Dávid Gézával, a könyv e részének lektorával oszthattam meg. A történeti reáliák kapcsán Hóvári János látott el hasznos útmutatásokkal. Valamennyiüknek hálás köszönetet kell tolmácsolnom.

Nem kevesebb köszönettel tartozom közvetlen kollégáimnak. Így Sz. Horváth Annának, aki éveken át vett részt a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében folyó szövegkiadási projektumom munkálataiban. Továbbá B. Fahmi Sahlának és Dorogi Ilonának, e projektum korábbi és jelenlegi munkatársának, akik a könyv végső formálásának, gépi szövegszerkesztésének munkáit végezték.

* * *

Eddig tart az 1996-ban kiadott könyv előszava. Ehhez csupán a következőket szeretném hozzátenni. Az elmúlt évek során – Hodossy Gyula kezdeményezésére – egy széles tudományos köröket megmozgató Vámbéry-renezsánsz fogant meg.”

** Itt jegyzem meg, hogy e soraim írása előtt nem kevéssel – a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával – megjelent a könyv német nyelvű kiadása is, amely a krónika szövegének átírásán túl a kézirat fakszimiléjét is tartalmazza: *Die Geschichte der Ungarn in einer osmanischen Chronik des 16. Jahrhunderts: Tercümân Mahmûds Târîh-i Ungurus. Edition der Handschrift der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.* Herausgegeben von György Hazai. Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2008. (= Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölkler, Band 8)

A tudományos összejövetelek és eszmecserék során született meg e könyvem újrakiadásának gondolata.

Köztudott, hogy a magyarok eredetét érintő művek és szövegkiadások nagyon hamar eltűnnek a könyvpiacról. Így volt ez a könyv első kiadásánál is. Nem kétséges, hogy ez a kiadás számos könyvbarátnak okoz majd örömet azzal, hogy a könyv birtokába juthatnak. Mindezért hálás köszönettel tartozom Hodossy Gyula barátomnak.

BEVEZETŐ

A MŰ KIADÁSÁNAK TÖRTÉNETE

VÁMBÉRY Ármin a *Magyar Akadémiai Értesítő*ben 1860-ban megjelent rövid cikkében arról adott hírt, hogy egy középkori latin nyelvű magyar krónika török fordítására bukkant. Ugyanott jelezte, hogy a kézirat a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába került. Azt a szerénységből elhallgatott tényt, hogy a *Törökországban* birtokába került becses kéziratot jómagam ajándékozta a könyvtárnak, már egy másik írásból tudjuk meg. Ez BUDENZ Józseftől származik, aki ugyanazon folyóirat következő számában a műről már részletes leírást adott, egyben abból néhány részletet is közzétett (1861^a; ld. még BUDENZ 1861^b). Kommentárjai és kérdésfeltevései a kézirat alapos tanulmányozásáról, egyben az azzal összefüggő érdemi kérdé-

sekben való elmélyedésről vallanak. A mű eredetére ill. forrásaira vonatkozó kérdések összefoglalásával nyilvánvalóan középkori krónikáink ismerőit és kutatóit kívánta további elemzésekre buzdítani.¹

A tudomány malmai lassan őrölnek. Közel egy évszázad múlt el addig, amíg a mű ismét felbukkant a magyar történelmi irodalomban. LÉDERER Emma egy 1952-ben megjelent írásában a BUDENZ által közzétett anyagot forrásként használta, s így ismét felhívta a figyelmet a kiadatlan műre.

Jómagam a kézirattal ezt követően kezdtem foglalkozni. Első publikációm, amelyben a filológiai szövegkiadásra és a fordításra vonatkozó tervemet bejelentettem, 1961-ben látott napvilágot (HAZAI 1961^a). Ezt néhány további közlemény követte (HAZAI 1961^b, 1967, 1976, 1977, 1978, 1981^a, 1981^b, 1996). Vállalkozásom a cikkek, továbbá külföldi (*ankarai* és *göttingai*) előadásaim által a turkológiában köztudott volt.

1982-ben BLASKOVICS József – figyelmen kívül hagyva a tudományos publikációs gyakorlat egyetemes normáit – a Magvető Könyvkiadónál közzétette a mű fordítását. E 'rendhagyó' publikáció a szakszerű szöveggritikán alapuló fordítás és forrásértelmezés igényeit távolról sem elégítette ki. Az anyagot azonban ebben a formában hozzáférhetővé tette – ez volt legfőbb érdeme.

Az idők folyamán a mű részleteinek tisztázását több szerencsés mozzanat segítette elő.

Így MATUZ József (1975), majd Ernst Dieter PETRITSCH (1985) kutatásai tisztázták a szerző kilétét, s ez már önmagában is nem egy összefüggést más megvilágításba helyezett.

¹A mű a szakirodalomban Vámbéry Árminnak köszönhetően *Tarih-i Ungurus (Magyarország története)* néven vált ismertté. Vámbéry első, a művet bemutató tanulmányában az *Engerusz* alakot használta.

Hasonlóképpen jelentős volt BORZSÁK Istvánnak a tartalmi összefüggések tisztázásához való hozzájárulása.

A Nagy Sándor hagyomány jeles kutatója 1982-ben éppen e témakörben tartotta akadémiai székfoglalóját. Ez adott apropót számomra, hogy a *Tarih-i Ungurus* e vonulatának tisztázásához segítségét kérjem. BORZSÁK István meg is találta a kérdés megoldásának szálát. Nagy örömmre szolgált, hogy a témakörben közzétett írásai (1983, 1983-1984, 1985, 1988, 1992) ténylegesen fordulópontot jelentettek a mű tartalmi vonatkozásai egy jelentős részének tisztázásában.

A KÉZIRAT

A tárgyalt mű kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Keleti Gyűjteménye Török F. 57 jelzet alatt őrzi.² Az oszmán írásbeliség gyakorlatától eltérően a mű címe *Tārīh-i Ungurus* (Magyarország története) a kézirat elején fel van tüntetve [1a]. Ugyanott, a főcím alatt meg-

²A kézirat 210 levelet tartalmaz. Az író által számozatlanul hagyott leveleket később – feltehetően a 19. században – egy európai kéz paginálta. Restaurált európai könyvkötés az eredeti sötétbarna, nyomással dekorált bőrkötés felhasználásával. Világos- és középbarna színű, vízjelezett európai papír. Levélnagyság 35 x 27 cm; írástükör ca. 20.8 (~ 21.4) x 12.1 (~ 12.4) cm. Oldalanként átlagban 13 sor. Az írás típusa *neshī* (*nesih*): jól olvasható, elenyésző kivételtől eltekintve végig vokalizált. A szöveg fekete tintával, egyes kiemelések vörös tintával íródtak. Egy, a számozott első levelet megelőző számozatlan levél a kötet restaurálásánál kivált a kéziratból. Az azon található rövid bejegyzés a kézirat fedelének belső oldalára lett beraasztva. E későbbi bejegyzés a mű szempontjából érdektelen: a skorpióktól való védekezéshez ad tanácsot.

jelenik az *İsken der nā me* (Nagy Sándor *históriája*) 'alcím' is.³ Mindkét címbejegyzés európai kéz duktusáról vall.⁴

A 'címet' tartalmazó oldalon néhány bejegyzés tájékoztat a kézirat korábbi tulajdonosairól. Így tudjuk meg, hogy a kézirat korábban *Muḥammed Amīn Abū l-Is'ād Tūst ū rzā de* (?) birtokában volt.⁵ Egy másik bejegyzés arról a korábban már említett tényről tudósít, hogy a kézirat a 19. század derekán *Raṣīdū' l-Ungurusī* (Magyarországi *Raṣīd* = Vámbéry Ármin) tulajdonába került.

A kézirat minden valószínűség szerint autográf, egyben pedig unikumnak tekinthető. Ennek ellenkezőjének feltevésére semmi alapunk nincs. Így a kézirat abban a vonatkozásban nem nyújt semmiféle támpontot, hogy az másolat lenne. Hasonlóképpen nincs tudomásunk arról, hogy a műről másolat készült volna. A katalogizált gyűjteményekben ilyen kézirat mindmáig nem bukkant fel.⁶

³Feltűnő, hogy az 'alcím' később valaki kivakarással el akarta távolítani. Az 'alcím' alatt, esetleg annak kiegészítéseként, egy szó jelenik meg, amely a törlési kísérlet miatt olvashatatlaná vált. A betűsor talán így rekonstruálható: *p.k.d.s.t* vagy *y.k.d.s.t*.

⁴A bejegyzés feltehetően Vámbéry Árminnek tulajdonítható.

⁵Kevésbé valószínű a pontosatlan betűkkel írt név *Ṭūsūnī-zāde* (*Ṭo sunī-zāde*) ill. *Ṭūsavī-zāde* (= *Ṭo syavī-zāde*) olvasata. – VÁMBÉRY feltevése (1860. 362), miszerint a kézirat korábbi tulajdonosát tudatja e bejegyzés a mű másolására vonatkozna, s így az ezen helyen említett személyt egy későbbi másolónak kellene tekinteni, nem tekinthető helytállónak. A bejegyzés szövegében a kérdést eldöntő szó jól olvasható, abban az arab *ṣaḥa ba* 'birtokolni' ige X. törzséhez tartozó *istiṣḥabahu* alakot ismerhetjük fel 'megszerezte, birtokba vette (azt)' jelentésben. A szó olvasatánál a *nasaha* 'másolni' ige nem jöhet számításba: ezt a lehetőséget a két szó hangalakjának és így írásának különbsége kizárja. Egy esetleges másolás vonatkozásában a kézirat semmiféle közlést nem tartalmaz.

A SZERZŐ

A szerző kilétének felderítéséhez a legfontosabb nyomjelzést saját neve szolgáltatja. A név *tercümán* 'tolmács' eleme elárulja, hogy személyét a kor ilyen foglalkozású udvari tisztviselőinek sorában kell keresni.

Szerencsés körülmények folytán az utóbbi évtizedek kutatásai fényt vetettek *Nagy Szulejmán* udvari hivatalának ezen szektorára és az ott működő személyek életútjára ill. pályafutására.

Forrásaink – amint MATUZ József ezt idézett tanulmányában már kimutatta – jól ismerték *Terdzsümán Mahmúd* személyét, aki mint a *Porta* egyik ismert diplomatája fényes karriert futott be.

A minket közelebb érdeklő összefüggések miatt fontos megjegyezni, hogy e korszakban az udvari tolmácsok sorában csak egy *Mahmúd* szerepel. Így forrásaink névadatai alapján a szerző azonosításakor csupán egy személyt vehetünk figyelembe. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az udvari tolmácsokra vonatkozó források *Mahmúd* kapcsán csak politikai-diplomáciai tevékenységéről tudósítanak; arról nincs tudomásuk, hogy valamilyen irodalmi-történelmi mű szerzője lenne. Így ez az azonosítás lényegében egy – mindmáig mindenki által elfogadott – feltevés, amelyet történeti forrásaink közvetlenül nem igazolnak. Amint azonban látni fogjuk, annál inkább megerősíti ezt a

⁶Az idők folyamán, elsősorban az 'őstörténeti csodabogarak' szaporítóinak körében többször merült fel a kérdés, hogy mi a köze a műnek az isztambuli szeráj kézirat-gyűjteményében hasonló cím alatt ismert műhöz. A válasz: semmi. Az a mű, amelynek mikrofilmje több mint húsz éve birtokomban van, a 17. század végén ill. a 18. század elején lezajlott tizenötéves háború első éveinek eseményeit tárgyalja. (Mindehhez ld. még FODOR István 1982. 116 sqq.)

mű keletkezése, tartalma és tervezett rendeltetése körül világos rendszerbe formálódó tények egész sora.

Terdzsümán Mahmúd személyét MATUZ József egy bajor nemesi családból származó, a magyar királyi udvarban szolgáló apródéval azonosította, aki a *mohácsi* csatában igen fiatalon esett török fogságba (1975. 49-51). Ez egyben az *Oszmán Birodalomban* később kibontakozó fényes karrier kezdetét jelentette számára. E kutatások nyomán az életút, udvari pályafutás és diplomáciai tevékenység legfőbb állomásai és eseményei is ismertté váltak.

A portai tolmács-diplomata képét teljesebbé tette Ernst Dieter PETRITSCH rendkívül széles levéltári forrásanyagban alapuló kutatása, amely egyértelműen bizonyította, hogy *Terdzsümán Mahmúd* személyét *Jakob von Pibrach* bécsi zsidó kereskedő *Sebold* fiával kell azonosítani (1985. 60-68). E kutatások nemcsak a személy – szerzőnk – kilétét helyezték más megvilágításba. Számos fontos adattal egészítették ki a MATUZ József által összegyűjtött és értékelt források közléseit. A *Terdzsümán Mahmúdra* vonatkozó kép így tényekben gazdagabbá, részleteiben lényegesen árnyaltabbá vált.

Ez a tabló a szerző személyét a kor egy rendkívüli tehetséggel megáldott, a történelmi körülményeket és saját érdekeit kitűnően felismerő szereplőjeként mutatja be. Egy diplomataét, aki az akkori két világ, *Európa* és az *Oszmán Birodalom* közötti konfrontációban éli le életét, aki e nehéz közegben – a kettős ügynök szerepét is vállalva – kitűnően találja meg önnön érdekei érvényesítésének útját.

Tények, amelyek gazdagságukat és színességüket tekintve történelmi regénybe kíváncsoznak. Ugyanezen tények nekünk a nevéhez kapcsolódó történelmi mű jobb megértésében segítenek.

Az eseményekben gazdag, a korabeli politikával, diplomáciai törekvésekkel oly szorosan összefüggő életút a történelmi források egész seregében hagyott nyomot. Joggal

remélhetjük, hogy korántsem vagyunk az adatok sorának lezárásánál. S talán azt is, hogy a későbbi kutatások során a történelmi források is igazolni fogják *Terdzsümán Mahmúd* krónikai szerzőségét, azaz azt, hogy a *Tarih-i Ungurust* minden kételet kizáróan az ő művének tekint-
hetjük.

A MŰ KELETKEZÉSÉNEK KÉRDÉSEI

A mű keletkezését illetően a szerző ezt érintő közléséből kell kiindulnunk. Tőle a kézirat **2b-3a** oldalán a következő tudósítást kapjuk:

„Amikor a [*Szülejmán* szultán] kardja csapásával meghódította *Ungurusz* tartományának várai közül néhány vár népe *Bécs* királyának hódolt és nem engedelmeskedett a padisahi parancsnak, ezért ő tengernyi katona élén ellenük vonult és egyetlen intésével meghódította azokat. Akkor az *Usztulni Belgirád* nevű várban egy *latin* nyelvű könyv került kézre. Tartalmát megvizsgálva (kiderült), hogy az *Ungurusz* tartományának története a régi időktől kezdődően. Arra törekedett, hogy megmagyarázza, miként virágzott fel az a tartomány, mely okból nevezték *Ungurusznak*, székvárosát, *Budint* miért nevezték el *Budin*nek, mi volt a neve korábbi székhelyeinek, miféle királyok követték (ott) egymást, azok mikor, kikkel harcoltak, mennyi ideig uralkodtak és éltek. Ezért én, e gyenge, nyomorult szolga, *Terdzsümán Mahmúd*, elhatároztam, hogy lefordítom azt. Talán eljön majd az idő, amikor a kor padisahjának és 'sorske-

gyeltjének' nemes tekintete rátéved ennek a megvetésre méltó szegénynek az ajándékára, és méltóztatik majd jóindulatával és kegyességével elhalmozni alázatos szolgáját.”

Az egyértelmű szerzői közlés szerint a műben egy latin nyelvű, a magyarok történetét tárgyaló krónika fordítását kell látnunk; keletkezésének időpontját illetően *Székesfehérvár* török kézre kerülésének évét, azaz 1543-at terminus post quemnek lehet tekintenünk.

A szöveg elemzése és a tartalmi összefüggések feltárása azonban azt mutatja, hogy a szerző fenti közlését kétellyel kell fogadnunk: a tények a szerzői állítás ellenkezőjéről tanúskodnak. Így bizonyos az, hogy nem egy egyszerű krónika-fordítással, hanem egy többszálú krónika-kompilációval van dolgunk, amely egy meghatározott politikai-ideológiai célt, nevezetesen *Nagy Szulejmán* nyugati hódítása-inak propagálását volt hivatott szolgálni. Ez a cél határozta meg a szerzői kompozíciót, s így a rendelkezésre álló forrásanyag felhasználását is.

Ha a szerzői közlésnek a mű eredetére vonatkozó része nem bizonyul hitelesnek, hogyan ítéldhetjük meg a *Székesfehérvárra* vonatkozó közlést? E tekintetben nincsenek a szerzői állításnak ellentmondó adataink. Azt a lehetőséget azonban nem zárhatjuk ki, hogy a *Székesfehérvár*-ra, az ottani könyvtári bűvárkodásra való utalás is csupán szerzői szülemény, amely a mű eredetiségét és hitelességét volt hivatott igazolni.

Ezen kérdőjellel kísért kételyünk nincs kihatással a mű keletkezésének időpontját érintő megfontolásokra.

Amint látni fogjuk, több belső összefüggés erősíti meg, hogy a mű születése, pontosabban e munka megkezdése a 16. század negyvenes éveinek derekához kapcsolódott.

Már a korai kutatások is egyértelműen kimutatták, hogy a műben két különböző, a szerző által azonban mesterien

egybeolvasztott tartalmi vonulattal, nevezetesen *Nagy Sándor* históriájával ill. a magyarok történetének rövid összefoglalásával van dolgunk (BUDENZ 1861. 283-292). A két vonulat értelemszerűen két különböző, esetleg többpólusú forrásháttérre támaszkodhat.

Ugyanakkor a török szöveg filológiai elemzése nem kevés új problémát jelez, további meggondolásokra készítet.

Az eredeti szöveg már az első pillanatban is számos hiányról tanúskodik. Személy- és helynevek, ritkábban évszámok helye lett kihagyva, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy azok beírására majd később kerül sor.

Kézenfekvő lenne az a feltevés, hogy a szöveget papírra vető a neveket kiemelés céljából később más színű tintával akarta bevezetni. E gyakorlat jól ismert volt a török kéziratok 'szerkesztésében'.

E feltevést azonban rendkívül gyengíti néhány tény. Feltűnő, hogy a 'lakunák' a kézirat **8b-39b** közötti szakaszban rendkívül gyakoriak: e részben 31 szó bejegyzésére váró rövid kihagyás ill. 4 hosszabb kihagyás fordul elő. Utóbbiak esetében a szerkesztési cél nem egyértelmű.

A kézirat többi részében, pontosabban a **40a-209b** közötti lényegesen hosszabb szakaszban a kihagyások száma – összehasonlításban – elenyészőnek tűnik. Feltűnő, hogy a nagy kihagyási gyakoriságot mutató szövegrészben a *Nagy Sándor*-történet kerül bemutatásra.

A fentiekből egyértelműen következik, hogy a szöveg leírásakor több gond volt a *Nagy Sándor*-történet szerkesztésével, az odavágó forrásanyag adatainak pontosításával, mint a mű többi részével.

Miből következtek ezek a gondok? Milyen hátráltató tényezők jelentkezhetek a papírra vetés fázisában?

Ebben az összefüggésben joggal merül fel az a kérdés, hogy a mű szerkesztésekor volt-e a szerző kezében írott vagy nyomtatott forrás? *Magyarországi*, majd későbbi nyu-

gati útjai során gondolt-e erre a mozzanatra?⁷ Ha nem így járt el, akkor a munka végső fázisában csak korábbi anyagaira támaszkodhatott.

Joggal merülhet fel az a gondolat, hogy *Terdzsümán Mahmúd* talán felületesen készítette el jegyzeteit ill. vázlatait, s a szerkesztés során már nem jól ismerte ki magát azokban. A személy- és helynevek vonatkozásában elbizonytalanodhatott, az adatokat esetleg revideálni akarta. Talán ezért járt el úgy, hogy számos név helyét üresen hagyta, remélve, hogy később, amikor alkalma adódik, a neveket bevezeti.

Felmerülhet azonban az a gondolat is, hogy a végső munkafázis, maga a papírra vetés talán nem is *Terdzsümán Mahmúd* munkája volt. E feladat esetleg valaki másra hárult, akinek az ismeretlen névanyag kezelésében nehézségei voltak, s aki a kérdéses helyeket inkább üresen hagyta, azt remélve, hogy megbízója, *Terdzsümán Mahmúd* segítségével e helyeket később teljessé teszi.

Mindez azt jelentené, hogy a kézirat megszületésénél nem egy, hanem két 'szerkesztővel' kellene számolnunk.⁸

Egy feltevés, ami megerősítést igényel. Kérdés, hogy a kézirat maga nyújt-e ilyen támpontokat.

A válasz megkísérlése előtt összegezzünk néhány tényt a kézirat nyelvére és írására vonatkozólag.

A *Tarih-i Ungurus* nyelve a korszak más irodalmi-történeti alkotásaival összehasonlításban egyszerűnek mondható. Ebben a korszak általános jellegű 'elidegenedési' tendenciája nem érvényesül, így annak nyelve a népnyelv

⁷Ne feledjük, THURÓCZY János nyomtatott műve (*A magyarok krónikája*) az akkori 'könyvpiacon' viszonylag könnyen hozzáférhető volt.

⁸A kézirat autográf karakterére tett állításunk így annyiban módosulna, hogy a szerzőnek magának nem a papírra vetés, hanem a szövegellenőrzés feladata jutott.

közelségében marad. A szöveg által mutatott fonetikai sajátosságok mind a mássalhangzók, mind a magánhangzók szférájában tipikus középoszmánli állapotáról vallanak.

A szerző személyének tisztázására vonatkozó kutatások során joggal merült fel az a nyelvi vonatkozású kérdés, hogy a szerző német anyanyelvűsége nem hagyott-e nyomot a *Tarih-i Ungurus* nyelvében. Más szóval, nem kell-e számolni 'germanizmusok' beszűrődésével.⁹

A mű nyelvi összképe ilyen vonatkozásban rendkívül csekély közvetlen fogódzópontot ad. A hangtan szférájában nincs keresni valónk. Ami a szintaxist illeti, következetlenség, vagy a hiba határát súroló lazaság bukkan fel jócskán, ezek azonban egy tűrési határon belül maradnak. Más szóval: ilyen pontatlanságok egy török anyanyelvű szerzőnél is előfordulhatnak.¹⁰

Biztosabb fogódzópontot a kifejezéstár nyújthat. Itt egy-két esetben 'tükörfordításra' gondolhatunk. Ilyen eredetű fordulat a mű nyelvébe könnyen bekerülhetett. Természetesen minden ilyen vizsgálat nagy körültekintést igényel. Ne feledjük: nem a korabeli nyelvállapottal van dolgunk; egy fordulat helyességének vagy idegenségének ellenőrzési lehetőségei nem azonosak.¹¹

⁹A szóba jöhető ilyen fordulatokat a mű nyelvészeti feldolgozásában szeretnénk összegezni. Itt csupán egy, bizonyosnak tűnő helyet szeretnénk megemlíteni. A szövegben *Batuszi Akdur* mongol kán alattvalójaként öt kán kerül említésre. A török szövegben ez *beş hanlar* 'öt kán(ok)' alakban jelenik meg. Itt egyértelműen egy germanizmussal/latinizmussal állunk szemben.

¹⁰Ezek egy része természetesen úgy lenne magyarázható, hogy az 'anyanyelvi szerkesztő' nem gondosan végezte feladatát, hanem nolens volens a szövegelőzmény rabja maradt.

¹¹Néhány adat tanúsága szerint *Terdzsümán Mahmúd*nak valamelyes magyar nyelvi ismeretei is lehetnek. Lehetséges azonban, hogy ezen adatok egy magyar nyelvű 'konzultáns' segítségével kerültek a szövegbe. A *korona* szó kezelése és a *Forgách* névnek

A korabeli forrásokból tudjuk, hogy *Terdzsümán Mahmúd* az oszmán-török nyelvet magas szinten sajátította el. Az a kérdés természetesen nyitva marad, hogy egyformán jól bírta-e a nyelv beszélt és írott változatát.

E ponton emlékezetbe kell idézni néhány nem lényegtelen mozzanatot.

Nem kétséges, hogy a szöveg mutat nyelvi következetlenséget vagy pontatlanságot. Ugyanakkor egyértelmű, hogy írója az arab írás minden csínjának-binjának birtokában volt. A szövegben használt arab eredetű szavak helyesírása csaknem kifogástalan: hiba elenyészően kis számban fordul elő. A vokalizálási jelek használata, amely alapos nyelvismeretet igényel, ugyanezt a képet mutatja. Éppen ebben a szférában van egy-két olyan pont, amely a részletek igen-igen alapos ismeretéről tanúskodik. Olyan tapasztalati mélységről, amelyet az idegen származású *Terdzsümán Mahmúd* esetében aligha szabad feltételeznünk.

Itt kell megemlítenünk azt is, hogy a személy- és helynevek körében mutatkozó nem kevés pontatlanság némelyike is esetleg azzal nyer magyarázatot, hogy a szöveg előállításának két 'gazdája' volt.

Példaként idézhetjük az arab írás pontjainak eltévesztése miatt felbukkanó 'változatokat'. Így *Nizandzs* (helyesen *Bizandzs* 'Bizánc'), *Akbelja* (népetimológiára emlékeztető alak **Akilja* 'Aquila' helyett), *Parir* (*Pariz* 'Párizs' helyett), *Pulapusz* (*Juliánusz* helyett) stb. Ezek az alakok joggal sugallják azt a gondolatot, hogy a szöveg leírója bizonyos előzményekből dolgozott és ismeretei hiányában követte el ezeket a tévedéseket. Azt ugyanis aligha tételezhetjük fel, hogy *Terdzsümán Mahmúd* ne ismerte volna e nevek

Farkas névre való változtatása talán erről vall. A szerző – a török névalakok mellett – használja a *Buda* nevet is. Ez jól élhetett emlékezetében.

helyes alakját. De túl a betűtévesztéssel magyarázható név-változatokon nem egy olyan torzult névalakkal is találkozunk, amely aligha írható egy a német és latin nyelvben jártas személy számlájára.¹²

Végül a szöveg maga nyújt meggondolásra érdemes támpontot abban a vonatkozásban, hogy a kézirat elkészítésénél esetleg két személy munkájával kell számolnunk. Idézzük a mű utolsó sorait:

„Itt legyen vége e beszélynek!
Ahhoz, ki olvassa és ki meghallgatja, ó
Fenséges,
Holnap légy irgalmas mindegyikéhez,
Amikor majd végtelenül elesettek lesznek!
Írójának is irgalmazz,
Ne gyötörje a pokol a nyomorultat!
Mesterének lelkét is vidítsd fel!
A Te dicsőségedre, ó Szolgák Ura,
Fejeződjék be e helyen a történet,
Mindnyájunkon köszörmöljön meg Ő, akihez
segítségért kell fohászodni!”

A kiemelt két megjelölés megerősíti azt a feltevést, hogy a kézirat megszületésénél minden valószínűség szerint két személy munkálkodását kell figyelembe venni. Így valószínűleg helyes az az értelmezés, hogy *Terdzsümán Mahmúd*, a szerző (a végszóban *üstad* 'mester') a török kézirat formálásában valakinek a segítségére támaszkodhatott. Ez

¹²A mű névanyaga – elegendő áttekinteni a mutatókat – számos ilyen alakot mutat. Kiemelkedő példaként utalhatunk a *Wilhelmus* alaknak *Balhumuzzá* való torzulására ill. az ismert történeti személyhez kapcsolódó földrajzi háttér megváltoztatására (ld. a jegyzeteknél: 187, 193 és 195). Ezen összefüggéshez ld. még ugyanott: 89 és 108.

a személy a mű záró soraiban (ott a *kátip* 'írnok' szó jelenik meg) vele együtt esdekelt isteni kegyelemért, és ne feledjük, feltehetően várta a szultáni jutalmat. A két személy között kialakult 'kollegiális' együttműködés *Terdzsümán Mahmúd* bölcs önkritikájának is bizonyítéka lehet. Bármennyire is kitűnő ismerője volt az oszmán-török nyelvnek, józanul mérte fel, hogy műve szerkesztésénél anyanyelvű személy segítségére van szüksége.

Bárhogy is áll a dolog, azt joggal tételezhetjük fel, hogy a kézirat végső formába öntésénél bizonyos 'piszkozati előzmények' álltak rendelkezésre. Mennyire voltak pontosak ezek a 'vázlatok' ill. nyersfordítás-jellegű munkapapírok, nem tudhatjuk. Bizonyosnak tűnik azonban, hogy egyes hibákat nagy valószínűséggel a leíró számlájára kell írunk.

Fogadjuk el, hogy *Terdzsümán Mahmúd Székesfehérvár* elfoglalásának évében kapta az ihletet műve megírására. Fogadjuk el azt is, hogy ekkor kezdte el a koncepciót sugalló források feldolgozását, kivonatolását, esetleg talán a szerkesztés alapjául szolgáló szöveg ill. nyersfordítás elkészítését is.

Bizonyos azonban az, hogy ennek az anyagnak az adott kéziratban való megtestesülése még jó ideig várathatott magára.

Mennyit? E kérdésre talán sohasem tudunk majd válaszolni. Fűzzünk e kérdéshez továbbiakat: az író vagy az író-írnok páros lezártak tekintette a művet ebben a formájában? Az üresen maradt szövegkihagyások inkább azt sugallják, hogy egy végső szerkesztés feltehetően tervbe volt véve. Elmaradása azzal nyerne magyarázatot, hogy a szerző az idő múlásával koncepcióját már nem tekintette aktuálisnak? Vagy a halál akadályozta meg abban, hogy a mű végső szerkesztésére sor kerüljön?

Amint már fentebb említettem, e ponton a kérdéseket csak további kérdések vagy feltevések követhetik.

Van azonban egy meggondolkoztató tény, amiről nem szabad megfeledkeznünk. A kézirat sorsára vonatkozó

adatok azt jelzik, hogy az korábban egy kevésbé ismert személy birtokában volt. Mindez pedig nagyon valószínűvé teszi azt, hogy a mű – ellentétben a szerző becsvágyó terveivel – sohasem került a szultán kezébe, ahonnan természetes útja a szeráj könyvtárába vezetett volna.

A MŰ FORRÁSAI

Milyen forrásra ill. forrásokra támaszkodott *Terdzsümán Mahmúd* művének megírásában? Más szóval igaz-e az a szerzői közlés, hogy a mű egyetlen latin nyelvű előzményre támaszkodott, amelynek török fordítása az ő tollán született meg?

Már a szöveg első kritikai elemzője, BUDENZ József is kétellyel fogadta ezt az állítást. Kételye elsősorban azon a tényen alapult, hogy a magyar történelem krónika-irodalma nem ismer olyan művet, amelyben *Nagy Sándor* története a *Tarih-i Ungurus*ban ismert terjedelemben és formában jelenne meg. Tegyük hozzá: ilyen mű mindmáig nem bukkant elő; ma már jól ismert okokból nem is bukkanhatott elő.

Így kézenfekvő volt, hogy a *Nagy Sándorra* vonatkozó, jelentős nagyságrendű 'betét' más forráscsoportból került a műbe. BORZSÁK Istváné az érdem, hogy e forrást I. M. IUSTINUS világtörténeti vázlatával azonosította.

E fontos nyomvonal részletesebb bemutatása és az adatok könnyebb kezelése érdekében fontosnak tartottuk e forrás számunkra releváns elemeinek összefoglalását (ld. *Függelék. 1–4. rész*).

E vázlat, amely a két szöveg összehasonlítása alapján született, nem kevés tanúsággal bír. Egyfelől világosan mutatja az egyértelmű egyezéseket, másfelől pedig figyelmeztet az eltérésekre is. Ez utóbbiak azt jelzik, hogy *Terdzsümán Mahmúd* művének megírásakor talán IUSTINUS

művének nem egy 'klasszikus', hanem az ő korában ismert, bizonyos részleteiben módosult változatát használhatta, vagy – megfontolt írói szándéktól vezetve – egyes részleteit jómaga változtatta meg, formálta át mondandója számára.

Mindebből értelemszerűen következik, hogy csupán a mű egyharmadát (8a-77b) kitevő e 'fejezet' kirekesztése után maradó rész az, amelynek forrását vagy forrásait a magyar krónika-irodalom ma ismert, ha úgy tetszik 'kodifikált' művei között kell keresnünk.

A *Tarih-i Ungurus* tartalmilag egyértelműen a krónikáinkból jól ismert koncepció, a magyar-hun rokonság és a 'többszöri honfoglalás' eszmei talaján áll.¹³ A jól ismert eseménysor elemei *Terdzsümán Mahmúd* tollán azonban – ismét saját írói elképzeléseinek igényei miatt – nem kevésbé módosulnak. *Attila* birodalma felbomlik, belviszályok lesznek úrrá. *Csaba* arra kényszerül, hogy népével visszatérjen az őshazába. Ezt azonban – a magyar krónikáktól eltérően – szinte nyomban követi *Árpádnak* és vezéreinek a 'régí' új haza megkeresésének a honfoglalásba torkolódó eseménysoara. Ehhez hasonló a folytatás is: az *István* király trónralépéséig eltelt évszázad eseményeiről nem történik említés. Így a kalandozásokra vonatkozó részek teljesen elmaradnak.

A *Szent István* uralkodásával kezdődő részben fontos nyomvonalak bontakoznak ki. Így világos, hogy a *Tarih-i Ungurus*ban leírt történet tartalmi menete a *Képes Krónika* ill. THURÓCZY János művének szövegéből jól ismert eseménysort követi. Az egyezések az események rendjén túl a részletekben is szembeötlőek. Legjobb, világos rendszerbe illeszkedő példája ennek a királyok és ellenkirályok uralkodásának időtartamára ill. az elhalálozásuk kapcsán

¹³A mű pontosan három szakaszban rögzíti a hun-magyarok Pannóniába való bejövételét (vö. 5a, 46b és 85a).

említett, a temetkezési helyekre vonatkozó adatok (ld. *Függelék.* 6. rész). Ebben az adatsorban az egyezések dominálnak, az eltérések minimálisak.¹⁴ Különös figyelmet érdemelnek azok a helyek, ahol a török szöveg THURÓCZY művével egyezik, a *Képes Krónikától* azonban eltér.¹⁵

Mindebből értelemszerűen következik, hogy *Terdzsümán Mahmúd* a *Képes Krónika* családjához tartozó művekből, vagy THURÓCZYNak ezen ismeretanyagot a 15. század végén magába építő művéből, esetleg ennek későbbi átdolgozásaiból meríthette ismereteit.

Fentiekből, továbbá a mű kronológiai keretéből adódóan – amint erre már BUDENZ József is utalt – kézenfekvő,

¹⁴A néhány eltérés regisztrálása nem érdektelen. IV. Béla esetében a török krónika mindkét magyar forrástól eltér. IV. László: az adathiány tekintetében a *Tarih-i Ungurus* THURÓCZYval egyezik. III. András: egyik magyar forrás sem közöl adatot az uralkodás időtartamára; a török krónika ezt – helyesen – 11 évben adja meg. Zsigmond esetében a török krónika 70 évig tartó uralkodásáról ír. Valószínű, hogy THURÓCZYNak az uralkodó életkorára vonatkozó közlése lett tévesen átvéve (337: „...életének hetvenedik esztendejében ... befejezte életét.”).

¹⁵Megemlítendő, hogy BUDENZ a *Tarih-i Ungurus* és THURÓCZY művének összekapcsolásában ugyanakkor nehézséget látott abban, hogy a török szövegben *Attila* neve mindig *Atilusz* alakban jelenik meg, míg ez az alak THURÓCZYNál ismeretlen (1860. 292). Feltehető, hogy az eltérés a török krónika szerkesztésével, a név szándékos 'ellatinosításával' megmagyarázható. – Ide kívánczik annak az ismert kuriózumnak megemlézése, hogy a *Képes Krónika* három helyütt néhány szavas arab írásos magyar és latin nyelvű bejegyzést tartalmaz (vö. ZSINKA Ferenc, A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései. In: *Magyar Könyvszemle* 30.1923.248-250). Ezek közül az egyik („Turóds János krónikája”) a két mű közötti ismert kapcsolatra utal. E bejegyzések *Terdzsümán Mahmúd* tollából származnának? Ezen, ugyancsak megkérdőjelezett hipotézis azt jelentené, hogy ez a mű valóban megfordult szerzőnk kezében?

hogy THURÓCZY *Mátyás* korában keletkezett művét kiemelt figyelemben kell részesítenünk.¹⁶ Tegyük azonban hozzá: THURÓCZY művének a *Nagy Lajos* korától *Mátyás* uralkodásáig terjedő része, amely a *Képes Krónika* által tárgyalt eseménysort követő időszakot tárgyalja, a *Tarih-i Ungurus* egy szerény szegmentumát képezi: e korszakra a mű 418 oldalából mindössze 38 jut.

Az a tény, hogy *Terdzsümán Mahmúd* a magyar történelem ezen időszakát lényegesen szűkszavúbban adja elő, minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a magyar-török kapcsolatok – elsősorban háborúk és összecsapások – bemutatása meggondolkoztató feladat elé állította a szerzőt. A török történelem akkori közelmúltjának eseményei jól ismertek voltak *Nagy Szulejmán* korában. Kérdés azonban, hogy *Terdzsümán Mahmúd*nak szolid ismeretei voltak-e minderről. Ha nem, jól megfontolt okokból valószínűleg a rövidítés útját választotta. Hasonló irányba hatott a jól ismert ideológiai koncepció is: az oszmánok sikeré-

¹⁶Két feltűnő egyezés kiemelendő. 1. THURÓCZY *Pannónia* nevét a latin *panis* 'kenyér' szóból származtatja. HORVÁTH Jánosnak az a közlése, hogy ez „THURÓCZY önkényes magyarázata”, (THURÓCZY 441; 85. jegyzet) jelzi, hogy itt a motívum egyedi előfordulásával van dolgunk. Ez pedig egyben fontos nyomjelzésnek számít a két mű kapcsolatainak vizsgálatában. 2. *Erdély* német nevének a hét vezér számára kijelölt hét várhoz való kapcsolása (THURÓCZY 73: „E hét had fölé, vezetésükre, egy-egy kapitányt rendelték ... hét földvárat építettek ... Emiatt nevezik a földnek ezt a részét a németek *Siebenburg*nak, vagyis hét várnak mind a mai napig.”). *Terdzsümán Mahmúd* a hét kapitány eredetét ugyan más korhoz kapcsolja, a névmagyarázatot, amelyet a *Képes Krónika* nem ismer, azonban átveszi. Ehhez ld. még HORVÁTH János magyarázatát (THURÓCZY 455; 155. jegyzet). Ide tartozik az *Attilának* a remetével való találkozásának története. Ez THURÓCZY azon helyével egyezik, amelynek HORVÁTH János véleménye szerint más latin forrással nincs párhuzama (THURÓCZY 445; 111 jegyzet).

nek kellett dominálni. Az oszmánok kudarcai – megfelelő formában – természetesen említésre kerültek, de összességükben szerényebb részre tarthattak igényt. A *Hunyadikorszaknak* a törökök számára nem mindig hízelgő eseményeinek bővebb bemutatására pedig mi szükség lett volna?

Az események összességét tekintve a tárgyalás vonala nem kevés egyezést, ugyanakkor azonban – inkább a részletekben – számos eltérést mutat.

Mindez nem teszi lehetővé azt, hogy a mű ezen részeinek forrását minden kételyt kizáróan THURÓCZY János művében lássuk. Talán e krónika későbbi nyugati felhasználóinak művei irányában kell keresni az összekötő szálakat?¹⁷

A további összehasonlítások céljából összeállítandó kritériumsorban jól érthető módon a különbségeknek, a többleteknek vagy az eltérő mozzanatoknak jut a főszerep.

A többletek sorából kiemelendő két olyan részlet, amely a *Képes Krónika* és THURÓCZY János művében hiányzik. Az első *Szent István* korának *Marcusianusz* királlyal való összecsapásának története. Ez esetben minden bizonnyal valamilyen, e pillanatban nem azonosítható esemény krónikai átköltésével-átszerkesztésével állunk szemben. Lényegesen terjedelmesebb és talán többágú a másik többlet, amely a tatárjárásra vonatkozik.

Az eltérő prezentációk sorát rendkívül óvatossággal kell kezelnünk. Itt a különbség forrása gyakran – talán legtöbbször – a szerzői tévedés vagy a szándékos 'kiszínesí-

¹⁷Kérdés, hogy mennyiben jöhetnek számba írott török források ill. a korábbi időszak vonatkozásában még feltehetően élő szájhagyomány. E részben mindenképpen szembevetendő, hogy a szerző, elhagyván a magyar forrásanyag vezérfonalát, egyes részletekben nagyfokú tájékozatlanságot (vagy érdektelenséget?) mutat (ld. a *Mátyás* trónralépésére vonatkozó részt: 205b).

tés', az események mozgalmassabbá-izgalmasabbá tételének szándéka lehetett. Nyilvánvalóan ilyennek kell tekinteni azokat a helyeket, ahol egyes uralkodók elhunytakor belépnek az ármány és a gyilok eszközei. A 15. századi krónikák családjainak, a különböző kiágazásoknak gondos megvizsgálása, más szóval az elemzésbe bevonható korabeli források, az esetleges nyugati átdolgozások körének kiszélesítése biztosíthat majd szilárd alapot az érdemi szövegelemzések folytatásához ill. a forrásháttér végleges tisztázásához.

A szöveg közzétételére vállalkozó turkológusnak e ponton kell megállnia. Szerény megjegyzéseivel talán már át is lépett egy határt. A fent jelzett feladat elvégzése krónika-irodalmunk szakértőire vár.

AZ ÍRÓI CÉL

A szerző maga úgy fogalmaz, hogy művének megírására azért vállalkozott, mert a magyar földön hadakozó uralkodóját akarta megfelelően tájékoztatni a magyarok eredetéről és történelméről. Természetesen nem rejtette véka alá, hogy művéért a szultán jutalmát remélte.

Az időpont és a történelmi kontextus önmagában magyarázza és jogossá teszi a vállalkozást. *Nagy Szulejmán* – uralkodásának zenitjén – magyar földön háborúzik. A *Magyarország* három része szakadását bevezető *mohácsi katasztrófát* – a szultán diadalát – követi *Buda* elveszejtése, a török tartós berendezkedésének kezdete. Az ambíciók – az eredeti tervek szerint – tovább mutatnak. *Bécs* a további cél. Világosan jelzik ezt 1529 és 1532 eseményei.

S itt van az a pont, ahol a *Tarih-i Ungurus* szerzői elképzelése is távolabbra mutat. Jómaga egy különleges síkon jól támogathatja uralkodójának ügyét, adhat – reméli – történeti-ideológiai impulzust egy világtörténelmi jelentőségű vállalkozás számára.

Terdzsümán Mahmúd művéből már az első látásra is világosan bontakozik ki a szerző burkolt, de nagyon is egyértelmű koncepciója: *Nagy Szülejmán* elé a történelem legnagyobb hódítóinak, *Nagy Sándornak* és *Attilának* példait állítja, hogy így az uralkodót a nyugat elleni háborúk folytatására, elsősorban is *Bécs* bevételére buzdítsa.

A dolgok mélyében azonban még több rejlik. Ezt *BORZSÁK* István kutatásai világították meg. Ő mutatott rá arra, hogy valójában *Nagy Szulejmán* uralmának és hódításainak történeti legitimációjáról van szó. *Konstantinápoly* ura *Nagy Sándor* hatalmának jogos örököse és folytatója, így tehát, a történeti folytonosságot tekintve, a *Kelet-Római Birodalom* régiójának jogos birtokosa.

De hol ér véget ez a *Nagy Sándor* teremtette birodalom, amely területileg szomszédja volt a később *Attila* által uralt régiónak? *Terdzsümán Mahmúd* történelmi bizonyítékokat szolgáltat, hogy a távlatoknak szinte nincs határa. Az említett nagy hódítók nemcsak *Bécset* gyűrték hatalmuk alá, túl azon, hogy *Romát* és *Velencét* fenyegették, még *Marseille* is látókörükbe kerülhetett.¹⁸

S mikor kellett ezen üzenetnek *Nagy Szülejmán*hoz eljutnia? A 16. század negyvenes éveiben, *Buda* eleste és *Bécs* bevételére tett két sikertelen kísérlet után.

Abban a sorsdöntő időszakban, amikor a *Porta* minden bizonnyal egy nagy váltóállítás, a hatalmi és terjeszkedési orientáció megváltoztatásának problémájával konfrontálódik.

A *Bécs* bevételét célzó hadjáratok kudarcai egybeesnek az *Oszmán Birodalom* iszlám erői megerősödésének és térhódításának időszakával. A *Közel-Kelet* és *Észak-Afrika* arab-muszlim területeinek meghódítása nemcsak a Biro-

¹⁸Az oszmánok *Itália* ill. a *Nyugat-Mediterráneum* felé mutató ambícióinak gyökerei a 15. század derekáig nyúltak vissza. *Nagy Szulejmán* prevezei vállalkozása (1538) megerősítette, hogy ez a törekvés az oszmán hódítási koncepció része maradt.

dalom területi dimenzióját alakította át: megváltoztatta az orientáció irányát és annak ideológiai erővonalait is. S ennek keretében átalakultak a szultáni hatalom legitimációjára vonatkozó ideológiai igények is.

A szunnita oszmánok a meghódított európai területek biztos birtoklásának tudatában egyre nagyobb figyelmet fordítanak a sííta perzsák által uralt *Közép-Kelet* felé. Nagy *Szülejmán* és utódai súlyos kötelezettséget vállalnak magukra: az *Iránnal* való konfrontáció, a háborúk egész sorának nehéz periódusa kezdődik.

Mindez nem marad nyomtalanul az ideológia szférájában. Az oszmánok uralmának legitimációja a kalifátus megszerzésével teljesen más nagyságrendű, úgy mondhatnánk 'égi dimenziókat' kap. Az iszlám ügyének első embere, a kalifa isteni küldetést teljesítve uralkodik, s így uralmának határai is végtelenek. A hatalmi legitimáció ezen magától értetődő és egyszerű koncepciója alapján az oszmánoknak már nincs szüksége más, a történelmi múltban gyökerező ideológiai modellre. Az már mindezt csak kísérő mozzanatként erősíti meg, hogy a törökök égi küldetésének igazolására az idők folyamán a *Korán*ban is megfelelő passzust találnak.

Ebben az időszakban, ebben a történeti-ideológiai miliőben születik meg *Terdzsümán Mahmúd* műve, amely az oszmánok első évszázadaira jellemző, a Nyugat – *Bizánc*, a *Balkán*, *Itália* és *Közép-Európa* – felé mutató politikai koncepciójának jegyében születik meg. Ideológiai támogatást akar nyújtani a nagy ügy, a nyugati irányú oszmán hódítások méltó – esetleg csak ideiglenes – lezárásához, *Bécs* meghódításához.

Az udvari emberek, elsősorban tolmács-diplomaták között *Terdzsümán Mahmúd* egyedül volt lelkes támogatója és ideológusa e politikai célkitűzésnek? Esetleg egy lobby nevében adott hangot e gondolatoknak?¹⁹ Reakcióként a *Portán* minden bizonnyal jól érzékelhető politikai-ideológiai irányváltásra?

E kérdéseket ma csak megfogalmazhatjuk. A *bécsi* származású *Terdzsümán Mahmúd* diplomataként – a kor mércejével mérve – fényes pályafutással büszkélkedhetett. Amint forrásaink bizonyítják, szülővárosához való kapcsolatát gondosan ápolta. A *Habsburgok* és természetesen saját érdekei képviselésében bevonult a történelem kettős ügynökeinek sorába is. A sajátos koncepciójú magyar történettel pedig az oszmánok nyugati orientációjának, elsősorban is *Bécs* meghódításának lett lelkes szószólója.

Ki tudja, hogy ezen ideológiai koncepcióhoz milyen egyéni vágyak és indulatok kapcsolódtak.²⁰ Talán azt remélte, hogy *Bécs* török kézre kerülése után fontos posztot tölthet majd be szülővárosában?

Jól tudjuk, hogy a szerző ilyen elképzelései – ha valóban léteztek ilyenek – nem valósulhattak meg. Egy kalandos életút talán legfontosabb eredményeként azonban egy sajátos ideológiai koncepciót megörökítő történelmi mű született, amely megannyi szálon gazdagítja a magyar és török történelemre vonatkozó ismereteinket.

¹⁹SZAKÁLY Ferenc kutatásai kitűnően igazolták, hogy a *Konstantinápoly*-ba került nyugatiak, így magyarok is megtalálták annak a módját, hogy bekapcsolódjanak a nagypolitikába (vö. 1995. 317 sq.). Nem érdektelen megjegyezni, hogy a szerző az általa vizsgált közegben rábukkant *Terdzsümán Mahmúd* nyomára is.

²⁰E tekintetben elgondolkodtató a *Tetrikusz* király történetével való párhuzam (vö. 55a).

A MŰ IRODALMI ÉRTÉKE

ECKHARDT Sándor, KÉZAI Simon hun krónikájának egyik legjelesebb kutatója, nem kevés elismeréssel illette a 13. századi szerző írói képességeit. Így írt:

„KÉZAI műve a maga korában mint irodalmi alkotás is jelentékeny; kétségtelenül annak a keleties, pogánykodó szellemnek kifejezése, mely *Kún László* alatt az ősnak képzelt *Attilában* kereste mintaképét és hadi dicsőségének hivatásszerű kiteljesülését.

Hatása Magyarországon döntő jelentőségű; az utána jövők, KÁLTI Márk, a *Képes Krónika* szerzője, a *Dubnici* és a *Pozsonyi Krónika*, a *Sambucus-kódex*, a *Mátyás*-korabeli *Chronicon Budense* csaknem szóról-szóra átveszik KÉZAI hun történetét, legfeljebb másolás közben rontanak furcsa és ismeretlen nevein. ... A későbbi krónikások közül egy sem vetette össze ezt a sajátosan egyéni ízű történeti regényt a nyugati források adataival; a leírt szöveg olyan tekintély volt előttük, hogy nem mertek vagy nem is akartak rajta változtatni. Ebből a távlatból nézve bámulhatjuk KÉZAI Simon me-részségét és önállóságát, hogy a többi középkori íróval ellentétben ennyi önállóságra valló elmeművet alkotott.” (ECKHARDT 1940. 201.)

Terdzsümán Mahmúd írói koncepcióját nem kevesebb elismerés illetheti. Merészen és találékonyan komponálja meg történetét, fűzi össze a nagy hódító elődök ill. a hódításra kiszemelhető régiók történetét. Biztos kézzel bányik a motívumokkal, csoportosítja át saját írói elképzeléseinek

ill. céljainak megfelelően. A lényegre összpontosítja figyelmét, a részletek forráshű prezentálása már kevésbé érdeklí. Sőt tovább lép: e ponton is bátran változtat, ha írói érdeke, vagy ízlése ezt megkívánja.

A szerző egy zártkörű forrásanyagot dolgoz fel, a prezentálásban azonban már szabad a keze. A magyar történetet sűrített, az eseményekre és a változatosságra koncentrált formában adja elő. A történetet magát pedig vonzóbbá, izgalmasabbá akarja tenni. A csataleírások ezért válnak véresebbé, mozgalmasabbá. Nem egy ponton, ahol a forrás a szerző számára 'színtelennek' tűnt – például egy uralkodó egyszerű elhalálozásának leírásakor – belép a méreg és a gyilok.

Magától értetődő, hogy *Terdzsümán Mahmúd*nak a történetet a kor oszmán irodalmi igényeihez kellett igazítania. Csak így remélhetett megfelelő fogadtatást.²¹

Milyen eszközökkel kísérelte meg szerzőnk – esetleg írónoka ill. 'társszerzője' – e nem könnyű feladat megoldását?

Az adott keretben előadott történés írói dekorációja arról tanúskodik, hogy az író vagy az írópáros számos, a török irodalomban honos motívum beépítésével kísérelte meg az adott környezet által igényelt aktualizálást. A váratlanul felbukkanó, majd eltűnő bölcs tanácsadó alakja, a csatavesztett és reménytelen sorsú uralkodó fejének a győzőnél való bemutatása²² stb. ezen török eredetű motívumok sorába

²¹Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a mozzanatot sem, hogy a *Nagy Sándor*ra vonatkozó hagyománynak *Ahmedí* művében már volt előzménye a török irodalomban (ld. THURY 1903). A *Tarih-i Ungurus* e hagyomány egy másik, természetesen *Terdzsümán Mahmúd* általa megalkotott változatát vezette volna ott be. Azt a kérdést nyitva kell hagynunk, hogy *Ahmedí* művét a szerző ismerte-e?

²²Az 'ajándék' elfogadása ill. visszautasítása valamelyest jelzés az írói szimpátia irányában.

tartoznak.²³ A versbetétek is hasonló élénkítő-aktualizáló funkcióval kerültek a műbe. Ezen elvárásnak az alacsony művészi színvonal miatt azonban aligha felelhetek meg. A versek témája mindig egy körben mozog: vagy az adott esemény leírása ismétlődik meg lírai eszközökkel, vagy az emberi elmúlás panasza szólal meg, hogy így a szerző *Nagy Szülejmnak* hosszú életet kívánhasson. A verselés maga primitív, az időmértékes versfűzés alacsony szintjén mozog. Ne feledjük: a 16. század az oszmán líra csúcspontja, *Fuzulí* és *Bákí* százada. Az udvari költészet akkori számos jeleséhez való esetleges felzárkózás lehetősége eredendően reménytelen elképzelés volt.

Terdzsümán Mahmúdra az a sors várt, amely minden, egy adott nyelvi és kulturális közegben felnőtt, de egy más miliőbe betörni akaró író osztályrésze mindmáig: megkísérelni a szinte lehetetlent, az idegen nyelvi miliőben megalkotni az elképzeltet és remélni annak elfogadását. Bizonyos, hogy jómaga tudatában volt ennek a problémának – ezért keresett segítőtársat célja megvalósításában. A mű további 'életútja', ténylegesen az ismeretlenségbe való kerülése azonban arról vall, hogy *Terdzsümán Mahmúd* sem tudta sorsát kikerülni.

²³A korábbi kutatás során többször vetődött fel a kérdés, hogy mennyiben lehet a szövegből a szerzőnek a magyarok iránti szimpátiájára következtetni. A mű alapkoncepciója kizárja annak lehetőségét, hogy e mozzanatra gondolhassunk. A mű kolorit-elemeinek ilyen megfontolással való vizsgálata ezért erőltetettnek és céltalannak tűnik.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

TERDZSÜMÁN MAHMÚD KRÓNIKÁJÁNAK FORDÍTÁSA*

[1b] Határtalan dicséret és végtelen sok magasztalás a
szükségszerűen létező padisahnak,¹ aki az elemek világát

*A szöveg fordításában szükségesnek mutatkozó egyszerű kiegészítést ill. javítást, így egyes szavakon belül is, mindig gömbölyű zárójelben tüntetjük fel. Ugyanezt a módszert követjük a szöveghez csatlakozó jegyzetekben és a mutatókban is. A török fordulatok idézésében a mai helyesírást használjuk. A szövegből idézett fordulatok esetében a korabeli kiejtést vesszük figyelembe, a mai nyelvben használatos alakot zárójelben tüntetjük fel. A szövegben előforduló hely- és személyneveket fonetikusán írjuk át, hogy az olvasó ezeket könnyebben tudja azonosítani. A névanyag kezelésében esetenként – a variánsok gondos mérlegelése alapján – csekély egységesítést érvényesítettünk. A szöveg perzsa nyelvű belső címeit szabadabban fordítottuk.

megtöltötte településekkel és városokkal, és olyanná tette mindegyiket, 'amelyhez hasonló nem teremtetett sehol'. És számtalan ima azon hatalmas uralkodóhoz, aki minden nagy várost egyetlen padisah parancsa alá helyezett, és abba foglalta a 'mindannyian pásztorok vagytok és mindannyian felelősek vagytok nyájatokért' *hadísz*² nemes értelmét.

VERS

Nézd a világot, melyet a magasságos teremtő
Az isteni szépség és a fenség megnyilvánulásává
tett:

Egyeseket hívővé tett Isten,
Másokat hitetlenséggel büntetett.

A mindenség büszkeségének és a teremtmények dicsőségének dicséretére végtelen sok jázminillatot árasztó üdvözlét és végtelen sok rózsailatú ima[2a] szellője áraszsa el a legvégső prófétának, Allah³ küldöttének (*Muhammadnak*)⁴ ragyogó és virágos sírját, mert küldetésének elérkezével eltávolította és elűzte a világból a hitetlenség, a tévelygés, a többistenhit és a tudatlanság nyomait. (Ugyanez) érje egész családját és társait is, akik a *ser*⁵ sugárával oly világossá tették az iszlám rítusát mint a nap. Isten áldása rá és valamennyi társára!⁶

De térjünk rá mondandónkra. Egy nap a boldogság trónusának uralkodója, a kalifai méltóság trónjának ura, korunk szultánjainak szultánja és 'sorskegyeltje':⁷

VERS

A világ küzdőterének bajnoka,
Az ország, a világ és a vallás padisahja,
Aki igazsága fényével beragyogja a világot,
Aki még nyomát sem hagyja a sötétségben
(járó) hitetlenségnek,

Ó Uram, (hivatkozva) a *nún-szúrára*,
Az író tollra, és arra, amit leírnak!¹³
(Kérlek téged) növekedjék mindig hatalma,
Amíg csak létezik ég és föld!

Tehát a hírek közlői és a korok elbeszélői úgy írták, hogy a *madzsarok* nemzetsége egykoron *Nemród* gyermekeitől származott. Volt ugyanis *Nemródnak* egy *Ankiswa* nevű felesége. Két fia született attól az asszonytól: az egyiket *Magomak* hívták, a másikat *Hunomak*. Ezek *Nemród* első fiai voltak, és állandóan atyjuk palotájában éltek.¹⁴

[3b] Egy nap *Nemród* vadászni ment és fiait is magával vitte. Vadászat közben *Nemród* egyszer csak egy vadra bukkant. Nyomban utána eredt és üldözőbe vette. Amint fiai is mindenfelé vad után kutattak, valahonnan egy különös, mindenféle színben díszelgő csodalény tűnt elő. Önkéntelenül is kedvük támadt a vadra, és utána vágattak. A vad azonban elmenekült, és *Adzsem* határvidékén¹⁵ egy hegyes vidékre érvén eltűnt. Bármennyire kereste is a két királyfi¹⁶ azt a vadat, nem találta, hírét-hamvát sem lelte. A két testvér ekkor elcsüggedt, és a búbanat tengerébe merülve megtárgyalta (a dolgot). Majd visszatérve, atyjukhoz járultak és arra kérték, hogy építsen számukra *Adzsem* határán, azon a hegyes vidéken egy imádkozásra való helyet, hogy a világról lemondva ott éljenek. „Az embe-
rektől visszavonulva hadd foglalkozzunk saját dolgainkkal” – mondták.

Nemród [4a] pedig meghallgatta kérésüket és megparancsolta, hogy építsenek számukra azon a helyen egy monostort, a két királyfi pedig lakjon ott és saját hite szerinti imádkozással foglalatostkodva élje le egész életét.

Midőn elkészült az az imahely, ezek ott éltek, és hosszú ideig nem érintkeztek az emberekkel, csak imádkozással és áhítatoskodással foglalkoztak, lemondtak a világ örö-

meiről. Ezek ilyen (lelki) állapotban öt évig éltek nyugalomban abban a monostorban.

Amikor a hatodik év beköszöntött, a két ifjú elméjét izgalomba hozta a világi kedvtelés (gondolata), s szívük legmélyén feltámadt az uralkodás vágya. Ilyen körülmények között egy nap titokzatos módon megjelent nekik egy személy, és beszélvén nekik a világi hatalomról és az uralkodás szenvedélyéről, megrontotta őket. Az ifjak pedig azon személy csábítása nyomán elhagyták az imahelyet, és az uralkodás vágya foglalkoztatta őket.

Volt abban az időben *Adzsem* országának közelében egy bégnek két szépséges szép lánya. *Magor* és *Hunor* feleségül vette azokat a lányokat. Azt mondja [4b] tehát az elbeszélő, hogy *Ungurusz* népe *Hunor* nemzetségéből származott. Ugyanis *Hunor* neve változott azután *hunguruszra*.

Amikor *Nemrőd* meghalt, *Hunor* egész népével apósánál, a *tatár* kánnál¹⁷ talált menedéket és ott telepedett le. A kán pedig tisztelettel bánt vele, és az *adzsem* határnál egy másik ország bégségét adta neki. Ugyanis amikor *Nemrőd* meghalt, egy másik padisah került az *adzsem* trónra. Azt a földet *Dzsiddia* tartománynak nevezik, amely a *tatárok* tartománya, *Szemer kandtól* egészen a *Fekete-tengerig* terjed.

Egy nap az *adzsem* föld padisahja hadjáratot (akart) vezetni *Ko(n)sztantaniye* uralkodója ellen, és ezért segítséget kért *Dzsiddia* országának uralkodójától.

Dzsiddia uralkodója pedig *Hunor* népéből – amely *tatár* volt – húszezer katonát toborzott és elküldte (segítségül) az *adzsem* padisahnak. Amikor pedig az *adzsem* padisah *Ko(n)sztantaniye* uralkodója ellen támadt, az említett [5a] *Hunor* népét portyázni engedték. Azok pedig ekképpen elváltak az *adzsem* padisahtól és *Pannónia* tartományába mentek.

Amikor megérkeztek abba a tartományba, látták, hogy egy különös, csodás, virágzó, folyóvízben kifogyhatatlan, gyümölcsben és gabonában gazdag ország, s hogy az ő nyelvükön beszélnek. Így szóltak: „Hol teszünk szert ennél

különb országára?” Ez okból pedig *Hunor* népe közmegegyezéssel elment az ország királyához, meghódolt neki, s több helyütt megtelepedett abban a tartományban. *Pannónia* királya pedig örvendezett, hogy az ő uralma alatt telepedtek le. Úgy vélte, hogy az ő rájáí¹⁸ lesznek.

Amikor *Hunor* népének (e része) letelepedett, ügyes kémeket küldtek *Dzsiddia* tartományába *Hunor* (ott maradt) népéhez és bégjeihez, hogy *Hunor* bégjei gyűjtsenek sereget és induljanak el azon gazdag ország ellen. Közben a kán meghalt, és az ország nagy része *Nemród* fia, *Hunor* uralma alá került. De jó néhány bég nem hódolt meg neki, hanem különálló bégséget alapított.

[5b] Akkor pedig az említett kém megérkezett *Dzsiddia* és *Hunor* népének bégjeihez, és hírül adta, hogy milyen *Pannónia* tartománya. Azok is megtudták hát, hogy nincs még egy olyan gazdag tartomány, mint *Pannónia*. Ezért *Dzsiddia* és *Hunor* népének bégjei hatalmas sereget gyűjtöttek. Ez az egyik oka annak, hogy *Hunor* népe *Pannónia* ellen jött.

Egy másik elbeszélés pedig úgy szól, hogy *Hunor* egy napon népének derék főembereit összegyűjtve vadászni ment. A vadászaton egy hegy lábánál hirtelen előbukkant egy vad, amely különös és furcsa színekben díszelgett. Azonban egy másik törzs irányába tartott. Amikor (*Hunor*) látta ezt, nyomban szívből (jövő gondolatként) előjelnek vette¹⁹ és így szólt: „Ha elejtem e vadat, nyugalom vár ránk ebben az országban, ha pedig nem sikerül a vadászat, akkor a sors úgy akarja, hogy hódítsuk meg *Pannónia* tartományát, amelyről hírt kaptunk.” E [6a] gondolattal azon nyomban a vad után vágatott. Az állat pedig elmenekült, s amint a másik törzs határvidékéhez ért, *Hunor* is közelébe ért, és már majdnem kézre kerítette a vadat, de az hirtelen eltűnt szeme elől, hírét-nyomát sem lelte (többé). *Hunor* a történeteket látva így szólt a vele lévő előkelőségekhez: „Ez nem véletlen dolog. Intés és jel nekem és népemnek, hogy nem élhetünk tovább ebben az országban. A

kiút és megoldás az, hogy más országban telepedjünk le.” Közben azonban hosszú idő telt el. Másfelől *Hunor* valami okból összekülönbözött *Dzsiddia* népével, s nem fért össze (vele). Megtámadta a környező országokat, sok országot erővel és erőszakkal meghódított. Amikor látták, hogy senki sem tud ellenállni nekik, arra gondoltak, hogy uralmuk alá vetik *Pannónia* tartományát és a napnyugaton lévő országokat.

[6b] Az előadott okok folytán *Nemród* fia *Hunor* sereget kezdett gyűjteni. Miután *Hunor* népe összegyűlt, számba vették és összeírták (őket). Látták, hogy *Hunor* népéből tízezer ember gyűlt össze, más különös teremtményekből²⁰ pedig kétszáznyolcvanezer férfi. Miután *Hunor* létrehozta e csodás, nagy gyülekezetet, megszakadt élete; ez idő tájt elhagyta e világot.

Volt azonban *Hunor* rokonai között egy hatalmas úr. *Kattamak*²¹ hívták. Őt tették meg *Hunor* helyére a sereg vezérének. Az összes bég összegyűlt *Kattar* vezér tanácsában, és megbeszélték, hogy mely országba mennek majd. A gyülekezet minden egyes bégje valamiképpen hozzászólt, és valami módon hallatta szavát. De *Kattar* kán nagyon eszes és bölcs ember, (valamint) művelt és tapasztalt személy volt. A gondolatok tengerébe merült, és egyáltalán nem helyeselte a bégek válaszát. Jó idő múltán fejét felemelve a bégekre és a hadnépre vetette pillantását és így szólt. „Ha arra vágytok, hogy azt az országot, amelynek [7a] elfoglalásáért útra kelünk, székhelyünkkel tegyük, és annak okán a keletre és a nyugatra fekvő országokra törve azokat meghódítsuk, és még sok tartományt legyőzzünk és engedelmességre bírjunk, akkor most (minden) igyekezetünk irányuljon *Pannónia* tartományára.”

Az összes bég helyeselte *Kattar* szavát és esküt tett rá. Akkor *Kattar* vezér *Hunor* népének bégjei előtt hosszan taglalta, hogy milyen *Pannónia* tartománya. Ezt mondta: „Annak az oka, hogy ezen ország ellen készülünk, a következő: Amikor az idők 'sorskegyeltje', 'a hét égőv padisah-

ja', a kor *Iszkendere*²² először meghódította és amint kellett leigázta a napkeleten levő tartományokat, majd valami okból úgy határozott, hogy elindul a napnyugaton lévő országok ellen, először *Pannónia* tartománya elfoglalásának (gondolatát) véste szívébe, hogy *Budint* azon vidékek meghódításához mintegy jó előjelnek tekintve székhelyé [7b] tegye. Ez okból indult el *Iszkender*, s hódította meg (*Pannóniját*), és e székhelyet szerencsés előjelnek tekintve²³ támadta meg *Bécs* székhelyet, és (azt is) meghódította. E két székhely meghódításával megtörte a *nemcse*, a *leh*, a *cseh*, a *fireng* és még sok (más) tartomány bégjeit, erővel kényszerítette őket, hogy engedelmeskedjenek és hódoljanak neki."

Amikor *Hunor* bégjei *Kattar* vezértől meghallották e híreket, mindannyian elámultak szavaitól, elképzelését és tervét helyeselték. Így szóltak: „Mily csodálatos, hogy megvilágítottad előttünk e dolgokat! S vajon hol született *Iszkender*, kitől származott, ki volt apja-anyja, mely tartományok ellen támadt először, és ki volt az a padisah, akit trónjáról letaszítva először győzött le, és mi volt az oka, hogy megtámadta *Pannónia* tartományát? – kegyeskedj ennek titkát megvilágítani és elbeszélni nekünk!"

Amikor *Kattar* vezér látta, hogy *Hunor* népének bégjei ekként sürgetik, hozzákezdvén *Iszkender* történetéhez, (a következőket) mondta:²⁴

[8a] III A hírek elbeszélői és a történetek előadói úgy mondják, hogy *Iszkender* attól az atyától született, aki a tizenegyedik volt a *rúm* padisahok sorában.²⁵ *Rúm* székhelye egykor *Macsedonja* tartományában volt. *Macsedonja* tartományának a *Filibétől*²⁶ *Kavaláig* terjedő (területet) nevezik. A *rúm* padisahok kezdetben abban a tartományban léptek színre. Azelőtt ugyanis *Rúm* tartományának várai mind különálló bégségek voltak, és *Bizándzs*²⁷ bégjei – e tartományt most *Iszlambolnak* nevezik – külön bégségben uralkodtak. *Atina* meg *Szelenik* és az arrafelé lévő hatalmas városok bégjei – *Venedik* bégjeihez hasonlóan –

egy-egy darab területet kormányoztak. Királyaik nem voltak, (de) *Arnavud* és *Mora* összes tartományában voltak királyok.

Abban az időben *Atina* és *Szelenik* bégjei módfelett gazdagok voltak, sok katonájuk volt, a tengeren meg hajóhaddal bírtak. Úgyhogy amikor az *adzsem* padisahok két ízben hadat vezettek *Rúm* tartományának meghódítására, *Atina* bégjei sereggel szálltak szembe velük. Megütköztek [8b] és megölték az *adzsem* padisah sok katonáját. Az *adzsem* sereg végül kénytelen volt a *rúm* tartományokból visszafutni saját hazájába.

Akkoriban *Filibétől Kavaláig* három-négy királyság terült el. Volt azonban akkor a *morai* tartományban egy jeles herceg.²⁸ *Karalunak*²⁹ hívták. Egy nap álmot látott, amelynek jelentése megdöbbenetete és ámulatba ejtette. Ez okból végül összegyűjtötte a városában élő csillagászokat és kérte, fejtsek meg álmát. Minthogy pedig azok mindegyike a maga korában okos és bölcs ember volt, a gondolatok tengerébe merültek, és közös véleményre jutva így szóltak: „Felséges herceg,³⁰ álmodnak a megfejtése a következő: Neked köszönhető, hogy *Edissza* tartománya – amelyet törökül ... (nak)³¹ hívnak – és a *Mora* tartományában levő *Korunt* (nevű) székváros – amelyet törökül ... (nak) hívnak ... Ezek mind *Rúm* [9a] tartományának székvárai ... De tőled születik (majd) meg a *rúm* tartományok feletti padisahi hatalom, s (akkor) a *rúm* padisah hatalma először fog *Filibétől Kavaláig* és *Arnavud* tartományáig terjedni, egészen addig, amíg (a dinasztia) a tizedik atyáig nem ér. Azután egy olyan padisah lép színre, aki a többi tartományt (is) elfoglalja. Az utánaatok jövő padisahok sírjainak *Edissza* várában kell lenniük. De ha egy padisah megbolygatja e rendet, akkor az e tartományok fölötti uralom e padisahról átszáll egy másik világtáj uralkodójára.³² De mindenekelőtt: akármelyik várat veszed ostrom alá, esős napon támadj, hogy neked kedvezzen az alkalom!” Azzal elhallgattak.

A herceg³³ megörült, amikor a csillagjósoktól megtudta a dolgok ilyen állását. Azután *Morában* összetoborzott néhány hozzá hű nagyurat és katonát, és ... tartományba ment, ahol harccal bevette *Szerezt* és *Diramát*. [9b] Onnan ... vár(a) ellen vonult, s megostromolta. Esős napon rendelt el rohamot, és (így) be (is) vette. Annak a vidéknek a királyait legyőzte. Azután elfoglalta *Filibét* és *Gümüldzsinét*. Majd *Ádám* próféta³⁴ négyezer-háromszázkilencvenegyedik évében³⁵ hatalmas gyülekezetet hívott össze abba a várba, azután trónra lépett. Háromféle (anyagból álló) koronát készített: egy réteget vasból, egy réteget búzaszárból és egy réteget aranyból. Több napon át ottmaradt, (majd) visszatért *Mora* tartományába, *Korunt* székhelyre, és sereget gyűjtött. Azután *Avlona* környékének királyait tette le trónjukról és meghódította azokat a tartományokat.

Ugyanakkor barátságos viszonyban volt *Atina*, *Szelenik* és a környék több nagy városának bégjeivel. Ők ugyanis abban az időben seregüket tekintve erősebbek voltak nála. *Iszlambol* meg *Edrene* bégjeivel (is) baráti, jó szomszédi viszonyban volt. Huszonhét évig uralkodott ily mó don, majd egy napon az elmúlás párnájára hajtotta le fejét. Úgy végre rendelkezett, hogy jómagát és az utána következő padisahokat (is) abban a [10a] várban temessék el. Midőn lelkének madara elhagyta a test fészket és elrepült a nemlét *Káf* (hegyére), szolgálai meggyászolták és sírba helyezték a padisahot.

VERS

Ilyen mindig a világ sora,
Minden vígság rosszra fordul.
Sohase vakítsanak el a világi élvezetek,
Ne tévesszen meg a vidám élet, sohase vigadj!
Az ember (olyan mint) egy madár: otthona a
világ.
Sok madarat repített el ez az ódon fészek.

(PRÓZA)

Az elbeszélő szerint, amikor az a padisah búcsút vett a világ pompájától, volt egy fia, akit *Pertikának* hívták. Amikor a padisah meghalt, *Ádám* (próféta) négyezer-négy-száztizenhatodik évében fia, *Pertika* került a trónra. Ő pedig harminchét évig uralkodott. Végül ő is az elmúlás kútjába esett, s lemondott az élet vizéről.³⁶ Egy fia volt. ...*(nak)* hívták.

Amikor apja meghalt, a törvénynek megfelelően abban a várban temettette el. Majd *Ádám* próféta négyezer-négy-százötvenharmadik évében **[10b]** trónra lépve padisah lett. Ötvenöt évig uralkodott. Sok fia született, de egy fia kivételével mind meghalt. Őt *Filiposznak* hívták. (Csak) ő maradt meg. Ő viszont egy másik asszonytól volt. Ám apja sohasem kedvelte ezt a fiát, többször meg akarta ölni, de nem talált semmi alkalmat arra, hogy életét kioltsa. Ily módon sok idő telt el.

Végül a kor bajt hozó tekintete erre az uralkodóra is rávetődött: a végzet szele testének hajóját a pusztulás örvényébe sodorta, és elhunyt.

(VERS)

Figyelj, ó barát,³⁷ ilyen a világ,
Mindig fúj a végzet szele,
Nem áll el, fúj a végzet szele e világon,
Megbénítja sok-sok sah szívét.
Bármit is tennél, telve vággyal,
Szétszórja azt a végzet serege.
A sahokat letaszítja trónjukról,
Könnyükkel tulipánszínűre festi a földet.
Mit neki, hogy e sah igazságos és pártatlan volt,
Hold a *ser*³⁸ egén,
Oh, mit neki, hogy emez ezüsttestű szépség,
Szava cukor, ajkai gyöngyök.

Nem mondja, hogy meghagyom e világon, hadd
éljen,

[11a] Nem mondja, hogy töltse-élje életét,
Sahot, dervist, koldust és bárki mást,
Végül mindenkit elnyel e föld.
Hej halál, nehéz halál, súlyos halál!
Bárhová szököm, eléje vezet utam.
Végül a halál köve eltalálja a fejet,
Te mégis ezer évig élj szerencsével!

(PRÓZA)

Az elbeszélő szerint, *Ádám* próféta négyezer-ötszáznyolcadik évében, minthogy a padisah meghalt, fia, *Filiposz* atyja trónjára lépve padisah lett. Ő is sokáig volt sah. Negyvenkét évi uralkodás után egy fia született. ... (nak hívták). Egy nap *Filiposz* is megbetegedett és meghalt.

Azután *Ádám* próféta négyezer-ötszázötvenedik évében fia lépett trónra és lett padisah. Ő pedig tizenhárom évig uralkodott, majd kiitta a **[11b]** halál borát és elhunyt. Neki is volt egy fia. ...nak hívták. Amikor apja meghalt, fia, ... lépett trónra és lett padisah *Ádám* próféta négyezer-ötszázhatvanharmadik évében. *Amintas* a világ örömétől és élvétől, (csábító) csókjától és ölelésétől megtévesztve, tizenkilenc éven át nemtörődöm módon uralkodott. Végül az idő pohárnoka neki is átnyújtotta a végzet poharát és semmivé tette testét.

Ám maradt egy érett korú fia. *Iszkendemek* hívták. Amikor (atyja) eltávozott a világból, *Iszkender* lett helyén a padisah, *Ádám* próféta négyezer-ötszázhetvenkettedik évében. Ő pedig harmincnégy éven át uralkodott igazságosan. Végül ő is eltávozott az örökkévalóságba.

Mivel nem maradt fia, egy *morai* herceg – aki ugyanennek az uralkodónak nemzetségéből származott, és akit ...nak hívtak – lépett trónra és lett padisah *Ádám* próféta négyezer-hatszázötvenedik évében.

[12a] Ugyanis annak a padisahnak nem volt fia. De volt egy lánya.

(*Amitnam*) ... padisah lányának volt a fia.³⁹ Miután a hatalom trónjára lépett, ő is harmincnyolc évig uralkodott. *Arnavud* tartománya királyának lányát vette el, akitől három fia született. Az egyik neve *Iszkender*, a másik neve *Pertikasz* és a legkisebb neve *Filiposz* volt. Ő *Iszkender-i Rúmí* apja. Miután ...⁴⁰ ily sok ideig ült a hatalom trónján, egy nap ő is megkapta az időtől *Zál*, a végzet pofonát,⁴¹ s a föld mélyébe költözött.

Amikor *Amitnam*⁴² meghalt, nagyobbik fia, *Iszkender* lépett trónra és lett padisah *Ádám* próféta négyezer-hat-százhuszonnyolcadik évében. Minthogy apjuk még életében a nagyobbik fiút, *Iszkendert* jelölte ki a padisahi hatalomra, míg másik fiának *Filiposznak* *Teba* városának *emin*-ségét és *szubasi* tisztét adta, amidőn atyjuk meghalt és *Iszkender* padisah [12b] lett, megerősítette testvérét *Teba* városának *emini* tisztében. Ő maga pedig tanácsot ült *Korunt* várában és hatalmas sereget gyűjtött. Majd hadat vezetett ... bégjei ellen.

Annak a tartománynak bégjei azonban tudtak jöveteléről, (ezért) ők is sereget gyűjtöttek, és felkészültek. Egy szép napon *Iszkender* seregével behatolt országukba. A két fél előőrsei összetalálkoztak. Mindkét oldalon sokan elesetek, majd eltávolodtak egymástól. Azután éjszaka a két sereg letáborozott egymással szemben. Mindkét fél őrszemei éberem őrködtek, és a kikiáltók hajnalhasadtáig mindkét seregben hirdették, hogy másnap szultáni csata lesz. Amikor reggel lett, a két seregben megverték a harci dobokat. Mindannyian lóra ültek és kivonultak a csatatérre. A lovak lába alól magasba szállt a por, és mindkét sereget elborította. A por miatt a fehér lovat nem lehetett megkülönböztetni a feketétől. Egy idő múltán [13a] hirtelen szélroham támadt és elvitte a port a két seregről. Akkor a katonanép mindkét oldalon meg tudta különböztetni egymást. Azonnal egymás életére törtek: egyesek kardot rántottak,

mások lándzsával a kezükben rontottak egymásra. A lovak nyerítésétől, a vitézek kiáltozásától olyan volt a csatater, mintha a végítélet napja lett volna. Úgy csatáztak, hogy azt nem is lehet kifejezni. Végül a kegyelmes Úristen *Iszkendemek* juttatta az alkalmat: megtörte az ellenséget. Sok béget kardélre hánytak, sokan pedig elmenekültek. *Iszkender* zsákmányul ejtette az elesett bégek és katonanép javait, az országot adófizetésre kötelezte, majd visszatért trónjára.

Csakhowy volt ott a padisahnak az *atinai* nagyurak között egy kedves vezére. Az a vezér szeretője volt a padisah anyjának. Így azután az (anyja) azzal a vezérrel kitervelte, hogy megöli fiát, s azt a nagyurat, vagyis a padisah vezérét juttatja a trónra és teszi meg padisahnak. Ily módon többször elszánta magát, hogy megmérgezi, de nem tudta ezt [13b] véghezvinni, mert a padisah igen elővigyázatos volt. Azonban soha nem jött rá a vezér árulására. Pedig a csillagjósok közül néhányan több ízben mondták az uralkodónak: „Felséges padisah, óvakodj az *Ajasztasz* nevű személytől!” Azt a vezért ugyanis *Ajasztasz*nak hívták.

Amikor (az) meghallotta, hogy a csillagászok ilyenféle dolgokat mondtak a padisahnak, sírva jött hozzá és így szólt: „Felséges padisah, irigylik, hogy kedvelsz engem. Azért mondogatják ezt. Felséges padisah, ha részemről hűtlenséget tapasztaltál volna, itt a nyakam, emitt meg kardotok. De ha létezik is az általuk említett *Ajasztasz*, akkor arról az *Ajasztasz*ról van szó, akit a felséges padisah helytartónak tett meg maga helyett a meghódított ... tartományban. Híre is jött annak arról a vidékről, hogy árulásra készül. (Csupán) azért nem jelentettem még a felséges padisahnak, mert ismét küldtem oda embereket, hogy kémleljék ki (a dolgot), és midőn ők visszatérnek, megtudjuk, mi is a helyzet.” Legbelső gondolata [14a] azonban az volt, hogy (majd) bajt hoz arra a vitézre és elpusztítja. Ugyanis igen félt tőle. Közben eltelt néhány nap, és a vezér ismét jelentette a padisahnak, hogy a szóban forgó ...i bég

fellázadt. A padisah nyomban parancsot adott: „Tüstént hozzátok udvaromba!” Azon nyomban emberek indultak, s tudatták a dolgot a vitézzel.

Az az ártatlan pedig a padisah parancsára felkerekedett, hogy elmenjen az udvarba.

A vezér azonban tudta, hogy az a bég eljön, s félt, hogyha találkozik a padisahhal, kiderül az igazság. Ezért a következő tervet eszelte ki és a padisahhoz menvén így szólt: „Hatalmas padisah, nem méltó hozzád, hogy találkozz egy ilyen árulóval. El kell bánni vele, amint megérkezik, még mielőtt találkozna a padisahhal.”

A padisah hallgatott a vezér szavára, és amikor az a szerencsétlen [14b] megérkezett, nem fogadta, hanem elpusztította azt az ártatlant. Azután pedig a vezér a padisah udvarában agai és bégi méltóságot adott sok párthívének, hogy szükség esetén majd támogassák őt.

Volt annak a vezérnek egy igen kellemes kertje. Több ízben járt ott a padisah. A vezér a padisah anyjával kitervelte, hogy ismét meghívják a padisahot (abba a) kertbe és ott alkalmat kerítenek (arra, hogy megöljék). De ekkorra már hét év telt el azóta, hogy a padisah trónra lépett. Egy nap a vezér a padisah anyjával összejátszva vendégül látta kertjében a padisahot, s ott szerét ejtette, hogy megölje őt. Ugyanakkor a padisah anyja még akkor este módot talált arra, hogy elpusztítsa *Pertika* nevű fiát. Azután, hogy korának e boszorkánya – szenvedélye rabjaként – szerelmese kedvéért elemésztette saját szeme fényeit, a vezér trónra lépett és padisah [15a] lett. A vele kapcsolatban álló agák és számos bég támogatta őt. Azután az a boszorkány menyegzőt tartott, és a vezér hites felesége lett.

Filiposszal azonban nem törődtek. Az ok az volt, hogy ő *Teba* városának *eminje* volt, és egyáltalán nem vonzódott a padisahi hatalomhoz.

Amikor a vezér trónra kerülvén a földi hatalomért saját jötevőjét is elárulta, az *atinai* bégekkel szövetkezve kitervelte, hogy az *atinai* bégek kezére játssza azt az országot és

a felette való uralmat. Az ország bégjei és főemberei megtudták e terveket, és gyűlöletet táplálván az *atinai* bégekkel szemben, titokban összegyűltek. Összehívták koruk nagyjait és csillagászeit, s megtudakolták a dolog kimenetelét.

Amikor megkérdezték tőlük, hogy mi lesz ennek az eseménynek a vége, azok a bölcsesség tengerébe merülve, a tudás sok gyöngyének birtokába jutva így szóltak: „Az ország fölötti uralmat illetően *Amintam*⁴³ [15b] padisah nemzetségétől jön a megoldás. Vagy *Amintam* padisah tulajdon fia kerül a trónra, hogy ő legyen az esély és a győzelem birtokosa, (vagy) amennyiben nem így alakul, biztos, hogy a hatalom kicsúszik kezeteiből.”

Amint az ország bégjei a csillagászoktól meghallották e híreket, tudták, hogy nincs más kiút, csak *Filiposz* herceg,⁴⁴ aki *emin*⁴⁵ *Teba* városában. Több bég is dicsérte *Filiposz* bölcsességét és vitézségét. Az összes bég azon nyomban megesküdött, hogy megölik a trónra lépett nagyurat,⁴⁶ majd visszatértek a padisahhoz. Egy nap módját kerítették és megölték a padisahot, aki három évig uralkodott.

(VERS)

Azt kapja az ember, amit tett, legyen az jó vagy rossz.

Ez a szavam hozzád, ó nagytiszteletű.

Ne hidd, hogy amit teszel, büntetlen marad,

Bármilyen is az, visszahat (majd) rád.

Ha rosszat teszel, figyeld meg (csak) a végét,

Árnyékként vetődik (majd) egy nap utadra.

Ha rosszat akartál tenni, ó ember,

Hagyj fel azzal és törekedj a jóra!

[16a]

PRÓZA

Majd *Filiposzt Ádám* próféta négyezer-hatszáznegyvenedik évében trónra ültették és megtették padisahnak. Midőn

a szerencse *Filiposz* felé fordult, és padisah lett, a környéken lévő ellenségei felé barátságot színelte, s mindnyájukkal kibékült.

Azután hadjáratot vezetett *Atina* bégjei ellen, hogy boszút álljon rajtuk. Azok pedig hírt vették, hogy *Filiposz* padisah ellenük vonul. Ők is felkészítették seregüket és szembeszálltak vele. Minthogy azonban a padisah igencsak eszes, bölcs és előrelátó volt, abban a csatában leverte és megtörte *Atina* bégjeit. A csatában sok derék bégét ejtett foglyul, azután ismét szabadon bocsátotta őket.

Azután ... tartománya ellen vonult. Annak bégjei is sereget gyűjtöttek és ellenálltak. Hatalmas harcot vívtak. Végül azok is vereséget [16b] szenvedtek. Több ezer vitézt hányt kardélre, majd a tartomány *Larisa* nevű székvárára tört és ostrom alá vette. Néhány napon belül azt is bevette.

Azután ... várára támadt, s azt is bevette. Majd meghódított minden várat és tartományt azon a vidéken, és a tartományok népéből hatalmas sereget gyűjtött. Elvette *Atina* és *Szelenik* (bégeinek), meg a többi, erővel legyőzött bég javait, és szerencsésen visszatért *Korunt* székhelyére.

Azután, mivel a magasságos Isten ennyi segítséget és kedvező alkalmat adott neki, fontolóra vette, hogy alapít egy hatalmas várost. E gondolat jegyében magához hívta korának csillagászait és megkérdezte őket: „Az a vágyam, hogy építsek egy várat. Mondjátok hát meg, hogy milyen helyen építsük fel, s mely napon kezdjünk hozzá!” A csillagászok pedig a tudomány tengerébe merültek és közölték a padisahhal, hogy azt tartják helyénvalónak, ha azon a síkságon (emelkedő) hegyen építi fel a székhelyül szánt várat, ahol most *Filibe* városa áll.

[17a] A padisah is megfelelőnek és alkalmasnak találta azt a helyet, és úgy látta, hogy onnan minden irányba könnyű lesz hadjáratot vezetni. Összegyűjtötte a csillagászokat, hogy fürkésszenek ki egy áldott órát az alapok megvetéséhez. A csillagászok pedig egy nap – *Ádám* próféta négyezer-hatszázötvenharmadik évében – találtak egy

áldott órát, és (elkezdtek) ásni az alapok helyét, hogy majd lerakják azokat.

Miközben ásták az alap helyét, egy lófejre bukkantak. A padisah nyomban elrendelte, hogy azon a helyen vessék meg saját belső palotájának alapjait. A vezérek és az ország bégjei elcsodálkoztak a padisah eme döntésén. Végül így szóltak a padisahhoz: „Felséges padisah, mi jót jelez ez a lófej?”

A padisah pedig így válaszolt: „Az a fej jelzi a jóhírt, hogy e vár révén ítéletnapig fennmarad nevem, és ez a város mindig 'a hét égöv [17b] padisahjainak' uralma alatt lesz. Tehát ha ez az épülő vár romba is dől majd, környéke virágzó város marad.” Ily öröm közepette rövid idő alatt tornyokkal és falakkal vették körül a várost. S minthogy őt magát *Filiposz*nak hívták, ezt a nevet adták a várnak és *Filipnek*⁴⁷ nevezték el. Most törökül *Filibének*⁴⁸ hívják.

Azután követ útján gazdag ajándékokat küldött ... padisahjának és feleségül kérte a padisah lányát. Annak a padisahnak ugyanis volt két szépséges szép lánya. Egyiket *Toroadesznak*, a másikat *Olimpiának* hívták. *Toroadesz* nevű lányát azonban *Epiro* tartomány padisahjához adta feleségül. Minthogy *Filiposz* padisah lányt kért ... padisahjától, az pedig látván *Filiposz* padisah hatalmát és méltóságát, kérését elfogadta, és *Olimpia* (nevű) lányát hozzáadta feleségül. Tőle született *Iszkender-i Rúmí*.

Azután valamilyen okból ellenséges viszonyba került *Arija*⁴⁹ padisahjával, aki felesége testvérének volt a férje és hadat vezetett ellene. [18a] Az pedig elmenekült *Filiposz* padisah elől. Onnan *Filiposz Epiro* tartomány székvára ellen indult, s megostromolta azt. Már néhány nap óta vívta a várat, amikor egyszercsak egy nyíl repült ki a várból, és *Filiposz* padisah jobb szemét eltalálva kiütötte azt. A várnép azonban néhány nap múlva kimerült és kegyelmet kért. *Filiposz* padisah pedig nem neheztelt rájuk amiatt, hogy jobb szemét kiütötték, és mindannyiuknak megkegyelmezett.

Azután ... tartományába ment és legyőzte annak a vidéknek a bégjeit. Azután ... vidékére vonult. Azokat a bégeket is legyőzte, és azon hely székvárát a földdel tette egyenlővé. Azután ... bégjeitől elvette ... (t), és sok jószágot és kincset zsákmányolt. Azután ... vidékére ment, s azon [18b] tartomány bégjeivel is sokat csatázott. Végül mindegyiket kardélre hányta, és meghódította azt a tartományt is. Azután a *tatár* tartomány ellen vonult és azt is meghódította. A kard és az ész erejével az összes országot engedelmességre kényszerítette azon a vidéken. Majd ... városa ellen támadt. Ezt ma *Isztambul*nak hívják.

(Annak) ... volt a padisahja. (A várost) *Ádám* próféta négyezer-ötszáznegyvenkettedik évében alapította. Abban az időben azonban nem olyan volt, mint most: a világot oltalmazó padisah, azaz *Szülejmán* szultán sah öfelsége palotájának a helyén állt, de bástyái és falai szerfölött erősek voltak. A vár népe valamilyen okból fellázadt az ellen a padisah ellen. Ő pedig hét éven át ostromolta a várat. Közben meghalt, mielőtt még bevette volna a várat. Jó néhány évszázad múlva jött *Ko(n)sztantin* [19a] padisah és ő építette fel a mostani vár falát.

Minthogy *Filiposz* padisah azon padisah nemzetségéből származott, neheztelt rájuk, és (a várat) megtámadván ostrom alá vette. Több napon át vívta, azután néhány csapat derék katonát (hagyott hátra), hogy tartsák szemmel. Ő maga meg *Ker* ... tartományába ment és sok várat meghódította. Közben *Ko(n)sztantaniye* városa is kimerült, behódolt *Filiposz* padisahnak, és sok jószágot és kincset adtak neki. A tőlük szerzett jószágon és kincsen építette fel *Ádám* próféta négyezer-hatszázötvenötödik évében *Kavala* mellett, a *diramai* kerületben lévő *Filibét*,⁵⁰ hogy *Ko(n)sztantaniye* városának elfoglalását azzal tegye emlékezetessé.

Azután szerencsésen felkerekedett és átkelt az *Asztar* folyón, amely a *madzsar* tartományon (folyik át) és *Erdel* tartományának határánál ömlik a *Dunába*, és megérkezett

Sziddia tartományába. Annak az [19b] országnak a bégjei összegyűjtötték katonáikat és szembeszegültek *Filiposz* padisahhal. Azután hatalmas csatát vívtak. Végül *Filiposz* padisah legyőzte őket, és húszezer asszonyt és fiút ejtett foglyul. Ezenkívül módfelett sok állatot zsákmányoltak. De aranyat és ezüstöt nem sokat szereztek. Ezután a padisah felégette és feldúlta azt az országot, majd székhelye után vágyakozva, visszaindult.

Azután áthaladt ... tartományán. E tartomány bégjei részt kértek *Filiposz* zsákmányából. Amikor ezt mondták: „Örökösen úgy vonulsz át, hogy (zsákmányodból) nem adsz részt nekünk. Vagy adj, vagy nem adunk utat!“. A padisah haragra gerjedt, s elhatározta, hogy akkor majd erőszakkal halad át. A tartomány népe is sereget gyűjtött és szembeszegült a padisahhal. Rettenetes csatát vívtak. Mivel azonban *Filiposz* padisah lebecsülte az ellenséget és elbízta magát, katonái nagy részét kardélre [20a] hányták, az alatta levő lovat elpusztították, jómagát pedig megsebesítették. A *Sziddia* tartományában szerzett javak nagy részét is megtartották maguknak.

Filiposz padisah nem szólt róla, hogy megsebesült, és vidáman és örvendezve tért vissza székhelyére. Bár a padisah (csak) megsebesült *Sziddia* tartományában, abban a hiszemben, hogy a padisah meghalt, gázságok történtek *Rúm* tartományában. Ott az *atinai* bégek – az *adzsem* padisah (segítségét) remélve – a *szeleniki* bégekkel együtt felázadtak.

Amikor a padisah székhelyén tartózkodva, megtudta e híreket, azon nyomban ismét sereget gyűjtött és elindult ellenük. Mihelyt azok hírét vették, hogy ellenük vonul a padisah, tüstént sereget gyűjtöttek és szembeszálltak vele. Hatalmas csatát vívtak ott. Ebben a csatában *Filiposz* [20b] igen meggyengült, és kényszerűségből békét kötött velük. *Atina* bégjei pedig örültek és örvendeztek. Fölöttébb kedvükre volt, hogy *Filiposz* padisah barátjuk lett. Félték ugyanis, hogy ismét sereggel támad rájuk. Megfelelő aján-

dékokat készítettek elő, derék követek útján elküldték azokat *Filiposz* padisahnak és szorosra fűzték a kapcsolatok szálait.

Azután *Filiposz Korunt* nevű székvárába ment. Onnan leveleket küldött szét a *rúm* bégeknek, hogy minden vár és minden ország bégeinek követei gyülekezzenek oda, és tehetségéhez mértén mindenki küldjön katonát a padisahnak, hogy azután ő hadat vezessen az *adzsem* padisah, *Dáráb* sah ellen.

Midőn ez az intézkedés megtörtént, egy nap, amikor a magas tanács éppen ülést tartott, híre jött, hogy az összes követ megérkezett. *Filiposz* megadta nekik a rangjuk szerinti tiszteletet, majd hazaküldte őket, s [21a] megparancsolta, hogy gyűjtsenek sereget. A követek pedig hazatértek és előterjesztették bégeiknek a padisah parancsát. Azok meg a padisahi parancsnak megfelelően összetoborozták seregüket, majd összeírást készítettek róla és (a lajstromot) beterjesztették (*Filiposznak*). Látták, hogy kétszázezer gyalogos és tizenötezer lovas katona gyűlt össze és vár a padisah parancsára.

Közben pedig *Filiposz* végleg elhatározta, hogy megtámadja az *adzsem* padisahot. Úgy volt, hogy közben megházasodik, elveszi egy másik padisah lányát, és azután indul csak az *adzsem* padisah ellen. *Iszkender* anyját ugyanis elhagyta és azt mondta *Iszkender*ről, hogy az a fiú nem tőle van.⁵¹ *Iszkender* éppen akkortájt született. *Filiposz* azonban sohasem kedvelte *Iszkendent*, és gyakran mondogatta bégeinek: „Ha [21b] meghalok, ügyljetekek arra, hogy ne őt ültessétek utánam a trónra! Ha pedig nem lenne másik fiam, magatok közül tegyetek meg egy arra érdemes nagyurat padisahnak, nehogy ez kerüljön trónomra és ő legyen utánam a padisah!” De jer és lásd Isten rendelését, mert ’ember tervez, Isten végez’.

(VERS)

Lásd hát Isten rendelését,
Meghiúsítja sok ember tervét
Bármit tervez is az ember,
A végzet azt mindig megmásítja. Ha egy dolog
nem Isten rendelése,
Arra tervet építeni igen nagy véték.
Filiposz feledve azt, hogy Isten végez, így szólt
bégjeihez: „Ó, népem,
Ne *Iszkendert* tegyétek meg utánam sahnak,
Ne tudatosítsátok benne a hatalmat!
Tudjátok meg, hogy ő nem az én fiam!⁵²
Eszerint gondolkozzatok és tervezzetek!”
Ó, kedves, lásd végül Isten rendelését,
Sah lett a trónon *Iszkender* – semmi kétség.

(PRÓZA)

Mi pedig rátérünk arra, hogy *Iszkender* anyja az összes bég jelenlétében kijelentette: „*Iszkender* fiam nem a padisáhtól van. Ugyanis egyik [22a] éjjel, miközben aludtam, egy súlyos valami nehezedett rám. Amikor felocsúdtam, verítékben áztam. Bizonyosan tudom, hogy akkor és attól lettem terhes, s fiam, *Iszkender* akkor fogant.”⁵³ Apja lelkét pedig mindez feldúlta, sokat tépelődött, végül felindultságában elhatározta, hogy megöli *Iszkendert*. De a vezérek megakadályozták, hogy lássák, mit hoz az idő. *Olimpia* asszonyt azonban emiatt hagyta el.

Iszkender akkoriban lépett tizenhetedik évébe, és amikor látta, hogy mi a helyzet apjával, megbeszélte anyjával gondjait. Egy nap anyja hirtelen felkerekedett és fiát, *Iszkendert* is magával vitte *Epikajir* tartományába, amelyet törökül *Arnavud* tartománynak hívnak. A mai *Arnavud* országában lévő *Iszkenderijét* azon *Iszkender* alapította. Anyjának volt ott egy testvére. Őt is *Iszkendemek* hívták,

és annak a vidéknek [22b] volt a padisahja.⁵⁴ Őhozzá mentek. Ő később *Iszkender* parancsára a napnyugati országok ellen vezetett hadat, és miután *Leh*, *Cseh* és *Alaman* (országai) teljességükben meghódoltak, a *firandzsi* király ármánya folytán egész seregével elpusztult *Fireng* tartományában.

Amikor anyja megérkezett *Iszkender*rel testvérehez, azt állandóan arra csábította, hogy vezessen hadat férje, *Filiposz* padisah ellen. Amíg ezek így tervezgettek, *Filiposz* padisah éppen arra készült, hogy elvegye egy másik padisah lányát és megülje a lakodalmat. Egy nap leveleket és lakodalmi hírnököket küldött a környéken lévő szomszéd bégekhez és padisahokhoz azzal, hogy a *rúm* padisahnak lakodalma lesz. Eközben, amikor már majdnem teljesen előkészítették a lakodalmat, *Iszkender* és [23a] anyja tudomást szerzett erről és a gondolatok tengerébe merült. Szerették volna szerét ejteni, hogy *Filiposz* padisah vágya ne teljesüljön.

Volt abban az időben a padisah szolgálatában egy nagyúr, aki bizalmát élvezte. *Vizintonnak* hívták. Valami miatt nem volt megelégedve a padisahhal és szívből gyűlölte őt. *Iszkender* anyja tudta ezt. Nyomban kitervelték, hogy titokban nagy vagyont ígérnek annak a nagyúrnak, hogy ölje meg a padisahot. Ezt kigondolván, *Iszkender* és anyja titokban temérdek vagyont ígért az említett nagyúrnak, hogy az a lakodalmi multság közepette ejtse szerét és ölje meg a padisahot.

Mint hogy *Iszkender* és anyja olyan sok jószágot és kincset ígért e nagyúrnak, azt megszedítették az e világi javak, és jótevője ellen fondorkodva [23b], éjjel-nappal az járt a fejében, hogy megöli a padisahot. Ilyen körülmények között került sor a padisah lakodalmára. Amikor a padisah körül nagy volt a vigasság, ő is belehevült, s e lakodalmi vigasság miatt, meg az elveendő lány iránti hevében álruhába öltözött, hogy a lakodalom utolsó éjszakáján a helyszínen vegyen szemügyre mindenkit, amint éppen mulatozik.

Eközben megtudta az a nagyúr, hogy a padisah álruhát öltött, s így szólt: „Ennél jobb alkalom nem is adódhatna.” Nyomban ő is álruhába öltözött és az alkalmat figyelve a padisah nyomába eredt. Arra gondolva, hogy éjjel lévén az emberek nem ismerik fel egymást, a nagyúr fel-alá járkált a nép között, és alkalmat találván megitta a halál borát a padisahhal, és mielőtt még vágya teljesült volna, megölte őt.⁵⁵

[24a] Miután *Iszkender* apja, *Filiposz* huszonöt éven át viselte a hatalom koronáját és volt padisah, s pontosan negyvenhét évet élt, végül a végzet teletöltötte élete poharát, s ő kiitta a halál borát.

Amikor a múltó idő elfordult *Filiposz* padisahtól, és meghalt, *Iszkender*en kívül nem volt más fia. Ő meg – mivel egy másik ország padisahjánál tartózkodott – nem nagyon vágyott arra, hogy *Róm* padisahja legyen. Közben azonban a környéken levő szomszédos bégek és az ország bégjei meg a vezérek egymás ellen fordultak. *Róm* trónját akarták mindannyian, és az ország népében (is) széthúzás lett úrrá. A környező szomszédok ellenségek voltak, és mindegyik csak az alkalmat leste és hadsereget kezdett toborozni.

Jó néhány idősebb vezér és bég – akik még a padisah környezetéből maradtak – látta ezt és tudta, hogy a dolognak nem lesz jó vége. Ezért összejöttek és azon tanakodtak, hogy kit ültessenek trónra. Végül [24b] látták, (ha) önként senkit sem fogadnak el padisahnak, elvész az ország. Nyomban elhatározták, hogy *Iszkendert* ültetik a trónra és teszik meg padisahnak. Sokfelől hallottak ugyanis *Iszkender* igazságosságáról, vitézségéről, bölcsességéről és bőkezűségéről. Ezért akarták *Iszkendert* ültetni a trónra. Az ellenségtől való félelmében az összes bég kénytelen volt helyeselni és elfogadni e döntést.

Azután derék bégeket és futárt küldtek *Iszkender*hez azzal, hogy foglalja el a trónt. Amikor *Iszkender* tudomást szerzett *Róm* tartományának helyzetéről, néhány csapat katonát segítségül vett anyja testvérétől és elment *Róm* tar-

tományába. *Iszkender* éppen huszonöt éves volt akkor, s *Ádám* próféta négyezer-nyolcszázhatvanharmadik évében szerencsésen trónra lépve padisah lett.

[25a] Volt azonban abban az időben *Adzsem* országában egy padisah. *Dárjusz*⁵⁶ volt a neve. Törökül *Dáráb* sahnak hívják. Vitézül forgatta a kardot. Úgy hogy kardjával és bátorságával az *arab*, az *adzsem* és az *anadolui* tartományok padisahja lett egészen *Burszáig*. Azon a vidéken az összes bég engedelmeskedett parancsának. Másrészt pedig, amikor *Iszkender* trónra lépett, sok vár és ország bégje, akik meghajoltak apja kardja előtt és engedelmeskedtek neki, (most) amikor *Filiposz* padisah meghalt, és *Iszkender* lépett a trónra, mind a saját feje után akart menni. Ez okból sok bég fellázadt és egyáltalán nem törődtek *Iszkenderrel*.

Ezért *Iszkender* elment *Korint* várába – ez *Mora* székvára, és törökül ... várának nevezik –, és összehívta a magas tanácsot. Ott sok fellázadt *róm* bég főembere és követe kereste fel *Iszkendert*.

Kifejezték [25b] hódolatukat és elfogadták padisahnak, alávetve magukat parancsának. Ezután *Ádám* próféta ... évében feldíszította székhelyét és udvarát, majd sereget gyűjtött, hogy bosszút álljon *Dáráb* sahn apjával szemben tanúsított ellenségeskedéséért. Ugyanis az *adzsem* padisahok bujtogatásai miatt a harc és viszály sohasem szűnt meg *Róm* tartományában. Ezért azután a környező országok bégjei *Iszkender* uralkodása alatt is fellázadtak *Iszkender* ellen, abban reménykedve, hogy majd segít az *adzsem* padisah serege. *Iszkender* pedig vezéreivel együtt úgy okoskodott, hogy ha már van egy ellenség, nem szabad belőle kettőt csinálni, ha pedig kettő van, az egyikkel színelg barátkozni kell addig, amíg (az ember) a másiktól meg nem szabadul.

Amikor *Iszkender* tudomást szerzett ellenséges szomszédai mozgolódásáról, lemondott az *adzsem* padisah elleni támadásról és számos bégje felé barátságot színelg.

Legelőször is *Atina* bégjeire csapott le. Amikor ugyanis *Iszkender* [26a] trónra lépett, *Atina* és *Szelenik*, s azon vidék híres várainak bégjei elfordultak tőle, fellázadtak és szövetkeztek, hogy félreállítsák *Iszkendert*. Ezért titokban egy *Domosztenes*⁵⁷ nevű jeles béget küldtek követségbe *Dáráb* sahhoz és segítségét kérték. Ilyen remények között, a segítségben bizakodva, megerősítették váraik tornyait és falait *Iszkenderrel* szemben.

Iszkender azonban megtudta, hogy mit terveznek. Ezért *Atina* bégjei ellen támadt. Legyőzte őket, majd meghódította a környéken lévő lázongó ellenséget. Sokuknak elvette várát és vérükkel festette vörösre a földet. Többen, akik látták *Iszkender* félelmetes nagyságát, elkészültek a halálra és jöttek behódolni. Közben azonban több jeles *atinai* bég vagyonával együtt tengerre szállt és *Dáráb* sahnál menedéket keresve elmenekült.

Az elbeszélők azt mondják, hogy *Iszkender* és *Dáráb* sah között az [26b] ellenségeskedés és háborúskodás fő oka az volt, hogy amikor *Atina* jeles bégjei vagyonukkal együtt elmenekültek *Dáráb* sahhoz, *Iszkender* levelet írt a sahnak és egy derék emberrel elküldte azt.

Amikor *Iszkender* követe megérkezett a levéllel, megcsókolta *Iszkender* levelét, a fejéhez érintette, majd átnyújtotta a sahnak. Amikor *Dáráb* sah átvette *Iszkender* levelét, s beletekintett tartalmába, látta, hogy ez íródott benne: Elöl Isten neve (állt), majd így szólt. „Én, aki *Iszkender* vagyok, Isten kegyelméből *Rúm* padisahja és korunk 'sorskegyeltje' lettem. Te, aki *Arab* és *Adzsem* (földjének) uralkodója vagy, amint levelem megérkezik hozzád, tudd meg, hogy jó néhány *atinai* szolgám fellázadt és vagyonával együtt nálad lelt menedéket! Láncra verve add át valamennyit e jelen parancsossal hozzád küldött szolgámnak, s küldd őket udva[27a] romba! Egy percig se késlekedj! Te pedig ne tarts igényt a 'sorskegyelt' címre, és engem ismerj el korunk 'sorskegyeltjének' és 'a hét égöv padisahjának'! Amiként két kard nem fér el egy hüvelyben, úgy ugyan-

azon korszaknak sem lehet két 'sorskegyeltje'." – fejez-
ődött be a levél.

Amikor *Dáráb* sah teljes figyelemmel meghallgatta a levél tartalmát, mérhetetlen haragra gerjedt. Elhatározta, hogy megalázza az *Iszkendertől* érkezett embert. De vezérei nem hagyták és így szóltak: „Felséges padisah, ősi szokás, hogy a követnek nem eshet bántódása. Emellett szóban nem mondott nektek semmiféle illetlenséget. Amiről szó van, az csupán csak a levél üzenete. Ő egy szolgálóember: mire is lenne képes?” A padisahnak megtetszett vezérei megfontolt tanácsa és okos véleménye. Válaszlevelet írt, átadta a követnek, majd elbocsátván elküldte őt *Iszkender*hez.

Amikor *Dáráb* sah levele megérkezett *Iszkender*hez és ő megnézte, hogy miről szól, megtudta, hogy az *adzsem* uralkodót idegen kéz még [27b] nem ütötte meg, azt képze-
li, hogy vasmarka van, azt hiszi, hogy csak az ő karjában van erő, és azt tartja, hogy nincs rajta kívül más 'sorskegyelt'. No meg jó néhány szidalmazó szóval is illette őt. *Iszkender* pedig azon hevében számba vette készen álló, összetoborzott katonáit. Láta, hogy harminckétezer gyalog-
os és ötezer-ötszáz lovas gyűlt össze, ám mindahány bátor vitéz. Miután a sereget száznolcvan hajónyira becsülte, intézkedett, hogy az összes (hajót) készítsék elő, hogy a sereggel hajóra szállván, átkeljen *Anadoli* partjára.

Eközben azonban rokonaival együtt megölte azt az asszonyt, akit apja feleségül vett. Saját rokonai közül is kardélre hányta mindazokat, akiknek hatalomvágy járt a fejében. Az engedelmeseket magával vitte a hadjáratra. A tartományok őrzésére volt egy kiváló rokona. *Antipatimak*⁵⁸ hívták. Őt nevezte ki helytartójának, majd még sok helyre állított embereket, hogy őrizzék az országot.

[28a] Jómaga pedig egy áldott napon, egy szerencsés órában seregével hajóra szállt, majd az ellenséges bégek földjé-
t kémelve elindult *Anadoli* felé. De az összes hajópa-
rancsnoknak azt az utasítást adta, hogy amikor a hajók a

szárazföldhöz érnek, senkit se eresszenek ki a partra. A parancsnokok pedig horgonyt vetettek, betartva a padisah parancsa szerinti tilalmat. Akkor *Iszkender* parancsára partközelsébe vonták saját hajóját és kiszállóhidat állítottak fel. *Iszkender* akkor tüstént páncélt⁵⁹ és teljes fegyverzetet öltött, felcsatolta kardját és kezébe vette dárdáját. Majd áldott lábával a földre lépve elsőnek szállt ki.

Amikor *Iszkender Anadoli* partján, *Dáráb* sah tartományainak határánál szerencsésen földre lépett, arcát az égre emelte és a magasságos Istenhez fohászkodott, hogy könnyű legyen a napkeleten lévő tartományok meghódítása. Majd a (had)népet is kiengedte a szárazföldre és megtiltotta nekik, hogy a rájákat bármiképpen is háborgassák, vagy országukat [28b] pusztítsák. Így szólt: „Nem áll szándékomban, hogy elpusztítsam ezeket az országokat, az a céloom, hogy elfoglaljam azokat. Mit kezdjek rája nélküli országgal? No, meg mit vétettek azok? Most az a legfőbb vágyam, hogy találkozzam és megküzdjek *Dáráb* sahhal, lássuk, hogy kinek szánta a magasságos Isten 'a sorskegyelt' és 'a hét égöv padisahja' (címet).

Iszkender szíve mélyén mindig szükségét érezte a fohásznak. Azt a fohászt egész hadnépe is szívből ismételte el: győzelemért és diadalért esedeztek. A csata napján mindegyikük küzdött a becsületért, életüket is kockára tették *Iszkender*ért. És az *adzsem* padisahtól zsákmányolandó kincs minden katonát elbűvölt. Azzal a gondolattal, hogy vajon mikor adatik már meg, hogy *Dáráb* sahhal összecsapjanak, úgy hatoltak be az országba, mint a báránnyra törő éhes farkas.

Másfelől pedig a határvidék bégjei jelentették *Dáráb* sahnak: „*Iszkender* sereget gyűjtött ellened, hajókat készített elő és szerelt fel, hogy [29a] átkeljen *Anadoli*ba.” *Dáráb* sah pedig üzent a határszél bégjeinek: „Tartsátok szemmel *Iszkender*t.” Egy nap a határszéli bégek kémeket küldtek *Iszkender* irányába, hogy megtudják, mit tervez, és jelenték azt *Dáráb* sahnak.

Amikor azok a kémek megérkeztek *Iszkender*hez, látták, hogy a katonák és a hajók készen állnak, csupán egy áldott napra és egy szerencsés órára várnak, hogy hajóra szálljanak és átkeljenek *Anadoli* tartományába. A kémek látva ezt a helyzetet és tudomást szerezvén *Iszkender* összes tervéről és intézkedéséről, elsiettek onnan a határvidék bégjeihez és tudatták velük a történeteket. A bégek pedig elküldték a kémeket *Dáráb* sahhoz és jelentették a helyzetet. (Meg akarták tudni), hogy az ellenség ügyében mi lesz a parancs, hogy (aszerint) toborozzanak sereget és ne engedjék arrafelé az ellenséget.

Amikor a kémek megérkeztek *Dáráb* sahhoz és hírt adtak *Iszkender*ről [29b], ő e hírt meghallva tanácsot tartott vezéreivel és kikérte véleményüket. A vezérek pedig így szóltak: „Felséges padisah, azt tanácsoljuk, hogy küldjünk parancsot a határvidék bégjeinek, hogy gyűjtsék össze katonáikat és őrizzék azokat a helyeket, ahol *Iszkender* hajója kiköt majd, és ne engedjék partra lépni.” *Dáráb* sah azonban bízott javainak és kincseinek bőségében, meg katonáinak sokaságában, és el voltelve saját magával. „Mire jut az ellenség ilyen kevés katonával?” – ezt mondogatta. A vezérek pedig egyre ismételték: „Felséges padisah, legyen az ellenség csak hangyányi is, (akkor) sem szabad semmibe venni.”

Dáráb sah azonban sohasem fogadta meg vezéreinek tanácsát, s önmagán kívül a világon senkit sem ismert el padisahnak. Így szólt vezéreihez: „Maglehet, (ám így) *Iszkender* saját vérére szomjazott meg. Az a férfiasság, ha addig nem törődünk az ellenséggel, amíg az be nem lép az országba. Ámde amikor elhagyja hajóit és seregével partra lép, tengeri haddal kerítjük be, s mindnyájukat kardélre hányjuk. *Iszkender* nevét kitöröljük a világból, elpusztítjuk őt.”

[30a] Ezzel az elgondolással nyomban parancsot küldött országa minden bégjének, hogy seregükkel sietve menjenek udvarába. A határszéli bégeknek pedig elrendelte, hogy az alájuk rendelt katonasággal teljes fegyverzetben

álljanak készen, ám ha az ellenség megérkezik, ne akadályozzák meg, hogy az országba behatoljon, hanem engedjenek utat neki. Amidőn a parancsok megérkeztek a határszéli békékhez, ők a padisahi parancsnak megfelelően nem törődtek (*Iszkenderrel*).

Iszkender pedig közben odaért a hajókkal, majd a sereggel partra szállt. Zászlóit kibontotta, lobogóit meglengette, és arra gondolva indult el, hogy ki az, aki rajta kívül 'sorskegyelt' és kiféle 'a hét égöv padisahja'. Sok vár akadt útjába. Ostrom alá vette azokat, némelyikét bevette, némelyikét meg ostrom alatt tartotta.

Eközben *Dáráb* sah is összeszedte seregét. Akkor jött a hír: „Felséges padisah, miért várakozol? Íme *Iszkender* több fontos várat megostromolt [30b], s némelyikét be is vette. Helyénvaló-e, hogy míg te életben vagy, az ország rájait az ellenség lábbal tiporja?” Akkor a sah nyomban haragra gerjedt, és rövid idő leforgása alatt hatszor százezer fős sereget gyűjtött össze *arab*, *adzsem* és *tatár* katonákból. Azzal a hatalmas sereggel elvonult *Adresztesz* mezejére és letáborozott.

Azokban a napokban pedig *Iszkender*nek egy ügyes embere kémkedett *Dáráb* sah udvarában. *Dáráb* sahkal együtt az a kém is elment *Adresztesz* síkjára. S mikor már az egész sereg letáborozott, minden tervről tudomást szerzett és azzal elsietett. Hamarosan megérkezett *Iszkender*hez és így szólt: „Ó *Iszkender*, hagyj fel a várostrommal! Most ütközetre készülj *Dáráb* sahkal, mert tengernyi hadal közeledik ellened!” – ilyenformán minden dolgáról tájékoztatta. *Iszkender* pedig a gondolatok tengerébe merült, majd vezéreire pillantott, hogy együtt fontolják meg az ellenség ügyét.

Abban a pillanatban egyszerscak egy személy jelent meg *Iszkender* előtt és így szólt: „Ó *Iszkender*, azt tanácsolom, hogy hagyj fel a várharccal [31a] és az ország elfoglalásával, menj és szállj szembe *Dáráb* sahkal és csatában bírd rá a meghódolásra. Azután majd ezek a várak is mind a tied

lesznek, mert ha a fej elvész, a láb sem tart ki. Nos hát, *Iszkender*, most, amikor egy ilyen hatalmas ellenségről van szó, nem bölcs dolog, hogy hadnépedet a várak (ostrománál) hagyod elpusztulni. Ám ó *Iszkender*, ne félj, a magasztos Isten sok ehhez hasonló ellenség legyőzését engedte meg neked!”

Iszkender attól a személytől e szavakat hallván, megszabadult bútól-gondtól és jókedvre derült. Az a személy pedig nyomban eltűnt. *Iszkender* a földre borult és fohászkodott. Azután lóra szállt, és csapat csapatot, (ember)hullám (ember)hullámot követve, vonult seregével *Dáráb* sah ellen.

Egy nap *Iszkender* szerencsésen odaért *Dáráb* sah seregéhez és vele szemben letáborozott. Másnap reggel minden napfényben ragyogott. Megverték a kis- és nagydobokat, a harsonák és a kürtök zengték a végzet dalát. A katonák mindkét oldalon lóra szálltak, majd zászlót bontva szembenéztek egymással. Akkor az *adzsem* sereg *Iszkender* seregére pillantva [31b] látta, hogy az kicsi, de válogatott sereg, és ahogy így egy tömegbe tömörült, olyan lett, mint egy vashól való vár. Ám az *adzsem* sereg ezer emberére *Iszkender* seregéből csak egy ember jut. Ugyanakkor pedig *Iszkender* csapatai ránéztek *Dáráb* sah hadára és látták, hogy az hatalmas sereg. Mindegyik (katonát) arany és ezüst borít, egytől-egyig lóháton, 'ki, ha én nem' módon, büszkén feszítettek, (mintegy jelezve), hogy legyen az akár 'a hét égöv' serege, akkor sem hátrálnának meg, hanem karddal törnének rá.

Másrészt *Iszkender* is lóra szállt és katonai közé léptetve így biztatta őket: „Ej, katonák! Ne törődjetek az *adzsem* nép cifraságával, fő, hogy az ember férfi legyen. Azok, kik jó nevet hagyva távoznak, nem hálnak meg, hanem örökké élnek. Nos hát katonák! Úgy küzdjetek, hogy férfi módra távozzatok e (földi) vendégfogadóból,⁶⁰ hogy neveteket a világ történelmében a férfiasság erényével egy napon említsék!”

[32a] Miközben *Iszkender* e szavakat mondta, az *adzsem* sereg a zsákmányra gondolva *Iszkender* serege felé vágta-tott. *Iszkender* serege is egyszerre támadásba lendült, szembeszállt vele és iszonyatos öldöklést vitt véghez. Addig, amíg magasan állt a nap, izzott a csata heve. Reggeltől délig tartott a harc, és végül Isten – dicsértesség és magasztaltassék – *Iszkender* seregének juttatta a győzelmet: az *adzsem* had tönkreverten menekült.

Iszkender helyes intézkedései és katonáinak hősiessége eredményeként az *adzsem* sereg számos kiváló harcosa veszett el és esett el. *Iszkender* katonáiból azonban mindössze kilenc gyalogos és százhusz lovas pusztult el. Akkor zsákmányul ejtették az *adzsem* padisah javait és hálát adtak Istennek.

Azután pedig ostrom alá vettek és elfoglaltak több jelentős várat. (*Iszkender*) derék embereket hagyott azokban a várakban, ő maga pedig maradék seregével a *gürd-zi* tartományba vonult. Amikor (*Iszkender*) azt [32b] elfoglalta, a megsebzett *Dáráb* sah éppen *Bagdadba* érkezett. Onnan ismét leveleket küldött szét a környék szomszédos bégjeinek. Rövid idő leforgása alatt háromszázezer gyalogost és százezer lovast gyűjtött össze. Ostrom alá vette azokat a várakat, amelyeket *Iszkender* elhódított tőle. Többet visszafoglalt közülük, a bennlévőket kardélre hányta. Ezenkívül üzenetet küldött *Rúm* tartományába *Atina* és számos, arrafelé található város bégjeinek is, hogy vegyék bizonyosra, *Iszkender* egész seregével odaveszett, hírehamva sem maradt, íme itt a jó alkalom. Az említett *rúmi* várak bégjei közül ezen ármány nyomán sokan fellázadtak *Iszkender* ellen, s behódoltak *Dáráb* sahnak.

Amikor így álltak a dolgok, segélykérők érkeztek *Iszkender*hez és ezt mondták: „Ó *Iszkender*, *Dáráb* sah ott tart, hogy elfoglalja azokat a várakat, amelyeket te elhódítottál az *adzsem* padisahtól. Többet már be is vett és ottani bátor embereid közül sokat kardélre hányt. *Rúm*ban levő [33a] fontos váraid pedig árulók lettek és behódoltak

Dáráb sahnak, mivel *Dáráb* sah felbujtása nyomán azt hitték, hogy odavesztél”.

Akkor a vezérek így szóltak *Iszkender*hez: „Felséges padisah, helyénvaló, ha lemondtok az ezekhez az országokhoz fűződő becsvágyatokról, és addig nem törtök más tartományra, amíg *Dáráb* sahot félre nem állítottátok.”

Iszkender helyeselte ezt a megfontolt tanácsot. Nyomban visszavonult azokból a tartományokból és lóhalálában ment seregével *Dáráb* sah ellen. Akkor a két sereg ismét találkozott és félelmetes csatát vívott. A magasztos Isten e harcban is jó és kegyes volt *Iszkender*hez. Jó alkalmat adódott *Dáráb* sah ellen: zászlait ledöntötte, seregét ismét szét szórta.

Abban a csatában *Dáráb* sah seregéből hatvanegyezer gyalogos és tízezer lovas esett el. Tizennégyezer jóra való embere és rokona esett fogságba. A foglyok között volt *Dáráb* sah anyja, asszonya, egy leánytestvére és két lánya is. (*Iszkender*) ezenkívül mérhetetlen mennyiségű jószágra [33b] és kincsekre tett szert. Ezeket a foglyokat átadták *Iszkender*nek. *Iszkender* akkor megparancsolta, hogy egyik sátrát állítsák fel számukra. Majd ezt az öt foglyot elhelyezte abban a sátorban, és megbízható eunuchokat állított melléjük, hogy senki se háborgassa őket. Ezután *Iszkender* felkerekedett és szerénységéről téve tanúságot személyesen látogatta meg őket sátrukban, hogy vigaszt nyújtson nekik. Azok pedig, amikor meglátták *Iszkender*t, igen megrémültek, s zokogva borultak lábához. *Iszkender* – sírásuk láttán – így vigasztalta őket: „Ne féljete! Uratok is életben van. Ha Isten is úgy akarja, újra találkozunk” – és nagyon kegyes volt hozzájuk.

Ezután szemlét tartott seregében. Számba vették a halottakat. Megállapították, hogy százharminc gyalogos és százötven lovas esett el a *rúm* seregéből. *Iszkender* pedig imát mondott értük. (Azután) összegyűjtötték és felmérték *Dáráb* sah kincseit. Száztizenegyezer *kantár* arany és ötvenháromezer [34a] *kantár* ezüst került kezükbe.

Iszkender e vagyon láttán dicsérettel adózott *Dáráb* sah kincstárának, majd földre borulva sok köszönetet mondott a jó alkalmat és győzelmet adó Istennek.

Azt követően fenséges lakomát rendezett, a mellette lévő vezéreket és bégeket díszruhával jutalmazta és sokféle kegyben részesítette őket. Majd a zsákmányolt kincseket a hadnép között szétosztotta. „Nem az arany és az ezüst a kincs, hanem a katona” – ez volt a szólása. És azután, mint-hogy *Dáráb* sah asszonya igen szép volt, *Iszkender* azon a vigasságon egyesült vele, s az teherbe esett *Iszkendertől*. Született egy fia. *Iszkender* a *Herkulosz*⁶¹ nevet adta neki.

Azután *Iszkender* szerencsésen elindult és meghódította a többi napkeleten lévő csodálatos és különös tartományt. Majd a *Miszir* környékén fekvő tartományokat foglalta el – egészen *Hind* tartományáig. Azon a földön a többi tartomány bégje is hallott *Iszkender* félelmetes nagyságáról. Ijedtség és rettegés töltötte el szívüket. Tudták, hogy nem bírnak [34b] majd *Iszkender* kardjával, ezért sokan ott-hagyván trónjukat és koronájukat, elmenekültek országukból. Sokan pedig a végsőkhig megalázkodva⁶² behódoltak *Iszkendemek*, engedelmeskedtek parancsának. Az ilyeneket *Iszkender* sokféle kitüntetésekben részesítette: rangjuknak megfelelően mindannyiukat díszruhával jutalmazta, bőséges adományban részesítette őket és megerősítette helyükön, azzal a feltétellel, hogy mindannyian őt ismerik el 'a hét égöv padisahjának'. Azonkívül szolgálatába fogadta valamennyiük derék fiait és rokonait. Az egész napkelet összes bégje – *Hind* tartományától egészen *Mekkéig* – az ő alattvalója lett. Egy igen alacsony rangú katonáját, aki kertészfiú volt *Rúmban* és *Abartenusznak* hívták, szultánnak tette meg fölējük, hogy az összes tartomány bégje az ő uralma alatt engedelmeskedjen (neki). Az egész világ *Iszkender* kegyességéről, emberségéről, bőkezűségéről, bátorságáról és igazságosságáról beszélt.

[35a] Ezt követően *Iszkender* elfoglalta *Rodosz* szigetét. Onnan arra a (helyre) ment, amelyet ma *Iszkenderijének*

neveznek. Akkoriban volt ott egy hatalmas dzsámi, amelyben a kor sok vallási nagysága, vénje és szentje tartózkodott. *Iszkender* fölöttébb vágyott arra, hogy eljusson oda, hogy amikor odaérkezik, meglátogassa azokat a szenteket és egy sereg rejtett titkot kérdezzen meg tőlük, s megtudja, hogy valójában kitől származik ő. Ezzel a céllal ment oda *Iszkender*.

Amikor odaért és találkozott a vallás nagyjával, sok sok nehéz kérdés (gyötörte), amelyek miatt szíve bánatos volt. Ezeket tőlük megkérdezvén nehézségei megoldást nyertek, és minden bűja szertefoszlott. Majd talányos kérdést intézve a szentéletű emberekhez így szólt *Iszkender*: „Lehetséges-e, hogy megöljem apám gyilkosát?”

A vallás nagyjai így feleltek neki: „Ó *Iszkender*, senki sem ölte meg apádat, és senki sem képes arra, hogy megölje őt.” E jó hírből *Iszkender* (megértette, hogy) az ő apja nem *Filiposz* padisah volt, hanem (őt) [35b] Isten mindenható hatalma teremtetten.⁶³ Ettől *Iszkender* jókedvre derült.

Az a vallási nagyság áldást kért ott *Iszkenderre*, majd átnyújtott neki egy pecsétgyűrűt és így szólt: „Ó *Iszkender*, űzd el szívedből a háborgást és a nyugtalanságot, mert tiéd 'a sorskegyelt' és 'a hét égöv padisahja' (cím).

Amikor ott ilyen rejtett titkok világosodtak meg *Iszkender* előtt, parancsot adott, hogy építsenek azon a helyen azon vallási tekintély tiszteletére egy várat tornyokkal és falakkal. Ezért a padisah parancsa nyomán *Ádám* próféta négyezer-nyolcszázhetvenegyedik évében megvezték *Iszkenderije* várának alapját. Tizenhét nap alatt készült el, külső falának (kerülete) hatezer lépésnyi lett.

Mialatt *Iszkender* azon a környéken volt, *Dáráb* sah megsebzetten és összetörten érkezett meg *Bagdadba*. Szégyenyalázat, hogy annyi katonája semmisült meg, s hogy így sok vagyonát és kincsét vették el. Majd könyörgő leveleket küldött a környékbéli szomszédos bégekhez, hogy küldjenek segítségül sereget. Egyesek katonát adtak, mások maguk is elmentek [36a] seregükkel *Dáráb* sahhoz. Volt

azonban aki így okoskodott: „Eddig is mit értünk el *Iszkender*rel szemben? Ezután is csak azt érzük el, hogy sok derék katonánk odavész”. S így *Iszkendertől* való félelmükben nem adtak katonát segítségül.

Miközben a hadnép gyülekezett, a bégek és vezérek így szóltak a sahhoz: „Felséges padisah, kezdettől fogva nem lett volna szabad lebecsülni az ellenséget. Most, amikor annyi jó alkalmat adódott és annyi győzelmet aratott rajtunk, amikor katonanépünk lélekben összetört, helyénvaló, ha kivárjuk, amíg a szerencse felénk fordul. Addig barátságot kell színlelni az ellenséggel szemben”.

Ezt a bölcs véleményt a sah is helyesnek találta, majd ügyes követet küldött *Iszkender*hez és ezt üzent: „*Ó Iszkender*, ereszd szabadon foglyul tartott embereimet. Bármilyen nagyot akarsz is azokért, megadom.”

Iszkender pedig ezt a választ adta a követnek: „Nekem nincs szükségem vagyoni és kincsre. Az én vagyonom és kincsem bátor katonanépem. Amikor ők velem vannak, nincs szükségem vagyoni és kincsre. [36b] De visszaadom fogva tartott embereit, ha lemond becsvágyáról, hogy ő legyen a 'sorskegyelt', és engem ismer el az egész világ padisahjának, ha belátja, hogy rangban alacsonyabb nálam és ha bocsánatot kér vétkeiért. Amennyiben nem ezt választja, készüljön arra, ami számára következik.”⁶⁴ Azután szépen elbocsátotta a követet.

Amikor a követ ezzel az üzenettel tért vissza *Dáráb* sahhoz és jelentette mindazt, amit *Iszkender* mondott neki, *Dáráb* sah tudta már, hogy nem lesz a dolognak jó vége. Hiú vágyat kergetve négyszázötvenezer gyalogost és százezer (lovas) katonát toborzott össze. Közben *Dáráb* sahhoz híre jött, hogy asszonya teherbe esett *Iszkendertől* és egy fiúgyermek született, akinek *Iszkender* a *Herkulosz* nevet adta. Amikor *Dáráb* sah meghallotta ezt a hírt, egész testében reszketett és a bú tengerébe merülve meg akarta mérgezni magát. Vezérei azonban ezt tanácsolták neki: „Felséges padisah, ne tedd magad nevetségessé az ellenség

előtt. Most az [37a] a leghelyesebb, ha követet küldünk *Iszkender*hez, s amíg nem jön el az alkalmas időpont, kibékülünk vele. Ha a körülmények majd nekünk kedveznek, bosszút állunk rajta.”

Dáráb sah pedig tehetetlenségében, e hírektől szétzilált elmével ismét követet küldött *Iszkender*hez és ezt közölte vele: „*Ó Iszkender*, oly sokat harcolunk és csatázunk, oly sok ember halálát okozzuk ezért a gyorsan eliramló életért és ezért a mulandó uralomért és hatalomért! Az evilági hatalom csak olyan, mint egy darab rongy. Minthogy országot akartok, szépszerével nektek adom az uralmam alá tartozó országok felét, és még hozzátok adom feleségül egyik lányomat, aki a ti fogságotokban van. Adok a többi fogságotokban lévő emberemért harmincezer *kantár*⁶⁵ aranyat, csak fogadjatok engem barátságotokba és eresszétek el fogva tartott embereimet.”

Iszkender pedig így válaszolt a követnek: „*Dáráb* sah minden kérését elfogadtam. (Ám) a következő kikötéssel: hódoljon meg nekem, ismerje [37b] el, hogy rangban alacsonyabb nálam, rendelkezhessem fölötte, ismerje el, hogy csak én vagyok 'a sorskegyelt', és csak én vagyok padisah, majd felkészülve a halálra jöjjön ide, vétkeiért kövessen meg engem⁶⁶ és hajtson fejet nekem. Én pedig visszaadom az uralma alá tartozó tartományokat. Mert miként a nap nem kél fel két helyen, a világon sem fér el két 'sorskegyelt' és két padisah. Még ma gondolja meg és kérjen tőlem bocsánatot, vagy készüljön a holnapi csatára.”

Amikor a követ *Iszkender* válaszával visszaérkezett *Dáráb* sahhoz és híven közölte az *Iszkendertől* hozott üzenetet, *Dáráb* sah egész bizonyossággal tudta, hogy nincs más kiút, csak a kard. Lemondott a barátságba és az irgalomba vetett reményről és felkészítette seregét a másnapi csatára. Amikor reggel lett, és a nap felbukkant a *Káf* hegyének csúcsán és isteni fényével beragyogta a világot, a két sereg mozgásba jött, (a katonák) felsorakoztak egymással szemben és vártak az összecsapásra.

Azon a napon azonban *Iszkendert* a nagy gondtól elnyomta az álom és elaludt.

[38a] *Iszkendemek* volt egy nagyvezére. ... (nak hívták). Láttá, hogy a katonák mindkét oldalon felkészültek a harcra, *Iszkender* azonban sátrában elaludt. A vezér azon nyomban a padisah sátrához ment, és amint belépett, *Iszkender* is felébredt. A vezér meghajolt és így szólt: „Padisah, eddig még sohasem aludtál el, ha ellenséggel álltál szemben. Minek a jele az, hogy most, a mai napon elaludtál a csata előtt?” *Iszkender* pedig így szólt: „A nagy gond és az aggodalom miatt aludtam el. De álmomban (azt) láttam, hogy az *adzsem* sereg vereséget szenvedett, kardom csapása kettészelte (őket). Ettől öröm fogott el.”

Majd nyomban felöltötte fegyverét, Istenhez fohászkodott és arcra borult. Azután lóra szállt, körbejárta seregét, harcra buzdította és sarkallta a (had)népet. *Dáráb sah* is mindenütt buzdította seregét. Majd a két tengerszervi sereg kardot rántott és egymás életére törve olyan iszonyatos csatát [38b] vívott, hogy az embervér teljesen elborította a harcmezőt. Azon a napon reggeltől egészen a délutáni ima idejéig küzdöttek. Végül *Dáráb* serege – nem tudván ellenállni *Iszkender* katonái kardjának – vereséget szenvedett és megaláztatottan elmenekült.

Dáráb sah pedig a csatában végezni akart magával. De sok jeles rokona, akik vele voltak, menekülésre bírták, ezt mondván neki: „Felséges sah, mi a baj? Gyűjtsünk ismét hadat és vegyük vissza országodat.” Tudták azonban, hogy nekik sem maradt már erejük arra, hogy egy sereggel szembeszálljanak. Ezért azt gondolták ki, hogy elviszik a sahot valahová, fejét levágják, (majd) azt elviszik *Iszkender*hez, hogy ily módon férközzenek kegyeibe. *Dáráb sah*ot jó nagy távolságra menekítették, ott levágták fejét és *Iszkender*hez vitték, hogy ezzel kivívják *Iszkender* elismerését.⁶⁷

[39a] Miután uralkodásának ötödik évében *Iszkender*, a hatalmas Istentől győzelemre segítve annyi nagy csatát

vívott, e csaták révén elnyerte a 'sorskegyelt' (címet), és az arab, az *adzsem*, továbbá az összes napkeleti tartomány padisahja lett. Azután *Hind* tartományában és a napkeleti részen hatalommal bíró bégek, hallva *Iszkender* félelmetes nagyságáról és erejéről, megértették, hogy nem bírnak majd *Iszkender* kardjával. Ezért mindegyik félt *Iszkender* vitézségétől. Így a halálra felkészülve jelentek meg, hogy kegyelmet kérjenek és meghódoljanak.

Azután *Iszkender* ... várába ment, s ott megtalálta *Dáráb* sah kilencvenezer *kantár* aranyát. Közben *Iszkender* színe elé hozták *Dáráb* sah fejét. *Iszkender* nyomban haragra gerjedt azokkal szemben, akik odahozták, és nem fogadta őket. Megparancsolta, hogy vessék őket börtönbe. Így szólt: „Mi hasznomra lehet nekem, vagy másnak az, aki elárulja saját jötevőjét?”

[39b] Ezt követően *Iszkender* seregével *Adzsem* tartományának székhelyét, ... t foglalta el harccal és háborúval. Abban a várban is negyvenegyezer *kantár* aranyra és háromezer-háromszáz *kantár* ezüstre talált. Ez is az *adzsem* padisah kincse volt. Abban a várban nyolcszáz derék *rúm* foglyot talált. Mielőtt azonban ahhoz a várhoz ért volna, útközben egy tóban megtalálta *Dáráb* sah tetemét. Láta, hogy rokonai darabokra szabdalták testét. *Iszkender* pedig a múltó világra gondolva, elmondta ezt a párverset és keservesen sírt. Tudta, hogy amikor a szerencse elfordul valakitől, rokonai és barátai is ellenséggé válnak.
... ..⁶⁸

Azután *Iszkender* parancsot adott, és *Dáráb* sahot sahhoz illően temették el. Ő pedig szerencsésen megérkezett, (majd) örülve és örvendezve [40a] *Bagdad* trónjára ült. Közben egyszer csak panaszos hírhozók érkeztek napnyugat felől azzal, hogy *Iszkender* anyjának testvére, akit szintén *Iszkendemek* hívtak, egész seregével elpusztult a *fireng* tartományokban. *Iszkender* e hír hallatán elszomorodott és három teljes napon át gyászt tartott. Ugyanis amikor *Iszkender* először mért vereséget *Dáráb* sahra és jóma-

ga a *kürd* és a *gürdzsi* tartományok ellen vonult, anyjának testvérét, *Iszkendert*, negyvenegyezer katonával a napnyugaton uralkodó bégek leigázására küldte.

Amikor megtudta a hírt a panaszos hírhozóktól, megkérdezte tőlük: „Hát ti miként menekültetek meg?”

Így válaszoltak: || Felséges padisah, amikor megparancsoltad *Iszkendemek*, hogy induljon azon padisahok ellen, *Iszkender* a ti uralkodásotok idején sereget indított és először a *tatár*, a *leh*, a *cseh* és az *alaman* (tartományokat) hódította meg. Majd, midőn a *fireng* tartományokba értünk [40b], sok *fireng* bég és uralkodó jött hozzánk és hódolt meg. Azután mentünk és meghódítottuk *Pulját*. *Fireng* tartományának királya azonban – ezt most *Firandzsi* tartományának hívják – meghódolt *Iszkendemek* és vele testvéri viszonyra lépve nagy barátságot mutatott. Titokban azonban szövetkezett a többi *fireng* és *nemcse* béggel, és embereket küldött hozzájuk: „Szövetkeztem *Iszkenderrel* és testvéri viszonyra léptem vele. Minden dologban megbízik bennem. Ti álljatok készen, én pedig félrevezetem őt, és adandó alkalommal egész hadával elpusztítjuk.”

Az egyezségnek megfelelően módját találták és *Iszkendert* egész seregével együtt elpusztították. *Iszkendemek* folyvást (azt) tanácsolták vezérei:

„Felséges padisah,

Az ellenségben pedig ne bízz, vigyázz,

Nehogy váratlanul állítson neked csapdát!”

Akármennyit beszéltek (neki), nem használt, nem hitte el mindaddig, amíg meg nem történt vele (a baj). Végül (elpusztult) vértől és portól szennyesen.⁶⁹ ||

[41a] Amikor *Iszkender* megkapta e híreket, végtelenül elszomorodott, s elküldött valakit *Iszkender* teteméért *Fireng* tartományába. A *fireng* bégek pedig *Iszkendertől* való félelmükben átadták azt. Azután *Iszkender* azt a testet uralkodót megillető módon megmosatta. *Tirében* temették el. *Iszkender* pedig esküvel fogadta: „Nem hagyom *Iszkender* véré (bosszú nélkül) a *fireng* bégeken.”

Nyomban parancsot adott, hogy induljanak a napnyugati tartományok ellen. Az egész hadnéppel kellőképpen felkészült, az *adzsem* padisahtól zsákmányolt jószágot és kincset pedig azon hevében szétosztotta a katonák között. Ezután a katonák levetették a *rúm* ruhát és *adzsem* ruhába bújtak. Úgyhogy összes páncélzatuk mind aranyból és ezüsből volt, lovaikat és jómagukat is annyira elborította az arany, hogy még a legalantasabb lovas aranyának és ezüstjének csillogása is elkápráztatta a szemet.

Miközben teljessé tették a sereg fegyverzetét, *Iszkender* egy nap összehívta a nagytanácsot. Teljes padisahi pompával díszítette fel trónját, [41b] fejére tette az uralkodói koronát és trónra ült. Jobbján és balján arany és ezüst székeken foglaltak helyet a vezérek, a padisahok és azok a hercegek, akik méltók voltak erre a megtiszteltetésre. Királyi étkeket szolgáltak fel. Megették, majd köszönetet mondtak (Istennek). Azután *Iszkender* fejét felemelve a jobbján és balján (ülő) vezéreire emelte tekintetét: „Ej vezérek, ej bégek, ha volna egy székhelynek alkalmas városunk, azt székhellyé tennénk. Onnan azután könnyű lenne a környéken lévő országokra lecsapni és meghódítani a *leh*, *cseh*, *nemcse* és *fireng* tartományokat, hogy (azután) *Iszkender* miatt bosszút vegyünk.”

Amikor ezt felvetette, a hatalom valamennyi ura lehajtott fejt és a dőbbenet tengerébe merült. Senki sem válaszolt. *Iszkendert* emiatt nagy gond fogta el. Már jó ideje tépelődött, amikor egyszer csak látták, hogy váratlanul megjelenik előttük egy személy, *Iszkender* elé járul és így szól: „Ó felség, tudd meg, hogy *Pannónia* országának van egy székvárosa, [42a] amely igen megfelel nektek. Nincs annál alkalmasabb székváros ahhoz, hogy igényeteknek megfelelően minden tartományra lecsapjatok és meghódítsátok azokat. Így hát ó felség, űzd el lelkedből a gondot és szívedből a kételyt, mert neked jut majd osztályrészül az az ország. Azt követően 'a hét égöv' is uralmad alá kerül.”

Mindezeket (megtudván) *Iszkender* szíve jókedvre derült és vidám lett. Lelke birodalmából minden gondja tovatűnt. Attól a személytől, aki e tudósításokat és jó híreket hozta, néhány rejtett titkot és több más egyebet akart még megkérdezni a világ ügyeivel kapcsolatban. Ám az nyomban eltűnt III – mondta *Kattar* kán és elhallgatott.

Amikor *Hunor* népe *Kattar* kántól megtudta, hogy milyen volt *Iszkender*, és tudomást szerzett *Iszkender* vitézségéről, és arról, hogy 'sorskegyelt' volt, (ennek) mindannyian csodálattal adóztak. Akkor *Hunor* népe és hada megtudta, hogy nincs még egy olyan jó tartomány, mint *Ungurusz* tartománya. Az egész nép jókedvre derült és készült, (hogy induljon) arrafelé a hadjáratra. Ezután egy [42b] nap *Kattar* kán leült *Hunor* nagy bégjeivel. Ettek-ittak, közben *Szikambirija*⁷⁰ székváros dolgáról kezdtek társalogni. A bégek közül néhányan felemelték fejüket és így szóltak: „Ó *Kattar*, *Szikambirija* székvárosát a kezdet kezdetén melyik nemzetségből melyik fejedelem alapította, minthogy azt beszélük róla, hogy az igazi nagy székhely.”

E szavakra *Kattar* vezér a bégekre nézett, majd hozzákezdett *Szikambirija* székváros történetéhez, kezdve a legrégebbi időkkel: hogy melyik nemzetségből származott és milyen uralkodó volt az a személy, aki alapította. Így szólt:

III Állt hajdanán a tenger partján egy *Toroja* néven ismert hatalmas vár.⁷¹ Azután egy *Elena* nevű asszony miatt hatalmas ellenség támadta meg. Lerombolta és elpusztította a várat. Abban a harcban tűnt fel (hadijelvényként) a *tug*,⁷² amelyet a mai hadjáratok alkalmával hordanak.

Azt megelőzően volt annak a várnak egy padisahja, *Paradisznak*⁷³ hívták. Ennek a *Paradisznak* volt egy fia. *Firanko*⁷⁴ volt a neve. Amíg [43a] atyja, *Paradis* uralkodott, *Firanko* néhány csapat katonával elment *Pannónia* tartományába és azt a tartományt igencsak kellemesnek találta. Eszegetve-iszogatva szélteben-hosszában bejárta azt a vidéket, s kóborlása közben egy nap útja a *Duna* folyó partján lévő *Szikan*⁷⁵ néven ismert hegy lábához vezetett.

Amikor megszemlélte azt a pompás helyet, látta, hogy az igen kellemes madaraskert, amelyet mindenütt sokféle virág díszít, mindenhol különféle gyümölcsfák virágfűrtjeitől ékes, s kellemes dalú madarak énekelnek benne.

PÁRVERS

Sebesen folynak folyó vizei kertről kertre,
Az örömkért vertek sátrat a virágok a rózsakertben.

(PRÓZA)

Minden szöglete tele sokfajta gyümölccsel, mindenfelé dús a különféle gyümölcs termése, éghajlata kellemes, mindenütt termőföld, élelme és kenyeze bőséges, úgyhogy minden tekintetben gazdag tartomány. Azt a paradicsomi földet azon nyomban megkedvelte és parancsot adott, hogy építsenek egy hatalmas várat azon *Szikan* (nevű) hegy lábánál. Majd egy áldott órában tornyos falat emeltek. Jó hosszú ideig szorgoskodtak. Végül elkészült. Mivel végtelenül gazdag és élelemben bővelkedő volt az [43b] a tartomány, elnevezték *Pannóniának*, ami *latin* nyelven 'kenyerest' jelent.⁷⁶ Majd amikor *Firanko Szikan* hegyének lábánál felépítette azt a várost, elnevezte *Szikambriának*. Így látta jónak, minthogy annak a hegynek *Szikan* volt a neve. Miután *Szikambria* városa méltó módon elkészült, *Firanko* trónra lépett. A tartomány népe is meghódolt neki, és ő uralkodott (felettük).

Egy idő múlva *Iszkender* szívébe véste, hogy anyja testvérének, *Iszkendemek* halála miatt (*Szikambria*) ellen vonul és elfoglalja azt. Ezért azután egy nap *Iszkender* megparancsolta, hogy gyűljék össze a sereg. Rövid idő alatt roppant sereget toborzott össze és egy áldott pillanatban útra kelt *Pannónia* tartománya ellen. Ámde ott *Szikambria* trónján *Firanko* ült. Éppen mulatozott, amikor

valaki napkelet felől érkezett és azt mondta, hogy sürgősen találkozni akar a padisahhal, mert közölni való híre van. Akkor *Firanko* elé vezették [44a]. Az a személy így szólt: „Felséges király, tudd meg, hogy *Iszkender* napkeleten legyőzte az *adzsem* padisahot és azon a vidéken az összes országot elfoglalta, bégjeiket engedelmességre bírta. Megtudván, hogy anyjának testvére, *Iszkender* meghalt *Fireng* tartományában, most ellened vonul megszámlálhatatlan, roppant seregével, amelyet az *arabokból*, az *adzsemekekből* és az általa meghódított (egyéb) teremtményekből (toborzott). Ne tétlenkedj!”

Amikor így hírt adott, *Firanko* igen megijedt. Akkoriban ugyanis, amikor *Iszkender* leigázta a napkeleten lévő tartományokat, a *Rúm* határvidék szomszédai is állandóan füleltek és mondogatták: „Vajon hozzánk is eljön-e majd?”

Amikor azonban e hírek eljutottak a királyhoz, az nem bízott a hírhozó szavában, (ezért) azonnal kémeket küldött arrafelé, hogy tájékozódjanak. A kémek odamentek és találkoztak *Iszkender* seregével, tudomást szereztek vonulásáról és dolgáról. Nyomban visszafordultak, s *Firanko* [44b] színe elé járulva leírták neki *Iszkender* félelmetes nagyságát és erejét.

Firanko összeroppant. Tudta, hogy amikor a világ olyan vitéze, mint *Dáráb* sah sem tudta felvenni a versenyt *Iszkender*rel, akkor jómaga mennyire tudna ellenállni neki és megbirkózni vele. Késedelem nélkül készülődéshez látott. Összeszedte minden kincsét és kitörölte szívéből a becsvágyat, ami *Szikambria* székvároshoz és *Pannónia* tartományához kötötte. Egy áldott pillanatot és egy szerencsés időpontot kivárván egy másik oltalmat nyújtó tartomány reményében elhagyta székhelyét és elment napnyugat felé egy másik országba. Táborozva-menetelve⁷⁷ egy nap megérkezett *Firandzsija* tartományába. Azt a tartományt elhagyatottan találta és elfoglalta. Nyomban elrendelte, hogy valami alkalmas és megfelelő helyen egy hatalmas várost építsenek. Talált is a város számára egy megfe-

lelő helyet, s ezen kedves és kellemes éghajlatú vidéken életre keltette és befejezte azt. Minthogy atyjának neve *Paradis*z volt, az ő nevének tiszteletére, és hogy nevét és hírét emlegesse a világ, az általa felépített [45a] városnak a *Pariz*⁷⁸ nevet adta. Attól az időtől kezdve mindmáig *Pariz* városa *Firandzsija* tartományának fővárosa. És mivel őt magát *Firankon*ak hívták, a '*Firandzsija*' nevet adta annak az országnak.

Itt elérkezett történetünk *Iszkender*hez. A hírek közlöi úgy mesélik, hogy egy nap *Iszkender* azzal a szándékkal, hogy bosszút álljon anyja testvéréért és meghódítsa a nyugati tartományokat, azzal a hatalmas haddal menetelve megérkezett *Pannonia* tartományának határához. Onnan táborozva-menetelve, eszegetve-iszogatva, táborhelyről táborhelyre vonulva elérte *Szikambriát*, amelynek vidáman és örvendezve trónjára ült. A környék szomszédos bégjei életüket féltve mindannyian eljöttek és hódoltak *Iszkendemek*.

Azon a télen *Iszkender* ott vigadozott. Egy nap parancsot adott, hogy készüljenek fel a hadjáratra. A parancsnak megfelelően minden katonája felkészült. Páncéljukat és fegyvereiket, szerszámaikat és ruháikat [45b] mind előkészítették, aranyba és ezüstbe burkolóztak. Amikor eljött a tavasz és különféle díszekkel tette színessé a világot, *Iszkender* ismét lázba jött, és egy áldott időpontban *Szikambria* székvárost szerencsés előjelnek tekintve,⁷⁹ egy áldott, szerencsés órában zászlait kibontva végtelen és mérhetetlen páncélos sereggel elindult Bécs felé, hogy meghódítsa azt, és hogy amikor a *leh*, *cseh* és *alaman* (tartományok) egészét meghódította, rátámadjon a *fireng* tartományokra. |||

Innen *Kattar* kán történetéhez értünk. Az elbeszélő szerint *Kattar* vezér így szólt bégjeihez: „Minthogy 'a hét égöv' egy olyan padisahja, mint *Iszkender*, *Szikambria* székvárost elfoglalván, azt szerencsés előjelnek tekintette, akkor hozánk is az a méltó és illő, hogy menjünk és foglaljuk el azt

az országot, hogy onnan mi is több tartományra tegyük rá kezünket és foglaljuk el azokat.”

Amikor a bégek *Kattar* vezér e szavait hallgatták, ugyan-csak elámultak [46a] bölcs látásmódján és éleselméjűségén, és nagy tetszéssel fogadták (szavait). S akkor megesküdték, hogy nyomban elindulnak azon tartomány ellen. Így zászlaikat elrendezve, kis- és nagydobjaikat megverve, *Jézus* (próféta) őfelsége⁸⁰ – dicsértessék és magasztaltassék – háromszázhetvenharmadik évében⁸¹ csapatostul útra kelték *Pannónia* tartománya felé. Táborozva-menetelve, eszegetve-izogatva végül egy nap megérkeztek a *tatár* tartomány határára és a tartományra törve nagy kárt és veszteséget okoztak (ott) annak.

A *tatár* tartomány népét félelem szállta meg: segítséget kérendő a kán elé járultak és elégtételt kértek. A *tatár* kán pedig azok felé kémelve látta, hogy zűrzavar támadt, és az ország *tatár*ai között nagy a fejvesztettség. A kán tehát nyomban összeszedte a *tatár* hadat és ellenük vonult. A két ellenfél felsorakozott és felkészült a harcra. Azon a napon bőszülten vívtak rendkívüli csatát pirkadattól a két (esti) ima közti időig. Végül *Kattar* vezér népének kedvezett az [46b] alkalom, és a *tatár* kán serege vereséget szenvedett. Sok *tatár* katona pusztult el kardélre hányva. A kán megfutamodott és maradék seregével elmenekült. Miután a *tatár* kánt legyőzték, egy darabig ott időztek, pihenőt tartva. Majd onnan is elvonultak és elfoglalták *Kara Bogdan* és *Iflah* tartományait. Azután azon tartományok hegyes vidéken három hónapon keresztül egyfolytában pihenőt tartottak.

Három hónap elteltével *Hunor* népe egy nap hirtelen lóra kapott, s mint tengerár zúdult *Erdel* tartományára. *Erdel* népét minden esélytől megfosztotta, és *Erde*lt is elfoglalta és meghódította karja erejével. Széltében-hosszában bejárták az említett tartományt és úgy találták, hogy a paradicsombeli kertekhez és az édeni rózsáligetekhez hasonlít (annak) minden egyes szeglete; mindenfelől sebes

folyók folynak, minden zugban nyúlánk ciprusok hajladoznak, az egész vidék tele virággal és a síkság színültig gyümölcscsel. Úgyhogy az árnyat adó fák mindenfelől sokszínű képet mutattak.

[47a]

PÁRVERS

Örömtől hajladozik a ciprus és a puszpáng,
Keseregve sóhajt a gerlice és a fülemüle,
Bágyadt a nárcisz fekete szeme,
Mámoros pillantást vet a rózsakertre.

(PRÓZA)

Olyan mennyei és paradicsomi szépségű róna ez, hogy azt nem is lehet szóval kifejezni. S annyi arany- és ezüsbánya van azon a vidéken, amennyit nem lehet más tartományban találni; annyit nem is láttak, annyiról nem is hallottak. *Erdekt* önkéntelenül is megkedvelték és teljesen hatalmuk alá vonták. Ugyanakkor arra is gondoltak, hogy az arany- és ezüsbányák révén kincsekre tehetnek szert. *Hunor* népe azon nyomban otthont alapított a *Tisza* néven ismert víz partján, s azzal foglalatoskodott, hogy kincset gyűjtsön. Midőn *Hunor* népe *Erdel* tartományában, a *Tisza* folyó partján élt és kormányzott, minduntalan átkelt a *Tiszán* és *Pannónia* tartományára rátörve, (ott) sokféle káros és sértő dolgot művelt, majd visszatérve átkelt az említett folyón [47b] és megpihent. Ezen a módon sokszor megtámadta *Pannóniát*, rajtaütött és sok bajt és kárt okozott annak az országnak.

Végül *Hunor* népének azon nemzetsége, amely korábban az *adzsem* padisahhal *Rúmba* ment, és az arrafelé tett portyázások folytán ott letelepedett, átkelt a *Tiszán* és egyesült *Hunor* odaérkezett népével.⁸²

Akkoriban azonban volt *Pannónia* országának egy királya. *Metrinusznak*⁸³ hívták. Hadnépe különféle nemzetsé-

gek keveréke volt. A *nemcse* tartomány székvárosának, Bécsnek is volt egy királya. *Tetrikusznak*⁸⁴ hívták. E királyok szívélyes, baráti viszonyban éltek. *Metrinusz* király szerfölkött bánkódott és kesergett, mivel *Hunor* népe *Erdel* tartományából szüntelenül betört *Pannóniába*, fosztogatott és pusztított. Súlyos félelem szállta meg szívét mikor arra gondolt: „Végül még ellenem jönnek.” Elmerült a tépelőds tengerében, hogy mi lesz ennek a vége. Végül az az elhatározás született meg fejében, hogy segély [48a] kérő levelet küld Bécs királyának. Úgy találta, hogy illik és méltó hozzá ez az elképzelés. (Ezért) levelet írt Bécs királyának, majd derék embereivel elküldte azt.

Amikor a levél megérkezett *Tetrikusz* királyhoz, az megnézte a tartalmát, amely így szólt: „Ím tudd meg, hogy *Hunor* népe – amely szintén *tatár* – elhagyta *Dzsiddia* országát, s amíg *Erdel* tartományát elérte, elfoglalta az útjába került tartományokat, kifosztotta és tönkretette azokat. Azután *Erdel* tartományára rontott és azt is meghódította. Több ízben indított sereget az én országom ellen is. Rengeteg kárt okozott a tartománynak, engem pedig mértetlenül meggyalázott. Fegyvere most ellenem irányul. Vedd hát tudomásul, hogy ’ma nékem, holnap néked.’ Így hát számunkra most van itt a barátság és a pártfogás pillanata. Szíveskedj segítségemre jönni és idefáradni, vagy küldj sereget!” – így szólván befejezte mondandóját.

[48b] Amikor *Tetrikusz* tudomást szerzett az üzenetről, kérésének helyt adott és nyomban rendelkezett.

PÁRVERS

Kézbevették a tollat az írnokok,
A bégeknek sok levél íródott.

Azután mindenféle leveleket küldött szét, s *Nemcse* meg *Firandzsija* népéből rövid idő leforgása alatt számtalan katonát gyűjtött össze. Mindannyian előkészítették fegyverüket és felszerelésüket.

Történetünk (most) arról a csatáról szól, amelyet *Kattar* kán a királyokkal vívott.

Az elbeszélők pedig úgy mesélik, hogy *Kattar* vezér szándékosan *Pannonia* tartományának (megszerzéséért) indult el *Dzsiddia* tartományából. Megérkeztek és letelepedtek *Erdel* tartományban. Onnan kellőképpen kikémleltették *Pannónia* tartományát, s tájékoztak minden dolgában. Sokszor átkeltek a *Tisza* folyón, portyára mentek, sok kárt és veszteséget okoztak.

Egy nap *Kattar* vezér tanácsot tartott és parancsot adott a *Szikambria* [49a] székhelye elleni hadjáratra. Hatalmas sereget gyűjtött és elindult *Szikambria* felé.⁸⁵

Ugyanakkor *Bécs* királya, aki segélynyújtás végett számtalan katonát toborzott, elindult *Bécsből*. Amikor táborozva-menetelve *Szikambria* közelébe érkezett, *Metrinusz* király tudomást szerzett erről és derék bégjeivel vidáman és örvendezve elébe ment és fogadta őt. Ő maga is összeszedte *Pannonia* tartományának hatalmas seregét. Onnan felkerekedtek és *Szikambria* mellett táboroztak le. *Metrinusz* király három napon és három éjen át tartó hatalmas lakomát rendezett. Azután összeültek és megbeszélést tartottak.

Másfelől *Kattar* vezér *Hunor* népével behatolt *Pannónia* ország belsejébe, néhány helyen rajtaütött és kifosztotta. Azt tervezte, hogy a *Duna* folyó partján fekvő *Tolna*⁸⁶ néven ismert városnál kel át a szóban forgó folyón. Ezzel az elgondolással indult el *Tolna* felé.

Az *Ungurusz* népének segélykérői pedig elmentek a királyhoz és keseregték [49b] e helyzet miatt. A király azon nyomban kémeket küldött, hogy tájékozódjanak *Hunor*

népe felől. A kémek elmentek, s mihelyt értesülést szereztek *Kattar* parancsnok dolgairól, és arról, hogy melyik irányba megy majd, azon nyomban visszafordultak és a király szolgálatára siettek. Minden körülményt jelentettek, így azt is, hogy *Tolnánál* kel majd át.

Amikor az ellenség dolgairól tudomást szereztek, ők is megbeszélést tartottak és kijelentették, hogy odamennek, *Tolna* előtt letáboroznak, szembeszállnak *Hunor* népével és csatát vívnak vele. E gondolat jegyében készültek fel és indultak el *Tolna* felé.

Ámde *Kattar* kán is kémeket küldött a hitetlenek seregéhez. A királyok pedig megérkeztek *Tolna* városához azzal a hatalmas, nyomorult (gyaur)⁸⁷ sereggel. A *Duna* partján egy kíváncsú legelő, egy pázsitos mező nyerte meg teteszésüket. Úgy találták, hogy alkalmas hely a harcra. Letáboroztak. Semmi félelem nem volt bennük az ellenséggel szemben, merészen lepihentek és mulatozásnak [50a] adták magukat. *Kattar* kémei is visszaérkeztek onnan és hírül adták, hogy az (ellenség) merészen letelepedett *Tolna* városánál.

Kattar parancsnok pedig napról napra haladt előre, és a *Tisza* felől (jőve) egy nap a *Duna* folyónál ahhoz a helyhez ért és tábornak vert a *Duna* egyik oldalán, szemben a hitetlen sereggel. Mindkét tengernyi seregben kihirdették, hogy 'álljatok készen!' Nem számoltak azzal, hogy *Kattar* át fog kelni a *Duna* folyón.

Amikor beesteledett és minden elcsendesült, *Kattar* vezér nem pihent le, hanem színe elé hívta *Hunor* népének bégjeit és megparancsolta nekik, hogy szálljanak lóra. *Hunor* népe egyszeriben lóra kapott, és a nagy csendben tatár módra⁸⁸ azon nyomban átkelt a *Duna* folyón.⁸⁹ Miközben az ellenség mit sem sejtett, (*Kattar*) kettéosztotta a sereget, felsorakoztatta az ellenséggel szemben és kialakította a hadrendet. Kiválasztotta az egyik csapattestet, s megparancsolta [50b], hogy éjjeli rajtaütéssel törjön rá a királyok seregére. A királyok seregét minden esélytől megfosztva,

mindenfelől megrohanták és sok embert kardélre hánytak. Azt az átkozott (gyaur) sereget megrémítette az éjjeli rajtaütés, és mindannyian talpra ugrottak. De nem tudták kivenni, hogy ki az ellenség: így a két király serege egymásnak rontott. Egymást sem értvén estétől egészen reggelig olyan rendkívüli öldöklést végeztek, hogy rosszra fordult helyzetük. E zűrzavar azonban nagyon megrémítette a királyokat. Figyelték, hogy mi történik, és elmerültek a döbbenet tengerében. Ily módon harcoltak egészen reggelig. Reggel felé, amikor már derengett, megtudták, hogy egyfelől az ellenséges had éjjeli támadást intézett, és sok katona elpusztult. Másrészt a nyomorult (gyaur) had – már felismervén egymást – látta, hogy az ellenség sehol, és csak egymást öldösték, mégpedig olyannyira, hogy számokkal és szavakkal nem is lehet kifejezni.

[51a] Amint reggel lett, szétváltak, s rátámadtak az éjjel rajtuk ütő seregére. A királyok azonban igen megtörtek és elkeseredtek, amikor látták ezt a szerencsétlenséget. Észrevették, hogy *Kattar* vezér sűrű egymásutánban állította fel csapatait. Még jobban elkeseredtek és elszomorodtak, majd igyekeztek hadrendbe állni és rendezték soraikat. Amikor a nap felemelkedett az ég csúcsára, és az ellenfél felismerte az ellenfelet, a királyok is dühbe jöttek és jelt adtak, hogy ne kíméljék azt a sereget, amely az éjjel rajtuk ütött.

Mivel *Hunor* népe már estétől lovon ült és csatázott, kimerült és nem maradt ereje. Amikor az az átkozott (gyaur)⁹⁰ sereg rohamra indult, *Kattar* serege ismét összeszedte minden erejét, és keményen harcolt.⁹¹ Mégis a hitetlen sereg kerekedett felül. *Kattar* seregét viasszaszorították és megrohanták. Azon a helyen sok bátor emberét elpusztították, másokat megsebesítettek.

Másfelől, amikor *Kattar* látta, hogy mi történik, nyomban jelt adott. A [51b] *Kattar* felőli szárnyon pedig *Hunor* népe vetette magát harcha és bátran rohamozott. Egyre hevesebb lett a küzdelem, mindkét oldalról rohamra lendültek.

Egymásnak rontott a két tengernyi sereg, lehetetlen volt egymástól megkülönböztetni őket. Nem is lehet elmondani, hogy milyen félelmetes csatát vívtak.

VERS

A két sereg kavargva csatázott,
A kiváló vitézek leopárdként ordítottak,
A lovak lába nyomán égig szállt a por,
Hatalmas harcot vívtak azon a helyen.
Oly erővel vívták a csatát, hogy,
A vértől a hegy és a sík tulipánszínű lett.

PRÓZA

Aznap estig súlyos harc dúlt. Amidőn eljött az este, mindkét részen felhangzott a takarodóra szólító dobpergés. Elváltak egymástól és táborba szálltak. De mindkét sereg igen kimerült és meggyengült. Akkor éjszaka mindkét részen parancsot adtak, hogy kötözzék be a sebesülteket és sirassák el a holtakat. Mindketten számba vették és összeírták az elesetteket. *Pannónia* és a *Nemcse* [52a] seregéből kétszáztízezren, *Kattar* népéből pedig százhuszonöt ezren kerültek kardélre.

Akkor éjszaka mind a két oldalon pihenőt tartottak. Reggeltájt, amikor a világot beragyogó nap mindent fénybe borított, és a kis- és nagydobok zaja az menyboltig hatolt, mindkét sereg lóra szállt. Egymással szemben hadrendbe álltak, elrendezték csapataikat és harccal ékesítették az ütközet színterét. Miközben a hadszíntér átforrósodott, csapat csapat hátán, harcha lendültek. Rendkívüli csatát vívtak és vörösre festették a föld színét. Egészen addig tartott az öldöklés, amíg le nem szállt az alkony.

Amikor a csata ilyen módon folyt, *Kattar* parancsnok egyszer csak jelt adott és előrenyomult. A királyok ezt meglátva, mindkét oldalról egyszerre lendültek támadásba.

A két sereg úgy összekeveredett, hogy a kicsit a nagytól nem lehetett megkülönböztetni. Azután eljött az este. *Hunor* népe még akkor is oly szenvedéllyel tört az ellenségre és olyan csatát vívott, hogy azt nem lehet leírni.

Végül a fenséges Isten megadta nekik a kedvező alkalmat, elérték a királyok [52b] középhadát, zászlaikat és lobogóikat földre döntötték. A harc közepette rátaláltak *Szikambria* királyára, *Metrinuszra*, és szerét ejtve, minden esélytől megfosztva elpusztították. Oly iszonyatos csatát vívtak azon a helyen, hogy a hitetlenek seregének java része kardélre került és elpusztult. A hitetlenek serege – látva ezt – szétszóródott és megfutott. Az éj is leszállt. *Bécs* királya, *Tetrikusz* szerét ejtette és a sötét éjszakában néhány emberrel elmenekült.

VERS

Fölszállt egy jó lóra *Tetrikusz*,
Menekült, nem nézett sem hátra, sem előre,
Mentvén életét az ellenség elől
Átkelt hegyen, rónán és pusztaságon.

PRÓZA

Ugyanakkor *Kattar* kán hálát adott Istennek, és megszerezvén a hadi zsákmányt és a sátrakat,⁹² örvendezett. Ápolásban részesítették a sebesülteket, számba vették, hogy kik estek el azon a napon. Látták, hogy *Hunor* népéből negyvenhétezer ember esett el. Onnan (*Kattar*) nyomban elindult *Szikambria* [53a] felé. Egy nap odaérve, *Szikambria* trónjára ült. Örvendezve és vidáman mulatozással töltötte az időt. Ügyet sem vetvén az ellenségre, vigadozott, élvezte az életet.

Egy jó idő múltával a sors elfordult *Kattartól*, (aki) egy nap fejét a végzet párnájára hajtotta. Ilyen állapotban lévén tudta, hogy meg fog halni. Parancsot adott, hogy nyissák

meg kincstárát és osszák szét az egészet. Jó nevet hagyott a világban. Azután néhány napig betegeskedett, majd meghalt, örökre lehunyván szemét.

VERS

Ha valakit sikeressé tesz is néhány napra a
kegyetlen sors,
Végül a végzet poharát nyújtva ledönti őt.
Az a férfi, akit nem vakít el a világ gyönyöre,
E mulandó rózsakert élvezetében nem talál
örömet.

PRÓZA

Amikor *Kattar* vezér meghalt, szolgálai és bégjei mind meggyászolták, feketébe öltöztek, kedves testét rózsavízzel mosták meg és a föld mélyébe bocsátották.

Másrészt amikor *Szikambria* trónja üresen maradt, összegyűltek *Kattar* bégjei és jeles emberei. Így szóltak: „Oly sok idő óta annyiféle nehézségbe és megannyi bajba keveredtünk e tartomány (megszerzésére) törekedve.⁹³ Most, [53b] amikor Isten kegyelméből megadatott a jó alkalom, s a szerencse is kezünkre játszván, megszereztük és birtokoljuk azt, ügyünk e ponthoz ért. A jelenlegi helyzetben tehát teljes szívvel és lélekkel meg kell választanunk egy arra érdemes, neves valakit, azt trónra kell ültetnünk és uralkodóvá kell tennünk,⁹⁴ nehogy az ország kicsússzon kezünkől és eltékozzoljuk azt.” Ezen tanakodtak és az aggodalom tengerébe merülve azon töprengtek, hogy milyen legyen az a személy, akit megválasztanak.

ATILUSZ KIRÁLY URALKODÁSÁNAK HISTORIÁJA

Az elbeszélők úgy mondják, hogy volt közöttük két testvér *Hunor* nemzetségéből. Az egyiket *Atilusznak*,⁹⁵ a másit

kat *Budán*ak hívták. *Atilus*z jó természetű, bátor, éles eszű, bölcs ember volt. Őt igen alkalmasnak találták a királyságra, és azon fáradoztak, hogy *Atilus*zt ültessék a trónra. Végül az összes bég és a többi főember összegyűlt, és tanácsot tartott: *Atilus*zt alkalmasnak találván [54a] az uralkodásra mindnyájan hódoltak és engedelmeskedtek neki. Úgy találták, hogy méltó hozzá a trón és a korona, (ezért) *Jézus* (próféta) őfelsége háromszáznolcvanhetedik évében *Atilus*z fejére koronát helyeztek, s az uralkodói trónra emelve királlyá tették.

Midőn *Atilus*z (így) király lett, kezdetben bölcsen és igazságosan uralkodott. Közben egy nap kilovagolt, hogy körülnézzon. A *Duna* partján sétálgatva, a szóban forgó folyó mentén egy magaslatához ért. Onnan mindenfelé széttekintve, igen kellemesnek találta azt a helyet. Megtetszett neki, és látta, hogy az alkalmas arra, hogy székhely legyen: minden szöglete kellemes, üdítő és verőfényes.

Nyomban felmerült benne, hogy épít ott egy székhelynek való fenséges lakhelyet. Miután pedig ő maga király lett, testvérét, *Budát* megtette bánnak *Erdel* tartományának élére és a *Tisza* folyót jelölte ki számára határuul. S amint (az előbbi gondolat) felötlött benne, parancsot adott a (szék)hely ügyében. Az összes építész felkészítettek, s minden egyéb szükséges dolgot előkészítettek.

[54b] Csak egy áldott órára vártak. Egy nap, *Jézus* (próféta) őfelsége világra jövele után a háromszázkilencvenkilencedik évben egy áldott óra dicséretére azon a helyen lerakták az alapokat. S amikor sok-sok fáradozás után elkészült, előző székhelyével felcserélve, ezt a várost tette meg székhelynek. Mivel őt magát *Atilus*znak hívták, az *Atil* nevet adta annak a helynek, amelyet épített.⁹⁶ Ez ma *Budin* székváros.

Minthogy *Atilus*z király ilyen hírnevet és hatalmat szerzett, szeretett volna hadjáratot indítani *Nemcse* és *Firandzsija* tartományai ellen. Állandóan ez járt fejében. Fentebb már elmondtuk, hogy *Pannónia* országa és *Bécs*

királyai csatát vívtak *Tolna* városánál *Kattar* vezérrel, és *Pannónia* királya elesett abban az ütközetben, *Bécs* királya pedig néhány emberrel elmenekült és visszatért székhelyére. Hosszú idő elmúltával valahogyan ellentétbe került bégjeivel, haragudott [55a] és neheztelt rájuk. Ugyanakkor megtudta, hogy *Atilusz* hadjáratra készül. Ezért *Bécs* királya eljött *Atilusz* királyhoz és barátságot kötöttek.⁹⁷ De (legfőbb) célja az volt, hogy bosszút áll azokon a bégeken, akikkel összekülönbözött. Ámde arra (is) ügyelt, hogy ne tudódjék ki, mi jár a fejében.

Amikor *Atilusz* király felkészült a hadjáratra és tanácskoztott *Bécs* királyával, (az) így szólt: „Felséges király, először *Uzlovint* kell megtámadnod és azt a vidéket kell elfoglalnod. Egyes főemberek úgy vélekedtek, hogy könnyebb lenne *Nemcse* ellen támadni. *Atilusz* király azonban nem vetette el (*Tetrikusz*) véleményét, elfogadta azt és véglegesen döntött a hadjáratról. Testvérét, *Budát*, aki *Erdel* bánja volt, helytartóvá akarta kinevezni addig, amíg vissza nem tér a hadjáratról. Nyomban levelet írt neki mondván: „Nagy hadjárat előtt állok, sürgősen jöjj!” Majd egy derék emberével elküldte.

Amikor a levél megérkezett, és (*Buda*) tudomást szerzett a dologról, felkészült [55b] és útnak indult. (*Atilusz*) a környék neki hódoló bégjeihez is követet küldött azzal, hogy súlyos hadjáratra készül, fegyveresen jöjjenek szolgálatára. E parancs értelmében csapatostul gyülekezett a számtalan hitvány (gyaur) katona *Szikambria* mellett. Számba vették és összeírták azt az eltévelyedett (gyaur) katonaságot. Látták, hogy háromszáztizenegyezer páncéllal borított lovas és százharmincezer gyalogos, összesen négyszáz-negyvenegyezer katona gyűlt össze.

Azután *Atilusz* király ott *Budát*, testvérét nevezte ki helytartónak, és *Jézus* (próféta) őfelsége négyszázkettedik évében megtámadta *Uzlovín* országát. Meghódította és elfoglalta. De a király nem időzött ott, hanem megfordult és rátámadt *Nemcse* országaira.

A hírek közlői és a titkok továbbadói azonban úgy mesélik, hogy *Atilusz* király, útban *Nemcse* tartománya felé, egy táborhelyen összehívta a tanácsot. Fejedelmi sátrában álló trónját felékesítette és a hatalom koronáját fejére téve [56a] trónjára ült. Jobbján és balján az *ungurusz* urak és vitézek, előjárók és vezetők foglaltak helyet arany, ezüst és acél üléseken. Mások karba tett kézzel állva vártak a szolgálatra. *Tetrikusz*, aki korábban *Nemcse* királya volt, *Atilusz* király jobbján foglalt helyet.

Ott elmerültek a tanácskozásban. *Atilusz* király a következő kérdést intézte *Tetrikusz* királyhoz: „Íme készülünk *Nemcse* tartományai ellen. Ezt kell tennünk, minthogy ellenséges viszonyba kerültünk velük és rátörtünk országaikra. Most (pedig arra van szükségünk, hogy megtudjuk), melyik városát vagy területét hódítsuk meg először, hogy nagy hasznunk származzon belőle, nevünk és hírünk elterjedjen a tartományokban, és minden bég rettegjen tőlünk, ráadásul még az az előnye is meglegyen, hogy megkönnyítse más országok meghódítását.” *Tetrikusz* király akkor így válaszolt:

III Felsőleges király, ha azt kívánod, hogy napkeleten és napnyugaton [56b] mindenütt nevedről és hatalmadról beszéljenek, és a te félelmetes erőd (híre) elterjedjen minden országban, akkor először *Bécs* vára ellen kell támadnod, azt kell ostrom alá vened és elfoglalnod. Az ugyanis minden halandók lakta tartomány székhelye és egyúttal kulcsa is. Tehát ha azt elfoglalod és birtokba veszed, a többi tartomány is kénytelen lesz behódolni és engedelmeskedni neked. S kiváltképpen azért, mert hajdanán *Iszkender* padisah is éppen így, *Szikambria* székhelyéről indult el, hogy seregével megrendítse a világot. Ez okból méltósággal elindulván *Budin* székhelyéről először *Bécset* támadta meg és foglalta el.

Volt neki egy vezére, akit *Perszevüznek* hívtak. Ő virágoztatta fel később *Szakiz* szigetét, ahol egy várat épített. Tapasztalt, eszes és bölcs ember volt, ezért *Bécsben* őt

hagyta hátra (*Iszkender*). Hadnépéből az öregeket és véneket mellette hagyta, ő maga pedig összes bátor vitézével elvonult [57a] napnyugat felé, hogy a *fireng* bégeken és *firandzi* királyon megbosszulja *Iszkendert*.

Azonban amikor *Iszkender* elfoglalta *Bécset*, e hódítás híre tartományról tartományra (járva) elterjedt az egész világon, eljutott minden egyes ország királyának és bégjének fülébe, és akkor emiatt gondba-búba és aggodalomba merülve, valami módon mindannyian megtették a szükséges előkészületeket. Egyesek, felkészülve a halálra, a végsőig megalázkodva⁹⁸ mentek *Iszkender* elé és hódoltak neki, mások otthagytak koronát és trónt. Megint mások szövetségre léptek és hatalmas sereget gyűjtve, együttesen mentek *Iszkender* ellen és harcba szálltak vele. Az effélék sem menekültek: sokan fejüket, sokan javaikat és vagyonukat veszítették el, (mások) vérükkel áztatták a földet.⁹⁹

VERS

Meghódította *Bécset* akkor *Iszkender*,
Irgalom nélkül szétzúzta mind az ellenséget.
Elterjedt a világon ennek a híre,
Szóbeszéd tárgya lett a bégek között.
[57b] Mindegyik rettegett és elszomorodott,
Félelmében mindegyik sóhajtozott.
A gond tengerébe merült mindegyik király.
Kérdezték, hogy mi lesz ennek a vége?
Mindegyikük fontolgatott akkor valamit,
Az egyik jól, a másik rosszul határozott.
Volt, ki összeszedte minden vagyonát,
S *Iszkender* sah lába elé szórta.
Volt ki felkészült a halálra,
Volt ki megalázkodott előtte.
Mindenhonnan összegyűltek a bégek, ó kedves,
Kegyelmet kértek *Iszkender* sahtól.
Egyesek sereget gyűjtöttek, ó barát,

Harcba szálltak *Iszkenderrel*.
Ezek sem lettek győztesek,
A pokolba jutottak valamennyien.
Iszkender sah örült e győzelemnek,
Szólt: „Sok köszönet neked, Istenem,
Hogy nekem juttattad *Bécs*et,
Engem tettél a világ fejévé!”
Meghallgattad ezt a történetet, mert világos,
Hogy nekem csupán ez a vágyam,
A hatalom, a hit és a vallás napja,
A föld színének felséges *Szülejman*¹⁰⁰ szultánja,
Ó sah,¹⁰¹ hozzá is méltó lett,
Hogy menjen és *Bécs* ellen vezessen szent
háborút.¹⁰²

PRÓZA

[58b] Amikor (*Tetrikusz*) ezt a tanácsot adta, szavaitól *Atilusz* jókedvre derült és nyomban parancsot adott: *Tetrikusz* királyt értékes köntössel jutalmazták, majd megnyitották kincstárat és sok rubint és drágakövet, meg (egy) aranszerszámú lovat adtak neki. Azon az éjszakán fejedelmi összejövetelt rendeztek, ettek-ittak és virradatig kellemesen szórakoztak.

Amikor reggel lett, a nap korongja megjelent a *Káf* hegyének csúcán és isteni fényével beragyogta a világot, *Atilusz* megkérdezte *Tetrikuszt*: „Vajon ki és mi okból alapította egykoron *Bécs* várát, és miféle személy volt, aki létrehozta?”

Amikor feltette e kérdést, *Tetrikusz* király így szólt:

III Valamikor régen összegyűltek a *nemcse*, a *fireng*, a *római*, a *cseh* és még sok más tartomány királyai, meg kiváló bégjei és vitézei. Szerettek volna közmegegyezéssel egy helyet találni, ahol egy olyan hatalmas várost építenének, amely majd minden tartomány kulcsa és a *nemcse* tartományok székvárosa lesz.

[59a] Erről tárgyalva, elméjük bűvárját a gondolatok tengerébe bocsátották, hogy hol is építsék fel azt a várost. Volt pedig a gyülekezetben egy *római* bég, egy sokat látott és tapasztalt vén. *Vijannusznak* hívták. Azon vidék uralkodói között derék, igen híres és nagyra becsült személy volt. Felemelte fejét és beszélni kezdett: „Felséges királyok és bégek! Ha szívesen veszítek, hogy szólok, volna egy elmondandó szavam felségetekhez.” „Parancsolj” – mondták mindannyian, és csupa szem és fül lettek.

Így szólt: „Ott, ahol a *nemcse*, a *cseh* és a *pannóniai* területek határosak egymással, a *Duna* folyó partján van egy hely, amelynél nincs kellemesebb, alkalmasabb hely a föld színén. Tehát ott építsétek fel azt a hatalmas várost. Igen szép, és fölöttébb alkalmas arra, hogy minden ország kulcsa legyen. Ezen felül a régi időkben *Nemcse* tartományának urai hatalmas sereget toboroztak (itt) *Pannónia* királya ellen.

Abban az időben a *rúmiak* kormányozták *Pannóniát*. Megtudták ezt, sereget gyűjtöttek, odavonultak arra a helyre. Szembeszálltak velük [59b] és hatalmas csatát vívtak. Azon az áldott helyen a *nemcse* seregnek kedvezett az alkalom: a *rúmiak* vereséget szenvedtek. (A *nemcsék*) felkerekedtek onnan és elindultak *Pannónia* székvárosa ellen. Meghódították, majd hosszú ideig, sok korszakon át birtokolták. Tehát az méltó hozzátok, és az célravezető számotokra, hogy azt szerencsés előjelnek tartván,¹⁰⁵ ott egy hatalmas várat alapítotok és azt a várat teszitek meg székhelynek, hogy hatalmatok szilárd, szerencsétek tartós legyen.”

Amikor ezt elmondta, a gyülekezetben lévő előkelők és bégek igen elcsodálkoztak, mindnyájan elismeréssel adóztak szavainak, helyeselték véleményét és nagy tetszéssel fogadták elgondolását. Azután elküldték a tapasztalt, nagy bégeket néhány *római* béggel és *Vijannusszal* együtt – aki leírást adott arról a helyről –, hogy virágoztassák fel azt a helyet. Amikor odaértek, meglátták és megbámulták, hogy milyen nagyon szép és kellemes hely. Azon nyomban előkészítettek minden dolgot, ami egy várépítéshez szükséges. Összeszedték az összes építésszt, és egy áldott [60a] időpontban lerakták az alapot. Sokáig fáradoztak, végül egy idő múlva elkészült a vár. Amikor a vár felépült, mivel az építő bég neve *Vijannusz* volt, nevének átalakításával *latin* nyelven a *Vijana* nevet adták a várnak. Ez *Bécs vára*. |||

Atilusz király – hallván *Tetrikusz* válaszát – nyomban elindult *Bécs* ellen, ostrom alá vette és rövid időn belül elfoglalta. Sokat csatáztak azon a vidéken, sok országot törtek meg és bírtak engedelmességre. Azután hogy *Nemcse* tartományait elfoglalták, elindultak *Firandzsija* tartománya ellen. Abban az időben pedig volt *Firandzsija* tartományának egy királya. ... nak hívták. Midőn *Atilusz* király rátámadt, elhagyta országát és elmenekült.

Miután *Atilusz* azokat az országokat kardja erejével meghódította és elfoglalta, tervbe vette, hogy megtámadja

Fireng tartományát. Akkor ezt mondta [60b] neki *Bécs* királya, *Tetrikusz*: „Felséges király, ha *Fireng* tartományába szándékozol menni, akkor először *Marcsília* városát kell elfoglalnod, hogy lecsaphass a többi tartományra.¹⁰⁶ Az ugyanis *Fireng* tartományának legfőbb vára.” Így szólva olyan leírást adott *Marcsília* városáról, hogy *Atilusz* király elámulván így szólt: „Vajon kik alapították azt a tartományt, és miféle személynek köszönhető felépítése? Mondjátok el, ahogy tudjátok, hadd halljuk!”

MARCSILIA VÁROSA HISTÓRIÁJA

Tetrikusz király pedig nyomban felállt és így szólt:

III A régi időkben *Róm* urai együttesen elhatározták, hogy *Firandzsija* országának határán egy várnyi nagyságú helyet kérnek a királytól, hogy ott egy várat építsenek. Mégpedig úgy, hogy az a város a tengerparton feküdjön, hogy a *Rómból* odaérkező kereskedők tengeri útjuk során ott megpihenjenek. De hátsó gondolatuk az volt, hogy talán majd feljük fordul a szerencse, és onnan (majd) rátörnek *Firandzsija* tartományára.

[61a] Miután ezt meghányták-vetették, híres építészekkel együtt néhány megbízható személyt kívántak küldeni abba az országba, hogy azok odamenve bejárják azt, találjanak egy alkalmas helyet, majd visszatérve számoljanak be, és azután kérelmező levelet intézzenek *Firandzsija* királyához.

Volt pedig abban az időben *Róm* országában két becsületes, rátermett és derék nagyúr. Az egyiket *Pirjanusznak*, a másikat *Furbijusznak* hívták. E két nagyúr mellé olyan személyeket adtak, akik tökéletesen ismerték az építészet tudományát, és elküldték őket *Firandzsija* tartományába. Azok pedig megérkezvén, széltében-hosszában bejárták az említett tartományt. Jártukban végül elérkeztek a *Rodan* néven ismert folyóhoz. Találtak egy helyet, közel a tengerparthoz. (Azt is) bejárták, éghajlatát is kitapasztalták, és

úgy találták, hogy fölöttébb kellemes hely. Azon nyomban igen megkedvelték azt a helyet. Visszatérve *Rúm* tartományába, részletesen elmesélték a *rúm* bégeknek a hely tulajdonságait, kellemes éghajlatát, azt, hogy milyen fekvése van.

[61b] Volt azonban abban az időben *Firandzsija* tartományának egy királya. *Szenanusz*nak hívták. Mikor azok a bégek *Firandzsija* országában végrehajtották a parancsot, *Rúm* urai is megfelelő ajándékokat készítettek elő és kérelmező levelet írtak *Szenanusz* királynak. Felkészítették az útra kelő bégeket és az összes építész. Hajóra szálltak, majd elküldték (őket) a tengeren *Firandzsija* királyához. A *rúm* követ pedig egy nap *Firandzsija* királyának színe elé járult és előadta kívánságukat.

Akkor éppen lakodalmi vigasság volt *Firandzsija* királyánál. (A király) udvarába hívta a környékbeli szomszédos bégeket és a tartomány népét, (mert) saját lányát akarta férjhez adni. Akkoriban olyanok voltak szokásaik és szabályaik, hogy a tartomány királyai, amikor időszerűvé vált lányaik férjhez adása – ahogy az másutt is szokás – lakodalmat tartottak, de a jövődöbéli férjet még nem jelölték ki.

Amikor a menyegzői vigasság véget ért, egy ékköves, aranszéket helyeztek el egy nagy tér közepén. A környéken élő jeles bégek odajöttek [62a] a térre, hogy ott mindannyian szerencsét próbáljanak. Amikor azt a széket odahelyezték, a férjhez adandó lányt – olyan méltóságteljesen, mintha a nász-szobába vinnék – odavezették és leültették. Majd egy vízzel teli serleget adtak a lány kezébe. Ő azt a kezében lévő teli serleget annak nyújtotta oda, akit kiválasztott, és ahhoz adták a lányt. Másrészt a *rúm* követet, aki e lakodalom idején adta át ajándékait a királynak, tisztelettel elszállásolták és megvendégelték, majd a király, szokásaiknak megfelelően, meghívta a követet a menyegzőre. Ő pedig eljött és helyet foglalt. Az összejövetelen – amint lenni szokott – felforrósodott (a hangulat), különféle vig-ságra, evésre-ivásra (került sor).

A lakodalom végén a lányt – aki olyan volt mint egy paradicsomi páva és ciprusként hajlongott – szokásaiknak megfelelően a legnagyobb tisztelettel és gyengédséggel odavezették és leültették arra a székre. Olyan volt az a bájjal teli (lány), mintha az égi trónuson (ülő) ragyogó nap, vagy a telihold lett volna, amely a hegyek csúcsairól árasztja szépségét.

(VERS)

[62b] Amikor helyet foglal trónján, mint a Nap
Homloka fénye beragyogta a világot,
Szemöldökét irigyelve megfogyatkozott a Hold,
Szegény és gazdag látni akarta arcát,
Szemei bűvölni tanították a boszorkányt,
Szavai feltámasztották a halottakat,
Mindahányszor az a holdarcú kecsesen ringatta
magát,
A paradicsomi *Tubafa*¹⁰⁷ emelkedett fel
kellemmel,
Amikor az a cukorajkú, ezüstarcú
Az emelvényre ülve letelepedett.

(PRÓZA)

Az elbeszélő szerint azután egy vízzel teli aranyserleget adtak (a lány) kezébe, hogy annak nyújtsa át azt a serleget, akit férjéül fogad. Eközben a követ is ott ült és vidult a lakodalmi gyülekezetben. A lány tekintete pedig, amint szemével méregette a társaságban lévő urakat, hirtelen a követre tévedt. Méltónak találta arra, hogy férje legyen, és gyorsan, az alkalmat el nem szalasztva, a legnagyobb kecsességgel és kedvességgel a kezében lévő aranyserleget a *rúmiak* közül való *Pirjanusznak* nyújtotta át.

(VERS)

Amikor *Pirjanusznak* nyújtotta a teli serleget,
Méltósággal és kecsességgel, halljad ó nagylelkű!
[63a] Ő a legnagyobb alázattal vette el nyomban
a serleget,

S végtelenül boldoggá tette e dolog.
Amikor nem várt (szerencseként) kezébe került
a serleg,

Igencsak örvendezett *Pirjanusz*.
Hallgasd most, miként mondták el a történetet:
Csakhogy abban a nagy gyülekezésben
Sok királyfi volt jelen.
Mindegyik remélte, hogy ő kelhet (majd) egybe
szerelmével.

Látván a helyzetet, elszomorodtak,
Azon lány iránti szerelmükbe belebolondultak.
Ha valakinek nem jut a szerencséből,
Az azért ugyancsak megszenved.
Ha még sötétség is fedi azt, mi rád vár,
Megtalál az végül, ej testvér!

(PRÓZA)

Az elbeszélő szerint amikor *Pirjanusz* mellé állt a szerencse, a lányt ősi szokásaiknak megfelelően nyomban hozzáadták. Azután teljesítették (előbb említett) kérésüket is, és felépítették azt a várost, (vagyis) *Marcsilia* városát közel a tengerparthoz a *Duna* folyó mellett.¹⁰⁸

Így hatalmas király, ajánlatos lenne, ha mennél és bevenéd *Marcsilia* városát, és onnan rátennéd a kezed a többi tartományra. Ugyanis [63b] *Róm* bégjei nagy hasznot húztak és erőt nyertek a város felépítéséből. |||

Amikor *Atilusz* végighallgatta e szavakat, tüstént összeszedte seregét és *Marcsilia* ellen támadván elfoglalta azt. Amikor *Marcsiliát* meghódította, *Atilusz* elhatározta, hogy

átkel a ... folyón és elmegy egészen *Fireng* tartományáig. Élt ott akkoriban egy hatalmas hegyvidék mélyén egy tapasztalt vallási nagyság. Hosszú ideje nem érintkezett az emberekkel, (hanem) azon hegyvidék mélyén imádkozott és ájtatosan könyörgött Istenhez. A királynak hírt adtak erről a vallási nagyságról. Ő pedig szeretett volna találkozni és beszélgetni vele.

Néhány bizalmas belső emberével gyorsan felkerekedett. Felkeresték azt a vallási nagyságot¹⁰⁹ és engedelmével beléptek hozzá. *Atilusz* ránézett és látta, hogy egy sokat megélt aggyastyán, aki élete előrehaladtával ugyancsak elerőtlenedett és halálához közeledik. Tisztelettel köszöntötték, az aggyastyán pedig vi-szonozta és hellyel kínálta őket. Leültek. A király örök óhaja (és gondja) az [64a] volt, hogy vajon sikerül-e neki is, mint *Iszkendemek* bejárnia a földet, és olyan hírneves lesz-e majd, mint amilyen ő volt. Így hát talányos formában megkérdezte ezt a dolgot attól a tisztaszívű véntől.

Az a bölcs (vén) pedig így válaszolt:

VERS

Szólt hozzá a vén: Ó *Atilusz*!
Ha uralkodni akarsz a népen,
(Gondolj) a magasságos Istenre, aki az egész
világot

És ennyi embert teremtett a semmiből!
Vad és madár, démon és ember, minden, mi
van,

Az ő parancsával marad fenn.
Ő az örökkévaló padisah,
Akihez hasonlót keresve sem találsz.
Azon légy mindig, hogy az ő parancsát kövesd,
Hogy a nép előtt becsületed legyen!

PRÓZA

Az elbeszélő szerint így szólt az az aggastyán: „Ó *Atilusz*, az örökkévaló padisah most kezvedbe adta a győzelem kardját. Ne gondold, hogy ezeket a tartományokat, amelyeket elfoglaltál, sereged nagyságának (köszönheted). Lehet, hogy a hatalmas Isten a te tehetséged által saját nagyságát és felséges voltát tudatosítja [64b] a világ népében: hadd tudja meg mindenki, hogy milyen erőt és tökélyt adott egy olyan embernek, akit ő egy maroknyi földből teremtett. Tehát, ó *Atilusz*, azt tanácsolom neked, hogy ne vakítson el hatalmad, és másokhoz hasonlóan ne lázadozz Teremtőd ellen. Lásd be, hogy bölcsesség, hatalom mind az övé! Még egy parányi részecske sem képes arra, hogy megmozduljon, amíg ő azt nem parancsolja. Így hát, ó *Atilusz*, gondolj magadra, arra, hogy később mivé leszel. Önteltségből ne tékozz el e múló hatalmat, ne bízd el magad és ne lázadozz! Minthogy most a hatalmas Isten kegyes volt hozzád, soha ne feledkezz meg az iránta való háláról, hogy a teljességet magában hordozó Isten egyre több lehetőséget és győzelmet adjon neked. És (akkor) bármifelé nyúlsz, kezved eléri azt, és amíg élsz, nem lesz majd ellenfeled.” Így sokféle tanácsot adott.

Amikor *Atilusz* király azon vallási nagyság tanácsait végighallgatta, [65a] őszinte, mély hálát érzett azon magasságban trónoló iránt. Az aggastyánt bőségesen megjutalmazta és számtalan jótéteményben részesítette. Az a sír szélén álló aggastyán azonban (mindent) visszautasított és így szólt: „Ó padisah, azt kérem tőled, hogy hagyj ismét magamra és ne zaklass! Más nem kívánok tőled.”

VERS

Szólt akkor az a vén: „Ó világ sahja!
Csupán az a kívánságom,
Hagyj engem magamra,

fireng tartomány uralkodójának és a római pápának: „Íme én állandóan barátságot színlelek *Atilusz* királlyal. Ha egyáltalán le lehet győzni őt, akkor most lehet. Tehát, ha az alkalomra vártok, miközben én alakoskodom vele, ti gyűjtsetek gyorsan sereget és jöjjetek ellene, hogy megsza-
baduljunk tőle és elűzzük gonoszságát a világból. De ha ez az alkalom nem vezetne sikerhez, akkor is bizonyos, hogy veletek tartok.”

Ilyen rossz sugallattal tévútra vezette a *fireng* és a római hadat. Nagy tömeg *fireng* és római katonát gyűjtöttek össze és elindultak *Atilusz* király ellen. Másrészt, amikor a *fireng* bégek a római pápával szövetkezve nagy hadat gyűjtöttek és *Atilusz* király ellen vonultak, azt *Atilusz* is megtudta, s ezt elhárítandó a [66b] *firandzsi* királlyal tanácskozta meg a teendőket. Ugyanis ő jobban ismerte a *fireng* tartományok ügyeit. *Tetrikusz* király azonban ezt tanácsolta *Atilusznak*:

„Felséges király, nem várható jó az olyan ellenségtől, aki a kardtól való félelmében hódolt meg és vált baráttá: (az) mindig csak az alkalomra vár. Az a méltó hozzátok, ha óvakodtok egy ilyen baráttól.”

VERS

Az ellenségtől pedig mindig óvakodj,
Nehogy azután élted veszendőbe menjen!
Ne hidd, hogy az ellenségből barát lesz,
Ha alkalomra lel, ismét vetélytárs lesz!
Ellenségre hallgatva rosszul ne cselekedj,
Hogy azután bánatodban ne tördeld kezed!

PRÓZA

Az elbeszélő szerint *Atilusz* király okos és bölcs ember volt, s *Tetrikusz* szavai után mindig a gondolatok tengerébe merült. (Ezután) résen volt a *firandzsi* királlyal szemben.

Midőn a *fireng* sereg szemben állt *Atilusz* királlyal, *Firandzsija* királya csellel akart próbálkozni *Atilusz* királlyal szemben. Minthogy azonban a király [67a] mindenre felkészült, belátta, hogy (ezt) semmiképpen sem tudja keresztülvinni. „Még lelepleződöm és rájön (a dologra)” – (gondolta). Nyomban másféle fortélyhoz folyamodott és így szólt *Atilusz* királyhoz: „Felséges király, engedjétek meg, hogy az alám rendelt hadnéppel elinduljak és bekerítsem az ellenséget, hogy megtudjátok, milyen őszintén munkálkodik szolgátok értetek.” E csellel *Firandzsija* tartományainak sok neves és vitéz bégjét és sok-sok (más) ország bégjét is maga mellé véve megszökött és csatlakozott a *fireng* sereghez. Szembeszálltak *Atilusz* királlyal és megütköztek vele. De *Atilusz* király is bátran, mit sem tartva tőlük, olyan odaadóan csatázott, amilyent szem még nem látott.

VERS

Összekeveredett akkor a két sereg,
Egymás életére törtek.
A férfiak legjava üvöltött, mint a hím oroszlán,
Mindegyike bemutatta mily játékos, mily ügyes.
Ordítoztak, kiáltoztak: Huj-huj!
[67b] A sebesültek siránkoztak: Ajjaj!
Három nap, három éjjel tartott így a harc,
A föld a vértől tulipánvörös lett.

PRÓZA

Az elbeszélő szerint amidőn ott akkor három napon és három éjen át egyfolytában harcoltak és öldököltek, végül *Atilusz* királynak kedvezett az alkalom: a *fireng* és a római katonák kardélre kerültek. A két oldalon száznolcvanezer katona esett el. Mivel *Firandzsija* királya, *Szenanusz* közben ismét ellenséges viszonyba került vele, *Atilusz* király haragra gerjedt és rátámadt *Firandzsija* országának többi

(részére), és karja erejével elfoglalta azokat, hadnépét pedig igen gazdaggá tette. De a csatában megvert *fireng* és *római* bégek ismét sereget akartak gyűjteni, hogy megtámadják *Atilusz* királyt és csapást mérjenek rá. Azonnal nekiálltak, hogy sereget toborozzanak.

Atilusz király is tudomást szerzett a történetekről. (Akkor már) gazdaggá tette egész seregét, engedelmességre kényszerítette és leigázta *Nemcse* és *Firandzsija* [68a] tartományainak sok derék és híres bégjét és számtalan vidékét. Hosszú ideig fáradozott ezeknek az országoknak a meghódításán, sok hónapot és évszakot töltött el vele. Amikor a *fireng* és a *római* bégek ismét sereget kezdtek toborozni, *Atilusz* király feldúltta és elpusztította *Firandzsija* országát, majd nyomban visszatért székhelyére.

VERS

Akkor *Atilusz* ismét székvárosába
Indult és tért vissza, ó kedves.
Minthogy elfoglalta *Firandzsiország*ot,
Visszafordult, ismét elindult az úton.
Ők most közelednek, (de) figyelj emerre,
Ami (itt) történik, hadd meséljem el egyenként
neked!

A hírek elbeszélői és a titkok elmondói pedig úgy mesélik, hogy amikor *Atilusz* király *Budát*, testvérét, kinevezte helytartónak és hadba vonult, mivel sokáig elmaradt, az az esztelen így okoskodott: „*Atilusz* király most már nem [68b] jön vissza e tartományokba. Ha úgy lett volna, hogy (ide)jön, azóta már megérkezett volna.” Elszabadult benne a hatalomvágy, és magának akarta megszerezni a tartományt. *Szikambria* székhelyének – amely *Ó-Budin* – megváltoztatta a nevét, s mivel az ő neve *Buda* volt, mind a két székvárost elnevezte *Budának*, úgyhogy azokat mindmáig *Ó-* illetve *Új-Budának* hívják.

VERS

Mindig különös a világ sora!
Lelkesen hallgasd szavam, ó bájos arcú!
Néhány nap az élet, és az ember
Évezredek óta mással sem törődik:
Az egyik világi javakra törekszik,
A másik hatalomra vágyik.
Vedd (például) a hatalomvágyat, ó basa,
Figyelmezteti-e a testvért, (hogy törödjön) a
testvérrel?
Apja ellenségévé teszi a fiút,
Ki enged vágyának és fellázad.
Ilyen a szerencse kerekének forgása:
Mindig félresiklik annak járása.
Hagyd a nemtörődömséget, nyisd ki egy
pillanatra szemed,
Hogy bárhol is vagy, becsületed legyen!

[69a]

PRÓZA

Egy elbeszélés meg úgy szól, hogy volt akkoriban *Ko(n)sztantani-jének* egy padisahja, *Szegizmunduznak*¹¹⁰ hívták. *Buda* barátságban volt vele, és ezt az árulást is az ő álnokságának köszönhetően követte el. Amikor *Atilusz* király visszatért és országa földjére lépett, néhány híve *Buda* ügyét titokban jelentette a királynak. A király jöveteléről *Buda* is tudomást szerzett és megbánta, amit kitervelt. A király pedig örömhírnököket küldött mindenfelé. Másfelől *Buda* kétségbeesésében elhatározta, hogy sereget gyűjt és harcba száll testvérével. De látta, hogy az ország népéből senki sem támogatja őt, olyannyira, hogy az egész ország népe vért vazel a királytól való félelmében. Ezért kényszerűségből a király elé ment, hogy fogadja őt.

Egy táborhelyen találkoztak és beszélgettek. Azután táborozva-menetelve [69b] egy nap a városba érkeztek,

ahol (*Atilusz*) elfoglalta trónját. De igen lehangolta, hogy testvére, *Buda*, trónjára és életére tört, és fölöttébb nehezelt rá azért is, hogy mindkét székhely nevét a saját nevére változtatta. Ezért egy nap magához hívatta *Budát*. Amint megérkezett, parancsot adott, és minden esélytől megfosztva fejét vették, tetemét pedig a *Duna* folyóba vetették. Akkor szigorúan meghagyta, hogy attól fogva ismét régi nevükön nevezzék mindkét székhelyet. Azonban bármennyire tiltotta is a király, az ország népe nem tartotta be parancsát, úgyhogy az új és a régi székhelyet mindmáig *Budának* hívják.

Minthogy *Ko(n)sztantaniye* padisahja, *Szegizmunduz*, továbbá a *fireng* és a *római* bégek ez okból ismét sereget toboroztak és arra készültek, hogy ellene törnek, *Atilusz* király ismét gyűlöletet táplált ellenük. De miután meghódította *Nimcsét* és *Firandzsiját*, és visszatért, teljes öt éven át pihent székhelyén. Azután [70a] *Ko(n)sztantaniye* uralkodója, *Szegizmunduz* ellen kívánt hadjáratot vezetni. Nyomban leveleket küldött mindenfelé, hatalmas sereget gyűjtött és egy tavaszon útnak indult *Ko(n)sztantaniye* irányába. Több napon át meneteltek, nagy utat bejártak. Végül azután egy nap a sereg előcsapatai *Csorlu* várának környékére értek.

Ámde *Szegizmunduz* is hallott *Atilusz* király dolgairól, bátorságáról, és értesült arról is, hogy ellene tart, s már a közelben van. De nem igyekezett, hogy ellene menjen és harcba bocsátkozzék vele. Végül is *Szegizmunduz* király – minthogy aggodalma egyre nőtt – összehívta a tanácsot, és vezéreivel meghányták-vetették (a teendőket). Azok meg így szóltak: „A tennivaló az, hogy szálljatok szembe vele, próbáljátok szerencsét. Vagy pedig hódoljatok meg és engedelmeskedjetez neki! Csak ez a két lehetőség van, más megoldás nincs.”

Szegizmunduz király az aggodalom tengerébe merült. Mérlegelte a következményeket [70b], majd így szólt: „Nincs más kiút, csak a színlelés.” Azzal tüstént parancsot

adott, hogy nyissák meg kincstárát. Különféle ékkövekkel kirakott értékes dolgokból ajándékot állított össze és elküldte két derék, megbízható, kedvelt vezérét *Atilusz* királyhoz. Azok meg elmentek és a *Csorlu* néven ismert helyen találkoztak a királlyal. *Ko(n)sztantaniye* padisahjának, *Szegizmunduz*nak az embereit bejelentették és ajándékait átnyújtották. Az ügyre vonatkozólag azonban *Atilusz* király nem adott semminemű határozott választ, nem felelte meg kérdéseiket. Így ismételtlen előterjesztették (kérdéseiket). *Atilusz* pedig így válaszolt: „Nem fordulok vissza, amíg *Szegizmunduz* meg nem hódol nekem, s nem engedelmeskedik parancsomnak.”

Szegizmunduz emberei pedig részletesen megírták és tudatták az ügyet *Szegizmunduz*szal. *Szegizmunduz* is megértette, hogy az ügy nem nyer megoldást pusztán csak azzal, ha barátságot színlel. Kénytelen volt önként beleegyezni az adóba és meghódolni. Kibékültek, örökre szóló barátságot kötöttek. *Szegizmunduz* királynak volt egy gyönyörű, ívelt szemöldökű, szépségjegyes, ciprustermetű [71a], csodás alakú, cukorajkú, ezüstfehér nyakú, páratlan szépségű lánya.

VERS

Kecses szépséget adott neki Isten:
Telihold volt az arca, a szemöldöke félhold,
Termete kétszer olyan (karcsú) volt, mint a
ciprusé,
Sötétkék szeme zavarba hozta a nárciszt,
Nyaka olyannak tűnt mint a káprázat,
Ajakai olyanok voltak, mint a folyékony rubin,
Ha látná sudár termetét a *Tubafa*¹¹¹ nyomban
Felegyenessedne a paradicsomban.

PRÓZA

Azt a lányt feleségül adta *Atilusz* királyhoz. Közben teljes lett köztük a béke és az egyetértés. *Atilusz* királynak *Szegizmunduz* lányától született egy *Kaba*¹¹² nevű fia. Amikor barátok lettek – rövidre fogva a szót –, elbúcsúzott *Szegizmunduz*tól és hazatért. Amint azt már fentebb említettük, a *fireng* és a *római* bégekkel régóta ellenséges viszonyban volt. Ezért nyomban el akart indulni *Fireng* tartománya ellen. A korábbi *nemcse* királytól, *Tetrikusztól* kért tanácsot *Atilusz*.

[71b] *Tetrikusz* így szólt: „Hatalmas király, mivel *Fireng* országa ellen készülsz, először *Rómát* kell megtámadnod. Az ugyanis 'a hét égöv' székvárosa. Ha azt sikerül elfoglalnod, a világon senki sem tud majd ellenállni neked.” Amikor befejezte válaszát, *Atilusz* király így szólt: „Mint hogy ilyen szempontból említetted *Rómát*, mondd el, hadd halljuk, hogy kezdetben ki és miként virágoztatta fel azt a tartományt?”

RÓMA HISTÓRIÁJA ÉS ALAPÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE¹¹³

Az elbeszélők szerint, amikor *Atilusz Róma* története felől érdeklődött *Tetrikusznál*, az így szólt:

III *Jusztin* könyve,¹¹⁴ amely 'a hét égövnek', a letűnt padisahoknak és királyoknak, továbbá a hatalmas városok alapításának hiánytalan és túlzásoktól mentes történetét írja le, részletesen előadja és elmondja, hogy [72a] volt egyszer *Fireng* földjén egy hatalmas padisah. Két fia volt. Az egyiket *Numitomak*, a másikat *Amulusznak* hívták.¹¹⁵ Atyjuk elhunyt után *Amulusz* lépett atyja trónjára, s ő lett a padisah. Azután testvérének, *Numitomak* mérget adott és megölte őt. *Numitomak* azonban volt egy lánya. *Reának* hívták.¹¹⁶ Őt pedig (*Amulusz*) egy titkos börtönben örökös rabságra vetette. Attól félt ugyanis, hogy ha a lánynak fia születik, az nagyapja meggyilkolása miatt majd ellensége lesz.

A lány pedig – Isten a megmondhatója miként – a börtönben kétszer is fiúgyermeket szült. Ennek az isteni titoknak pedig senki sem jött nyitjára. *Amulusz* király tehát – megrémülve e csodától – így szólt: „Ez nem jó jel.” Mérget adott a lánynak is, és megölte. Megparancsolta, hogy az újszülötteket vessék ki a vad pusztaságba, hogy azok ott elpusztuljanak.

Azonban az emberiség történetének elmondói és a világ eseményeinek elbeszélői úgy mesélik, hogy amikor azokat az újszülött fiúcskákat [72b] így kitaszították, egy nőstényfarkas, mely éppen elvesztette kölykeit, abban a pusztaságban össze-vissza kószált és bolyongott. Egy nap rábukkant a kicsi fiúcskákra, megkedvelte, és az isteni akarat és bölcsesség folytán, odaadón táplálta őket.

Volt azonban azon vidék királyának egy pásztora, akit *Favusztlusznak*¹¹⁷ hívtak. Egy idő múltán ez a pásztor azon a környéken járt-kelt a juhokkal. Egy nap egy tölgyesben, a nőstényfarkas tanyáján véletlenül rábukkant a fiúcskákra és meglátta őket. Történetükről azonban már hallott valami keveset. Amint észrevette őket, eszébe jutott történetük, erre kiemelte őket az odúból és táplálta őket.

Amikor ifjúvá serdültek, a pásztor az egyiknek a *Romusz*,¹¹⁸ a másiknak a *Romulusz*¹¹⁹ nevet adta, és elejétől végéig elmesélte nekik, hogy [73a] mi történt velük korábban. Ők pedig tudomást szereztek a titkokról, és a pásztornéppel bensőséges viszonyba kerültek.

A király pedig állandóan járt vadászni, s minden alkalommal betért a pásztorokhoz és a vadászterületről kérdezősködött. Egy nap azután a fiúk összebeszéltek a pásztornéppel, hogy ha alkalom adódik, megölik a királyt a vadászaton. Ilyen megegyezés volt (köztük), amikor egy nap a (király) a vadászat miatt betért hozzájuk és vad után érdeklődött. Volt ott egy igen nehezen járható tölgyerdő. Azt mondták: „Itt ez a tölgyerdő igen alkalmas a vadászatra”. Így a pásztornép abba a nehezen járható tölgyesbe vezette a királyt. Amikor látták,

hogy egyedül van, nyomban rátámadtak és minden esélytől megfosztva megölték.

Azt követően, amikor már mindenfelé elterjedt, hogy valójában mi [73b] történt a fiúkkal, azon ország népe egyiküket – akit *Romus*znak hívtak – trónra ültette. Amikor *Romusz* trónra lépett, jó ideig (csak) vigadozott. Majd egy nap a gondolatok tengerébe merült, és az az óhaja támadt, hogy épít egy hatalmas várost, hogy ezáltal ítéletnapig emlegessék nevét.

Egy nap a tenger partján sétálgatott, amikor fölöttébb megtetszett neki egy hely. Azután bégjeivel megtanácskozta, hogy épít azon a helyen egy hatalmas várost. Ezt mindnyájan helyeselték. Majd a felséges *Ádám* korától számított négyezer-négy száznegyvenharmadik évben lerakták *Róma* alapjait és életre keltették azt. *Rómát* *Fireng* országának székhelyévé tették. Onnan azután mindenfelé lecsaptak és 'a hét égőv' nagy részét meghódították. Ezért a világ népe meghajolt *Róma* előtt, és minden tartomány népe engedelmeskedett neki. |||

Amikor *Tetrikusz* király előadta ezt a történetet, *Atilusz* király nyomban parancsot adott, hogy induljanak *Fireng* és *Róma* ellen, és arról a helyről *Herszek* [74a] tartományának érintésével elindultak *Fireng* ellen.

Fireng ország bégjei pedig összegyűltek és tanácskoztak. Tudták, hogy *Atilusz* ellenük jön majd. Végül írásban tudatták a helyzetet a római pápával mondván: „*Atilusz* király mostanában *Ko(n)sztantaniye* uralkodója ellen vezetett hadjáratot és meghódította *Ko(n)sztantaniye* királyságát. Szövetkezett vele, és most hatalmas had élén jön ellenünk. Maholnap ideér és ránk tör. Ő 'villámstorú', és tudjátok, hogy egyszer már szembeszálltunk vele, de mi hasznunk volt belőle? Méltóztassatok hát (tudomásul venni), hogy bajunk megoldása és orvoslása (csak) tőletek várható!” – azzal elküldték a levelet.

Amikor a levél megérkezett a római (pápá)hoz, és ő tartalmába pillantva megtudta e titkokat, hosszan merült el a

gondolatok tengerében. Végül jó cselekedetnek tartotta, hogy jómaga menjen és találkozzék *Atilusz* királlyal, és békére [74b] és egyetértésre jusson vele. Késedelem nélkül kivonult Rómából, találkozott *Atilusz* királlyal és kényszerűségből ő is beleegyezett az adófizetésbe. Ily módon békét teremtett a *fireng* bégek és *Atilusz* király között.

Miközben Róma és valamennyi *fireng* ország mind behódoltak *Atilusznak*, meghalt *Atilusz* király asszonya, aki *Ko(n)sztantaniye* uralkodójának volt a lánya. Volt azonban a *nemcse* bégek között egy hatalmas bég. *Szivatapuludnak* hívták.¹²⁰ Volt annak egy szép lánya. Az ő lányát vette el *Atilusz* király, s egy *Aladurinusz* nevű fia született tőle.

Az elbeszélő szerint, amikor meghódította Rómát és *Fireng* országát, volt (ott) egy hatalmas fejedelmi vár, amelyet *Akbelja*¹²¹ néven ismertek. Annak pedig más volt az uralkodója, s egyáltalán nem mutatott tiszteletet *Atilusz* király iránt. Ezért hát *Atilusz* király, miután megtartotta lakodalmát és elvette azt a [75a] lányt, azonmód (felkerekedett) a lakodalomra összegyűlt katonákkal. Kibontották zászlóikat, meglengették lobogóikat, megverték dobjaikat, és a had hullámzó sorokban elindult az ellen a vár ellen.

Egy nap odaérkeztek és ostrom alá vették. Azon vár urai pedig megerősítették a várat és szokás szerint telerakták harci eszközökkel. *Atilusz* király azonban több napon keresztül olyan bátran harcolt, mint egy oroszlán, s ezzel kimerítette az említett vár urait. Oly hatalmas harcot vívtak, hogy kő kövön nem maradt. Rájuk döntöttek (a falakat) és nagy károkat okoztak benne.

Miután pedig elfoglalták azt a várat, ismét fűjni kezdett a végzet szele: *Tetrikusz* király testét elfogta a gyengeség, több napon át betegeskedett. Végül annak értelmében, hogy 'minden lélek megízleli a halált', elhunyt és eltávozott a másvilágra. Ennek láttán *Atilusz* mélyen elszomorodott. Parancsára sahot megillető módon megmosták *Tetrikuszt*, fekete atlasz halotti lepelbe burkolták, s sírba helyezvén eltemették.

[75B] VENEDIK HISTÓRIÁJA ÉS A RÓLA
SZÓLÓ TÖRTÉNETEK¹²²

A hírek közlői és a titkok elbeszélői úgy mesélik, hogy abban az időben *Venedik* városa a tengertől beljebb, egy távoli helyen feküdt. Abban a korban a legtöbb *fireng* ország a *venediki* bégek uralma alatt állt.

Amikor *Atilusz* király elfoglalta *Akbelja* várát, onnan *Venedik* ellen akart menni. Az ok pedig az volt, hogy amikor *Atilusz* király korábban *Fireng* tartománya ellen támadt, a *venediki* bégek nagy barátságban voltak vele, hírekkel látták el mindenfelől. Szívük viszont tele volt göggel és gyűlölettel, és titokban a király sok katonáját pusztították el. *Atilusz* egy-két esetben tudomást szerzett ügyeikről. Amikor megkérdezte őket, ezt válaszolták: „Azok, akik a sereg ellen ármánykodtak, nem közölünk valók, de nevünket használják, (ám csak) a név a [76a] miénk. Hatalmas király, Isten őrizze, hogy eláruljunk téged, vagy hogy valamiféle kárt okozzunk nektek!”

Ennek ellenére egy nap a *venediki* bégek sok kincssel együtt elfogták *Atilusz* egy derék bégjét. A bég néhány embere azonban elmenekült és megvitte a hírt *Atilusz* királynak. A király meg küldött egy megbízottat és követezte tőlük a béget. Ők tagadtak. Bár *Atilusz* tudta, hogy árulók, (egy ideig) nem törődött velük. Terve az volt, hogy váratlanul támad ellenük és megostromolja őket.

A *venediki* bégek kémei azonban állandóan az után fürkésztek, hogy mit csinál *Atilusz* király. S míg a *venediki* bégek mindenfelé figyeltek, hogy vajon jön-e *Atilusz* ellenük, egyszercsak megjöttek a kémek és jelentették: „*Atilusz* karjának erejével elfoglalta az egész környéket, egyes helyeket feldúlt, más helyeket hatalma alá vetett. Sőt most *Akbelja* várát is elpusztította. Így hát most ellenetek tör, és igen hatalmas ellenfél.”

[76b] (Hallván) a kémek közlését, *Venedik* bégjei magukon kívül voltak a félelemtől, és elfogta őket a rettegés.

Nyomban hívták a szolgálatukban álló csillagjósokat, elpanaszolták szerencsétlen sorsukat és megkérdezték, hogy miféle orvosság és kiút van e baj elhárítására.

A csillagászok pedig megnézték, (hogy mit mond) az asztrológia, és azt válaszolták: „Csillagzatotok igen kedvezőtlen és baljóslatú, de van ellenszer az ellenség gonoszságára: egy olyan várra van szükség, amelynek kapuja és fala fából épült. Tartózkodjatok abban! Más kiút és lehetőség nincs.”

Amikor a *venediki* bégek meghallották ezt a választ, meglepődtek és elámultak a favár gondolatán. Majd közölték a csillagászokkal: „Nem tudjuk, mitévők legyünk annak a favárnak az ügyében, amelyről beszéltek. Mondjátok el arról a teljes igazságot!”

Azonban e dologban a csillagászok is tehetetlenek voltak, ezért három nap haladékot kértek és a tépelődés tengerébe merültek. Végül arra jutottak, [77a] hogy az a favár egy hajó, és (ezt) közölték a bégekkel: „A favár hajót jelent, és ez a felkészülés egyetlen módja.”

(Azok erre így) szóltak: „Nyomban rakodjunk hajókra és válasszunk hazát a tengeren!”. Ugyanakkor *Atilusz* király felkerekedett *Akbelja* mellől és elindult *Venedik* ellen. Amikor a *venediki* bégek meghallották ezt, nyomban összeszedték összes javaikat és dolgaikat, fiaikat és lányait, hajóra szálltak, felvonták a vitorlákat és kimenekültek a tengerre. *Venedik* városát ez okból építették a tengerre, és mindmáig ott is maradtak.

Amikor *Atilusz* király értesült arról, hogy *Venedik* népe a tengerre menekült, visszafordult és táborozva-menetelve visszatért székvárosába. S úgy szól a krónikás ének, hogy akkor halt meg ott felesége, aki a *Szivatapulu* nevű *nem*-cse bég lánya volt. *Atilusz* pedig hosszú ideig maradt székvárosában.

[77b] Egy nap az az óhaja támadt, hogy a tengeren vezessen hadjáratot. Azt tervezte, hogy tengerre száll, keresztül-kasul bejárja azt és ráteszi kezét a tengerparti

országokra. Legfőbb vágya azonban az volt, hogy bosszút áll *Venediken*. Továbbá elhatározta, hogy hajóhadat állít fel a *Duna* folyón, s onnan behatol a *Fekete- és a Földközi-tengerre*. Amikor megszületett benne ez az elhatározás, elrendelte, hogy építsenek hajóhadat a *Duna* folyón.

Ám amikor felesége meghalt, szeretett volna ismét meg-nősülni. Volt pedig *Tetrikusz* királynak, az egykori *bécsi* királynak, aki *Atilusz* királlyal együtt részt vett a *Fireng* országa elleni hadjáratban, és e hadjárat folyamán halt meg, egy bájos, szép lánya. *Atilusz* király elvette azt a lányt. A lakodalmas nép közé meghívta a környező tartományok bégjeit és hatalmas lakomát rendezett. *Fia, Kaba*, – aki *Ko(n)sztantaniye* uralkodójának a lányától született –, és a (másik) fia, *Aladurinusz* – aki a *nemcse* bégnek, *Szivatapulunak* a lányától született – szintén jelen volt a lakodalom népében.¹²³

[78a] *Tetrikusz* király lányát *Atilusz* király elé vezették. Vigadoztak-mulatoztak.

De *Atilusz* király, aki leélt már százhuszonnégy évet, igen megöregedett és megvénült. Akkor a lakodalom egyik napján a lány iránti vágyában annyit italozott, hogy elvesztette eszméletét, és öntudatlan állapotba került. Ekkor huszonnégy éve volt annak, hogy a királyi trónon ült. Akkor éjjel vágyakozásában teljes eszméletlenségbe került. Akkor volt a nászéjszaka.

Amíg részegségében eszméletlenül, magáról nem tudva egyedül feküdt, eleredt az orra vére és annyira ömlött, hogy e vér(zés) következményeként lelke elhagyta testét, bezárult élete füzete. A lány pedig nem vette észre ezt a szerencsétlenséget. Egy idő múltán az álom függőnye fel-lebent szeméről. Magához tért és észrevette, hogy a király élettelen és nem mozdul. Figyelmesen megnézte [78b] és látta, hogy patakokban dől a vére, és (az) *Atilusz* királyt teljesen elborítja. Nyomban odament hozzá és látta, hogy a szerencse elfordult tőle, a lélek-madár kirepült testének fészkeből.

Megdöbbenésében sírt és jajveszékelt. Jajgatására és sírására az egész udvarnép, annak apraja és nagyja ijedten riadt fel. Utánanéztek, hogy mi történt, és megtudván, mindnyájan megdöbbentek, keservesen zokogtak. De látták, hogy a sírás semmit sem használ. Akkor testét sahnak kijáró módon lemosták rózsavízzel és fekete atlasz halotti lepelbe burkolva eltemették *Budin* székvárosban.

GAZEL¹²⁴

Midőn a halál szultánja a földre küldte a harag
seregét,
Az alvilágban ismét összeült a végzet tanácsa,
A halál bajnoka bőszülten kapott lovára,
Összehalmozta a fejeket, kezében a halál pálcája.
Miközben a trónon szultánként méltósággal
uralkodott,
[79a] Lásd, miként lett a végzet áldozata *Atilusz!*
Egy vendégfogadó e világ, barátok!
Minden érkező a végzet vendége e házbán.
Íme, csak néhány nap, amit e világon eltölt
az ember,
Tudd meg, csak ennyi a végzet adománya!
Ha bármily tehetetlen, beteg, elesett vagy,
Csak a halál italát (adja) a végzet gyógy
írként bajodra.
Életünk vetését ó, az elmúlás áradata
teszi tönkre,
Állandóan zuhog a földre a végzet esője,
Nincs oly szív, melyet nem égetett meg az
epekedés tüze,
Ó van-e oly kebel, amelyet nem perzselt meg a
végzet!
Ha a tanulság szemével néznél a mulandóság e
rózsakertjére,
Nem lenne szem, amely ne sírna a végzet miatt.

[79b] A hírek közlői és a történetek elbeszélői úgy mesélik, hogy amikor *Atilusz* király meghódította *Nemcse* tartományát, *Nemcse* tartományának nagy bégjei és kiváló, ismert személyiségei jórészt behódoltak *Atilusz* királynak, s (így) fölöttébb sok *nemcse* volt az udvarában.

Amikor a király eltávozott e világból, *Kaba* és *Aladurinusz* nevű fiai a hatalom végett hamar ellenségek lettek és egymás ellen fordultak. Végül, minthogy *Kaba Ko(n)sztantaniye* uralkodójának lányától származott, az *ungurusz* nép különvált és *Kabához* pártolt, míg az összes *nemcse* bég és nép *Aladurinusz* felé fordult és neki hódolt, mivel *nemcse* származású volt. Minthogy kitört köztük a hatalmi harc, és egymás ellen törtek, a *nemcse*iek összegyűltek és szövetségre lépve így szóltak: „Nem lesz a világon még egy ilyen alkalom. Ezt nem mulasztjuk el, hanem harcba szállunk.”

Mindkét oldalon lóra ültek, és tizenöt napon át szaktalanul harcoltak és [80a] küzdöttek a hatalomért. Az elbeszélő szerint *Kaba* annyira meggyengítette a *nemcse*ieket, hogy kis híján vereséget szenvedtek. Minthogy azonban *Atilusz* király *Tetrikusznak*, *Nemcse* királyának lányát vette el, amikor a nászéjszakán – anélkül, hogy vágya teljesült volna – meghalt, mert nem állt el az orra vére, a lány is azt akarta, hogy a *nemcse*iek szerezzék meg az országot. Minthogy *Nemcse* tartományában élt egy *Vincselaus* nevű testvére, levelet írt neki és tudatta vele a történeteket. *Vincselaus* pedig testvére kedvéért sereget gyűjtött és *Aladurinusz* segítségére jött.

Ugyanakkor *Kaba* és *Aladurinusz* egy nap megint lóra szállt, és a két fél ismét összecsapott. Számtalan ember pusztult el mindkét oldalon. A *nemcse*iek teljesen kimerültek, és mivel (már a csata) kezdetén¹²⁵ vereséget szenvedtek *Hunor* népétől, futásnak eredtek. Egyszer csak észrevették, hogy észak felől [80b] oszlopokban száll a por az

égbolt felé. Mind a két seregből (emberek) mentek oda, s megtudták, hogy mi a helyzet. A *nemcse* seregben azonnal dobpergéssel jelezték az örömhírt.

Másfelől pedig fogytán volt *Kaba* ereje. Amikor *Vincselaus* a számtalan *nemcse* katonával odaért, s megsemmisítette a csatát, látta, hogy a *nemcse*iek között nagy a zűrzavar, s kis híján futva menekülnek. Ezt látva egyszerre arrafelé törtek, ahol *Kaba* seregének középhada volt. Napnyugtáig mindkét fél olyan rendkívüli csatát vívott, hogy patakokban folyt a vér, gőzétől az égbolt párás lett. Végül a *nemcse* sereg győzött, és *Kaba* hada megverten menekült.

A hírek elmondói és a titkok elbeszélői úgy mesélik, hogy *Kaba* – mivel *Ko(n)sztantin(ije)*¹²⁶ királyának, *Szegismunduznak*¹²⁷ a lányától született – megmaradt vitézeivel elindult *Ko(n)sztantanije* felé. Éjt nappallá téve menetelt. Másrészt meg, amikor *Kaba* vereséget szenvedett és elvonult, *Pannónia* tartománya a *nemcse*ieké lett. Mivel *Vincselaus* megérkezésének köszönhetően, hogy **[81a]** *Kaba* vereséget szenvedett, őt találták méltónak a királyi székre és trónra ültették. A trón és a korona azonban *Aladurinuszt* illette. Ezért őt bánná nevezték ki *Erdel* tartományába, amelynek népét az ő idejében *szejkulinak* hívták.

Itt *Kabához* értünk, aki elmenekült és *Ko(n)sztantanije* felé tartott. *Ko(n)sztantin(ije)* királya megtudta, hogy *Kaba* vereséget szenvedett és hozzá tart. Mélyen elszomorodott és bánkódott emiatt. Várta, hogy megérkezzen. Amikor *Kaba* közel ért, *Ko(n)sztantanije* királyának előkelő főemberei és bégjei eléje mentek, hogy fogadják, és tisztelettel (a császár színe elé) kísérték. *Ko(n)sztantin(ije)* királya jó földeket adományozott nekik *Róm* tartományban és bőséges adományban részesítette őket.

Róm tartományban tizenhárom éven át nyugtuk volt a világ zajától. *Kaba* emberei azonban vágyakoztak *Dzsiddia* tartománybeli őseik egykori hazája és **[81b]** ottani rokona-

ik után. Amikor *Kabát* látták, ezt mindig emlegették. Ezért *Kabának* is vonzódása és kedve támadt arra a tartományra, röviden: szeretett volna lakhelyet változtatni és elmenni *Sziddia* tartományába. Végül egy nap *Ko(n)sztantaniye* uralkodójának színe elé járult, hogy engedélyt kérjen a távozásra, és sóhajtozva előadta, hogy mire van szüksége. Így szólt:

VERS

Ó atyám, ki szultán vagy szívem trónusán!
Lelkem mélyéből szeretett atyám!
Akinek lába pora korona fejemen,
Akinek udvarára sahok vannak ráutalva,
Azt kívánom tőled, ó világ sahja,
Adj nekem, szolgáltnak most segítséget,
Mégpedig aranyat, ezüstöt, kincset és jószágot
Ajándékozz nekem, szolgáltnak, ó barát,
Hogy eljussak egészen *Sziddia* országáig,
És azt a vidéket bejárhassam!

PRÓZA

Az elbeszélők úgy mesélik, hogy amikor *Ko(n)sztantin(ije)* királya tudomást szerzett erről, nyomban engedélyt adott, (majd) rengeteg aranyat, ezüstöt, rubint és ékkövet adott neki, és nagy segítségére volt. Ők pedig felkészültek az útra, elbúcsúztak *Ko(n)sztantin(ije)* királyától, s egy nap útra keltek. Hajóra [82a] szálltak és elindultak a tengeren *Sziddia* tartománya felé.

Azt mondja az elbeszélő, hogy *Kaba* azokkal a királyokkal, akikhez útközben betért, lakmározott¹²⁸ és barátságot mutatott feléjük. Miközben ily módon éjjel-nappal táborozva-menetelve nagy utat bejártak, eltelt egy év. Végül egy *Sziddia* tartományához közel eső helyhez érkeztek és letelepedtek.

Az elbeszélő szerint volt akkor *Sziddia* országának egy uralkodója, aki *Hunor* ivadékainak nemzetségéhez tartozott. *Atilus*z király lánytestvérének volt a fia. *Bendegus*znak hívták, és rokona volt *Kabának*¹²⁹. Midőn *Kaba* megérkezett *Sziddia* tartományának a határára, a határmenti bégek részletes jelentést adtak *Dzsiddia* uralkodójának, *Bendegus*znak *Kaba* jöveteléről és azokról a kalandokról, amelyek megestek vele. *Bendegus*z pedig megtudta és megértette, hogy (*Kaba*) rokona. *Kaba* is levél útján tájékoztatta *Bendegus*zt a vele megesett dolgokról, és arról, hogy mi a legfőbb vágya. *Bendegus*z pedig parancsot adott bégjeinek és főembereinek: azok *Kaba* elé mentek, fogadták, elkísérték és tisztelettel [82b] elszállásolták.

Amikor ő és *Bendegus*z király találkoztak, egymás hogyan léte felől érdeklődtek, (közben) hol nevettek, hol meg sírtak. Azután *Bendegus*z fejedelmi lakomákat rendezett és területeket jelölt ki *Kabának* és derék embereinek. Megtört szívüket felderítette. Azok pedig háznépükkel együtt örvendezve letelepedtek és hosszú ideig ott maradtak. Egy nap azután *Kaba* a végzet párnájára hajtotta fejét, e mulandó világból az örökkévalóságba költözött.

Kaba ivadékai és emberei azonban megerősödtek és hírnévre tettek szert azon a vidéken. Ezért *Sziddia* népét megszállta a vak gyűlölet, és ellenséges indulattal egyre csak ezt hajtogatták: „Ezek atyáit és nagyatyáit erőszakkal űzték ki *Ungurusz* országából. Gyávaságuk miatt nem találtak e tartományon kívül más lakhelyet.” Állandó bántalmazásaik miatt keseregtek, a szidalom nyila szívükbe hatolt, és az irigység tüze hamuvá égette őket.

[83a] Volt pedig a tartományban *Kaba* ivadékaiból hét nagyúr, akiket abban az időben kapitányoknak neveztek. A legnagyobbat közülük *Árpádnak* hívták. *Kaba* egyenes leszármazottja volt. Minthogy állandóan hallotta a tartomány népének csípős megjegyzéseit, az irigység tüze és a vész(jósló) szurkálások (ugyancsak) felkavarták. Egy nap hatan a hét kapitány közül felzaklatva és megtört szívvel

önként felkerekedtek és összegyűltek *Árpád* kapitány színe előtt, és azon nép csípős megjegyzéseit előadva panaszkodtak. Így szóltak: „Meddig kell nekünk e nép sértő-bántó szavait hallgatnunk? Elődeink és őseink az egész világon vitézséggel formálták a történelmet. Erről ma is legendák keringnek a földkerekségen. Hová lett szégyenérzetünk és lelkesedésünk, hogy egy szegletben efféle nép ostoba¹³⁰ szavaival sebezzen szívünket?” – mondták, és jajgatva sírtak és keseregtek.

[83b] *Árpád* kapitány pedig a kezdet kezdetétől tudott e szóbeszédről, és nehezményezte azt. Titokban mindig bánkódott és égette a láz emiatt. Amikor az a hat kapitány ilyenformán panaszkodott, ott – az elbeszélők előadása és a történetmondók híradása szerint úgy magyarázzák – olyan egyezséget kötöttek, hogy felkerekednek onnan, és vagy visszaszerzik azt az országot, amelyet őseik karddal hódítottak meg, s amelyet azután elvettek tőlük, vagy pedig az úton mindnyájan elpusztulnak. E megállapodás jegyében felkerekedvén (a távozásra) elbocsátást és segítséget kértek *Sziddia* országának uralkodójától.

Amikor *Sziddia* uralkodója megtudta, hogy mi a helyzet velük, nem utasította el kérésüket, hanem kívánságuknak megfelelően segítséget nyújtott és elengedte őket. Azok pedig összeszedtek és számba vettek mindenkit, aki hozzájuk tartozott, és látták, hogy összesen kétszáztizenhétezen gyűltek össze. Azután *Sziddia* uralkodója tanácskozást tartott. Összegyűltek a tanácsban, és *Árpád* [84a] kapitányt tették meg a hat kapitány és azon hatalmas sereg vezérének. Azután *Sziddia* uralkodója elbocsátotta őket, és egy nap, egy boldog órában – *Atilusz* király halála után háromszáz évvel – *Jézus* (próféta) őfelsége hétszáznegyvenötödik évében elbúcsúztak *Sziddia* padisahjától és csapattal elindultak a *tatár* kán (országa) felé. Korábban ugyanis, amikor *Kattar* vezér kivonult, ő is azon az útvonalon haladt át, és a kánnal harcba keveredvén kardja erejével legyőzte őt.

Amikor *Árpád* vezér pedig kivonult (onnan), ő is azon az úton haladt. Táborozva-menetelve, megpihenve-felfrissülve egy nap megérkeztek a *tatár* tartomány határához. Ott jó néhány napra megpihentek és tanácskozást tartottak. Írtak egy levelet a kánnak, és egy megbízható emberrel elküldték. Ő pedig a kán színe elé juttatta a levelet. A kán átvette, beletekintett és látta, hogy a következőket írták benne: „Te, aki a *tatár* kán vagy, tudd meg, hogy amikor ősapánk, [84b] *Kattar* vezér elindult *Ungurusz* országába, kardjával elfoglalta e tartományt. Majd sorban meghódította *Kara Bogdan* tartományát, *Erdekt* és *Ungurusz* országát. Jóval később – mivel ők meghaltak – elveszett az ország. Tehát azok a tartományok minket illetnek. Most elindultunk, hogy visszaköveteljük azokat az országokat. Így hát azt kívánjuk tőled, hogy jószántadból vezess át bennünket e tartományon, és a lehetőségekhez mérten adj nekünk élelmet! Országod nem érdekel bennünket, légy boldog vele! De ha nemet mondasz és ellenszegülsz, máris készülj arra, ami rád vár, s azután ne mondd, hogy nem tudtál erről!”

Amint a *tatár* kán beletekintett a levél tartalmába, megértette és megtudta, hogy rossz vége lesz, ha nem viselkedik barátságosan. Végül a kán jóindulattal átengedte őket a *tatár* tartományon. A lehetőségekhez mérten ellátta őket élelmiszerekkel az ország határáig és békével átengedte őket a tartományon. Ám [85a] az elbeszélők szerint azzal a feltétellel vonul(hat)tak át, hogy senkinek sem okoznak bajt és kárt az országban. Ezt megígérve *Árpád* vezér egy nap elvonult onnan és biztonságban áthaladt a kán tartományán. Majd *Erdel* országára törve, meghódították azt. Ott jó sok ideig pihentek. Közben *Árpád* vezér épített egy várat és *Zibinnek*¹³¹ nevezte el. Amikor *Árpád* vezér befejezte a vár (építését), a többi hat kapitány is, azon a helyen, ahol kívánta, kiválasztott egy-egy szegletet és épített egy-egy várat. Minthogy *Erdel* tartományában hét erődtámasz épült, *Zibinburugnak*¹³² nevezték el azt az országot, ami 'hét

várat' jelent. Azután mindegyik kapitány beköltözött a maga építette várba, ahol mulatozással töltötték az időt.

Abban az időben azonban *Ungurusz* országának királyát ... nak hívták. Amikor *Árpád* vezér és a többi kapitány elfoglalta és kormányozta *Erdel* tartományát [85b], hosszú ideig ott maradtak és szemmel tartották *Ungurusz* országát. Figyelték, hogy milyenek ott a viszonyok. De egyre csak azt hallották, hogy *Ungurusz* országa mindenben bővelkedik, minden egyes szegletében kertek és szőlőskertek, rétek és legelők vannak, minden tekintetben virágzó vidék. Tulajdonságait olyan mértékben és olyan fokon ecsetelték (nekik), hogy dicsérete elképesztette és ámulatba ejtette őket. Vágyakoztak és sóvárogtak az után a tartomány után, hogy vajon olyan-e, amilyennek leírják?

Végül összegyűltek a kapitányok és *Ungurusz* országának tulajdonságairól kezdtek beszélgetni. Így szóltak: „Minthogy az az ország ennyire híres és ismert, kell hát találnunk valakit, aki ismeri azt a vidéket, és el kell küldennünk abba a tartományba, hogy szegletről szegletre, szél-tében-hosszában bejárja azt az országot, és a valóságnak megfelelően tájékoztasson bennünket azon vidék jó tulajdonságairól.”

Amint ezt kigondolták, találtak valakit és nyomban elküldték abba az országba [86a]. Meghagyták neki, hogy elejétől végéig járja be azt a vidéket és hozzon világos választ (kérdéseikre). Az az ember pedig engedelmeskedett a parancsnak, megcsókolta a földet és útnak indult.

Másrészt így szóltak a kapitányok: „Őseink és mi is a világgal való viszályoskodást vállaltuk magunkra azért az országért és idejöttünk. Tehát minden erőnkkel követelnünk kell (azt). De milyen indokkal követeljük e tartományt?” Azzal a tépelődés tengerébe merültek. Végül ürügyet találva az ellenségeskedésre és az elhidegülésre, így szóltak: „Küldjünk követet, s ajándék gyanánt egy fehér lovat, amelynek a nyerge ezüst, kantárja drágakővel kirakott, és küldjünk még sok (más) dolgot.” Egyben úgy dön-

töttek, hogy legyen ez az ajándék az ország vételára, (és egyben) szolgáljon ürügyül az ellenségeskedésre. Gonosz módon kigondolták, hogy az a fehér ló legyen a föld ára, az az ezüstyereg legyen az áramló folyókért, és az a drágaköves kantár a különféle gyümölcsökért és növényekért. Ilyen gonoszul gondolkodtak.

[86b] Amikor elküldték azt az embert azon ország kikémlelésére, és ő a parancs értelmében elment oda, s városról városra, faluról falura járva bebarangolta, látta, hogy minden része tulipánkert, minden tája a paradicsomhoz hasonló hímes madaras-kert, minden szeglete akár az éden ligete, mindenütt szálfák, és ezeknek mintha mindegyike egy uralkodó ültetése lenne.

(VERS)

Virágok díszítették a mezőt és a földet
Sokféle madár lármázott ott,
A fák árnyékot vetettek a pázsitra,
Az ágakon virágok nyíltak,
Zöld ruhában nevetett a rózsza,
Panaszosan dalolt a fülemüle,
A tüske lett a fésűje szegénynek.
A rózsza és a tüske összebarátkoztak,
Himbálózott a gyönyörtől a ciprus és a
puszpáng,
Mind megszabadultak az ősz félelmétől.
A réteken patak csobogott,
Mondogatta: „Nincs isten csak Ő.”
Mindenki a kertben, hogy mámorát elűzze.
Egy fél narancsot tartott kezében a nárcisz,
Amíg a gyönyörtől kivirult a pázsit,
A jázminok magasba dobták süvegüket.
[87a] A paradicsomi kertre hasonlított minden
kert,

A folyó olyan benne mint a *Kevszer*.¹³³

A tulipán keblén odaütött pecsét:

Éjjel-nappal égett annak lámpája.

Ilyen szívderítő volt az a vidék,

Akik látták, (ezt) mind elismerték.

PRÓZA

A hírek közlöi és a titkok elmondói úgy mesélik, hogy midőn az a személy ekként minden irányban, szegletről szegletre, elejétől végéig bejárta és bebarangolta azt az országot, különös, csodás réteket, szép és kedves rózsaligeteket, kellemes kerteket látott. Termőföldjei mérhetetlenül bőséges, örökre fakasztó és szívvidító helyek voltak, melyekhez hasonlót nem látott a kortárs. Amikor ilyenformán megnézte azt a tartományt, szívébe véste annak költői képét, (majd) egyszer csak elhagyván azt a vidéket, visszatért hazájába. Egy nap [87b] hazaérkezett és *Árpád* vezér színe elé járult. A kapitányok előtt töviről hegyire leírta és elbeszélte, hogy milyennek látta azt a tartományt.

Amikor a kapitányok meghallgatták ezt az elbeszélést, szívvel-lélekkel vágytak az után az ország után, és (annak) még a gondolata is lenyűgözte őket. Rögtön azután azt kívánta *Csupulug*¹³⁴ király, hogy küldjenek követet. Tüstént felszereltek egy fehér lovat ezüstnyereggel és drágaköves kantárral, és a követtel elküldték (azt) *Csupulug* királynak.¹³⁵ Abban az időben a király trónján ülve oltalmazta és kormányozta az általa birtokolt országot.

Egy nap bégjei jelentették, hogy követ érkezett *Erdel* tartományából. A király engedélyt adott a követ fogadására. Elvezették és elszállásolták, (majd) a legnagyobb illendőséggel megvendégelték. Amikor tanácsnapra került sor, a király elé terjesztették a követ ügyét. Ő parancsot adott, mire (a követ) belépett, s miután kezét csókolt (a királynak), átadta ajándékát és levelét. Azután megnézték [88a] a

levelet. Ez állt benne: „Hatalmas király, vedd tudomásul, hogy az a ló, amelyet felségednek ajándékba küldtünk, a föld ellenértéke! Nyerge legyen az áramló folyók (ellenértéke)! Az ékköves kantárt fogadjátok el a föld különféle növényeiért!”

Amikor a király végighallgatta a levél szövegét, gondolataiba merült, végül olyanféle értelmet vett ki a levél tartalmából, hogy azok a kapitányok hazát kérnek tőle, és az ő oltalma alá helyezve magukat meg akarnak hódolni neki. A király pedig értékes díszruhát adott a követnek és ezt válaszolta: „Minthogy azok hazát akartak, ha bármelyik uralmam alá tartozó szegletet választják is, az rendben van.”

A követ azon nyomban megkapta az elbocsátás alkalmából (szokásos) díszruhát, és ő elindult *Erdel* tartományába. Egy nap megérkezett *Árpád* vezér színe elé és ismertette az ügy állását. *Árpád* vezér és a kapitányok már várták a [88b] követet. Midőn választ kaptak tőle, közmegegyezéssel azonnal levelet küldtek a környező tartományokba és sereget gyűjtöttek. Rövid időn belül közel háromezer katonára gyűlt össze. *Árpád* vezér és a hat kapitány elvonult arról a síkságról és elindult *Csupulug* király ellen. Majd átkeltek a *Tisza* folyón, megérkeztek a *Szegedin* néven ismert helyhez és letáboroztak. De a tartomány népéből senkinek sem okoztak kárt, és senkinek sem esett bántódása.

Amikor *Szegedin* városához értek, (ennek) hír(e) eljutott *Csupulug* királyhoz. E hír fölöttébb megharagította és lesújtotta őt. Készenlétben álló seregével nyomban át akart kelni a *Dunán*, hogy szembeszálljon a kapitányokkal. De vezérei és bégjei visszatartották. Azonnal kémeket küldtek az ellenség felé, és (*Csupulug* király) leveleket küldött a környékbeli bégekhez és más helyekre is, hogy: „Teljes készütségben sietve gyertek udvaromba!”

Ily módon folytatták a sereg toborzását. Másfelől pedig megérkeztek a kémek, akik körülnéztek-körbejártak és látták, hogy a kapitányok hatalmas sereggel [89a] vonulnak.

Körülményeiket kikémlelve bizonyosságot szereztek arról, hogy szándékuk a király ellen (irányul) és az országot akarják. Visszafordultak onnan, sietve a király színe elé járultak, tájékoztatták azon eltévelyedett (gyaur)¹³⁶ sereg körülményeiről, és az igazságnak megfelelő beszámolót adtak róla. De a király is rövid időn belül sok katonát gyűjtött össze.

Úgy mesélik, hogy ugyanakkor *Árpád* vezér megbeszélést tartott a kapitányokkal és más vezetőikkel, ahol a királynak egy levelet írtak és elküldték neki.

Amikor megérkezett a levél, a király elolvasta.

Így szólt: „Te aki *Ungurusz* királya, *Csupulug* vagy, tudd meg, hogy ezt a földet ősünk, *Kattar*, karddal hódította meg egykoron! (Elődeink) hosszú ideig kormányozták, de mivel meghaltak, elvesztettük. Ez az ország a mi örökségünk. Azonkívül pedig azzal, hogy (lovat), nyeret, ékkövet, kantárt, sok rubint és drágakövet adtunk, kifizettük a tartomány ellenértékét, (és így) kielégítettünk és [89b] hála-ra köteleztünk téged. Most tehát azt kívánjuk, hogy összes vagyonod és kincsed maradjon a tied! Ott nincs mit hibáztatnunk! A tartományt azonban add át nekünk! Ha azt mondd, hogy nem, tudd meg, hogy ezért a földért mi most kardot kötöttünk és lóra szálltunk! Add át nekünk szépszerivel és jószántadból! Ha nem teszed, légy kész arra, ami rád vár!”¹³⁷

Amikor a király elolvasta azt a levelet, rögvest haragra gerjedt és darabokra tépte azt. Parancsot adott, hogy azonnal induljon a sereg. Nagy haragjában a követet is többféle módon megalázta, majd maga is átkelt a *Dunán* és elindult *Árpád* vezér ellen. De *Árpád* kémei is megérkeztek, s hírt hoztak a királyról. *Árpád* pedig *Szegedinnél* nyomban előkészítette összes hadiszereit, (majd) lobogóit kibontva felkerekedett onnan és elindult. Néhány napi járóföld után egy helyen szembekerült a királlyal.

[90a] A király a *Duna* partján pihent le. *Árpád* vezér pedig vele szemben táborozott le. Őrszemek vonultak ki

és őrködtek mindkét oldalon. Azon az éjszakán nem feküdtek le és nem aludtak. Reggeltájt, amikor kivilágosodott, az a két megszámlálhatatlan, tetőtől-talpig páncélba öltözött sereg lóra szállt. Egymással szemben sűrű sorokba rendeződve a csatatér felé fordultak. Mindkét oldalon a legnagyobb odaadással küzdöttek. A harc egyre hevesesebbé vált. Volt a királynak egy vezére, aki a balszárnyon helyezkedett el. (Harcosaival) nyomban a küzdőterre rontott, kardélre hányta az ottlévő ellenséget és *Árpád* seregét valamelyest¹³⁸ viaszozította. Ezt látva, *Árpád* oldaláról a hat kapitány közül ketten odavonultak. A két sereg egymásba olvadt és kemény csatát vívott. Oly nagy volt a zűrzavar, hogy a harc közepette (az ellenfél emberei) egyszerűen rárontottak a két kapitányra. Megölték őket és vérükkel vörösre festették a földet.

[90b] Amikor *Árpád* vezér látta, hogy mi a helyzet, dühében azonnal támadni akart. A többi kapitány (is) elindult, és a két sereg egymásnak feszülve olyan csatát vívott, hogy a csatakiáltások a menybaltig hatoltak. Az ütközet folyamán végül szemtől szembe kerültek a király vezérével, és megtalálva az alkalmas pillanatot, nyomban megölték, vérével permetezték be a földet.

Amikor a király serege látta, hogy mi történt, megfutamodott és menekült a király irányába. A király észrevette ezt és nyomban haragra gerjedt. Kardja markolatát megragadva rohamra indult. Ugyanakkor *Árpád* vezér is előretört. A két sereg egymásba olvadt, s olyan erővel lendült harcra, hogy a csatatér megtelt holttestekkel, és vértől lett zavaros a *Duna* folyó.

(VERS)

Összekavarodott nyomban a (két) sereg,
Fejeket vágtak és vért zúdítva a földre,
Harci kiáltások hangzottak: huj-huj!
Szemöldökét ráncolta az ellenségre az íj,

[91a] Szárnýra kelve nyílak repkedtek mindenfelé,
Azt hitted mindegyikről, hogy a végzet nyíla
Nyelvüket öltögetve nyalakodtak a lándzsák,
Az ellenség szívébe szilánkok fúródtak,
A lovak lába alól por szállt az égre,
Meghaltak mind: ifjak és öregek.

(PRÓZA)

Az elbeszélők szerint sokan estek el mindkét oldalon, amikor az a két sereg ezt a csatát vívta. Végül legyőzték és tönkreverték a király seregét. Bégjeinek és derék főembereinek jó része kardélre hányva pusztult el.

Amikor a király látta, hogy mi a helyzet, a dolog végét mérlegelve arra az elhatározásra jutott, hogy elmenekül, *Pesténél* átkel a *Dunán*, majd megerősíti és *Budun* várát jól felszereli harci eszközökkel. *Árpád* vezér katonái azonban elfoglalták a környéket, és minden oldalról, minden irányból elvágták az utakat.

Amikor a király látta ezt a balszerencsés helyzetet, nyomban az a gondolata támadt, hogy lovastól a *Dunába* veti magát, átusztat és épségben talál menedéket és oltalmat abban a várban. E rossz elképzelés jegyében – mást nem [91b] tehetvén – (abba az irányba) fordította lova fejét és az említett folyóba vetette magát. De a nyomorult élete íján ott meglazult a húr, sorsának füzete becsukódott, a végzet nyíla ellene tört és eltalálta. Bármennyire is igyekezett, hogy kiszabaduljon abból a folyóból, semmiképpen nem sikerült kijutnia, nem menekült meg. *Csupulug* király ott lovastól-ruhástól elmerült, mint a fáraó, híre-neve elenyészett.

(VERS)

Jer, ó igazság értelmének kalmára,
Hallgasd meg hát, hogy volt ez a történet:
Azt, ki trónon ül, a sors
Vízbe fojtván pusztítja el.
Olykor a koldust a világ urává teszi,
S az ő parancsa alatt él minden ember,
Olykor sok szultánt tesz koldussá,
A végzet tövisével sebzi meg lelkét.
Különös a világ sora, különös,
Öröme ismét bánatra ad okot.

(PRÓZA)

Az elbeszélők szerint amikor *Csupulug* király a *Duna* folyóba fulladt, [92a] *Árpád* vezér felkerekedett onnan a hadisákmánnyal, és *Pesténél* letáborozván elfoglalta azt. Azután átkelt a *Duna* folyón, a király trónjára ült és kormányozta az említett országot.

Akkor azonban még nem létezett az uralkodói jelvény,¹³⁹ amelyet az ő nyelvükön 'koronának'¹⁴⁰ neveznek. Amíg a bégek közmegegyezésével a királyok fejére nem tették a korona-jelvényt,¹⁴¹ addig nem lehetett szó királyi méltóságról. Minthogy akkor nem létezett még az uralkodói korona, *Árpád* vezér csak mint bég lépett trónra és úgy uralkodott. Nem törődve a világgal, evett-ivott, vidáman volt. Sokáig élt, de egy ellenség sem bántotta, senki se szegült szembe vele. Hosszú ideig élt teljes nyugalomban. Végül, mikor élete kenyere elfogyott, egy nap elhagyta ereje, megöregedett és megbetegedett, kedvét veszítette. A sors elfordult tőle és sírba vitte.

Amikor meghalt, egyik fiát tették meg uralkodónak. Hosszú idő múltán, [92b] amikor ő is meghalt, és az uralkodói trón megüresedett, egybegyűlt a többi bég és főember. Tanácskoztak, a dolog kimenetelén tanakodtak.

Miközben mindent számba vettek, végül arra a véleményre jutottak, hogy ez a trón nagy királyok trónja, székhelye, otthona és tartózkodási helye. Amikor tehát napról-napra növekednie kell hatalmának, semmi sem indokolja, hogy hanyatlásnak induljon.

Egyesek ezt mondták: „Íme gazdátlan a korona és megüresedett az uralkodó trónja. Ezután arra van szükség, hogy ebből a nemzetségből *Isztefánt* – akit alkalmasnak tartunk erre – trónra ültessük, és a hatalmi koronát fejére téve eleget tegyünk a királyság feltételének, és így a mi tekintélyünk is egyre feljebb emelkedjék.” Így azután az összes bégnek tetszett ez a gondolat, fölöttébb jónak találták és intézkedtek a királyság (ügyében).

Az elbeszélők úgy mesélik, hogy amikor a bégek összegyűltek és tanácsot tartottak, *Isztefánt* kívánták trónra ültetni és királlyá tenni. Ott közös elhatározással, a tartomány beleegyezésével, a hívők, valamint a többi vezető egyetértésével [93a] megalkották a hatalom koronáját. A bégek és a főemberek mindannyian összegyűltek és *Isztefán* színe elé járulva kifejezték hódolatukat, és engedelmességük jeléül fejet hajtottak előtte. Majd tisztelettel felemelték helyéről, odavezették a királyi méltóság székéhez és trónra ültetve *Jézus* (próféta) őfelségének ... (dik) évében *Isztefán* fejére tették a hatalom koronáját. Teljesítették a királyság feltételeit, az alapelveivel kapcsolatos kötelezettségeknek eleget tettek. Majd mindnyájan örvendezve vigadoztak.

Miután *Isztefán* király lett, három¹⁴² éven át pártatlanul kormányzott és igazságot szolgáltatott. Három év elmúltával viszályba keveredett a *bulgár* tartomány királyával, *Kán* vajdával, megneheztelt rá és hadjáratot kívánt vezetni a *bulgár* (tartomány) ellen.¹⁴³ Tüstént leveleket küldött mindenfelé, a bégeknek és másoknak is, és sereget kezdett gyűjteni. Ez a hír azonban eljutott *Kaánnak*,¹⁴⁴ a *bulgár* tartomány uralkodójának a fülébe. Az pedig igen megátalkodott [93b] hitetlen (gyaur) volt. Nem félt a királytól, azon

nyomban leveleket küldött az összes *bulgár* katonának, és kezdte összetoborozni (őket).

Isztefán király is végtelen sok *ungurusz* béget toborzott össze. Zászlóit kibontotta, lobogóit meglegette, dobjait megverte és temérdek páncélos katonaságával megindult *Kán* ellen. Miután jó nagy távolságot legyűrtek, *Kán* is hírt kapott és a *bulgár* engedetlenkedők élén elindult a király ellen. Alaposan felkészült a harcra, hadieszközeit előkészítette. *Kán* és a *bulgárok* a (két) tartomány között találkoztak és szembe szálltak *Isztefánnal*. Lóra kaptak, és szerencsét próbálván hatalmas zűrzavart és vérontást okoztak. Végül a király győzedelmeskedett, megtörte a *bulgár* sereget. *Kán*, a *bulgár* uralkodó, súlyosan megsebesült és a csata során kézre került. Sebeiből nem sikerült felépülnie és meghalt.

[94a] (*Kán*) módfelett bőkezű és gazdag ember volt. Midőn a király kezétől elpusztult és a nyoma is elenyészett, a király feldúlt a kifosztotta az egész *bulgár* tartományt. Megtalálta és megszerezte *Kán* kincseit, elfoglalta az ország többi részét.

Az áll az elbeszélésben, hogy abban az időben, amikor a király sereget gyűjtött és a *bulgárok* ellen tört, volt *Iliria* földjének – amely *Uszlovin* országa – egy uralkodója. *Marcsijanusk*nak hívták. Elfogta a félelem, amikor meghalotta, hogy *Isztefán* király sereget toboroz. „Talán ellenem jön” – mondta, (majd) ő is összetoborozta és megszervezte, felkészítette az *uszlovin* sereget. Szemmel tartotta a királyt és kémeket küldött oda.

Ekkor *Isztefán* király megölte *Kánt* és elfoglalta a *bulgár* tartományt. Azután éberén figyelte a tartomány környékét és hírt vette, hogy *Marcsijanusk*, *Uszlovin* uralkodója sereget gyűjtött. Emiatt haragra gerjedt és tüstént parancsot adott, hogy induljanak *Marcsijanusk* ellen.¹⁴⁵

[94b] A kémek pedig tudomást szereztek erről, sietve *Marcsijanusk* színe elé járultak és tájékoztatták a való helyzetről. *Marcsijanusk* igen megijedt. Szélnek eresztette kato-

náit és elmenekült. Élt a fennhatósága alatt egy derék nagyúr, akiben megbízott. Volt annak egy erős vára. Odament, s azt a várat választotta menedékhelyül. Ott arra várván, hogy vajon mit hoz és mit végez az idő, keblét pajzsként feszítette ki a sors nyila előtt.

Másfelől *Isztefán* király táborozva-menetelve egy nap megérkezett *Marcisianus* székvárához. Az ő maradék kincseire is rátalált és megszerezte azt. Katonákat rakott várába és várparancsnokot nevezett ki. Azután hírt kapott *Marcisianus*ról és elindult ellene.

Ám az elbeszélő úgy mondja, hogy annak a nagyúrnak hírül adták, aki a vár birtokosa volt, hogy a király bizonyossággal feléje tart. Az a nagyúr ettől megrémült és nem említette a hírt *Marcisianus*nak. Azon elmélkedett, hogy miként [95a] kéne elhárítani ezt a bajt, és elmerült az aggodalom tengerében és besüppedt a gond iszapjába. Végül is az az ötlete támadt, hogy amikor *Marcisianus* öntudatlan állapotban lesz, valamiképpen módját ejti és levágja fejét, majd elküldi a királynak, hogy ezzel elnyerje a király tetszését.¹⁴⁶ Ezen gonosz elképzelés jegyében, (magában) nevetve *Marcisianus*on, leste az alkalmas pillanatot. Egy nap, amikor (az) egyedül volt és aludt, kihasználta az alkalmat és irgalom nélkül levágta fejét. Majd néhány megbízható emberével lóra ült, mintha csak kilovagolna, és *Marcisianus* fejét magához véve titokban elvitte a királyhoz és átadta neki.

A király pedig, amikor elejétől végéig megtudta, hogy miként vágta le és hozta el (*Marcisianus*) fejét, így szólt: „Mi hasznomra lesz majd nekem egy olyan ember, aki saját jötevőjének életére tört és ilyenféle cselekedeteket visz véghez?” A nagyúrra való haragjában nyomban megparancsolta, hogy büntessék meg. Akkor a vesztőhelyen lelkét elveszejtették, fejét vették, vérét a porba [95b] keverték. A király elfoglalta mindkettőjük várait. Azokba saját embereit rakta és birtokba vette őket. Minden javaikat és kincseiket megszerezte, (majd) felkerekedett onnan, és vidáman és örvendezve visszatért székhelyére.

Kezdetben belefeledkezett a mulatozásba, mivel telve volt örömmel, hogy hadjárata győzelmet hozott. (Azután) fontolóra vette, hogy azzal a gazdagsággal, amelyhez a sors juttatta, egy olyan művet alkot, mely által közszájon forog (majd) neve, hadjárata történetét pedig emlegetni fogják. E gondolatokba merülve üldögélt, amikor egy hangot hallott, hogy a zsákmányolt javakból építsen egy hatalmas várat, amely az őt követő királyok székhelye, az eltávozottaknak pedig temetkezési helye legyen.

Amikor meghallotta e hangot, azonnal hozzákezdett a vár építéséhez, majd azt buzgalommal vitte előre. Az idő múlásával felépített egy hatalmas várat és egy nagy templomot. *Isztulni Belgirádnak* nevezte el. (Ez) lett tehát székvárosa és temetkezési helye azoknak a királyoknak, akik attól az időtől mostanáig [96a] uralkodtak. *Isztefán* király – miután befejezte azon város építését – *Jézus* (próféta) őfelsége ezer(harminc)nyolcadik¹⁴⁷ évében meghalt. *Usztulni Belgirádban*, az általa alapított templomban temették el.

ARRÓL SZÓL, HOGY PETRUSZ LETT A KIRÁLY

(VERS)

A végzet az ő számláját is lezárta,
Isztefánt a pokolba juttatta.¹⁴⁸
Fészkéből ismét kirepült a *hümá*-madár,¹⁴⁹
E mulandóságot elhagyván öröklétet talált.
Szünet nélkül eszi az embert a világ, sohasem
lakik jól,
Senkinek, egyetlen léleknek sem kegyelmez.
Hova lett *Iszkender*,¹⁵⁰ hova *Dára*?¹⁵¹ és *Dzsem*?¹⁵²
Mindannyit semmivé tette a végzet.
*Kahramánt*¹⁵³ is (elérte kardja),
Neki is a halál angyala mutatta az utat.
Hol van *Dzsimsíd*,¹⁵⁴ hol van *Szüvár*?¹⁵⁵ és *Szám*?¹⁵⁶
Őket is felemésztette e föld, ó barát!¹⁵⁷

E hitvány sors senkihez sem hűséges,¹⁵⁸
Megőröl malmában sok-sok keblet.

(PRÓZA)

A MÁSODIK KIRÁLY TÖRTÉNETE

A hírek elbeszélői és a titkok elmondói úgy mesélik, hogy amikor a király eltávozott a világból, volt egy fia, akit *Petrusznak* hívtak. *Petruszt* közmegegyezéssel [96b] trónra ültették és megtették királynak.

Isztefán király lánytestvérének azonban volt egy fia. *Abának* hívták. *Aba* pedig abban az időben *Erdel* tartományának bánja volt. Amikor *Petrusz* király lett, zsarnoki módon olyannyira sanyargatta a tartomány népét, hogy az ország összes bégje és a többi rája is kétségbeesett helyzetbe került. Annyira tele voltak panasszal, hogy mindnyájan torkig voltak vele. Összegyűltek, és *Petrusz* király ellen zúgolódva így szóltak: „Mostantól kezdve elfordulunk tőle.” Úgy beszéltek meg, hogy *Abát*, *Isztefán* király lánytestvére fiát – aki *Erdel* tartományának bánja volt – elhozzák és megválasztják királynak. Végül titokban elmentek, tájékoztatták *Abát* és kifejezték neki hódolatukat.

Aba tudomást szerezvén dolgaikról, ő is csatlakozott hozzájuk. A hatalomra vágyakozva *Petrusz* király életére tört, aki annyira kegyetlen és zsarnok [97a] volt, hogy az egész tartomány, (annak) eleje és közembere¹⁵⁹ elfordult tőle és ellenségévé vált. Azt latolgatták, hogy mikor adódik (ellen) alkalom. A tartomány valamennyi főura és közembere őszinte szívvel hódolt *Abának*. Ennek megfelelően összegyűltek és sírva-ríva panaszkodtak *Petrusz* királyra. Így szóltak: „Mától kezdve nem hajtunk fejet neki” – s ott esküt tettek erre. *Abát* megtették főparancsnoknak, hogy hadat vezetve *Petrusz* ellen kivágják (annak) élete fáját. Majd ebben megállapodva szívvel-lélekkel *Aba* mellé álltak, és hatalmas sereget gyűjtve elindultak *Petrusz* király ellen.

Petrusz király is értesült e dologról, és rémület fogta el. Sereget akart gyűjteni, hogy *Abára* támadjon. Mindenhova leveleket írt. Amikor levelei megérkeztek a bégekhez, senki nem hallgatott rá, figyelemre sem méltatták parancsát. Abból, hogy nem törődtek vele, *Petrusz* is megértette, hogy mindenkinek [97b] elege van belőle, és hogy elfordultak tőle. Elmerült a bánatban és kedvét veszítette.

Ugyanakkor *Aba* számtalan sok katonával elindult a király ellen. Táborozva-menetelve, megpihenve-felfrissülve egy nap bevonult *Ungurusz* tartományába. Amikor a király mellett álló bégek ezt látták, szétszéledtek és elfutottak. Ezt látva *Petrusz* király néhány megbízható emberével nyomban elmenekült *Nemcse* tartományába¹⁶⁰.

Abban az időben *Nemcse* országának császára *Kolonia* városában tartózkodott. Ez *Kizil Elma*.¹⁶¹ Amikor *Petrusz* király koronát, trónt odahagyva kivetetten és kiábrándultan elmenekült, keserű szívvel és síró szemekkel egyenesen *Kizil Elma* városába ment. *Aba* pedig örömmel telve érkezett meg *Ungurusz* székhelyére.

Ugyanakkor *Petrusz* király bánatos szívvel és könnyes szemekkel, lenézetten és semmibevetten érkezett *Kizil Elma* városába. A császár elé járult, arcra borult előtte, és sokat beszélt és panaszkodott arról, hogy milyen sokféle sorscsapás érte, az *ungurusz* bégek milyen igazságtalanul (bántak vele) és hogy [98a] életére törtek. Történeteket beszélt el és jajveszékelve zokogott. Amikor a császár látta, hogy mi történt *Petrusz* királlyal és hogy milyen szerencsétlenség érte, elvesztette nyugalma, (de) vigasztalta a királyt.

ABA KIRÁLYSÁGÁNAK HISTÓRIÁJA ÉS ANNAK TÖRTÉNETE

(VERS)

Sírt akkor ott *Petrusz*,
Szeméből véres könny patakozott.
Fészkéből ismét kirepült a *hümá*-madár,
Elhagyta e mulandóságot, meglelte az
örökkévalóságot.¹⁶²
(*Petrusz*) a veszteségérzet körmével marcangolta
arcát,
Kezeivel térdét verte,
Állapotát látván akkor a császár,
Szó-ékköveket szórt rá.
Sok vidámító szót mondott neki,
Megvigasztalta kissé szívét.

(PRÓZA)

A HARMADIK KIRÁLY TÖRTÉNETÉRŐL SZÓL

Az elbeszélők úgy mesélik, hogy amikor az *ungurusz* bégek trónra ültették *Abát* és királlyá tették *Petrusz* helyére, ő megkérdezte, hogy mi van *Petrusz* királlyal és hogy hová ment. Közölték vele, hogy *Kizil Elma* császáranak szolgálataba [98b] állt. Ő nyomban kettéosztotta a készen álló sereget. Egyik részét átküldte a *Duna* folyón, a másik részét pedig a másik oldalra parancsolta. Lóhalálában rátörtek *Nemcse* tartományára,¹⁶³ számos területet felégettek, fosztogattak és pusztítottak, lakóit családosul foglyul ejtették, kiváló bégeit elfogták, s láncra verték. Néhányukat kardélre hányták, vagyonukat zsákmányul ejtették, s így elmondhatatlanul nagy károkat okoztak *Nemcse* tartományának. Azután ismét visszatértek saját országukba. *Nemcse* országának népet azonban sokfelé rettegés fogta el. Egy nap

segélykérők keresték fel a császárt. Elpanaszolták, hogy mi történt országukkal és háznépükkel és a foglyul esett bégekkel, és segítséget kértek. Elmondták (neki), hogy milyen dülást és fosztogatást vittek végbe a tartományban. Amikor a császár e baljós hírt meghallotta, haragra gerjedt és így szólt: „Addig éljek, hogy ezt megbosszulom rajtuki!”

Abban az időben *Csehországot* is a császár kormányozta. A császár haragjában mindenfelé leveleket küldött a *cseh* tartomány urainak, (amelyekben) [99a] ez állt: „Ti, kik *Csehország* urai és vitézei vagytok, amint megérkezik hozzátok parancsom, semennyit se késlekedve sietve toborozzatok össze seregeteket és teljes fegyverzetben induljatok *Aba* ellen, aki *Ungurusz* fejedelme! Íme én is elindultam.” Ennek értelmében a *cseh* bégek nyomban sereget gyűjtöttek és zászlaikat kibontva csapatostul vonultak *Ungurusz* tartománya felé. A császár is hatalmas *nemcse* sereget gyűjtött, és a *nemcse* urak is elindultak a *cseh* sereg után és hadat vezettek *Ungurusz* ellen.¹⁶⁴

Másfelől az *ungurusz* király összekülönbözött néhány derék emberével: gőgös volt velük szemben és gyűlölte őket. Végül egy nap gonosz szándékkal valamiképp meggyanúsított néhány derék béget, többüket ok nélkül elfogta, és láncra verve, meggyötört szívvel a vesztőhelyre térdeltette és fejüket leüt(tet)ve elpusztította őket.¹⁶⁵ Ez fölötébb felingerelte a magyar bégeket.

[99b] Ámde (a király) halálra rémült, amikor megtudta, hogy a *nemcse* császár hatalmas sereg élén jön ellene. Színlelni kezdett és késedelem nélkül írt egy baráti hangú, könyörgő levelet, (amely) így szólt: „Hatalmas császár, tévedésből, tudatlanságból (követtem el), amit tettem. Kegyeskedj tehát felhagyni az ellenségeskedéssel, ne szolgáltatass okot életek kioltására! Ha vagyont vagy bármi mást kár ért, tízszeresen megtérítem! A foglyokat hiánytalanul visszabocsátjuk hozzád! Hadd legyünk barátodnak barátja, ellenségednek ellensége!” Azzal sietve elküldte a levelet a császárnak.

Amikor a levél megérkezett a császárhoz, tartalma megviasztalta őt, és haragja lecsillapodott. Visszafordult onnan és *Kizil Elmába* ment.

A *madzsar* bégek azonban igen bánkódtak az (*Aba* által) elpusztított bégek miatt. Ezért titokban a bégek is levelet küldtek a császárnak, amely így szólt: „Felséges császár, mi is alávetjük magunkat parancsodnak! Mennyire terhesek **[100a]** nekünk ennek az *Aba* királynak a haszontalan cselekedetei! Mos-tantól fogva másmilyen lesz életünk vele. Ezentúl nem engedelmeskedünk neki, a felséges császár parancsát teljesítjük.”

Amikor a levél megérkezett, a császár – minthogy haragja már lecsillapodott – ezt válaszolta: „Csak még egy kis ideig színleljetek barátságot, lássuk, miképpen alakul (a dolog)!”

Ámde *Aba* megtudta, hogy mit tettek a bégek, és így gondolkodott: „Végül is e bégektől jót nem várhatok. Barátságot tettetve késedelem nélkül meg kell szabadulnom tőlük.” A gondolatok tengerébe merült, és végül egy nap az egész országból vendégségbe hívta a bégeket és nemeseket. Több napon át tartó hatalmas lakomát, óriási dínom-dánomot rendezett. Ürügyet talált, és a lakoma végén ötven olyan bégnek és nemesnek, aki titokban üzenetet küldött a császárnak, leüt(te)tte fejét és ezzel a pusztulás szakadékába taszította őket.¹⁶⁶ E tette miatt még azok is megcsömörlöttek *Aba* királytól, akik (addig) szívvel-lélekkel **[100b]** mellette álltak és kedvelték őt. Majd midőn elpusztította azokat a bégeket, földjeiket és vagyonukat külső, érdemtelen, tönkrement, a rája nép(hez tartozó) főbb embereinek adta birtokba és a bégek fölé emelte őket.

Amikor a többi bég és nemes látta ezt a helyzetet, jó néhányan – akik neves személyiségek voltak – összegyűltek, megbeszélték a dolgot és a következményeket latolgatták. Így szóltak: „Vajon mi a szándéka és indítéka, hogy ennyi ártatlan béget pusztított el és ölt meg? Végül is mit

akar ezzel elérni?” Így folytatták: „Nincs semmi, ami indokolna egy ilyen gyalázatot. Meglehet, hogy szívében valami egyéb gonosz gondolat (bujkál), és akkor ez rosszat jelent. Minthogy azokat a nemeseket ártatlanul elpusztította, birtokukat meg néhány külső érdemtelennek adta, nem várhatunk tőle jóindulatot és nyugalmat. Jó, ha most vigyázunk magunkra, ami ma nekik, holnap nekünk. A késő bánat mit sem [101a] ér, a levágott fej nem nő ki újra” – mondták.

Azok a megmaradt bégek egy nap felkerekedtek és vagyonukat odahagyván a császárhoz menekültek. *Aba* király gondolkodóba esett, amikor megtudta, hogy a bégek elmenekültek. Tudta, hogy ezek miatt végül majd ellenségeskedés támad, vagy orvosolhatatlan gond és baj szakad nyakába. Emiatt elkeseredett, igen bánta már, amit tett és cselekedett. A gond és aggodalom tengerébe merülve szomorkodott.

Az elbeszélő azt mondja, hogy amikor azok a bégek közmegegyezéssel elmenekültek, egy nap a császárhoz érkeztek. Amikor színe elé járulva megcsókolták a földet, arcra borultak trónja előtt, és siránkozva panaszkodtak *Aba* királyra és előadván a helyzetet így szóltak: „A hatalmas császárnak tudomása van arról, hogy (*Aba* király) korábban feldúlta a *Nemcse* tartományát, mennyit rabolt és pusztított ott, és sokakat – köztük néhány béget is – foglyul ejtett. [101b] Ezek jelenleg is kezében vannak, láncra verve, bebörtönözve senyvednek, szemük könnyel tele. Azután (ezt) megelőzőleg, amikor megjött a hatalmas császár parancsa, megígérte, hogy a tartományt ért kárt és veszteséget (megtéríti), a császári udvarba küldi a foglyokat és megfizeti az általa okozott kár ellenértékét. De mindezeket elmulasztotta, sőt *Ungurusz* tartományának kiválóságait ártatlanul legyilkolva birtokaikat külső, érdemtelen személyek között osztotta szét, jómaga pedig egyre csak az alkalmat lesi, hogy a felséges császárra (törhessen). Tehát a legcsekélyebb jóindulat sem remélhető

tőle” – mondták és hűen elmesélték mindazt, amit átéltek, s ami megtörtént velük, és mélységes fájdalomukban sóhajtozva hullatták könnyeiket.

Amikor a császár meghallgatta viszontagságaikról szóló panaszaikat, sajnálkozott amiatt, hogy (*Aba*) elűzte *Petrusz* királyt hatalmából, hogy sérelmes [102a] dolgokat követett el saját tartományában, valamint azért, hogy ezeket a bégeket is zaklatta. Már korábban is ürügyet keresett, minthogy állandóan emésztette a gond, a bánat és az aggodalom, amiatt, hogy (*Aba* király) *Petrusz* királyt elűzte az országból, s az ő saját tartományát is kifosztotta.

A bégek szavainak pedig foganatja volt a császárnál. Nyomban levelet küldött mindenfelé a *nemcse* uraknak: „A legnagyobb gyorsasággal gondoskodjatok a seregről, teljesen készítsétek fel és induljatok szolgálatomra!”

Amikor azok a bégek megszöktek és a császárhoz mentek, *Aba* király megijedt, hogy valamiben fondorkodnak, és nyomban kémeket küldött a császárhoz, *Kizil Elmába*. A kémek elmentek, tájékoztak és látták, hogy a császár hadikészültségben van. Azt is megtudták, hogy egészen biztosan *Aba* király ellen készül. Néhány kém visszatért onnan és elmondta a hírt *Aba* királynak.

A király pedig tüstént levelet írt a császárnak, amely így szólt: „Hatalmas császár, azok a személyek, akik megszöktek, és szolgálatodba álltak, hírhedt árulók és rablók voltak, bujtogató, önféjű gonosztevők. Fejüket féltették, azért menekültek el és álltak szolgálatodba. Az a gonosz szándékuk, hogy közöttünk [102b] teljes ellenségeskedést szítanak. Tehát hatalmas császár, a hatalom érdeke az, ha nem hagyod, hogy behálózzanak, és nem adsz hitelt szavaiknak. Kötzd meg és küldd el hozzám őket, hogy, kimérjem megérdemelt büntetésüket!” Befejezte a levelet, lepecsételte és egy megbízható személlyel gyorsan a császárhoz küldte.

A levélvivő pedig pihenés és megállás nélkül, az éjt (nappallá) téve *Kizil Elmába* ért és (ott) körülnézett. Látta,

hogy olyan rendkívüli, felbecsülhetetlen sokaságú sereg gyűlt össze, hogy minden telis-tele van vele. Amikor az a személy látta a hatalmas gyülekezetet, tátva maradt a szája, és a legnagyobb elismeréssel adózva kővé meredt a csodálkozástól. (Majd) ment és átadta a király levelét a császár vezéreinek. Amikor odaadták a császárnak, (az) elolvasta és haragra gerjedve darabokra tépte a király levelét. Emberével még (csak) nem (is) találkozott.¹⁶⁷ „Készüljetek arra, ami rátok vár!” – volt a válasza. Az a személy elment, sietve megérkezett *Aba* királyhoz, s valóságosan és részletesen tájékoztatta a dologról.

[103a] A király pedig leveleket küldött szét a tartomány minden részébe és sereget kezdett gyűjteni. Ámde a császár is tanácsot tartott, (majd) kihirdették a seregben, hogy másnap indulnak. Reggel felé, amikor a nap isteni fényével beragyogta a világot, a császári palota előtt kibontották a zászlókat, a kis- és nagydobok és a kürtök hangja a menyboltig hatolt. A hitvány hitetlenek hatalmas serege csapat csapat hátán elindult. Jó nagy távolságot legyűrtek, és sok állomást hagytak maguk után.

Ám amint kitört az ellenségeskedés, *Aba* király is sereget gyűjtött. Már egyáltalán nem kereste a császár kegyeit, hanem előkészítette fegyvereit és hadiszereit, és összehívta a tanácsot. Fegyvert adott azoknak, akiknek még nem volt fegyverük, és lovat azoknak, akiknek nem volt lovuk. Mindenkinek kedveskedett. Majd kihirdették a hadnépnek, hogy itt az indulás. (Tehát) *Aba* király egy nap lóra szállt, zászlóit szép sorjában kibontotta és elindult. Táborozva-menetelve, megpihenve-felfrissülve, távolságokat legyűrve megérkezett *Nemcse* országának határán, a *Ribad* folyóhoz, amelyet *Akszunak*¹⁶⁸ neveznek. Ott, az [103b] említett folyó partján letáborozott és megpihent. Ott szállt szembe elbizakodottan a császárral. Szerette volna a császárt megakadályozni abban, hogy átkeljen az említett folyó innenső partjára.

Az elbeszélő azt mondja és meséli, hogy *Petrusz* király trónját és koronáját otthagya a császárhoz menekült. Azután *Ungurusz* tartományának néhány kiváló vitéze – nem lévén nyugta *Aba* királytól – menekült el és szintén a császár szolgálatába állt. Amikor a császár hadat vezetett *Aba* király ellen, *Petrusz* és az említett bégek is részt vettek a császár hadjáratán. Másfelől azonban a császár néhány ügyes embere elvágtatott, s hasznavehető 'nyelveket'¹⁶⁹ fogott a király seregéből, és elvitték őket. Tőlük teljes egészében megtudták, hogy milyen előkészületeket tett a király, és hogy azt tervezi, hogy nem hagyja a császárt átkelni az *Akszun*. A császár (így) másutt három helyen talált gázlót és kelt át az említett folyón.

A király megtudván ezt, tüstént lóra szállt az egész *ungurusz* sereggel és elzárta a császár előtt az utat. A császár pedig megérkezett onnan és tudomást [104a] szerzett a király dolgairól. Akkor egymással szemtől szemben elrendezték soraikat, sűrű egymásutánban felállították csapataikat és harcba lendültek. A csatamezőn ember ember ellen tört: kemény vitézi harcot vívtak egymással, csatasorokat bontottak.¹⁷⁰ A csata heve egyre fokozódott. Olyan mértékű lett a harc és a küzdelem, hogy az *ungurusz* sereg áttörte és szétzilálta a császár sorait. Számtalan *nemcse* katonát hánytak kardélre, igen szorult helyzetbe hozták őket. Kis híja volt, hogy a császár serege vereséget szenvedjen és hitvány, nyomorult módon megfusson.

Amikor a *nemcse* sereg már-már megfutamodott, *Petrusz* király és azok az *ungurusz* urak,¹⁷¹ akik a császárhoz, az ő pártfogása és oltalma alá menekültek, a helyzet láttán így szóltak: „Nem élhetünk tovább, ha nem állunk itt bosszút. Először is azért, mert elfordultunk hazánktól és fajtánktól, szégyenünket félretéve elhagytuk az országot. Másodszor meg azért, mert mi idéztük elő, hogy a császár és *Aba* király között elhidegült a viszony, és (sor került) erre a rendkívüli ütközetre. Tehát ha itt vereséget szenvedünk, és becsületünket eljátszva [104b] elmenekülünk, még ha élet-

ben is maradunk, nem lesz ezután tisztességünk. Tehát (még) ma bosszút kell állnunk, vagy pedig hagyjunk fel azzal a reménnyel (hogy így) élhetünk. Ezután milyen alkalomra várunk?” – azzal a császári (sereg) egyik szárnyáról egyszerre rohamot indítottak.

Olyan különös, vitézi csatát vívtak, hogy apa a fiát és fiú az apját nem volt képes felismerni, a fehér és a fekete ló ugyanolyan színűnek tűnt. Az *ungurusz* bégek tigrissé váltak az embervértől, a vérgőz az égboltot szürkén borította be. A két sereg lovainak lába nyomán gyapotként málott szét a föld. A föld pora, a panaszos sírás és nyögés betöltötte az égboltot. A császár csapatait ismét elkapta a hév, amikor látták, hogy milyen gyilkos harc folyik. Megragadták kardjuk markolatát és rohamot indítottak a király ellen. Olyan fölfordulást okoztak és olyan különös csatát vívtak, hogy a harcteret tetemek és fejek borították, mintha arattak volna. Rárohantak a király középhadára, zászlaját és zászlótartóját letaszították, seregét szétverték és felmorzszolták, nagy részét kardélre hányták.

[105a] A király pedig látva ezt a helyzetet, nyomban megfutamodott. Szégyenszemre menekülve kelt át a *Duna* folyón, továbbmenve elérte a *Tisza* folyót és átkelt azon.

Volt azon a vidéken egy nagy, erős vár. Azt a várat pedig egy (a király) bizalmát élvező nemes birtokolta. Mivel megbízott abban a nemesben, aki a vár ura volt, azon az éjszakan megszállt nála.

Amikor *Aba* király megpihent abban a várban, nem fedte fel kilétét. A birtok ura (először) nem ismerte fel, de (azután) rájött (a dologra). Hallott már (ugyanis) *Petrusz* királlyal kapcsolatos történetéről, arról is, hogy milyen rútul fondorkodott az *ungurusz* bégek ellen, és hogy megromlott aztán a viszonya a császárral. Arról is hallott valamit, hogy elvesztette a csatát. Amikor leleményesen rájött a király néhány titkára is, az a nemes így szólt magában: „Ennek bizony elveszett már a trónja és a koronája, a birtoka és a vagyonja. Vagy a császár [105b] szerzi meg a trónt

és a koronát, a birtokot és a vagyont, vagy pedig (mind-ezek) ismét *Petrusz* királyéi lesznek. Tehát nem lehet annál nagyobb érdem a császár meg a király szemében, ha most, amikor itt az alkalom, levágom a fejét. Ennél nagyobb és becsesebb ajándékot nem is adhatnék a császárnak meg a királynak. Ezen felül az is kétségtelen, hogy ezzel elnyerem majd rokonszenvüket és nagyrabecsülésüket. Ő pedig bűnhődjék azokért az igazságtalanságokért, sértésekért és károkért, amelyeket a királlyal, a császár országával és az *ungurusz* bégekkel szemben elkövetett.”

E megfontolással *Aba* király életére tört, s azon az éjszakán alkalmat találva megragadta, fejét vette, vérét irgalom nélkül a fekete földbe keverte, élete kazlát szélnek eresztette.¹⁷² Volt pedig abban a várban egy hatalmas monostor. Kivájta a fala tövét, ott temette el *Aba* holttestét, fejét pedig magához véve a császárhoz sietett.

A kor történetírói azt mondják, hogy amikor *Aba* király a *Ribad* folyó mellett vereséget szenvedett és elmenekült, (a császár) *Ungurusz* tartományába küldte *Petrusz* királyt. Amikor jómaga visszaindult *Kizil Elma* [106a] felé, találkozott *Petrusz* királlyal. Elbúcsúzott tőle, majd elindult *Kizil Elmába*.

Petrusz király pedig megérkezett *Usztu(l)ni Belgirád* várába. Az ország előkelőségei a színe elé gyűltek. Ott trónra ült, a hatalmi koronát ismét a fejére tették, és *Ungurusz* tartományának királya lett. Attól az időtől kezdve a későbbi királyok (is) ott léptek trónra, és ott lettek uralkodók. Miután *Petrusz* király a hatalom színterére lépett, az az óhaja támadt, hogy épít egy nagy várost, hogy annak révén híre járjon az egész világon, és megemlékezék róla a történelem.

Másfelől azonban az a nemes, aki *Aba* fejét levágta, és a király számára ajándéknak szánta, egy nap megérkezett a király udvarába. Tanácstermébe lépett és a földet megcsókolva imát mondott a királyért. Majd elővette és felmutatta *Aba* király fejét, és a trón lábához gurította.¹⁷³ Amint *Petrusz*

király meglátta és megnézte *Aba* fejét, (örömeben) a levegőbe dobta koronáját, szíve megtelt örömmel.

Azon a napon bensőséges összejevetelt tartottak, ahol (*Petrusz*) bíbor színű [106b] bort ivott. Amikor nekihevült, értékes köntössel jutalmazta meg azt a nemest, és még sok aranyat és ezüstöt, rubint és drágakövet adott neki. Ezzel megörvendeztette és hívének nyerte meg őt. Azután elküldte a fejet a császárnak. Minthogy javára fordult a szerencse, épített egy nagy várat, és abban egy hatalmas templomot emelt.

Volt pedig a főemberei között egy vezére, aki a saját nemzetségéhez tartozott. *Anderjas*nak hívták. *Petrusz* hat éve¹⁷⁴ uralkodott, amikor ez az *Anderjas* vezér árulást szőtt és a király életére tört. Elragadta a hatalomvágy, és azután egy napon alkalmat talált a király (megölésére). Gyilkos mérget kevert ételébe és elpusztította a királyt.¹⁷⁵ *Petrusz* király pedig annak a nagy városnak, amelyet épített, és amelyben egy nagy templomot is alapított, a *Pecsu(j)* nevet adta. Abban a templomban temették el.

(VERS)

Jer, ó értelem tengerének bűvára,
Egy pillanatig hallgass figyelmesen engem!
Jóllehet mit mondok, csupa történet,
Panasz mégis a világ soráról.
Hűtlen, és nem egyenesen jár,¹⁷⁶
[107a] Valahogy mindenkit rászed.
Hallgasd hát, mi történt *Petrusszal*,
Amikor kiitta azt a méreggel teli poharat!
Megölte őt az a gyilkos méreg,
Mert méreg volt az, halálos méreg.
A világi hivalkodás előtt behunyta szemét
A fekete földbe engedte fehér testét.
Szolgái jajgatva zokogtak,
*Pecsu*ban temették el ó barát!

A világ történetének elbeszélői és *Ádám* nemzetsége kalandjainak elmondói *Ádám* nemzetsége ügyeiről és az e világi cselekedetekről (szólva) azt mondják, hogy amikor *Anderjas* vezér álnokul mérget adott *Petrusz* királynak és megölte, helyére lépve trónra ült és uralkodott.¹⁷⁷ Egy nap azonban ez a hír eljutott *Nemcse* császáranak a fülébe. Nagy haragra gerjedt és mély bánatba merült. Így szólt: „Ne legyen örömöm a császárságban, amíg meg nem bosszulom *Petrusz* király vérért!” Leveleket küldött szét mindenfelé, majd élelemadót vetett **[107b]** ki az egész tartományra, és sereget toborzott. Amikor begyűjtötték az élelmet, elrendelte, hogy rakják hajókra, amelyeket temérdek katonával is telerakott. Majd megparancsolta, hogy menjenek *Pozson* vára ellen.¹⁷⁸ A császár meg olyan gyalogos puskásokból, íjászból és vértés lovasokból álló *cseh* és *nemcse* sereget toborzott, amelynek nagysága számban, írásban és szóban ki sem fejezhető. Az az óhaja támadt, hogy ő maga tör rá *Pozson* várára, körülzárja, beveszi, és onnan továbbjuttatja az élelmiszeres hajókat. Megparancsolta, hogy az élelmiszeres hajók induljanak el *Pozson* felé. Ő maga is útnak indult *Pozson* ellen hatalmas lovas és gyalogos seregével, dobjaival és zászlóival.

A hír azonban eljutott *Pozson* uraihoz, akik embert küldtek a királyhoz azzal, hogy jön ellenük a császár hajóhada, a császár meg annyi katonával vonul, hogy a föld nem bírja el őket. Ugyanakkor a vár urai is készülődtek. A várnépből sok katonát kiküldtek, akik belevegyültek az érkező ellenséges **[108a]** seregbe. Azon az éjszakán, amikor az élelmiszeres hajók *Pozson* vára alá értek, azok a várkatonák hadiszerszámaikkal sok élelmiszeres hajót több helyen kifúrtak és elsüllyesztették azokat.

Azután a császár is megérkezett, és ostrom alá vette az említett várat. De jelentették neki, hogy mi történt az élelmiszeres hajókkal. Midőn e hír a császár tudomására jutott,

mély bánatba merült és elszomorodott. Megharagudott a hajóhad parancsnokára¹⁷⁹ és dühében börtönbe vetette. Bánatában már közel járt a halálhoz. A *Nemcse* tartományaira ismét élelemadót vetett ki, nyomban parancsokat írt, lepecsételte és futárokkal elküldte azokat.

Az elbeszélő szerint azonban akkor *Anderjas* király 'nyelvszerzőket' küldött arrafelé, (akik) oda is érkeztek. Történetesen azokat fogták el 'nyelvként', akiket az élelem ügyében küldtek el. A király színe elé vitték őket. Megnézték a náluk lévő parancsot, és látták, hogy az élelmiszerre vonatkozó utasítás (van benne). Nyomban fogalmaztak a császár nevében egy másik utasítást:¹⁸⁰ „Fordítsd vissza a hajókat, amelyek a *Duna* folyón úton és rejtékben vannak, és vigyázz **[108b]** rájuk! Az itt lévő élelem sok évig kitart. Legyetek bizonyosak afelől, hogy én pedig megyek és *Iszkender* hídjánál¹⁸¹ telelek.” Lepecsételték az utasítást, és titokban elküldték *Nemcse* tartományába.

Amint ez a parancs megérkezett a *nemcse* urakhoz, azok nyomban vissza is fordították és őrizet alá vették a többi élelmiszeres hajót. Amikor a császár ostrom alá vette *Pozson* várát, levelet írt a vár urainak: „Ti, akik a vár urai és bégjei vagytok, tudjátok meg, hogyha jószántatokból átadjátok a várat, vagyonotokkal együtt épségben távozhattok. Ha parancsomnak ellenszegültök, és nem adjátok (meg magatokat), én addig (a várat el) nem hagyom, amíg kő kövön nem marad, és be nem veszem.”

Amikor a levél megérkezett a vár uraihoz, azok válaszelevelet írtak. Ilyenképpen: „Tudd meg, hogy (még annyi) követ sem adunk, amellyel a fejedet beverheted! Csak azt tedd, amire képes vagy!” Ezenközben nagy éhínség támadt a császár seregében, és az igen szűkös helyzetbe került az éhínség miatt. Ugyanakkor a király katonái elfogdosták az **[109a]** élelmiszerszállítókat. Egyedül abban reménykedtek, hogy jön majd *Nemcse* tartományából élelem. Annyira szenvedtek, hogy az éhínség miatt vész ütötte fel a fejét, s (a katonák) kezdtek szétszéledni.

Látván ezt a helyzetet, a császár nyomban futárokat küldött az (oda) parancsolt élelemért. (Azok) odaérve látták, hogy még annak a szolgának is nyoma veszett, aki elment az élelem ügyében. Azt a rendeletet pedig, amely a királytól jött, lepecsételték és elküldték a császárhoz. Minthogy az a személy látta, hogy nyoma sincs az élelemnek, azzal a rendelettel, (amely a királytól jött) a császárhoz sietett és jelentette a tényállást.

Amikor ő megnézte, hogy mit tartalmaz (a levél), nagyon megdöbbsent, és rájött, hogy ebben kétségtelenül az ellenség keze van. Végül látta, hogy egyáltalán nem bizonyult kivihetőnek az, amit tett és kitervelt. A barátság végett nyomban levelet írt *Anderjas* királynak, és egyúttal sok, különféle drágakövekkel kirakott ajándékot küldött neki jeles követek útján.

A király pedig szemmel tartotta a császárt. Serege felszerelve, rendben [109b] készen állt. Az volt ugyanis az elképzelése, hogy akkor támad a császár seregére, amikor az majd kimerül az éhségtől. S éppen eljött az ideje, hogy a császár ellen vezesse a sereget. Közben meghallotta, hogy tekintélyes követ jön a császártól. Kíváncsi volt, hogy ez meg mi lehet, és a közelgő követ miatt halasztotta (az indulást), és várakozott.

Látták hát egy napon, hogy megérkezett a követ. A király vendégházában szállásolták el, asztalnoka pedig ételt hozott, és megvendégelték. Azután pedig *Anderjas* király felékesítette tróntermét, a trónra ült, fejére tette a hatalmi koronát, vállára díszpalástot vetett és összehívta a tanácsot. Az *ungurusz* bégek és vitézek pedig a tanácsteremben jobb- és baloldalt, arany- és ezüstszékeken foglaltak helyet. Mások összetett kézzel szemben álltak szolgálatra készen.

Azután engedélyt adtak az érkező császári követnek, és az belépett a tanácsterembe. A trón előtt megcsókolta a földet, és imát mondott a királyért. Azután átadta a levelet. Elolvasták és látták, hogy (a császár) békét kíván és [110a] örök barátságot. A király ettől vidám és jókedvű lett, szívét

öröm fogta el. Elfogadta a császár válaszát és ajándékait. Belül azonban nem bízott az illetén elrendezésben, valami azt súgta neki, hogy ez képmutatás.

Volt azonban *Anderjas* királynak egy még gyermekkorban levő fia. *Szalamonnak* hívták. A császárnak is volt egy leánya. *Száfije*¹⁸² volt a neve. Az is csecsemő volt még. Amikor a császár barátságot és békességet óhajtó levelet küldött és békülni akart, a király úgy vélte, hogy ez képmutatás, és így szólt a követhoz: „Minthogy a császár barátságot és békességet akar, jóváhagytuk azt, de azzal a feltétellel, hogy tanújelét adja a barátságnak, hogy az így örök legyen közöttünk.” A király (ezután) e feltétel tárgyában írt egy szerződéslevelet. Lepecsételte, és az odaérkezett követek mellé kíséret állítva töménytelen ajándékkal együtt elküldte azt. A követek meg táborozva-menetelve megérkeztek egy napon a császár udvarába. Részletesen beszámoltak a király seregéről és dolgainak [110b] állásáról. Majd átnyújtották a szerződéslevelet a császárnak. Átvette, feltörte pecsétjét, kibontotta és elejétől végéig elolvasta. Láta, hogy a királynak az a célja, hogy a császár lányát fia számára jegyesként megszerezze.¹⁸³ Szakállát simogatva elmerült a gondolkodás tengerébe. (Majd) *Pozson* várától visszavonulván véget vetett az ellenségeskedésnek, és elindult saját országa felé.

Minekutána a császár *Szalamon*hoz akarta adni lányát, írt tehát egy levelet a királynak, amely így szólt: „Hatalmas király, teljes mértékben megtudtam és megértettem, hogy mit akarsz és mit kívánsz. Tudd meg tehát, hogy ha kívánságodat révbe szeretnéd juttatni, előbb add át koronádat és trónodat fiadnak, *Szalamonnak*. Én pedig teljesítem majd kívánságodat és minden óhajodat, hisz az az én akaratomnak is megfelel.”

Amikor ez az elképzelés és bizalmas ügy eljutott a királyhoz, ő fiának, *Szalamonnak* kívánta juttatni a koronát és a trónt. Volt akkor azonban *Anderjas* királynak egy testvére. *Bejlának* hívták, és az idő tájt *Erdel* tartományának bánja

[111a] volt. Jóllehet a király *Szalamonnak* akarta juttatni (trón)helyét, azért attól is óvakodott, hogy emiatt viszályba keveredjen *Bejlával*. Mégis azon volt, hogy legfőbb vágya teljesüljön, vagyis, hogy a császár lányát megszerezze fia számára. Végül is beleegyezett (abba), hogy *Szalamonnak* engedni át a koronát és a trónt, hogy így megszerezze *Szalamonnak* a császár lányát.

Összehívta a tartomány bégjeit, jeleseit és éleslátású embereit, és nagy lakomát rendezett. A lakomát követően fejét felemelve így szólt a jelenlévő, bölcs előkelőségekhez: „Bégek! Tudjátok meg, hogy megöregedtem. A jelen helyzetben az a vágyam, hogy *Szalamon* számára megszerezsem a császár lányát, és a ti beleegyezéseetekkel mostantól kezdve átadjuk neki a koronát és a trónt, azzal a feltétellel, hogy addig, amíg ő maga alkalmas és megfelelő nem lesz rá, én helyettesítem. Bégek! Mit szóltok ehhez az elgondoláshoz?”

Amikor ezt mondta, a jelenlévő és figyelő bégek tanácskoztak egymással, [111b] és maguk között így beszéltek: „Ha a való helyzetet nézzük, nagyon megöregedett. Másodsorban a hatalom koronája atyai örökség a fiú számára. Ezért alávetjük magunkat annak, amit a király mond.” Úgy találták, hogy a korona és a trón megilleti *Szalamont*. Fejére tették a hatalmi koronát, vállára borítottak az uralkodói palástot, neki juttatták a királyi széket. Azután (a király) sok vitéz *ungurusz* bég kíséretében elküldte *Szalamont* a császárhoz.

Szalamon elindult *Nemcse* tartományába. Amikor táborozva-menetelve, megpihenve-felfrissülve *Kizil Elma* közelebe érkezett, az ország összes főembere és a birodalom vezetői eléje mentek. Fogadták őt, tisztelettel elkísérték, és elszállásolták. Majd a császár színe elé vezették. A császár hét lépést tett előre és keblére vonta *Szalamont*. Majd jobbján helyet kínálta. (*Szalamon*) helyet foglalt. Azután (a császár) több napon át tartó felséges lakomát rendezett. Értékes díszruhákat ajándékozott, és bőséges adományban

részesítvén az összes vele érkezett béget, előkelőket és közembereket, jeleseket és szolgálakat, megörvendztetvén őket.

[112a] Majd a császár is eleget tett ígérétenek és *Szalamon*hoz adta a lányát. Minden irányba, minden egyes szegletbe embereket szalasztott, és körös-körül a tartományból meghívta a bégeket és az előkelőségeket. Hatalmas sokadalmat hívott össze. Fejedelmi lakodalmat tartottak, sok napon át ettek-ittak. A királyhoz örömhírvívőket indítva számtalan ajándékot küldtek. Ugyanakkor a király is nagy menyegzői lakomát rendezett. Nem törődve a világgal ettek-ittak, vidáman voltak. Ha az idő megengedte, felhevültek, ha a helyzet azt kívánta, elcsitulnak. (Majd) véget ért a menyegzői lakoma.

Az elbeszélő pedig úgy meséli, hogy a király átadta helyét *Szalamon*nak, fejére tette a hatalmi koronát, majd elküldte őt a császárhoz. Amikor ennek mindenütt híre terjedt, végül *Bejlán*ak is – aki bán volt *Erdel* tartományában – fülébe jutott. Fölöttébb elszomorodott emiatt, teljesen elhidegült, és a kesergés tengerébe, a bánat folyamába merülvén feldühödött, és villámokat szórt haragja.

[112b] A királyt pedig e tette miatt állandóan kínozták a félelem, és óvakodott *Bejlától*. „Egyszer csak zavargást szít majd az országban, ha én már nem leszek” – egyre csak ez járt képzeletében. Valóban megöregedett, teste összeroppan. Egy napon elfogta testét a gyengeség, és a színe elé kívánta hívni *Bejlát Erdel* tartományából, és próbára akarta tenni, hogy kiszimatolja, mit gondol és mit mond.

Nyomban elküldött hozzá valakit, és azt üzenté neki: „Te, aki a testvérem, *Bejla* vagy, tudd meg, hogy halálos betegség sújtott le rám. Tehát vedd úgy, hogy a végét járom. Azt kívánom hát tőled, hogy amikor emberem odaér, semennyit se késlekedj, sietve gyere és érj ide. Mert ha nemtörődöm és hanyag leszel, nem lesz módod arra, hogy találkozz velem. Ne mondd (majd), hogy nem tudtál (erről)!”

Amikor ez a hír megérkezett *Bejlához*, ő késedelem nélkül útra kelt, és megérkezett a király udvarába.¹⁸⁴ Bejelentették a királynál. Végül a király megparancsolta a vezérének, hogy hozza elő a hatalmi koronát, és tartsa azt jobb kezében **[113a]**; bal kezébe (pedig) egy kivont, éles kardot adott. A (vezér) tiszteletteljesen állt, és ily módon tartotta (azokat a tárgyakat).

Ekkor színe elé hívatta *Bejlát*. Akkor bevezették *Bejlát* a király palotájába, találkoztak, egymás hogyléte felől kérdezősködtek. Végül a király beszélni kezdett, és beszéd közben ezt mondta: „Tudd meg hát, hogy én igen gyenge aggastyán, nyomtalanul (elenyésző) porszem lettem. Most már nyilvánvaló, hogy nem sok van már hátra nekem, időm letelt. Egy-két napom van hátra. Íme ajándékom van számodra. A kettő közül azt vedd és fogadd el, amelyiket a szíved kívánja: a hatalmi koronát, vagy azt a csillogó¹⁸⁵ kardot!”

Amikor elhangzottak a király szavai, *Bejla* lehajtotta fejét és elmerült a gondolatok tengerébe. (A választás) kettőssége nagyon megdöbbenetete, és zavarba ejtette. A töprengés sok lépcsőfokát járta be. Végül amikor a szolgálatot **[113b]** tevő vezér ábrázatára pillantott, a vezér titokban jelt adott, hogy a bal kezében lévő kivont kardot (válassza). *Bejla* pedig megértette a jeladást, és rájött, hogy valami (ravasz-ság) van a dologban. Végül teljesítette a király parancsát, s a kardot fogadta el. Megcsókolta a földet és imát mondott a királyért.

A királynak ugyanis az volt a titkos gondolata, amikor a hatalmi koronát és a kardot felajánlotta, hogy ha *Bejla* a korona felé hajlik, akkor bizonyos, hogy eluralta elméjét a hatalomvágy. Ha pedig a kardot fogadja el, akkor meg van elégedve a báni méltósággal, és hálás érte. De a király azt is tervbe vette, hogy nem lesz irgalmas *Bejlához*, ha az uralkodói korona felé hajlik, hanem nyomban elpusztítja. S valóban nem esett bántódása, minthogy azt a kivont kardot választotta.

Az elbeszélő azt mondja, hogy *Bejla* akkor szomorúan a búbánat tengerébe merült. Tudta, hogy végül is nem várhat jót a királytól. Ez okból egy napon felkészült, és azzal a látszattal, hogy *Erdel* tartományába tér vissza, elment a *leh* királyhoz. Alázatosan leborult előtte, és elpanaszolta, hogy milyen mostoha volt [114a] (hozzá) a sors, és hogy milyen fondorlatos volt a király. Esedezve vetette magát a *leh* király lábaihoz, segítséget és támogatást kért tőle.

Amikor a *leh* király tudomást szerzett *Bejla* helyzetéről, megszánta őt és teljesítette kérését. Leveleket küldött a *leh* tartomány összes vitézének, hadjáratba híván őket. Így hát a *leh* bégek alaposan felkészültek a hadjáratra, és csapat csapat hátán, sereglettek a *leh* uralkodó udvarába.

Ámde *Anderjas* király is felépült, és szemmel tartotta *Bejlát*. Amikor megtudta, hogy az elment a *leh* királyhoz, elfogta a kétség, hogy vajon mi lehet emögött. Tüstént kémeket küldtek a *leh* tartományba. Azok látták, hogy olyan rendkívüli eltévelyedett (gyaur)¹⁸⁶ sereg gyűlt össze, hogy azt nem is lehet szóban kifejezni. *Bejla* azután leveleket küldött *Erdel* tartományába is, *Erdel* tartománya vitézeinek, amely így szólt: „Mihelyt megérkezik hozzátok parancsom, (mindegyikötök) sietve szerelje fel csapatát, és álljon készenlétben! Amikor ismét parancsot küldök, induljatok, és a *Tisza* folyónál csatlakozzatok hozzám! [114b] Vigyázzatok, nehogy másként cselekedjetek!” *Erdel* tartományának erős serege is összegyülekezett, és egy helyen várta *Bejla* parancsát. Ámde ugyanakkor a *leh* király is hatalmas sereget toborzott segítségül, amelynek élére *Bejlát* tette meg főparancsnoknak.

Amikor *Anderjas* király kémeket küldött *Lehorszá*gba, s azok meglátták azt a különleges gyülekezetet, elsiettek, és a következőket közölték a királlyal: „*Bejla* elment, és szövetekezett a *leh* királlyal. S most egy olyan különleges, rendkívüli és hatalmas sereget gyűjtöttek ellened és országod ellen, amelyet nem bír el sem föld, sem ég. Most nincs helye a tétlenkedésnek!”

E hír hallatán a király halálra rémült. Történetesen azidőben küldte el *Nemcse* tartományába a császárhoz derék és bátor bégjeinek és főembereinek nagy részét, fiának, *Szalamonnak* kíséretéként.

Amikor *Bejla* a *leh* és az *erdeli* seregek élén a király ellen tört, az elbeszélő közlése szerint a király nyomban levelet írt a császárnak, s részletesen tudatta **[115a]** a tényeket. A levelet lepecsételte, és a futárok kezébe adva sürgős úton elküldte a császárnak.

Amint a levél megérkezett a császárhoz, ő feltörte a pecsétjét, elolvasta, és megtudta, hogy mi van benne. Azonmód leveleket küldött a *cseh* tartomány urainak és *Nemcse* országa eleinek: „A lehető leggyorsabban gyűjtsetek katonát, egy percig se késlekedjete, jöjjetek seregekkel udvaromba!”

Amikor a császár parancsa megérkezett azokba a tartományokba, mindannyian összegyűjtötték seregüket, és a császár udvarába mentek. Mérhetetlen nagy sereg gyűlt össze. Volt pedig egy *herszeki*¹⁸⁷ családból származó neves bég, akit *Belhumuznak*¹⁸⁸ hívtak. Őt tette meg a császár a *nemcse* sereg parancsnokának.¹⁸⁹ A *cseh* tartomány seregének élére pedig a *cseh* urak közül állított főparancsnokul¹⁹⁰ egy jeles, tapasztalt béget. Értékes köntöst adományozott nekik, kedvében járt főúrnak és közembernek, majd *Anderjas* király segítségére küldte ezt a tengernyi katonát. Megparancsolta az említett főparancsnokoknak, hogy sehol se pihenjenek meg és időzzenek addig, amíg nem csatlakoznak a királyhoz.

[115b] Mi azonban rátérünk a *leh* király dolgára és *Bejla* bán bizalmas ügyeire. A *leh* uralkodó nagy segítséget adott (neki, *Bejla*) pedig összetoborozta az *erdeli* sereget, és ismételten futárt küldött hozzájuk, és útnak indította őket. Majd pedig a *leh* király megnyitotta kincstárát: díszruhát adományozott a *leh* uraknak és bőségesen megajándékozta őket. Aztán *Bejla* a király elé járult, és miután megcsókolta a földet és elmondta az imát, kezet csókolt neki.

Elbocsátásképpen köntöst kapott, majd felkerekedett onnan azzal a rengeteg főúrral és seregével, és elindult *Ungurusz* felé.¹⁹¹

Ugyanakkor *Anderjas* király tengernyi *cseh* és *nemcse* seregében is kihirdették, hogy másnap indulnak. Amint eltelt az éjszaka, és eljött a nappal, s a világmindenség Napja előbukkanván a *Káf* (hegyének) csúcsa mögül, isteni fényével beragyogta a világot, *Anderjas* király is lóra ült. A hajókba berakodtak és átkeltek a *Duna* folyón. Azután azt az eltévelyedett (gyaur) hadat is mindenütt hajóra rakták, és az is átkelt az említett folyón. Azután a király tanácsot tartott **[116a]** ott, majd parancsot adtak az indulásra. Felkerekedtek, és arrafelé vették az útirányt, ahonnan *Bejlát* várták.

Minthogy az *erdeli* tartomány bégjeihez ismét üzenet jött *Bejlát*ól, hogy „sietve jöjjetek seregetekkel, és a *Tisza* folyónál csatlakozzatok (hozzám)”, az *erdeli* sereg elindult, és az említett folyóhoz érvén letáborozott. Miközben *Bejlára* várakoztak, egy napon megtudták, hogy megérkezett. Az *erdeli* vitézek elébe mentek. Körülnéztek, és egy olyan rendkívüli sereget pillantottak meg, amilyent még szem nem látott. Csak ámultak és bámultak, és egészen elhűltek a csodálkozástól. Majd találkoztak *Bejlával*, elbeszélgettek, egymás hogyléte felől érdeklődtek.

Azután azon a helyen mindkét sereg révhelyet teremtett. Átkeltek az említett folyón és füleltek a király irányába. A király is neszüket vette, és tudomást szerzett róluk. (Azután) a két ellenség egymás közelébe ért. A király alkonnyattájt került szemtől szembe *Bejlával*. A tengernyi *cseh*, *nemcse* és a többi *ungurusz* **[116b]** katonával letáborozott és megpihent. Éjszaka, egészen hajnalhasadtáig mindkét oldalon örök vigyáztak.

Amikor a mindenséget beragyogó Nap fénnel árasztotta el a világot, és megmutatta a Föld színét, a két tetőtől-talpig páncéllal borított sereg lóra szállt. Elrendezték csapataikat, rendbeszedték soraikat. Mindkét oldalon megra-

gadták kardjuk markolatát, s a csataterre vágattak, össze-csaptak, verekedtek, ölték egymást, s a csatater földjét embervérrel festették pirosra. A harc heve egyre nőtt, és a *cseh* tartományból segítségül jött *cseh* sereg egyszerre csak elindult a király felől és rohamot intézett *Bejla* ellen.

Ami *Bejlát* illeti, *Erdel* bátor vitézei is kardot és lándzsát ragadtak, és paripáikon rátámadtak a *csehek*re. Összekeveredtek és hatalmas csatát vívtak. Igen szorult helyzetbe hozták *Anderjas* királyt. A *cseh* katonák nagy részét lenyilazták vagy kardélre hányták. Harc közben megvívtak a *cseh* sereg parancsnokával¹⁹² [117a] és megölték. Amikor a *cseh* sereg maradék része látta, hogy mi történt, menekült a király irányába. A király meg – a zűrzavar láttán – a jobb szárnyon elhelyezkedő *nemcse* bégek felé nézett, és két kezével integetve jelezte, hogy „hej, ne hagyjátok magotokat!” Azok pedig elindultak, s *Bejlára* törve hirtelen rohamot indítottak ellene. (Harci) kiáltásuk elrettentette az emberek szívét. Mindkét oldalon rengeteg hitvány hitetlent terítettek földre. Mindaddig verekedtek és ölték egymást, amíg a világot beragyogó nap túl nem volt delelőjén. Végül a király oldalán áttörték a *nemcse* sereg sorait, zászlóikat és zászlótartóikat letaszították. A küzdelemben szerét ejtették, hogy parancsnokukat – aki *herszeki*¹⁹³ származású volt és *Belhumuznak* hívták – elfogják és láncra verjék. A többi *nemcse* katonát szétszórták és megfutamtították, szegyenbe hozván őket. Majd megfordultak, a király arcvonala ellen intéztek rohamot. Hirtelen *Bejla* (is) megindult, az összes *erdeli* és *leh* bég meg főúr (pedig) minden oldalról rohammal támadásba lendült.

[117b] Amikor a király látta, hogy mi történt, (tudva hogy tovább) nem maradhat, összes sátrát otthagya menekülni akart. A harcosok a királyt is nyomban elérték és kézre kerítették. Nagyon öreg volt már. Legyőzve, megtörve és rabláncra fűzve vitték *Bejla* elé. Azon az éjszakán őrizet alatt tartották. Reggel felé *Bejla* elfoglalta parancsnoki helyét és tanácsot tartott. *Anderjas* király számára azon a

napon elkészítették a vesztőhelyet. Majd odavezették a megtört szívű, láncra vert királyt, és letérdepeltették a vesztőhelyre.¹⁹⁴ *Bejla* egy percig sem volt hozzá könyörületes, megölette, élete árúját elprédálta. A *herszeki*¹⁹⁵ családból származó *Belhumuzt* pedig – aki *nemcsei főúr*¹⁹⁶ volt – mindkét szemére megvakíttatta.¹⁹⁷

VERS

Belhumuzt megvakították,
Szeme elől eltörölték a világot.
Mit élvez majd a vak a világból,
Öröm-e az élete, ha nem lát?

[118a]

PRÓZA

A hírek közlői és a korok elbeszélői úgy mesélik, hogy amikor *Anderjasz* király a *Tisza* folyó közelében vereséget szenvedett és fogságba esett, (majd) *Bejla* keze által elpusztult, *Bejla* elvonult onnan, és a *Szekszar* néven ismert helyen átkelt a *Duna* folyón, majd *Ungurusz* trónjára ült. Olyannyira igazságos és méltányos volt, hogy egész *Ungurusz* országának és *Erdel* tartományának minden bégje, egész népe, főurak és közemberek, kedvelték őt, meg voltak vele elégedve, és hálásak voltak neki. Majd az uralkodói koronával megkoronázták, királlyá tették, és őszinte szolgálói lettek.

Ezután *Bejla* király azt akarta, hogy *Szekszar* városa közelében, azon a helyen, ahol átkelt a *Duna* folyón – emlékeztetőül a világnak – létesít egy imádkozásra való helyet.¹⁹⁸ Épített tehát azon a helyen egy nagy monostort. Azután hogy *Ungurusz* trónjára került, három évig uralkodott,¹⁹⁹ majd eltávozott e világból. Abban a *szekszari* templomban temették el, amelyet ő épített.²⁰⁰

[118b] Két fia maradt. Egyiket *Gejzának*, a másikat *Ladiszlausnak*²⁰¹ hívták.

A világ történelmének elbeszélői és *Ádám* nemzetsége kalandjainak elmesélői azt mondják, hogy amikor *Anderjas* király fia, *Szalamon*, akinek már kezdettől ki volt jelölve a királyság, megtudta, hogy *Bejla* király meghalt, tüstént felkerekedett, és a császár előtt alázatosan leborulva kifejezte legmélyebb hódolatát, és ügyét előterjesztve így szólt a császárhoz: „Hatalmas császár, tudd meg, hogy *Bejla* király most eltávozott e világból, és *Ungurusz* országának (trónja) megüresedett. Azt a trónt voltaképpen még apám életében jogszerűen nekem adták a felséges császár segítségével. Tehát hatalmas császár, remélem, [119a] hogy kegyes leszel hozzám, és megszánsz. Légy a pártfogóm ebben az alkalmas pillanatban, és baráttan megfogva kezemet a bajban, emelj fel az elesettségből és a nyomorúság porából!” Így esdekelt és siránkozott, és hogy itt volt a jó alkalom, támaszt és megértést kért tőle.

A császár pedig helyénvalónak és méltányosnak találta kérését, és leveleket küldött szét mindenfelé a tartomány eleinek: „Sietve készüljetek fel minden fegyveretekkel és hadi szerszámotokkal, s egy percet se késlekedve, sürgősen induljatok szolgálatomra!” Több ezres létszámú páncélos lovassereget toborzott a *nemcse* katonákból és derék vitézekből. Továbbá felkészültek azok a bégek és főurak is, akiket egykor *Szalamon* mellé adtak kísérről.

A császár pedig így azon nyomban megnyitotta kincstárát, és mindenkit a rangjának megfelelő értékes díszruhadományban és (egyéb) ajándékokban részesítvén, jó nevet szerzett magának. Azután nagy lakomát rendezett, *Szalamon*nak pedig elbocsátása alkalmából díszruhát adományozott, temérdek aranyat és ezüstöt, rubint és drágakövet ajándékozott neki, és végtelen sok *nemcse* katonát adott melléje. (Ő pedig) a császár udvarában hódolt, (majd) egy nap lóra szállván [119b] útnak indult. *Ungurusz* székhelye felé tartott.

Ámde *Bejla* király után maradt két fiú, akiket *Gejzának* és *Ladiszlausnak* hívtak. Ők is vágytak a hatalomra. Figyelték,

hogy mit művel *Szalamon* a császárnál, és milyen titkos ügyei vannak. Megtudták, hogy sereg élén közeledik. Tudták, hogy az nem válik hasznukra, amit számukra kigondolt és kieszelt. Az időben pedig lánytestvérük a *leh* király felesége volt. Végül összeszedték és felpakolták *Bejla* király minden vagyonát, majd több ezer emberrel *Lehország* felé vették útjukat.²⁰² Sehol sem időztek és pihentek egy pillanatig sem. Mentek éjjel-nappal, és egy nap megérkeztek a *leh* király udvarába. A lába elé borultak, kifejezték legmélyebb hódolatuikat, és előadták ügyüket.

A *leh* király pedig így szólt: „Figyeljük hát egy ideig, hogy mit hoz a sors [120a] és az idő!” Azzal helyet jelölt ki a számukra *Lehországban*, és jól bánt velük. Azok pedig jól éltek a *leh* király oltalma alatt. Állandóan mulatoztak, sohasem voltak híján az örömeknek és az élvezeteknek. De mindig elfogta őket a hatalomvágy (szülte) irigység és sóvárgás. Egy idő múlva lánytestvérüknek és a *leh* királynak fia született. Miközben e boldogság közepette egy ideig együtt örvendeztek és mulatoztak a királlyal, és élvezték a világ örömeit, egy nap így szóltak a királyhoz: „Hatalmas király, rajtatok kívül nincs más pártfogónk és gyámolító menedékünk. Magas támogatást és kegyet remélünk tőled. Azt, hogy visszaszerzed számunkra atyánk (trón)helyét, hogy amíg te élsz, barátaink ne vessenek, ellenségeink pedig zokogjanak.” Ezt kérvén sírtak és rimámkodtak. „Úgy legyen” – válaszolta a király.

A hírek közlöi és a titkok elmondói úgy mesélik, hogy egy nap *Szalamon* megérkezett *Ungurusz* székhelyére s üresen találta azt. Nyomban trónra ült, fejére tették a királyi koronát, és kormányozta *Ungurusz* országát. De éberen figyelte [120b] *Ladiszlaut* és *Gejzát*, és értesült dolgaik állásáról. Ők pedig – *Gejza* és *Ladiszlau* – az ország megszerzésére törekedve végül segítséget kértek a *leh* királytól. Ez okból a király megsegítette őket és sereget toborzott. Felkerekedtek onnan, és a sereg élén elindultak *Erdel* tartományá felé.

Amikor azonban a király megtudta, hogy azok sereggel jöttek *Erdeľbe*, gyanút fogott és ezt mondta: „Minthogy ezek kapcsolatra léptek a *leh* királlyal, végül még valami kellemetlenség lesz köztünk. Tehát ellenszerként, még mielőtt baj történne, színleljünk barátságot. Úgyhogy ha ez nem lesz célravezető és hasznos, legfeljebb hiába fáradtunk.”²⁰³

Nyomban levelet fogalmazott, lepecsételte és elküldte a két testvérnek. Amikor az a levél megérkezett hozzájuk, feltörték a levél pecsétjét, és megnézték, hogy mi áll benne. Így szólt: „Miféle szándékkal vezettek most sereget **[121a]** *Erdeľ* tartományába? Nos hát ti nekem legkedvesebbek, kiknek vére a véremből, teste a testemből való, kegyeskedjetelek felhagyni az ellenségeskedéssel, és járuljatok szíнем elé! Ha a királyságon kívül bármit kívántok, teljesítjük azt.”

Amint elolvasták a király levelét, és megtudták, hogy mi a szándéka, habozás nélkül elfogadták és helyeselték azt. Így tehát *Erdeľ* tartománya közelében telepedtek le és tetették virágzóvá birtokukat. Egy idő múltán onnan felkerekedtek és a királyhoz mentek. Egy nap megérkeztek udvarába. Találkoztak, eltársalogtak, egymás hogyléte felől érdeklődtek és örök barátságot kötöttek. Nagy lakomákat rendeztek, azután a király elhalmozta őket kegyeivel: *Gejzának* adta *Erdeľ* tartomány bántóságát, majd *Ladiszlausnak* is adott egy bántóságot. Boldoggá tette és megörvendezettette szívüket. Ilyen körülmények között hosszú időn át éltek kellemesen, biztonságban és jó viszonyban.

[121b] *Szalamon* király idejében azonban mind maga a király, mind pedig a többi *ungurusz* bég valamiképp összekülönbözött *Ko(n)sztantin(ije)*²⁰⁴ királyával, és elhidegült a viszony közöttük. Minthogy azonban *Erdeľ* tartományának bánja, *Gejza*, barátságban volt *Ko(n)sztantin(ije)* királyával, és mivel fölöttébb kedvelték és szerették egymást, állandóan jöttek-mentek embereik.

Volt akkor *Szalamon* királynak egy vezére, aki a *bulgár* uralkodó egyik fia volt. *Rodamak*²⁰⁵ hívták. Végtelenül álnok és kétszínű, könyörtelen és gonosz ember volt. Tudomást szerzett arról, hogy *Gejza* barátságban van *Ko(n)sztantin(ije)* királyával. Emiatt dölyfös gyűlöletet táplált iránta, és állandóan az járt a fejében, hogy megöleti *Gejzát* a királlyal, s ezután a maga számára kéri *Erdel* tartományának bánságát. Végül egy alkalommal felkereste a királyt és így szólt: „Hatalmas király, tudd meg, hogy *Gejza* szövetkezett a *leh* királlyal és *Ko(n)sztantin(ije)* királyával, s az az igazi szándéka és határozott elképzelése, [122a] hogy eltávolít téged.”

Ez a valótlan állítás félrevezette a királyt, aki e gondolatától gyanúba esvén így szólt: „Na és mi az írja ennek a bajnak?” A vezér erre azt mondta: „Hatalmas király, az a jó, ha addig gyűjtünk sereget, amíg nem gyanakszik. Támadjuk meg és kerítsük kézre, hogy biztonságban legyünk gonoszságától!” A király pedig azt felelte, hogy gyülekezzenek a sereg.

Azután *Radovan* vezér leveleket küldött a tartomány minden részébe. *Erdel* tartományában sok olyan bég és főúr volt, akik kapcsolatban álltak vele. Titokban nekik is küldött leveleket és tudatta velük az ügyet. Azok révén e hír lényege eljutott *Gejza* fülébe. Testvére, *Ladiszlaus* akkor a *cseh* tartomány közvetlen szomszédságában viselt méltóságot, és barátságban volt annak uraival. Ez okból *Gejza* levelet küldött testvérének, amely így szólt: „Vedd tudomásul, [122b] hogy jelenleg a király arra törekszik, hogy megszabaduljon tőlünk! Most éppen sereget gyűjt. Itt van hát a testvéri (összefogás) ideje! Kegyeskedj sietve elmenni Csehország uraihoz, és kérj segítséget számunkra! Azután menj el a *leh* királyhoz, és tudasd vele helyzetünket! Te is annyi katonát szedj össze, amennyit csak tudsz! Ami velem történik, az téged is érint. Ezt így vedd tudomásul!”

Amikor a levél eljutott *Ladiszlausz*hoz, ő sem késlekedett egy pillanatig sem. Titokban felkerekedett, elment a *cseh*

ur(ak)hoz, és alázatosan könyörögve segítséget kért tőlük. Ők pedig sok ezer lovas és gyalogos, puskás és íjász páncélos katonát adtak. Azután saját seregét is összegyűjtötte. *Gejza* kérelmező levelet küldött a *leh* királyhoz is, és részletesen tudatta a vele történeteket. A *leh* király pedig megparancsolta, hogy gyülekezzenek a *leh* sereg. Nyomban hatalmas sereget toborzott.

[123a] Az elbeszélő pedig azt mondja, hogy *Radovan* vezér fülébe jutott, hogy *Ladiszlaus* elment a *cseh* tartományba, és sereget kért. Tüstént felkereste a királyt, és aggodalmat keltve benne így szólt: „Felséges király, tudd meg, hogy *Gejza* testvére, *Ladiszlaus*, most a *cseh* uraknál járt segítségért, és számtalan katonát toborzott. Maholnap találkozik *Gejzával*, és azután a baj csak növekszik.” Majd igen sürgette a királyt: „El kell bánni *Gejzával* még a sereg megérkezése előtt”. A király is parancsot adott: „Sietve készülj fel hadiszereiddel és seregeddel!”

Mi pedig történetünkkel elérkeztünk *Gejza* bánhoz. Ő is összegyűjtötte *Erdel* tartományának seregét, tanácsot tartott, és így szólt az *erdeli* főurakhoz: „Vajon mi lehet az oka annak, hogy a király ellenünk tör? Mit tudtok erről? Miben hibáztunk, mi az oka, hogy ez lett osztályrészünk?” Beszélgetés közben néhány olyan bég, aki a király embere volt, ezt mondta: „Felséges bán, tudd [123b] meg, hogy nincs a királyban rossz szándék ellened. Ez valótlanság!” E bégek azonban azt tervezték, hogy a király kezére adják *Gejzát*, amikor annak sejtelve sincs.

Gejza pedig így szólt: „Ahogy a sors akarja. De ha eljön a nap, amikor nekem kedvez az alkalom, olyan dolgot teszek vele, hogy az majd szájról szájra jár.”

Azután a királyhoz húzó bégek válaszából, miszerint a király nincs rossz szándékkal iránta, és hogy ez valótlanság, rájött, hogy azok rosszban járnak, és így szólt: „Jöjjön, aki engem választ, akinek meg más a véleménye, maradjon!” Elvonult onnan és megérkezett a *Tisza* folyóhoz. Majd kémeket küldött a király irányába, hogy (a helyzetet) kifűr-

késszék. Ő maga pedig testvére, *Ladiszlaus* felé figyelt, és várakozott, hogy mi a helyzet a *leh* királlyal.

A *leh* király pedig számtalan lovast és gyalogost, puskást meg íjászt gyűjtött. Kincstárát megnyitotta, akinek nem volt felszerelése, annak fegyvert, lovat és ruhát adott.

[124a] Előzőleg már szó volt arról, hogy a *leh* uralkodónak fia született *Gejza* lánytestvérétől. *Otonusznak* hívták. A *leh* király őt tette meg főparancsnoknak,²⁰⁶ az ő gondjaira bízta azt a hatalmas *leh* sereget.

Másfelől azonban a király is átkelt számtalan katonával a *Duna* vizén és elindult *Erdel* felé. Tehát ezek vonulnak. *Gejza* kémje pedig odaérkezett a király seregéhez, és végignézte, amint a király végtelen sereggel átkel a *Duna* vizén és elvonul. A kém azonnal visszafordult, és lóva nyakára borulva sebesen elvágtatott. *Gejza* elé érve a király minden dolgának állásáról tájékoztatta őt. *Gejza* pedig levelet írt *Lehországba*, testvérének, *Ladiszlausznak*, és elküldte egy futárral.

Amikor a futár megérkezett *Ladiszlaus*hoz, az a földet megcsókolva színe elé járult, átnyújtotta levelét, és szóban is előadta a történeteket. (*Ladiszlausz*) megnézte a levelet. Ez állt benne: „Te, aki testvérem, *Ladiszlaus* vagy, tudd meg, hogy ezen a helyen várakozom rád! A király azonban mérhetetlen sereggel [124b] lóhalálában jön ellenem, és rövid időn belül ideér. Vedd bizonyosra, hogy szembe kell szállni velem! Ha tehát hűséges barátom vagy, (e) súlyos időben gyere ide! Hol találsz ilyen testvért, mint én? Tehát ha nem sietsz találkozni velem, tégy le a reményről, hogy engem (viszontlátsz).”

Testvére megtudván e hírt, nagy sietve felkerekedett, odajárult a *leh* uralkodó színe elé, lábai elé borult és tudatta vele, hogy *Gejza* segítséget kér. A király pedig parancsot adott: megnyitották a kincstárát, fiának, *Otonusznak* és *Ladiszlausznak* díszruhát adományozott az elbocsátás alkalmából. Akkor azután az a hatalmas *leh* és *cseh* sereg lóra szállt és elindult. Ment *Gejza* megsegítésére.

Másfelől azonban a király is éjt nappallá téve menetelt *Gejza* ellen. *Gejza* pedig a szíve mélyén beletörődött a sorsba, és buzdította kicsiny és gyenge seregét. Láta, hogy testvérének híre-hamva sincs, a király pedig a közelébe érkezett. Ott nyomban átkelt a *Tisza* folyón, s elindult a király elé. Néhány állomásnyi [125a] út után találkozott a királlyal. Hajnaltájban került szemtől szembe vele.

Gejza csapatai fölöttébb megrémültek és halottsápadtak lettek, amikor megszemlélték a királynak ama végtelen seregét. De állhatatosak maradtak, és felsorakoztak a királlyal szemben. Összecsaptak a király seregével, és a király jobb és baloldali egységeit szétszórván előre törtek.²⁰⁷

Amikor a király látta ezt a helyzetet, dühbe gurult, haragosan nézett *Radovan* vezérre, és dühösen ezt mondta neki: „Még egy bánnal sem tudunk boldogulni! Kis híján legyűr minket, és éltünket a nemlébe taszítja!” Amint így méregbe jött, azonmód néhány ezer fővel ő is újabb rohalmot intézett *Gejza* ellen. Az a két nyomorult (gyaur)²⁰⁸ sereg összekeveredett, a lovak patkója nyomán gyapotként porlott szét a föld. Olyan különös harcot vívtak, és olyan lármát csaptak, hogy azt nem is lehet elmondani. Végül a király csapatai kerekedtek [125b] felül. Odajutottak *Gejza* középhadához, zászlóit ledöntötték, csapatait szétszórták. *Gejza* pedig ezt látva, életét féltve elmenekült a *leh* tartomány irányába.

Másfelől azonban *Ladislaus* egy éjjel, álmában látta testvérét, *Gejzát*, amint kinyújtotta kezét, levette *Szalamon* király fejéről a koronát, és saját fejére tette. Amikor ezt az álmot látta, örömeiben felriadt. *Gejza* pedig vereséget szenvedett és útban volt a *leh* tartomány felé. Egyszer csak észrevette, hogy egy hatalmas sereg táborozik egy helyen, amely sátraival – mint az eget a csillagok – kidíszítette a síkot. „Vajon ez meg miféle sereg lehet? Barát vagy ellenség? Nézzétek meg!” – azzal embereket küldött a távolból ahhoz a sereghez. Odamentek. Annak a népes seregnek a

gazdái történetesen a *leh* király fia, *Otonusz* és saját testvére, *Ladiszlaus* voltak, akik az ő segítségére indultak.

Miután megtudták, hogy jóbarátok, nyomban megvitték a hírt *Gejzának*. [126a] *Gejza* pedig megfordult, és a sereg felé vette útját. Amikor abból a hadnépből azonban egy csapat megvert katona közeledett, földre vetették magukat. Nyomban *Otonuszhoz* és *Ladiszlauhoz* mentek és így szóltak: „Íme egy csapat katona közeledik *Ungurusz* tartományából. De milyen különös, hogy az a sereg nem olyan mint egy megvert sereg” – és gyanakodni kezdtek.²⁰⁹ (Közben) onnan *Gejza* is odaért és elmesélte nekik mindazt, ami megesett vele. Ez feldúlta és megdöbbenettette őket, és vigasztalták *Gejzát*. *Ladiszlaus* így szólt: „Ne bánkódj! Nem kétséges, hogy végül sikerül megszerezned a hatalmat. Álmomban láttam ugyanis, hogy kinyújtottad a kezed, elvetted *Szalamon* király koronáját, és a fejedre tetted. Ne bánkódj hát, mert végül bizonyosan eléred célodat!”

Azon az éjszakán bizalmasan elbeszélgettek, és *Gejza* akkor megfogadta, hogy megtámadják a királyt. S bárhol is lesz az, ahol harcba szállnak vele, ha (nekik) kedvez az alkalom, egy nagy várat és egy hatalmas templomot épít azon a helyen. Tehát azon az éjszakán bizalmasan elbeszélgettek, majd amikor eltelt [126b] az éjszaka és eljött a nappal, felkerekedtek onnan, átkeltek a *Tisza* folyón és elindultak a király ellen.

A királyt meg igen boldoggá tette a *Gejza* feletti győzelem.²¹⁰ Másrészt azonban jött a hír: „*Gejza* most segítséget kapott és visszafordult. Íme, ellened jönnek.” E szavaktól úrrá lett rajta a félelem. Így szólt *Radovan* vezérhez: „Legyen gondotok rá, és intézkedjete!” A vezér pedig ezt mondta: „Hatalmas király, (*Gejza*) megmenekült karmaink közül. Nyomban el kell indulni ellene. Vesztegelve nem lehet csatázni. Mindenekelőtt azonban fogjunk ’nyelvet!’” Sietve ’nyelvszerzőket’ jelöltek ki, és elküldték őket. A ’nyelvszerzők’ elmentek, ’nyelvet’ fogtak a *leh* seregből, és

elvitték (őket) a királyhoz. (Így) értesültek azok körülményeiről. Nagy nyugtalanság fogta el őket, amikor megtudták, hogy a (*leh*) király fia, *Otonusz* is velük van. *Gejza* pedig jó nagy út megtétele után a király közelébe érkezett.

A király oldalán csatarendbe álltak, rendbe szedték sorakat, és felkészülve [127a] figyelték az ellenséget. Látták, hogy a *leh* király fia, *Otonusz*, vasvárhoz hasonlóan állította fel a csapatokat, amelyeket tetőtől talpig vas és acél borított. Jobb oldalán *Gejza*, bal oldalán pedig *Ladiszlaus* sorakozott fel szabályos rendben a csata megkezdéséhez. Felhangzott a harci zene, zajjal töltötték meg a teret.²¹¹ Amikor a király látta azt a csodás (csata)rendet és azt a rendkívüli sereget, elfogta lelkét a félelem, teste reszketett. Azonban a buzgóság béklyója és a lelkesedés pályvája fogva tartotta.

Amikor az a két sereg ott szembekerült egymással, és csatázni kezdett, fejeket vágtak, vért ontottak és sorokat bontottak. A *Ladiszlaus* felőli szárnyon állt a *cseh* sereg, amelynek java része puskás és gyalogos volt, a *leh* király fiának, *Otonusznak* *leh* serege és *Gejza erdéli* serege pedig lovas volt. Amikor az a két sereg harcba lendült a csatatéren, *Radovan* vezér így szólt a királyhoz: „Hatalmas király, tüstént támadni kell.” Amint ezt mondta, a király is felismerte, hogy melyik szárny van *Gejza* felől és melyik *Ladiszlaus* felől. *Radovan* gonosz [127b] tanácsától félrevezetvén csapatával nyomban elhagyta a helyét, hogy támadást indítson *Ladiszlaus* szárnya ellen. Alighogy odaért és megtámadta *Ladiszlaut*, máris megfordult, és *Gejza* ellen intézett rohamot. De akkor *Ladiszlaus* a király elé vágott és feléje tört. Egy másik ponton meg *Gejza* és *Radovan* intézett támadást.

A két sereg összekeveredett, összecsaptak, s mint rohánzó áradat hol előre, hol hátra nyomták egymást. Olyan rettenetes csatát vívtak, hogy a föld sóhajtozott, az ég megmorajlott. Mindkét oldalon igen súlyos volt a veszteség, és fölöttébb nagy volt a sírás és a jajgatás. A harc közepette

szembekerültek *Radovan* vezérrel, és minden esélytől megfosztva megölték őt, vérét a fekete földbe ontották.

Midőn az a két sereg egymásba kavarodva csatázott, a *leh* uralkodó fiának, *Otonusznak* sem volt maradása, ő is csatasorba állt, és egyszerre támadásba lendült. Olyan harcot vívtak, hogy a világ a megsemmisülés felé tartott. Akkor a [128a] király (seregének) sorait szétzilálták, derék bégjeinek és vitéz főembereinek java részét lenyilazták vagy a harc közben kardélre hányták. Mindaddig csatáztak, amíg a nap túl nem jutott delelőjén. A király a harcot figyelve úgy látta, hogy saját hadsorai egy helyben maradtak, (ám) a jelek azt mutatják, hogy leverték őket. Amikor látta ezt a helyzetet, döbbenetében reszketett, lélegzete elszorult, szava elakadt, feje forgott mint a sors malma, minden sötét éjszakává vált előtte.

Mielőtt azonban elindult volna a hadjáratra, feleségét elküldte *Pozson* várába. Ebben az ütközetben a király csapatait szétszórták. Ennek láttán egy paripát kerítettek alája. Ő felült rá, és azonnal elmenekült *Pozson* vára felé.²¹² A király seregének java részét kardélre hányták, mások sebesülten menekültek. Amikor a király tönkrementen megfutmodott, összes kincse és jószágá, sátrai és hadszere közprédává váltak: (azt) zsákmányul ejtették.

Azután *Gejza* arra volt kíváncsi, hogy kik haltak meg a legjobbak közül, s [128b] kik veszték oda a király bégjei közül. Az elesettek közé ment, s a tetemhalmot megismerlélve látta, hogy számtalan vitéz esett el a király seregéből. Továbbmenvén odaért egy helyre, ahol látta, hogy a segítségére jött *cseh* sereg főparancsnoka, akit *Szvento-bulugnak*²¹³ hívtak, azon a részen szintén elesett. Őt látva igen elszomorodott. Azután továbbment és nézelődött. Volt neki egy nagyra becsült, kedves bizalmasa. Amikor őt is holtan látta, nem bírta tovább: lehanyatlott lováról, igen bánkódott utána, és mélyen elszomorodott.

Bánatosan folytatta útját, és amint így nézelődött és (őszinte szívvel) sajnálkozott,²¹⁴ egy helyhez ért. Odanézett

és látta, hogy a király vezére, ama bajkeverő, önfejű *Radovan* is fegyverestül, vérrel borítva a megalázottság porába lett sujtva. Ebben az állapotban látva őt nagy örömet érzett, és koronáját megemelvén hálát adott Istennek. Azután így szólt: „A hatalom vágyától hajtva [129a] mindig cselszövő voltál. A báni méltóság miatt engem is irigyeltél, és szántsándékkal szítottad az ellenségeskedést közöttünk. Íme most ilyen bajt hozott rád a hatalomvágy és az irigykedés.” Szíve teljesen megvigasztalódott, midőn az ellenséget nyomorultan, szálnalmas állapotban látta. Onnan is továbbmenvén sátrához érkezett.

Azon a napon nyugodt szívvel pihent le. (Amikor reggel lett ...) ²¹⁵ A csataterrel szemben volt egy hegyes vidék. Azon a hegyes vidéken egy sokat megélt, tapasztalt vallási nagyság élt. Erőtlen aggastyán volt, akit ismertek, s aki hírnévre tett szert azon a vidéken. *Vácsnak* ²¹⁶ hívták. Végül, amikor reggel lett, *Gejza* elment oda, ahol az a vallási nagyság lakott. Felkereste őt, és megfogadta, amit tanácsolt. Majd visszatért onnan, és *Pesténél* átkelt a *Duna* folyón. *Ungurusz* székhelyét magára hagyottan és üresen találta, (így) ott boldogan megtelepedett.

GEJZA KIRÁLYSÁGA UNGURUSZ TRÓNJÁN ²¹⁷

[129b] Az elbeszélő szerint, midőn *Gejza* megérkezett *Ungurusz* szék(helyére), fejére tették az uralkodói koronát és ő is király lett az említett országban, és kormányozta azt. Még mielőtt megütközött volna a királlyal, fogadalmat tett, hogyha (neki) kedvez az alkalom, épít a csata helyén egy várat és egy hatalmas templomot. Minthogy abban a csatában neki kedvezett az alkalom, és megfogadta a tanácsát annak a *Vács* nevű híres vallási nagyságnak is, aki azon a hegyvidéken élt, és akivel találkozott, *Gejza* szerette volna teljesíteni fogadalmát. Előbb ugyan abban a hegyes vadonban létesített egy nagy templomot és egy hatalmas monostort, azután híven fogadalmához, a csata helyén, egy vár-

ban (is) épített egy nagy templomot. *Peste* városát jelölte ki ennek a templomnak az alapítványául. Miután ő maga *Ungurusz* trónjára lépve király lett, testvérét, *Ladiszlaut* megtette *Erdel* tartománya bánjának.

[130a] Elbeszélésünk azonban oda érkezett, hogy miután *Szalamon* király abban a csatában vereséget szenvedett és elmenekült, megérkezett *Pozson* várába, és ott élt, telve keserűséggel. Azután egy napon levelet írt a császárnak, amelyben így esdekelt, mondván: „Hatalmas császár, már tudsz arról, hogy baj és csapás ért engem. Tehát felséges császár, kérem, hogy méltóztass kegyes támaszom lenni, adj nekem segítséget!”

Amikor a király ilyenféleképpen esdekelt, a császár tanácsot tartott és meghányta-vetette a bégekkel (a dolgot). Némely bég azonban nem mutatott egyetértést (*Szalamonnal*), más bégek meg így szóltak: „Hatalmas császár, te segítetted, és te juttattad trónra *Szalamon* királyt. Az őt ért sérelem annyi, mintha a felséges császárt érte volna. Most a császáron van a sor.”²¹⁸ Tehát e megbeszélés nyomán a (császár) parancsot adott vezéreinek, hogy gyűjtsenek sereget, hogy segítséget nyújtson a királynak trónja visszaszerzésében.²¹⁹

Az előkészületek során a császár környezetéből valaki, aki *Gejza* híve [130b] volt, részletesen tudatta a királlyal a tényállást. A király pedig levelet küldött a császár vezéreinek: „Tudjátok meg, hogy én a kardommal szereztem meg ezt az országot! Most azonban úgy hallik, hogy az ország végett katonát toboroztok, ellenem vonultok, és megszerzitek azt *Szalamon* számára. De vegyétek biztosra, hogy *Szalamon* király olyan valaki, aki elvesztette hatalmát! Még ha ellenem törtök is, addig, amíg megvan egészségem, szemem lát és még élek, egykönnyen nem adom nektek (az országot). Ám ha sereggel jöttök, egészen biztos, hogy az a sors kihívása lesz!”²²⁰ De szíveskedjete (meggondolni), hogy miért lennétek okozói annyi harcnak, viszálynak és pusztulásnak egy olyan valaki miatt, akinek már nincs

hatalma. (Inkább) azon fáradozzatok, hogy valamiképp visszatartsátok a császárt! Óhajotok szerint kárpótollak benneteket” – ilyen ígéretet tett.

Amikor a császár vezérei tudomást szereztek erről az üzenetről, végül (mégis) a király felé hajlottak, és a császár színe elé járulva így szóltak: „Hatalmas császár! A sereg gyülekezéséről szóló parancshoz híven levelet küldtünk a tartomány bégjeinek. A sereg gyülekezik már. (De) a helyzet az, (hogy) a király [131a] kardja erejével hódította meg azt az országot. Azt (is) tudjátok, hogy a *leh* király támogatja őt, és hogy az ő híve. Most hát ellene vonulunk, ő pedig összetoborozza *Ungurusz* tartományának minden katonáját. Azután a *leh* uralkodó is elindítja seregét. *Erdel* tartományának bánja meg a tulajdon testvére. Egészen biztos, hogy ő is elhozza a *dimsikari* és *szebisi*²²¹ sereget. Mi odamegyünk, és harcba szállunk velük egy olyan valakiért, aki elvesztette hatalmát, akinek uralkodói koronája semmivé lett. S honnan tudjuk, hogy kinek kedvez majd a szerencse? Ez a tervünk nem ígérkezik szerencsésnek. (Ám) a parancs a hatalmas császáré!” Ez volt a válaszuk.

Akkor a császár is végiggondolta, hogy e dolog nagy zűrzavarhoz és hatalmas felforduláshoz vezet majd, melyről nem tudni, mi lesz a vége. Végül belenyugodva lemondott a hadjáratról. Néhány bégnek parancsot adván így szólt: „Legalább a készen álló sereget adjuk neki, hogy méltányoljuk kérését.” Végül mivel (azok a bégek) sem értettek egyet *Szalamonnal*, végleg elvetették a [131b] hadjáratot. Másrészt pedig a király maga mellé állította a császár vezéreit, lekötölte őket, és örök barátok lettek.

Jóllehet a császárt visszatartották a hadjáratról, *Gejza* (mégis) örökösen aggodalmaskodott, hogy a végén hová fejlődik majd ügye *Szalamon* királlyal. Így szólt egy napon: „Amíg *Szalamon* király életben van, állandóan lesi az alkalmat és áskálódik, a mi sebünk pedig nem tud begyógyulni. Hogy ez megoldódjék, menjünk, rohanjuk meg *Pozson* várát, zárjuk körül, őt magát meg kerítsük kézre, hogy

gonoszságától és ártalmaitól biztonságban legyünk!” – azzal nyomban sereget toborzott.

Egy nap meglepetésszerűen bekerítette a várat: a száraz-föld felől sereggel, a *Duna* felől pedig hajóhaddal. Körülzárta, és mind a két irányból ágyúkat²²² szegezett rá. Így hát *Szalamon* király belátta, hogy a várban rosszra fordult az ügye. Nyomban színlelni kezdett, és üzenetet küldött *Gejza* királynak, mondván: „Tudtam én, hogy senki sincs a világon, aki támogatna engem, és [132a] senki sem lesz hűséges barátom. Jómagam most már végleg lemondtam a hatalomvágyról. Ez a szenvedély valóban nem fűt már. Mit akartok hát tőlem, mit igényeltek és mit követeltek?” Üzenete nyomán megállapodással vetettek véget az ellenségeskedésnek, és lerakták a barátság alapját.²²³

Felkerekedtek az említett vár mellől, és elmentek *Szekszár* várába. Ott három részre osztották fel *Ungurusz* tartományát. Egy részét *Szalamonnak* adták, két részét *Gejza* király kapta meg. Azután szétváltak, *Szalamon* visszaindult *Pozson* várába, *Gejza* király pedig bevonult székhelyére. Még három évig élt.²²⁴ Azután a sors szemmel verte a kor e királyát, és elhagyván e világot, elhalálozott. A vácsi torony építésekor egy nagy templomot is létesített. Abban a templomban temették el.²²⁵

VERS

Nem látta többé *Gejza* szeme a világot.
Testvér! Az élet senkivel sem lép frigyre!
Minden érkező utazást tesz e világon,
Akár alantas, akár nemes, ó nagyra tisztelt!

[132b] LADISZLAUS KIRÁLYSÁGA
ÉS AZ ARRÓL SZÓLÓ TÖRTÉNETEK²²⁶

A világ történetének elbeszélői és *Ádám* nemzetsége kalandjainak elmondói a mester állítása és a könyv szavai szerint azt mondják, hogy amikor *Gejza* király eltávozott e világból, *Ungurusz* országa király nélkül maradt. Abban az időben a király testvére, *Ladiszlaus*, *Erdel* tartományának bánja volt. Minthogy a király meghalt, az *ungurusz* bégek és főurak közmegegyezéssel felkeresték *Ladiszlaut*, felkínálták neki a király helyét, és felkérték, (hogy foglalja el azt). *Ladiszlaus* azonban azt mondta, hogy nincs szüksége a királyságra, és semmi módon nem egyezett bele, és nem fogadta el azt. A tartomány bégjei és nagyjai (akkor) ezt mondták: „A tartomány emiatt indult pusztulásnak, az ellenség gonoszsága majd eltipor bennünket.” Egyhangúlag megállapodtak, elmentek, *Ladiszlaus* elé járultak és kitartóan sürgették. *Ladiszlaus* tehát látta, hogy nem hagyják, hogy az ő akarata érvényesüljön. Végül a királyi székhelyen telepedett [133a] le. A bégek szerették volna megkoronázni az uralkodói koronával. Ebbe azonban sohasem egyezett bele, és csak ezen a módon uralkodott.

Az elbeszélő úgy meséli, hogy *Szalamon* király *Pozson* várában tartózkodott. Csakhogy a hatalomvágy (nem) ment ki a fejéből. Folyton terveket eszelt ki, és állandóan kereste az alkalmat, hogy *Ladiszlaus* ellen törjön. *Ladiszlaus* azonban őszinte²²⁷ barátja volt, és amikor elfoglalta *Ungurusz* trónját, sok jószágot és temérdek vagyont adományozott *Szalamonnak*. *Szalamon* viszont állandóan ármánykodott, és szíftotta a viszályt. Végül azután egy nap ennek a híre eljutott *Ladiszlaus* király fülébe. Ő pedig így szólt: „Remélem, hogy őt éri mindaz, amit ellenem tervel, s jómaga esik majd abba a verembe, amelyet (nekem) ás” – és nem törődött vele. *Szalamon* ármánykodása azonban

napról-napra csak fokozódott. Ez okból *Ladiszlau*s egy napon módját ejtette, elfog(at)ta, s nyomban *Visigrád* várába zárta. Jó ideig ott raboskodott.²²⁸

[133b] Egy idő múlva azonban valahogyan kiszabadult, és látta, hogy az e világi szerencse elfordult tőle, senkitől sem várhat segítséget, senkitől sem remélhet együttérzést. A világ, az erőszak és a sértések (miatt érzett) keserűség nyomban a szívébe hatolt, és égő tűzzel hamvasztotta őt. Sok viszontagságát és a vele megesett rengeteg kalandot felidézve szomorúan látta, hogy eddigi életében csak a keserűség tartott ki mellette, és a szerencse nem volt jó barátja. Elfojtotta hát a világi hatalom (óhaját) elméjében, kitörölte az uralomvágyat bensejéből, szívéből (pedig) elűzte a haragot. Azon nyomban a lemondó önmeztagsággal járó darócruhás szegénységet választotta. E szerencsétlenségben elhagyta szülőhazáját, és idegen országot (választva) a távollét tengerébe vetette magát. Végül ... tartományban utazván jött el számára az utolsó óra. A *Pula* nevű várban temették el.²²⁹

VERS

Őt is eltüntette a világ.
A Te éltedet tegye Isten hosszúvá, ó sah!
Két ajtójú ház ez a világ,
Senki sem marad örökké e házban.

(PRÓZA)

Az elbeszélők szerint amikor *Ladiszlau*s elfoglalta *Ungurusz* trónját és [134a] uralkodott – de semmi módon nem járult hozzá, hogy megkoronázzák –, abban az időben *Csehország* meghódolt neki, és az ő uralma alá került. Különösen (azért), mert lánytestvére révén kapcsolatban állt a *leh* tartomány uralkodójával. Azonban a *cseh* urak és *Ladiszlau*s között valamely okból nem volt meg az egye-

tértés. Végül *Ladiszlaus* király elszánta magát a *cseh* urak elleni harcra, és sereget vezetett ellenük. A *cseh* urak azonban megrémültek tőle, és senki sem mozdult közülük.

Amikor a király behatolt *Csehországba*, már senki sem mutatta, hogy ellen akarna állni, vagy küzdeni akarna. Ekkor erőszakkal elvette a tartomány uraitól összes kincsüket, majd visszatért székhelyére. Azoknak a zsarnokoknak a javain a *Várad* néven ismert helységben pompás toronyos várfalat emelt és abban egy nagy templomot is építtet.

Ladiszlaus király vitézségé(nek híre) elterjedt a tartomány környékén, és hírnévre tett szert. Abban az időben *Iszbanja*, *Firandzsija*, *Anglija* és *Berbania* uralkodóitól követek jöttek hozzá barátságos céllal, és felajánlották neki (uraik) [134b] rokonszenvét és barátságát.²³⁰ *Ladiszlaus* király pedig tizenkilenc éven át egyfolytában ült a hatalom trónján.²³¹ Végül *Jézus* (próféta) őfelsége (ezer)-százkilencvennyolcadik évében eltávozott a világból.²³² Abban a templomban temették el, amelyet *Váradon* építtet.²³³ Nyomtalanul elenyészett.

KOLOMANUSZ KIRÁLYSÁGA

(PÁRVERS)

Az idő (őt) is a földbe juttatta.
Szolgái (fájdalmukban) megszaggatták
ruhájukat.

PRÓZA

Az elbeszélők azt mondják, hogy amikor *Ladiszlaus* király visszatért a porba, amiből vétetett, két fia maradt. Az egyiket *Kolomanusznak*, a másikat *Almusznak* hívták. A király végrendelkezése során meghagyta, hogy *Almusz* kerüljön helyére, őt tegyék meg *Ungurusz* országa királyá-

nak. E végrendeletet azonban nem fogadták el. A királyság így *Kolomanusznak* jutott, és nem amannak.

Amikor *Kolomanusz* trónra lépett, testvérét, *Almuszt*, kinevezte *Erdel* tartományának bánjává. Ennek volt egy fia, akit *Bejlának* hívtak. *Kolomanusznak* pedig két fia volt. Az egyiket *Ladiszlausnak*, a másikat *Isztefánusnak* hívták [135a]. Mialatt (*Almusz*) bán volt *Erdel* tartományában, először felépítette *Dimsikart*, amelyben zarándoklás céljából egy nagy templomot is létrehozott. Majd alaposan megerősítette a *Dimsikart* körülvevő tornyokat és várfalakat. Azután testvére, *Kolomanusz* király ellen kezdett ármánykodni. Meg akarta hívni, hogy látogasson el *Dimsikarba* és abba a templomba, amelyet ő ott épített, és nézze meg azokat. E látogatás alkalmával akarta módját ejteni annak, hogy megölje őt.

Alighogy e gonoszságot kieszelte, ennek híre nyomban eljutott *Kolomanusz* királyhoz. Őt pedig emiatt fűtötte a bosszúvágy *Almusz* ellen. Ellensége lett, cselszövő tevékenységét és fondorkodásait figyelemmel kísérte. Történt egy nap, hogy *Almusz* elküldt emberét a királyhoz és meghívta őt. Minthogy a király tudott minden fondorkodásáról, bosszút forralt ellene. Amikor (tehát) meghívta, a király is felkészült és elment *Dimsikarra*. Amint megérkezett, nem szalasztotta el az alkalmat: testvérét, *Almuszt* és (annak) fiát, *Bejlát* azon nyomban elfog(at)ta és megvakított *őket*.²³⁴ Eltartásukra életfogytig járadékot [135b] állapított meg számukra, és megparancsolta, hogy életük végéig *Dimsikaron* éljenek. Majd *Kolomanusz* király is meghalt, miután huszonöt esztendő, hat hónapot és öt napot töltött a hatalom trónján.²³⁵ Őt is *Varadinon* temették el.²³⁶

VERS

Kolomanuszt a sors semmivé tette,
Romos palotájára bagoly telepedett.
Ő maga elment, fennmaradt neve.
Senkinek a vágya sem teljesül e világon.

PRÓZA

Az elbeszélők azt mondják, hogy két fia maradt. Az egyiket *Ladiszlausnak*, a másikat *Isztefánusznak* hívták. Amikor *Kolomanusz* király eltávozott e világból, *Isztefánuszt* ültették a trónra. Fejére tették a hatalom koronáját és uralkodott. *Isztefánusz* király azonban annyira zsarnok és vérszomjas volt, hogy zsarnokságának és vérszomjasságának híre kelt a világban.

Ámde már előzőleg említettük, hogy *Kolomanusz* király *Dimsikaron* megvakította *Almuszt* (és) fiát, *Bejlát*. (*Almusz*) még *Isztefán* idejében is ott lakott [136a] és élt vakon. Ő is megtudta, hogy *Isztefán* király milyen zsarnok és vérszomjas. Megszállta a rémület és így szólt: „Ez egy könyörtelen ember. Talán még vakságomra sem lesz tekintettel, és pusztulásomat okozza majd valami ürüggyel.”

Elfogta szívét a félelem, s félelmében megváltoztatta nevét, és *Isztefánusz* királytól rettegve, saját fiát elhagyva elment az országból. Idegenbe menekült és eljutott *Ko(n)sztantanije* vidékére. Majd *Ko(n)sztantin(ije)* uralkodójának trónjához borulva teljes egészében előadta ügyét. Ő pedig ismerte *Almusz* körülményeit. Tisztelettel bánt vele, megszánta és adott neki egy helyet *Rúm* országában. (Ott) épített egy várat, amelyet *Ko(n)sztantanijének* nevezett el. Ott élt azután egy jó ideig, majd eltávozott e világból.²³⁷

PÁRVERS

Ő is útra kelt visszavágyakozva,²³⁸
Kiadta a lelkét sok-sok fájdalommal.
Örök szokása ez a világnak:
Minden tavasz végül őszebe fordul.

PRÓZA

[136b] Az elbeszélő azt mondja, hogy *Ladislaus* király, aki *Almusz* apja volt, még életében *Almuszra* hagyta (trón)helyét. De az nem neki jutott osztályrészül, hanem testvérének, *Kolomanusznak* adatott meg. Amikor elmenekült *Isztefánusz* király elől, (majd) meghalt *Rúm* tartományában, eljöttek a holttestéért. Minthogy apja ráhagyta (trón)helyét, teljes mértékben királyt megillető tiszteletben részesítették, és a többi királyhoz hasonlóan őt is *Usztu(Dni Belgirád)* várának templomában temették el.²³⁹

Az elbeszélő úgy meséli, hogy *Isztefán* királynak nem volt sem fia, sem lánya. Volt azonban egy lánytestvére. *Száfijének*²⁴⁰ hívták. Annak volt egy fia, akit *Szavulnak* hívtak. Miután *Isztefánusz* király tizennyolc évig uralkodott, elgyengült, a végzet szabója darabokra tépte élete ruháját.²⁴¹ Minthogy elerőtlenedett, és végéhez ért élete, helyét lánytestvére fiára *Szavulra* hagyta.²⁴² Azután rövid időn belül ő is eltávozott a világból, hatalma koronáját a sors szélnek eresztette.

PÁRVERS

[137a] Ha valakinek a szerencse forgandósága
hozott is örömet,
Elmulását végül mégis panaszossá tette.

PRÓZA

Akkor pedig *Isztefánusz* király lánytestvére fiára, *Szavulra* hagyta (trón)helyét. Amint azonban fentebb már volt róla szó, *Kolomanusz* király *Dimsikaron* megvakította *Almusz* fiát, *Bejlát*. Amikor *Almusz* elmenekült *Rúm* tartományába, az *ungurusz* bégek elrejtették fiát, *Bejlát* *Isztefán* király gonoszsága elől. Jóllehet szemeire vak volt, mégis tiszteletben tartották. Majd amikor *Isztefán* király leánytest-

vére fiára, *Szavulra* hagyta (trón)helyét és meghalt, nem követték végrendeletét (mert) nem tartották méltónak a királyságra. Végül *Bejlát* ültették a trónra, fejére tették a hatalom koronáját és megtették királynak. *Bejla* királynak négy fia volt. Az elsőt *Gejzának*, a másodikat *Ladiszlausnak*, a harmadikat *Isztefánnak*, a negyediket *Almusznak* hívták.

Abban az időben pedig élt egy hatalmas bégfi *Lehország* határának a közelében [137b]. *Borh*²⁴³ néven ismerték. Minthogy *Bejla* király vak volt, ezért ő azt állította: „Én *Kolomanusz* király fia vagyok. Az ország az enyém.” Azután sereget gyűjtött a *rusz*,²⁴⁴ a *leh* és a többi tartományból. Majd elindult és megérkezett *Erdel* tartomány határához. Levelet küldött *Bejla* királynak, amelyben így követelődött: „Megállapított és bizonyított (tény), hogy *Kolomanusz* király igazi, törvényes fia vagyok. Ezért engem illet a tartomány.”

Bejla király ekkor udvarába hívta *Ungurusz* tartományának tapasztalt bégjeit, és ezt a kérdést intézte hozzájuk, mondván: „Ez a *Borh* nevű személy most sereget toboroz és követeli a tartományt azzal, hogy ő *Kolomanusz* fia. Ti miként tudjátok?”

Azok a tapasztalt bégek pedig így válaszoltak: „Mi *Kolomanusz* király régi szolgái vagyunk, mégsem ismerjük őt, és azt sem tudjuk, hogy miféle nemzetségből származik. Azt azonban tudjuk, hogy ha mégis *Kolomanusz* király fia volna, (amit tett), az azt mutatja, hogy nem méltó a hatalomra, sőt egy hamissággal teli cselszövő.”

[138a] Amikor széthúzás támadt a tartományban, *Ungurusz* tartományának néhány megátalkodott és bajkeverő bégje titokban fellázadt. Szerettek volna elmenni *Borh*hoz, hogy szövetkezzenek vele és eltávolítsák a királyt. Amikor kitudódott, hogy széthúzó, ennek híre eljutott a királyhoz. Ez okból sokat elfogott és megölt közülük. Túl ezen parancsára sereget toboroztak. Azonban *Borh* is közeledett serege élén *Erdel* tartománya irányából.

Mihelyt *Bejla* király meghallotta, hogy közeledik, katonáival ellene vonult. Szembe kerültek egymással, megütköztek és nagy csatát vívtak. Végül *Borh* serege vereséget szenvedett: nagy részét kardélre hányták, sok derék *leh* és *rusz* bég esett el, mások fogságba kerültek. Javaikat és sátraikat kifosztották és zsákmányul ejtették.

Azután *Bejla* király visszatért székhelyére, és a zsákmányolt kincsen felépítette [138b] a *Tata* néven ismert várat és egy templomot. Az elbeszélő azt mondja, hogy *Bejla* király kilenc évig, tizenegy hónapig és két napig uralkodott,²⁴⁵ majd meghalt, s *Usztulni Belgirád*-ban temették el.²⁴⁶

(PÁRVERS)

Elpusztítja, bármily kiváló, bármily alantas,
Ez a sors(a), bármennyire vak, bármennyire lát.

(PRÓZA)

Az elbeszélő szerint, midőn *Bejla* király eltávozott e világból – amint az előzőleg említettük –, négy fia volt. A legnagyobbat *Gejzának* hívták. Neki jutott atyjának vagyona, koronája és trónja. Őt tették meg királynak.²⁴⁷

Az elbeszélő szavai és a könyv tudósítása szerint, amikor *Gejza* trónra lépett és király lett, kémeket küldött a világunk mind a négy sarkába, hogy tudakozódjanak. Amikor *Bejla* király meghalt, *Nemcse* tartományának császárárt *Konradumak* hívták. Az a terv ötlött az eszébe, hogy seregével elindul, elfoglalja és meghódítja *Ungurusz* tartományát.²⁴⁸ Ezzel az elgondolással parancsokat küldött szét a tartomány minden részébe és sereget gyűjtött. Parancsa nyomán [139a] hatalmas gyülekezést tartottak Bécs mellett. A király néhány kémje azonban eljutott *Nemcse* császárához, s mielőtt kiismerték dolgainak állását, azonnal visszafordultak és tudatták a királlyal, hogy miben töri a fejét, mit tervez a császár.

A király pedig mihelyt tudomást szerzett arról, hogy mit eszelt ki és mit tervelt ki a császár, azon nyomban leveleket küldött mindenfelé az *ungurusz* uraknak, mondván: „Amint parancsom megérkezik, semennyit se időzzetek, sietve jöjjetek hozzám seregetekkel és fegyvereitekkel!” – és összegyűjtötte egész *Ungurusz* seregét. Az időben azonban volt Bécsnek egy bánja. *Herrikusznak*²⁴⁹ hívták. Híres nyomorult (gyaur)250 volt. Tehát a császár saját helyetteseként őt tette meg főparancsnoknak²⁵¹ annak a nagy seregnek az élére. Majd parancsot adott hogy vezesse a hadat és foglalja el *Ungurusz* országát.

Gejza király azonban értesült erről, összegyűjtötte és felkészítette az *ungurusz* sereget. Azután tanácsot tartott, és bégjeit buzdítva így szólt: „E nehéz helyzetben ti odaadó barátsággal vagytok irántam. Mi félnívalóm van nekem a [139b] császártól?” Köntössel jutalmazta és megajándékozta őket. Jó nevet szerzett magának.

Volt azonban abban az időben *Gejza* király lánytestvérének egy fia. *Everoznak*²⁵² hívták, és a jelzett időben a *hírvát* tartomány bánja volt. Közismert, híres ember volt azon a vidéken. Ő is haragra gerjedt, amikor meghallotta, hogy milyen baj érte a királyt a császár részéről. Összegyűjtötte az egész *hírvát* sereget és elindult a király megsegítésére. A király nyomban megtette őt főparancsnoknak,²⁵³ és egy állomásnyira előre küldte. Azután ő maga is elindult és Bécs felé tartott.

A császár *beglerbégje*, *Herrikusz* meg elindította azt a számtalan *nemcse* katonát Bécsből *Ungurusz* ellen. Egy nap *Everoz* – aki a *hírvát* tartomány bánja volt és egy-két állomáshelynyi távolságban a király előtt haladt – ’nyelvet’ fogott *Herrikusz* seregéből. Amikor tudomást szerzett az ellenség ügyeinek állásáról a ’nyelvet’ azon nyomban elküldte a királyhoz és a következő üzente [140a] neki: „Hatalmas király, tudd meg, hogy az idetartó ellenség számban felmérhetetlen, és kevés kell hozzá, hogy szembekeverüljünk vele! Tehát fegyvereitekkel legyetek készen-

létben, ki tudja, miként alakul a helyzet? De te vedd reám kegyes tekinteted! Én addig nem szállok le a lóról, amíg az ellenség el nem távozik innen!”

Az ellenség pedig miután nagy utat tett meg, megérkezett. Amikor reggel lett, *Everoz* azonnali parancsa nyomán kiosztották a fegyvereket. A *hírvát* és az *ungurusz* sereget állig felfegyverezték és lóra ültették. A *nemcse* sereg is megérkezett. Egyáltalán nem voltak (rá) tekintettel, virradtkor elővágattak és elzárták az utat a sereg előtt. Nem engedvén tovább őket, olyan bátor, vitézi és rendkívüli csatát vívtak, hogy a föld tulipán-piros lett az embervértől. Annyira felfokozódott (a harc), hogy még a világot beraogó Nap is túljutott delelőjén.

[140b] A király is lóhalálában a csatatér közelébe érkezett. A *hírvát* urak kardélre hányták a császár seregét, és mint mikor éhes farkas tör a juhokra, olyan dúlást végeztek a *nemcse* seregben. E kemény harc közepette észrevették, hogy *Ungurusz* felől oszlopokban emelkedik fel a por az ég tetejéig, és a porfelhőből számtalan katona tűnik elő a király zászlóival. Amint *Herrikusz* észrevette ezt, testét elfogta a remegés. Amikor pedig *Everoz* főparancsnok ezt látta, még csak fokozódott (harci kedve);²⁵⁴ így hamarosan szétszórták a *nemcse* sereget. Sok *nemcse* béget és főurat lenyilaztak és levágtak, akik meg megmaradtak, futva menekültek. *Nemcse* tartományának egyik főurat – aki egy kiváló és neves személy volt – elfogták, s mérhetetlen mennyiségű kincset zsákmányoltak a császártól. Azután gyorsan visszatértek onnan hazájukba.

Az elbeszélő azt mondja, hogy *Gejza* király húsz évig, három hónapig és [141a] tizenöt napig uralkodott és kormányzott a hatalom trónján. *Jézus* (próféta) őfelsége ezerszázhatvanegyedik évében ért véget élete.²⁵⁵ (*Usztulni Belgirádban* temették el.²⁵⁶

Ne támaszkodj rá, nem szilárd az élet alapja,
A végén ott van az elmúlás.

(PRÓZA)

ISZTEFÁN KIRÁLYSÁGA

Az elbeszélők úgy magyarázzák, hogy *Gejza* királynak volt egy fia. *Isztefánnak* hívták. Atyja után ő lépett az uralkodói trónra. Tizenegy évig, kilenc hónapig és három napig viselte lelki nyugalomban a királyi méltóságot, majd eltávozott e világból.²⁵⁷

PÁRVERS

Nézd, mit tett a sors *Isztefánnal*, (elment),
Mintha nem is jött volna a világra.

(PRÓZA)

LADISZLAUS KIRÁLYSÁGA

Őt pedig – az elbeszélő szerint – *Uszturgon* várában temették el.²⁵⁸ Mint ahogy azonban már korábban megemlítettük és elmagyaráztuk, a megvakított *Bejla* királynak volt egy fia, *Ladiszlausnak* hívták, és az ezt megelőző időken udvarában báni méltóságot viselt. Amikor *Gejza* király meghalt,²⁵⁹ a **[141b]** tartomány bégjei és vezetői *Ladiszlaut* találták méltónak és megfelelőnek az uralkodásra, és az uralkodói trónra ültetve uralkodóvá tették. Ő pedig csak hat hónapig uralkodott, majd elköltözött az elmúlás birodalmába.²⁶⁰

PÁRVERS

Lelkét kiadta, (bár még) vágyai²⁶¹ voltak,
A végzet neki sem adott kegyelmet.

(PRÓZA)

ISZTEFÁN KIRÁLYSÁGA

Őt is (*Usztulni*) *Belgirád*-ban temették el. Az elbeszélők azt mondják, hogy *Ladiszlaus* király nemzetségéből egy *Isztefán* nevű személyt tettek meg királynak.²⁶² De annyira zsarnok ember volt, hogy a tartomány összes bégjei, főurak és közemberek panaszkodtak miatta, kegyetlensége és erőszakoskodása kínozták és gyötörte őket. (Ezért) mindig átkokat szórtak rá. Végül aztán nem bírták tovább zsarnokságát. A bégek megegyeztek bizalmasaival, és trónralépését követően összeesküvést szőttek (ellené): egy belső összejövetel alkalmával mérget keverték borába.²⁶³ Őt hónapi királyság után megölték és *Usztu(l)ni Belgirád*-ban eltemették.²⁶⁴

(VERS)

A sors neki is odanyújtotta a vég serlegét,
Lezárta számláját és névtelenné tette,
[142a] Bajjal, szenvedéssel múlt el élete,
Ő is visszavágyott,²⁶⁵ mikor a világból elment.

PRÓZA

Isztefán királytól pedig – az elbeszélő szerint – egy fiú született. *Bejlán*-nak hívták. Őt is megkoronázták és királlyá tették.²⁶⁶ Huszonhárom év, egy hónap és tizenkilenc nap múltán ő is eltávozott a világból. Őt is (*Usztulni*) *Belgirád* várában temették el.²⁶⁷

PÁRVERS

Furcsa sárkány ez a végzet,
Elnyeli, nem nézi koldus-e vagy szultán.

PRÓZA

Bejlának pedig – az elbeszélő szerint – egy fia maradt. *Emrikusznak* hívták. Miután atyja meghalt, őt találták a trónra és a koronára méltónak, és trónra ültették.²⁶⁸ Az elbeszélő azonban azt mondja, hogy *Emrikusz* király nyolc év és hét hónapi uralkodás után meghalt. *Agrim* városának templomában temették el.²⁶⁹

PÁRVERS

Elbúcsuzott élte forrásától,
Lemondott a világ zűrzavaráról.

PRÓZA

Amikor *Emrikusz* király meghalt, volt neki egy fia. *Ladisllaus*nak hív[142b] ták.²⁷⁰ Ő is trónra lépett. Hat hónapig, öt napig élt (még), majd meghalt. Őt is (*Usztulni*) *Belgirádban* temették el.²⁷¹

PÁRVERS

Lelke elszállt és az elmúlás szele elragadta
fejéről koronáját,
Elenyészett, és akkor az elmúlás birodalma
lett lakhelye.

(PRÓZA)

Ladiszlaus királynak meg egy *Anderjas* nevű fia volt. Neki jutott a tartomány. Ő pedig harminc évig uralkodott mint király, majd meghalt.²⁷² *Egrü*²⁷³ városában temették el.

(PÁRVERS)

E sors őt is semmivé tette,
Romos palotájára bagoly telepedett.

(PRÓZA)

Amikor *Anderjas* (király is) meghalt, maradt egy *Bejla* nevű fia, aki uralkodó lett atyjának trónján és koronájával.²⁷⁴ Trónra lépett és uralkodott. Kormányozta a tartományokat.

Volt azonban a *tatárok*nak korábban egy kánjuk, akit *Batuszi Akdumak* hívtak. Akkoriban a *tatár* tartományban rajta kívül még öt kis kán volt, akik *Batuszi Akdur* kán alá tartoztak, és más-más *tatár* törzsek fölött rendelkeztek. E kánok akkoriban szövetségre léptek és állandóan portyát vezettek *Kara Bogdan* [143a] tartományába. Rátörték *Bogdan*²⁷⁵ tartományára, kifosztották és megalázták. *Bogdan* népe emiatt végtelenül elcsüggedt és elkeseredett. Egy pillanatig sem voltak biztonságban azok gonoszságától.

Abban az időben *Bogdan* tartományának volt egy nagy vajdája. *Kutenek*²⁷⁶ hívták. Amikor a *tatárok* efféle erőszakoskodásától és zaklatásától nem tudott szabadulni és nem talált kiutat, egész népével és atyafiságával, rájainak elejével és köznépével együtt felkerekedett és elhagyta hazáját. Eljőve onnan eljutottak *Ungurusz* földjére. *Bogdan* vajdája *Bejla* király színe elé járult, s elpanaszolta, hogy milyen helyzetben van. Amikor a király értesült dolgaikról, kérésüknek megfelelően helyet adott nekik, jól bánt velük és megvigasztalta őket.

Történetünk itt *Batuszi Akdur* *tatár* kánhoz ér. Amikor *Bogdan* tartományának népe elhagyta hazáját, udvarába rendelte a hatalma alá tartozó törzsek kánjait és tanácskozott velük. Az egyik elbeszélés azt mondja, hogy a *ruszcsík* tartománya ellen szándékozott menni. Más állítás szerint

Ungurusz ellen. Midőn [143b] szövetségre léptek, parancsot adott azon kánoknak, hogy induljanak és toborozzák össze katonáikat. Azzal kegyesen elbocsátotta őket. *Batuszi Akdur* kán pedig magához rendelte a *tatár* tartomány egész seregét. Az az öt kán meg elment, és mindegyikőjük összeszedte saját katonaságát. A kán udvarában gyülekeztek. E nagy *tatár* gyülekezés híre pedig eljutott a *ruszcsík* tartománya uralkodójának a fülébe. Ő is megijedt és elmerült a gondolatok tengerében.

Elbeszélésünk azonban odáig jutott, hogy miután *Batuszi Akdur* kán az egész *tatár* tartomány katonaságát összetoborozta, azt számba vették és összeírták. Megállapították, hogy százezer *tatár* katona gyűlt össze. A *tatár* sereg onnan *Jézus* (próféta) őfelsége ezerkétszáznegyvenegyedik évében rátámadt a *ruszcsík* tartományára: nagy részét felégette és tönkretette, kifosztotta és feldúlta.

Egy kereskedő, aki tudott ezekről az eseményekről, abban az időben hagyta el a *ruszcsík* tartományát. Ez a személy *Ungurusz* tartományába érkezvén [144a], *Bejla* király elé járult és elmondta, hogy *Batuszi Akdur* kán sereget gyűjtött, a *ruszcsík* tartományának egyes helyeit felégette és feldúlta. „Bizonyos, hogy ezután ellened jön. Így hát nem olyan ellenség ez, amellyel szemben ne kellene elővigyázatosnak lenni!” – amikor ezt közölte, a királyban felébredt a gyanú és megdöbbsent.

Egy állítás szerint nem tulajdonított jelentőséget annak, amit az a személy mondott.²⁷⁷ *Ungurusz* országa és a *ruszcsík* tartománya között volt ugyanis egy nagy hegység és egy különösen meredek szoros. Azon az úton semmiféle sereg nem tudott átjutni. Emiatt nem hitte el a király azokat a szavakat. Azt a szorost *Demürkapunak*²⁷⁸ nevezték. A király szívét mégis elfogta a kétség. Nyomban kémeket küldött abba a tartományba, és mindenhová figyelmeztető leveleket intézett, mondván: „legyetek készenlétben!” A király vígan volt még, de várt és számított a kémekre, akiket a *tatár* sereg irányába küldött. Így hát egy napon meg-

jöttek a kémek. A király magán kívül volt a félelemtől, amikor elmondták, hogy a *ruszcsík* tartományát már elpusztították, és egészen bizonyos, hogy máris ellene jönnek.

[144b] Volt azokban az időkben a király mellett egy tekin-
télyes nagyúr, akit *Palatinusznak*²⁷⁹ hívtak. Nyomban magá-
hoz hívatta és megparancsolta neki, hogy menjen és
maradjon a *Demürkapu* szorosánál, őrizze azt, és ne
engedje át (rajta) a *tatár* sereget. Ő meg engedelmeskedett
a parancsnak. (A király) tüstént több ezer embert adott
melléje és értékes köntössel jutalmazta. „Hadd látom, mire
vagy képes!” – így buzdította és elbocsátotta. Az pedig
menetelt a *Demürkapu* szorosa felé.

Bejla király összehívta *Ungurusz* tartománya urait és
vezetőit, valamint összes katonáját. (*Usztulni*) *Belgirád* vára
előtt gyülekeztek. (Közben) szemmel tartotta a *tatár* sere-
get.

Palatinusz pedig éjt nappallá téve tartott a szoros irányá-
ba. Odaérkezvén a *Demürkapu*hoz, lepihent ott. (Majd)
eltorlaszolta az utat, és arra gondolván, hogy vajon mit ter-
vez az ellenség, készült arra, ami következik, (azaz) várt az
összeecsapásra.

Az elbeszélő úgy meséli, hogy amott a király is hadat
gyűjtött és készen [145a] állt a továbbiakra. Minden értékes
kincset összeszedte, leveleket írt *Nemcse* tartománya csá-
szárának és kincseit feleségével együtt odaküldte. Ő maga
pedig miközben azon töprengett, hogy mit hoz majd az
idő, figyelte *Palatinusz* dolgainak alakulását. Az elbeszélők
továbbá azt mondják, hogy mivel a *tatár* sereg állandóan
betört *Kara Bogdan* tartományába, az említett tartomány
urai és népe elhagyták hazájukat, és *Ungurusz* tartomá-
nyában jutottak otthonhoz és birtokhoz. Ez volt az oka,
hogy (a *tatárok*) elindultak *Ungurusz* országa ellen.

Táborozva-menetelve egy nap megérkeztek ahhoz a szo-
roshoz. A sereg eleje, amely elérte a *Demürkapu*t, észre-
vette, hogy eltorlaszolták az utat, és katonák őrzik azt. A
tatár had odaérkező (egységei) tétováztak. Végül a szoros

megtelt *tatár* (had)néppel. A torlaszon harcba szálltak (velük) és rengeteg *tatárt* pusztítottak el. A harc egyre erősödött, és hírnök ment *Palatinusz*hoz.²⁸⁰ A *tatár* kán utat kért tőle, hogy áthaladjon, de *Palatinusz* figyelemre sem méltatta, s [145b] megölette azt, aki a (kántól) jött. Végül azután a kán is odaért. A torlaszon olyan hatalmas csata és öldöklés folyt, hogy azt nem is lehet kifejezni. Végül a *tatár* sereg győzött. *Palatinusz* súlyosan megsebesült a harcban és elmenekült.

Amikor *Palatinusz* elmenekült, a *tatár* nép átkelt a szorozson és *Ungurusz* földjére lépett. Amikor pedig *Palatinusz* esetének híre eljutott a királyhoz, ő segítséget kért a *cseh* tartományból. Ezért elindult *Usztulni Belgirád*ból. *Uszturgon* vára előtt átkelt a *Duna* folyón, megérkezett *Moravába* és várt a *cseh* tartományból érkező segítségre.

Másfelől meg, amint a kán bejutott *Ungurusz* országába, tanácskozott a vele lévő kánokkal és megállapodott velük. Az egyik kánt *Patának* hívták. Azt seregével együtt kiválasztotta és elküldte a *leh* tartomány ellen. Mihelyt *Pata* kán behatolt a *leh* tartományba, a *leh* király is hadat indított. A két sereg a *Karko* néven ismert vár közelében találkozott és megütközött. E harcban *Pata* kán vereséget szenvedett, összes katonáját kardélre hányták, vagy lenyilazták. [146a] Senki sem menekült meg, még nyomuk sem maradt.

Egy másik kánt pedig *Kajkannak* hívtak. Őt is kiválasztotta, és több ezer lovas katonával elküldte *Bogdan* tartományába. *Kajkan* egy napon átkelt *Erdel* tartománya meredek hegyein. *Zibin* vára mellett, az *Otla* néven ismert folyónál volt egy nagy falu. Odaérván átkelt az említett folyón.

Ugyanakkor (ennek) a híre *Erdel* népéhez is eljutott. Ők is nyomban összegyűltek, eléjük mentek, szembeszálltak velük és megütköztek. A *tatár* sereg végül megfutamodott, és azok közé a meredek hegyek közé menekülve elrejtőzött. Amikor azonban az *erdei* seregből mindenki visszatért otthonába, és a kán megtudta, hogy már nincs

bennük éberség, váratlanul rájuk tört. Megrohanta *Erdel* földjét, népét kardélre hányta, az országot feldúlta és elpusztította. Onnan eltávozván a nagy kán felé vették útjukat.

Batuszi Akudur kán pedig *Szegedinnél* ütött táborn. Akkor *Kajkan* is megérkezett [146b] és csatlakozott a nagy kánhoz. Tanácskoztak ott,²⁸¹ (majd) viszálykeltésből levelet írtak a királynak, amelyben ezt közölték: „Te, aki *Ungurusz* királya, *Bejla* vagy, tudd meg, hogy a te hited és vallásod hamis, és a királyságra sem vagy méltó! Az uralkodói hatalom engem illet. Két uralkodó (azonban) nem lehet. Ha tehát azt mondod, hogy meg akarsz menekülni kardomtól, készülj fel a halálra és gyere ide, térj át a mi hitünkre és légy a szolgám! Én pedig ismét megerősítelek téged országodban. Ha nemet mondasz, készülj arra, ami rád vár! Íme, elindultam ellened! (De) ne mondd (majd), hogy 'erről nem tudtam.'” Elküldte a levelet a királynak, és azt követően maga is elindult ellene.

A király meg megérkezett arról az oldalról, és bevonult *Peste* városába.²⁸² Minden katonáját bent helyezte el. A várat lezárta, és mindaddig nem eresztett ki senkit, amíg a kán is – nagy út után – egy *Peste* közelében lévő helyhez nem ért. Akkor (a kán) portyát rendelt el, és kiraboltatta és kifosztatta a környéket. A király hollétéről azonban senki sem adott megbízható felvilágosítást [147a]. Amikor pedig a király feleségét és kincseit *Nemcse* tartományába küldte, segítséget kért (onnan). Ez okból sok katonát adtak az egyik jeles, neves *nemcse* bég mellé. A király segítségére jőve akkor ért a *vácsi* várhoz, amikor a *tatár* kán portyára adott (engedélyt). A (*tatár*) sereg akkor váratlanul rátört a *vácsi* várra, s mivel azt felkészületlenül találta, bevette, a vár népét kiirtotta, házanépüket foglyul ejtette. Azután az említett várat felégették és lerombolták.

A *tatár* katonák visszafelé tartottak onnan, amikor látták, hogy csapat csapat hátán, katonák tűnnek fel velük szemben. Minthogy a király szünet nélkül kérte a segítséget

Nemcse országból, így az a sereg történetesen az (a segélyhad) volt. Ahogy a két sereg (egymással) szembeke-
rült és egymásról tudomást szerzett, nyomban felkészült és
harcolni kezdett. A *tatárok* győztek. Nyiluk záporként hul-
lott, és azt a sereget megtörve rövid idő alatt szétszórták,
bégeit foglyul ejtették. Visszatérvén találkoztak a *tatár* kán-
nal.

[147b] Amint azonban már korábban említettük, a *tatárok*
dúlása miatt *Bogdan* tartományának fejedelme, *Kuten*
vajda elhagyta országát, és rájai egy részét útnak indítva
lakhelyet változtatott. Minthogy lakhelyet kértek a királytól,
ő elvette néhány bég, szpáhi és rája birtokát, és odaadta
Bogdan népének. Ez panaszt és gyűlöletet váltott ki az
ungurusz bégekből és a többi rájából. Amikor azonban a
tatár sereg elindult, a király minden tervébe és intézkedé-
sébe bevonta *Kuten* vajdát. Fölöttébb kedvelte őt. Amikor
azonban megérkezett a *tatár* sereg, és nagy kárt és pusztu-
lást okozott *Ungurusz* tartományának, az ország bégjei és
népe e szenvedések (nyomán) így szóltak: „Íme ez a *bog-*
dani fejedelem volt az oka annak, hogy a *tatárok* idejöttek.
Egy húrón pendül velük.”

Bizalmatlanság támadt közöttük. Jóllehet szövetkeztek a
bogdani néppel, de nem kedvelték egymást és szüntelenül
gyűlölködtek. Végül a *tatárok* okozta zűrzavarban az *ungu-*
rusz nép és egyes bégjei összefogtak és lázongani kezdtek:
[148a] „*Kuten* vajdát pedig megöljük, mert miatta jött ránk
az ellenség, másrészt meg a király erőszakkal elvette
tőlünk birtokainkat, s azokat neki és népének adta!”

A *nemcseiek* közül is csatlakoztak néhányan hozzájuk,
és egyszercsak egy napon állig felfegyverkezvén így szól-
tak: „Ha már a király ellenséget hozott az országba, men-
jen és *Bogdan* népével vágjon vissza neki!” Forrongásban
törtek ki és megrohanták azt a palotát, amelyben *Kuten*
vajda lakott. Bekerítették és öldökölni kezdtek. Végül sze-
rét ejtették, és bejutván a palotába *Kuten* vajdát irgalom
nélkül megölték.

Azután, mivel ellenség jött a tartományba, összetoborozták *Bogdan* népét. Hadi eszközeivel felkészülve tartott a király felé, amikor elterjedt a hír a *bogdaniak* között, hogy az *ungurusz* sereg fellázadt, és *Kuten* vajdát, az ő uralkodójukat, megölték. Ők is nyomban fellázadtak. A *tatár* kánhoz akartak menni, hogy egyesüljenek vele és bosszút álljanak az *ungurusz*okon.

Akkor azonban ember érkezett a királytól azzal az üzenettel, hogy menjenek [148b] hozzá. De még figyelemre sem méltatták. Amikor tudatták a királlyal, hogy mi a helyzet ezekkel, ő kijelölt néhány csapat katonát és ellenük küldte őket. Megérkeztek. (*Bogdan* népe) megütközött azzal a sereggel. Neki kedvezett az alkalom, és a király seregének nagy részét elpusztították: (a többiek azután) szétszilálódva, életüket féltve elmenekültek és szétszóródtak.

A történetmondók úgy mesélik, hogy eközben a *tatár* kán biztos hírt kapott arról, hogy a király *Peste* (erősségében) van. Ellene akart vonulni, de mégis elállt ettől. A király pedig ott várakozott, abban reménykedve, hogy (majd) valahonnan segítség (érkezik). Akkor aztán igen nagy segítség jött a *nemcse* és a *cseh* tartományból. A király is lóra ült, kivonult *Pestéből* és elindult a *tatár* kán ellen.

Amott a kán is értesült erről, és csapatokra osztotta fel a seregét. Minden egyes csapatot különböző helyekre lesbe állított és parancsot adott (nekik): „Nagyon vigyázzatok, nehogy összecsapjatok és harcba bocsátkozzatok! Csak távolról [149a] mutatkozzatok! Ha én eltávolodtam, igyekezzetek utólni!” Azért intézkedett így, mert az volt a terve, hogy csak azután bocsátkozik harcba, miután kifárasztotta a király seregét. De rajta tartotta a szemét a királyon, és mihelyt az feltűnt, a kán is lóra szállt, és egy állomásnyira visszahúzódtott seregével.

A király azon az éjjelen ott megpihent. Társalogni kezdtek, és egyesek azt mondták, hogy a *tatár* sereg elmene-kült. Hajnalhasadáskor a király ismét lóra ült, s miután egy állomásnyi távolságot megtett, a *tatár* csapatok elhagyták

leshelyüket és előtűntek. Ezt látván így szóltak: „Íme találkoztunk a kánnal.” Azzal az összes *ungurusz* katona tüstént állig felfegyverkezett és lóra szállt. Abban a hiszemben, hogy a kán (ott van), meghajszolták lovaikat, és azon a napon egészen estig üldözték a *tatárokat*. Az éjszaka folyamán lóháton virrasztottak reggelig, mint a csillagok.

[149b] Amikor reggel lett és kivilágosodott, látták, hogy az egyik oldalon ismét előtűnt az ellenség. Aznap megint a nyomukba eredtek, és egészen estig üldözték őket, kifáradtak. Olyannyira messze mentek, hogy a *Tisza* folyó környékén lévő *Agrija* várának a közelébe jutottak. Amikor leszállt az éjszaka, ott megfáradtan letáboroztak és lepihentek.

A kán is az említett folyó környékén táborozott le. Azon a napon egész seregével egyesült, és éjszaka, mikor a világ már elcsitult, magához hívatta özszes jeles, tekintélyes kánját, és így szólt: „Tudjátok meg, hogy nem adódhat még egy ilyen alkalom! Máris legyetek készen, mert ma éjjel rajtuk ütünk!” – azzal csapatonként beosztotta a kánokat. Azután lóra szálltak, hat irányból körülfojták a király seregét és nyílzáport zúdítottak rá. Olyan nagy tömegben zúdították rájuk nyilaikat, hogy azon az éjszakán pirkadatig annyi lovat és embert pusztítottak el, hogy nem is lehet elmondani. Ugyanakkor számtalan katonát megsebesítettek.

[150a] Amikor reggel lett, a király is lóra ült, és csatarendbe álltak. A királynak volt egy hírneves testvére. Ő a király jobbszárnyán állt csatasorba. A balszárnyon pedig az a *nemcse* sereg sorakozott fel, amely a császártól jött segítségül. Azon a napon napnyugtáig csatáztak a *tatárokkal*, harcoltak és öldököltek. Mindkét oldalról sokan veszték oda. Azonban a *tatár* sereg csapatokra volt osztva, (és ezért) záporozó nyilaival sok katonát megölt. Olyan rémületes harcot vívtak, hogy miközben a hadnéppel a csatatéren küzdöttek, minden oldalról ugyanolyan hevesen záporoztak nyilaik. Végül megtörték az *ungurusz* sereget: egyeseket megöltek, másokat megsebesítettek. A *nemcse* hadnépet alaposan szétverték és megtizedelték.

A király látta, hogy a *tatár* népet nem lehet legyőzni; saját serege nagy része odaveszvéen, meggyengült. Nyomban felkészült a menekülésre, s azon az éjszakán a király és testvére, *Kolomanusz* lóra kapva elmenekült.

VERS

Hallgasd barátom, mi történt ezekkel:
Vagyont, trónt és javakat, mindazt
amijük volt,
[150b] Mindenüket odahagyván, ó kedvesem,
Menekülni akartak fejveszetten.
Fürge lovakra ültek ezek,
Futottak, otthagyták a becsületet és
a szégyenérzetet.
Mindenki így futott volna (a maga) útjára,
Senki sem nézett volna előre, sem hátra.
Mivel elfutott testvérével a király,
Lásd, mi történik a sereggel azután!

PRÓZA

Midőn megtudták a *tatárok*, hogy mi a helyzet ezekkel, nyomban lóra szálltak, és éjjeli támadást intéztek ellenük. Szétszórták a sereget, és belekergették a *Tisza* folyóba. Másokat megöltek, kardélre hánytak, raboltak és fosztogattak. A király meg szomorúan elmenekült. Másrészt a *tatárok* zsákmányul ejtették a megvert sereg javait. Az egész környéket felégették és elpusztították, a tartomány (férfi) népéből azokat, akik a kezükbe kerültek, megölték, házanépüket foglyul ejtették.

Azután a kán elvonult onnan, és a *Duna* folyón átkelven *Ó-Budin*ban állapodott meg, és ott pihent egy jó ideig. Majd portyázásra küldte a kánokat, mindegyiket más-más irányba. Mindenhol fosztogattak és pusztítottak. Volt egy [151a] kánja, akit *Szafannak* hívtak. Ő ...ra tört és elfoglalta.

Már korábban említettük, hogy (a király) még a háború megkezdése előtt *Nemcse* tartományába küldte feleségét és kincse egy részét. Ezért, amidőn vereséget szenvedett a csatában, (ő is) a császárhoz ment. Az elbeszélő azt mondja és tudatja, hogy a császár bégjei, akik túléltek az ütközetet, bepanaszolták a királyt és a magyar bégeket a császárnál, mondván: „Hatalmas császár, mi nem féltünk a *tatár* seregtől. Ámde *Bogdan* népe és az *ungurusz* bégek egy ilyen helyen sem értettek egyet.”²⁸³ Viszály támadt közöttük, és megölték *Bogdan* fejedelmét. Ezért volt, hogy a *tatár* fölénk kerekedett, és olyan rettentő kárt és pusztítást okozott nekünk.” Szomorúan így siránkoztak. Amikor a császár megtudta e titkokat, haragra gerjedt, *Bejla* királyt elfogta, és egy erős várban börtönbe vetette.

Majd úgy szól az elbeszélő szava, hogy amikor a *tatár* kán hadakozott a királlyal, a kán kezébe került a király uralkodói pecsétje. Néhány írnok pedig, aki a királyi kancelláriához tartozott, (szintúgy) kézre került, s fogolyként, **[151b]** láncra verve érkezett a kánhoz. *Kolomanusz*, a király testvére pedig, aki vereséget szenvedett a csatában és elmenekült, ott maradt azon a részen, egy járhatatlan hegyes vidéken, figyelve a környéket.

Amikor a kán tudomást szerzett erről, a király nevében levelet írt *Kolomanusznak* mondván: „Te, aki a testvérem, *Kolomanusz* vagy, tudd meg, hogy én most sereget gyűjtöttem! Így hát te is sietve gyere hozzám a meglevő sereggel, hogy bosszút álljunk a kánon!” Majd lepecsételték a levelet a király pecsétjével, (és mivel) a király népéből néhányan behódoltak a kánnak, elküldték (azokkal) a levelet *Kolomanusznak*. A *tatár* kán azonban kijelölt több ezer katonát, és lesbe állította őket arra az útra, (ahonnan) *Kolomanuszt* (várta).

Amikor a levél megérkezett *Kolomanuszhoz*, ő felkerekedett onnan. Ütközben a *tatár* sereg rátámadt, katonáit tönkreverte, szétszórta és elpusztította. *Kolomanusz* megfutamodott, (de) nem tudott elmenekülni, (és) elfogták.

[152a] Amikor *Nemcse* császára bebörtönöztette a királyt, ő levelet írt (neki és megkérdezte), hogy mi végre került börtönbe. Amikor a levél megérkezett a császárhoz, ő ezt üzenete neki: „Ellenség tört rád. Majd te segítséget kértél tőlem, én pedig teljesítettem kérésedet. Íme, segítségül küldtem hozzád összes derék és jeles bégemet meg katonámat. Néped körében azonban régtől fogva helytelen dolgok történtek, és barátságtalan viszony uralkodott. Milyen megfontolásból szálltál szembe az ellenséggel, amikor teljes volt köztük az ellenségeskedés? Így tévedésseddel sok derék emberem pusztulását okoztad. Azonkívül, hogy nagy mennyiségű kincsemet elpazaroltad, még oly sok katonámat is sírba taszítottad. Ebben a dologban nyilvánvalóan vétkes vagy. Nos hát, ha azt kívánod, hogy kegyelmet adjak, addig nem sikerül szabadulnod tőlem, amíg az okozott bajt és kárt meg nem térítetted.” Így válaszolt.

A király látván, hogy ilyen csapás és megpróbáltatás, baleset és szerencsétlenség szakadt a fejére, tudta, hogy senkitől sem várhat jóindulatot. Végül [152b] minden kincset odaadta a császárnak. Azonkívül sok, drágakővel kirakott fegyvert is adott neki, és esküvel ígérte, hogy ha ismét (övé) lesz az ország úgy mint régen, abból is ad majd ajándékot, s azt a császár birtokává teszi.

Miután a király valamennyi kincset odaadta, és kiszabadult a császár keze közül, egy percre sem maradt abban az országban, hanem elindult a *római* tartományba a pápához. A *római* pápa pedig tisztelettel bánt vele, és szánalmat érzett iránta. A király katonát és pénzt kért tőle segítségül. A pápa pedig sereget gyűjtött, és kegyesen útjára bocsátotta a királyt. Ő hajóra szállt, és kedvező széllel *Rodosz* szigete felé vette útját. Az említett sziget uraitól is pénzt és segítséget kért. Részükről is a szánalom megnyilvánulásait és a nagylelkűség jeleit tapasztalta. Szívesen látták, s azon voltak, hogy katonát adjanak.

Az elbeszélésben oda értünk, hogy amikor a *tatárok* elfoglalták *Ungurusz* országát, és népét erőszakkal elűzték

az országból, a csatát túlélő bégek közül néhányan *Nemcse* tartományában, mások pedig a határvidéken talál-
tak hazára, vagy pedig szétszéledtek a várakba, meg a kör-
nyéken lévő városokba azzal, [153a] hogy „lássuk, mit raj-
zol (majd számukra) az idő”. A háború miatt ellenséges
viszonyba kerültek a *nemcse* néppel.

A *tatár* kán pedig égette, pusztította és rombolta azokat
a tartományokat. Amikor a császár pedig látta, hogy a *tatár*
folytonosan dűlja a tartományt, ő is parancsot adott, hogy
a *nemcse*iek pusztítsák el *Ungurusz* országának azon terü-
leteit, amelyek még érintetlenek maradtak, s amelyeket a
tatár még nem égetett és nem dűlt fel.

Ily módon a *nemcse* nép is támadásba lendült, megro-
hanta, és kifosztotta azokat a még érintetlen helyeket, ame-
lyek az ő határvidékükön voltak. Mivel a *tatár* kánnal foly-
tatott háborúban a *nemcse* népből sokan elpusztultak,
ezért ők gyűlöletet tápláltak az *ungurusz* néppel szemben.
Minthogy a császár révén ilyen jó alkalmuk adódott, meg-
annyi területüket megrohanták, kifosztották és romba dön-
tötték. Az *ungurusz* népből egyeseket ellenségességből
megöltek, másokat kifosztottak, (még) a paranccsal (is)
szembehelyezkedve különféle túlkapásokat és megalázó
dolgokat követtek el.

[153b] E károk miatt az *ungurusz* nép igen sokat szenved-
tett. Minthogy pedig a király segítséget kapott a *római*
pápától, és *Rodosz* sziget uraihoz is elment katonákért, és
azok is adtak csapatokat, itt volt az ideje, hogy a király is
elinduljon. Hírvivői (közben) szünet nélkül érkeztek ide
ezekhez. Midőn a *nemcse* nép gyűlöletből ilyen gyalázatot
követett el, a megmaradt *ungurusz* bégek is összegyűltek,
és a kényszerűségtől hajtva ők is lázongtak és el akartak
menni a *hírvát* tartományba, hogy ott találkozzanak a
királlyal.

Amikor (így) pártütően fellázadtak, bevettek hát két
olyan várat, amely a császárhoz tartozott. Azok egész népét
családjukkal együtt kiirtották, váraikat lerombolták, javai-

kat zsákmányul ejtették és felpredálták. Sok *nemcsét* pusztítottak el, és néhány nevesebbjét foglyul ejtették. Ilyen körülmények között jutottak el *Hirvátországba*, és ott a király felé figyelve várakoztak.

A hírek elbeszélői és a titkok elmondói úgy mesélik, hogy ugyanakkor a [154a] *tatár* kán portyá(zókat) küldött *Bulgár- és Rómország* ellen, s azokat az országokat is romba döntöttek. Népük jó részét megölték és elpusztították, családtagjaikat kifosztották és fogolyként elhajtották. Majd mindannyian visszatértek arról a vidékről, ahol jártak, és csatlakoztak a kánhoz. Amikor a *tatár* sereg összegyűlt, megállapodtak abban, hogy *Nemcse* tartományára is rátörnek, kifosztják és feldűlják azt. Hanem amikor a császár kémek útján tájékozódott ezek dolgairól, nyomban sereget gyűjtött és elrendelte, hogy őrizték a határvidéken lévő várakat, erősítsék meg azokat, és legyenek elővigyázatosak.

Majd amikor a kán is hírt szerzett arról, hogy a császár összegyűjtötte seregét, végleg felhagyott elképzelésével, de átkelt a *Duna* folyón, és elindult a *Cseh-Morava* nevű ország ellen. Az egész országot lerohanta, felégette, és pusztasággá változtatta. Ilyen körülmények között a kán három évig folytonosan dűlt, pusztította azokat a tartományokat, és minden részüket romhalmazzá és pusztasággá változtatta.

[154b] Eközben eltelt három esztendő.²⁸⁴ Abban az időben *Uszturgon* várának közvetlen szomszédságában, attól lejjebb, volt egy hatalmas vár. A kán több ízben szépszerivel kérte azt a várat gazdáitól. Ők azonban egyáltalán nem törődtek vele, és nem méltatták figyelemre. Végül megtámadta és ostrom alá vette a várat. Igen iparkodott, és amikor végül is nem tudta bevenni, parancsot adott: az egész sereg fát gyűjtött, annyit, hogy azt nem is lehet kifejezni. A várat körülrakták fával, még a tornyoknál és a falaknál is magasabban. Azután tüzet vetettek rá, és az említett vár népét ily kínok közt elégetvén elpusztították. Kőkövön nem maradt.

Majd *Usztu(ł)ni Belgirád* vára ellen törtek, s azt is lerombolták. *Bejla* király is értesült arról, hogy egyfelől a kán, másfelől pedig a császár rombolja és pusztítja az országot. Ily gondolatok közepette végül – miközben örült is, meg kesergett is – elbúcsúzott *Rodosz* uraitól. Akkor a katonákat hajóra rakta, kifeszítette a vitorlákat, és azzal a rengeteg katonával elindult a kán ellen.

(VERS)

[155a] Mikor hajóra szálltak ó, szeretetre méltó,
Abban a pillanatban kedvező lett a szél,
Az ég felé húzták a sárkányhoz hasonló
vitorlarudakat,
Itt is, ott is kötelet erősítettek az
árbocmerekvítőkre,
Az égbe emelkedett akkor minden árboc,
Evezőiket a tengerbe bocsátották a hajók.

PRÓZA

Miután a kán értesült e dologról, nyomban elpusztította *Ó-Budint* is. Azután összes katonájával átkelt a *Duna* folyón és a *tatár* föld felé vetette útját. *Bejla* király pedig táborozva-menetelve egy nap megérkezett *Ungurusz* országába, és látta, hogy a sors annak minden szegletére rányomta bélyegét. E helyzet miatt elfogta a szomorúság. Megérkezett székhelyére, de a tartomány pusztulása miatt szüntelenül búslakodott. Azután még tizenhat évig élt, majd eltávozott e világból.²⁸⁵ Abban a templomban temették el, amely a *Duna* folyó szigetén volt.²⁸⁶

(PÁRVERS)

A halál keserű bort öntött (poharába)
Elhagyta (azt), amit a sors rommá tett.

PRÓZA

[155b] Az elbeszélők pedig úgy mesélik, hogy ötödik *Isztefán* királynak,²⁸⁷ akiről korábban már szó volt,²⁸⁸ maradt egy fia. Őt is *Bejlán*ak hívták. Atyja után őt ültették trónra.²⁸⁹ Miután két évig uralkodott, a *cseh* tartomány urai sereget gyűjtöttek ellene, és megtámadták. *Peste* városánál szálltak szembe *Bejla* királlyal, és kemény csatát vívtak.²⁹⁰ A *cseh* sereg azonban vereséget szenvedett és elmenekült, sokan közülük kardélre kerültek. De a király is eltervezte, hogy megtámadja *Csehországot*, és elpusztítja azt. Ám nem élt sokáig, trónralépésének harmadik évében eltávozott a világból. Az említett sziget templomában, atyja mellé temették el.²⁹¹

PÁRVERS

Furcsa játékot űz a sors a néppel:
Sok sahot temet a föld mélyére.

PRÓZA

Neki is maradt egy fia. *Ladiszlaus*nak hívták.²⁹² Minthogy atyja eltávozott e világból, neki jutott (trón)helye. Jó ideig ült az uralkodói trónon, evett-ivott, vidáman volt. Amint azonban már fentebb szó volt róla, mielőtt [156a] nagyatyja, *Bejla* király megütközött volna a *tatár* kánnal, az *ungur*sz nép szövetkezett a *nemcse* néppel, és gyűlölködésből²⁹³ megölték *Kutent*, aki korábban *Bogdan* tartományának fejedelme volt, és a *tatárok* gonoszkodása miatt országát elhagyva a királyhoz jött. Ám neki (is) volt egy fia.

*Aldamur*ak hívták²⁹⁴ *Ladiszlau*s királysága idején *Aldamur Bogdan* földjén uralkodott. Az volt a vágya, hogy bosszút áll apja véérért az *ungurusz* bégeken. Parancsot adott: összegyűjtötte egész *Bogdan* tartományának seregét. Nagy sereget vont össze.

Másfelől, amikor *Ladiszlau*s király tudomást szerzett erről, nyomban kémeket küldött *Bogdan* tartományába, hogy (hozzanak) megbízható híreket. Azok elmentek és megérkeztek *Bogdan* tartományába. Körülnéztek és látták, hogy *Aldamur* egész *Bogdan* seregét összegyűjtötte. Így hát a kémek visszatértek onnan, a király színe elé járultak, és részletesen előadták a valóságnak megfelelő [156b] hírt. Ezért *Ladiszlau*s király is összetoborozta az *ungurusz* hadat, és zászlait kibontva útra kelt *Bogdan* felé. De *Aldamur* is felkerekedett a *bogdani* sereggel, és elindult *ungurusz* ellen.

Miután mindkét fél nagy távolságra eljutott, a király 'nyelvszerzőket' küldött ki. Azok 'nyelveket' fogtak a *bogdaniak* közül, és (így) híreket kaptak tőlük. *Ungurusz* országa határán kerültek szembe egymással. Mindkét oldalon tetőtől-talpig páncélba burkolóztak. A két sereg lóra szállt és megütközött. *Bogdan* seregén – miután közben sok veszélyből kilábolt – látszott, hogy kimerült.

Amikor *Aldamur* látta ezt, életét féltve megfutamodott, és a *tatár* kánhoz vette útját. Seregét azonban a csatatéren kardéltre hányták, és összes poggyásza és sátra prédává vált, így az *ungurusz* nép gazdag zsákmányhoz jutott.

Aldamur pedig menekülése során egy nap a kán színe elé ért. Keseregve vádolta a királyt, és alázatosan könyörögve előadta kérését: „Hatalmas kán [157a], méltóztass megszánni engem, e szerencsétlent! E nehéz időkben fogd a kezem, légy a pártfogóm és segíts nekem!”

Minthogy a *tatár* kán régóta ellenséges viszonyban volt *Ungurusszal*, mindig kereste az ürügyet és az alkalmat, hogy *Ungurusz* ellen támadjon. A kánnak így hát kapóra jött *Aldamur* odamenetele, és így szólt hozzá: „Nekem is

szándékomban van, hogy hadjáratot vezessek és szent háborút vívjak az ellen a tartomány ellen.” Az egész tartományból összehívatta a *tatárokat* azzal, hogy súlyos hadjárat lesz. Mérhetetlen számú katonát gyűjtött össze.

Ámde a király is résen volt, amikor *Aldamur* a kánhoz menekült. Ezért nyomban kémek indultak a kán felé, akik látták, hogy a kán számtalan *tatár* katonát toborzott. Amikor ezt megtudták, a király udvarába mentek, s ott fejet hajtva így szóltak: „Hatalmas király, íme teljesítettük a kémkedésre szóló megbízatást. Tudd hát meg, hogy *Aldamur* odament, és bujtoztatásával félrevezette a [157b] kánt. Számtalan katonát gyűjt ellened, és bizonyos, hogy megtámad.” Ez a hír felizgatta a király kedélyét, és mást nem tehetvén, ő is parancsot adott, és hiánytalanul összetobozta az *ungurusz* bégeket és a sereget.

Közben a kán vonult a sereggel. A király is hírére vette ennek, és elkeseredetten és leverten útnak indult. Táborozva-menetelve odaért a tartomány határára. *Jézus* (próféta) őfelsége ezerkétszáznegyvenegyedik²⁹⁵ évében *Karaszdzsig*²⁹⁶ várának közelében került szembe a *tatár* kánnal. Mindkét fél lóra szállt, és elrendezte sorait. Olyan rendkívüli bátorsággal harcoltak, hogy a világ az elmúlás útjára lépett. Számtalan sok katona veszett oda. Végül a *tatár* seregnek kedvezett az alkalom, és minthogy az *ungurusz* nép vereséget szenvedett, a csatatéren a királyt is kézre kerítették és megölték.

(PÁRVERS)

Akkor őt az ellenség elpusztította,
Élte építményét lerombolta.

(PRÓZA)

Onnan *ungurusz* egész tartományát végigportyázták, felgették és feldúlták, az (*unguruszok*) családtagjait fogság-

ba hurcolták, *Ungurusz* országát [158a] romba döntötték. Majd visszaindultak saját tartományukba.

Ladiszlaus királynak azonban nem volt gyermeke. Régebben (történt), hogy *Anderjasz* király valamely okból elment *Fireng* földjére. Volt akkorában *Majlan* városában egy nagy *fireng* bégnek egy *fireng* bég helytartója. Annak pedig volt egy szépséges, bájos, ciprustermetű, tulipánorcájú, leomló hajú, szívet elbűvölő, holdarcú lánya. *Anderjasz* király hallomásból szerelmes lett abba a lányba. Végül a saját országába vitte őt.

A királynak azonban volt már egy asszonya. Amikor kiderült a lányról, hogy teherbe esett a királytól, összekülönbözött a király asszonyával és nem fértek meg egymással. Minthogy ez így történt, engedélyt kért a királytól, hogy visszatérjen saját hazájába. Ezért (a király) *Fireng* tartományába küldte őt.

A lánynak rövidesen fia született. A *Ludovikusz* nevet adta neki.²⁹⁷

Egy nap azonban (a lány) atyja elszomorodott, mert eszébe jutott, hogy a lány távol van a királytól. Végül azután meg akarta ölni azt a fiút és a lányát is. Amikor a [158b] lány tudomást szerzett erről, életét féltve nyomban álruhát öltött, és el-menekült *Venedik* városába. Jó hosszú ideig élt ott, de senki sem tudta meg, hogy mi történt vele. Fia pedig ifjúkorba lépett, és éjjel-nappal *Venedik* uralkodójának a szolgálatában volt.

Egy nap az uralkodó figyelmesen megnézte a fiút, modorról, meg viselkedéséből így következtetett: „Meglehet, hogy ez a fiú valami előkelő helyről származik, avagy főúri sarjadék”.²⁹⁸ (Ezért) mindig pártfogolta őt. Ilyen körülmények között egyszer szolgálatára rendelte a fiút és valódi hazája után tudakozódott. A fiú pedig elejétől végéig elmesélte viszontagságait. Az uralkodónak tátva maradt a szája a csodálkozástól, amikor megtudta, hogy mi történt vele. Minthogy apja neve *Anderjas* volt, neki is az *Anderjas* nevet adta.²⁹⁹

A legnagyobbfokú tisztelettel bánt vele, fiának tekintette, és mindig rajta tartotta a szemét. Amikor *Ladiszlaus* király elesett a *tatárokkal* vívott ütközetben [159a], és nem maradt gyermeke, *Venedik* uralkodója tüstént sereget gyűjtött, és elindította őt *Ungurusz* tartományába. Azután – így mondja az elbeszélő – *Anderjas* megérkezett, és *Ungurusz* trónjára lépve uralkodott.³⁰⁰

Az elbeszélők megegyeznek abban, hogy köztudottá vált, hogy *Ladiszlaus*nak nem volt gyermeke, ő maga pedig elveszett a *tatárokkal* vívott csatában. Volt azonban akkoriban a római pápa szolgálatában egy előkelő nagyúr. *Karolus*znak hívták. A római pápa elhatározta, hogy megszerzi neki *Ungurusz* trónját, és saját befolyása alá vonja *Ungurusz* országát. *Anderjas* királlyal szemben azonban barátságot színeltek.

A római pápa néhány csapat katonát és pénzt adott annak a nagyúrnak, s azt kívánta, hogy álljon a király szolgálatába. Azzal elküldte *Ungurusz* országába a király szolgálatába. Szándékuk az volt, hogy valami módon elpusztítsák a királyt, és megszerezik az országot. Ha (pedig) alkodásával nem jutna eredményre, akkor is maradjon élete végéig mellette.

[159b] Mindazonáltal *Anderjas* király kellő szilárdsággal tartotta kézben a tartományt. A bégek is őszintén hódoltak és engedelmeskedtek neki, ezért egyetlen ellensége sem bírt szembeszegülni vele, vagy fondorlatosan kezét emelni rá. Tizenegyévi uralkodás után eltávozott e világból. Volt *Budin*ban egy nagy templom, abban temették el.³⁰¹

PÁRVERS

Mind ki e világra jött, a végén
Elhagyja azt, mégiscsak elmegy, tudd meg,
ó testvér!

Amikor *Anderjas* király meghalt, egynémely bég a római pápától ideérkezett *Karoluszt* kívánta trónra ültetni, és uralkodóvá tenni. Mások azonban nem egyeztek ebbe bele, és így makacskodtak: „Törvényeink szerint nem uralkodhat rajtunk olyan, aki *Firengből* jött.” Viszály tört ki közöttük, és azok a makacskodó bégek elmentek, és *Csehország* császárának színe elé járultak. A *cseh* uralkodónak pedig volt egy nemes lelkű fia. *Vincselaus*nak hívták. A bégek, akik odamentek, így szóltak a *cseh* uralkodóhoz: „*Ungurusz* tartományának [160a] (trónja) most megüresedett. *Vincselaust* választottuk ki a királyságra. Ezért jöttünk, és esedezünk, add őt nekünk, hogy *Ungurusz* tartományának urává tegyük!”

Az uralkodó helybenhagyta kérésüket, és így szólt: „Óhajoknak örömmel tettem eleget, de vigyázzatok, nehogy az ország miatt valami szerencsétlenséget hozzatok a fiam fejére!” Azzal sok béget és temerdék katonát adott melléje. A bégek elhozták, trónra ültették és királlyá tették.

Az *ungurusz* nép nagy része azonban *Karoluszt* tisztelte. Miközben hosszú idő eltelt, egy nap *Vincselaus* király eszének bűvárját a gondolatok tengerébe küldte és rájött, hogy a tartomány előkelőinek nagy része *Karolusz* felé hajlik, őt ismeri el, és az ő parancsait követi. Ezen gondolkozván így szólt: „Az efféle dolgok nem vezetnek üdvösségre. Ez nem jó jel. Kiváltképpen, hogy „két kard nem fér el egy hüvelyben”: mert először is az ország nagyobb részét *Karolusz* [160b] tartja kezében, az csak névlegesen az enyém. Túl ezen, az idők folyamán (valaha is) kihez voltak őszinték és kivel fértek össze az *ungurusz* bégek? Másodszor meg ki tapasztalt részükről (valaha is) hűséget? Hát éppen én tapasztaljak? Végül még lázadást szítanak. Mi szükségem van nekem az efféle királyságra? Ha ez a tartomány nem is, a *cseh* tartomány viszály nélkül az enyém. Mire való és mi hasznom van

egy világraszóló célszerűtlen viszályból és sorscsapásból egy idegen ország miatt?”

Nyomban levelet küldött atyjának, amely így szólt: „*Ungurusz* tartományának van még egy királya. Ő tartja kezében az egész országot és annak ügyeit. Én csak névlegesen vagyok ott (király). Így hát valószínű, hogy ez a továbbiakban is így lesz. Ha szeretnéd, hogy életben maradjak, gyere sietve néhány csapat katonával, és vigyél vissza abba az országba! Én erről a hatalomról lemondtam.” Ezt a levelet elküldte atyjának, a *cseh* uralkodónak.

Amikor a levél megérkezett, az felzaklatta a *cseh* uralkodót. „Ez nem látszik jó jelnek” – mondta, és nyomban sereget gyűjtött. A többi, még távollévő [161a] katona fölé kinevezett egy parancsnokot³⁰² és elrendelte: „Amikor parancsot kapsz majd tőlem, sietve gyere hozzám a sereggel!” Készen álló csapataival egy pillanatot sem időzött tovább, hanem táborozva-menetelve egy napon megérkezett *Peste* városához, és ott letáborozott. Találkozott és elbeszélgetett fiával, *Vincselaussal*.

Minden derék *ungurusz* bég eljött a *cseh* király fogadására. Beszélgetés közben így szólt a *cseh* király: „Bégek! Nekünk eszünkbe sem jutott, ti jöttetek és kértétek el tőlem fiamat. Minthogy országotoknak volt már egy uralkodója, mire kellett hát az én fiam? Nem célom a viszálykodás és a civodás. Bárkit is választanátok, legyen áldott annak az uralma!” Fiát, *Vincselaust*, valamennyi kincsével együtt elvitte, és visszatért a tartományába.

PÁRVERS

Fiával együtt elment országába,
Nem áhítozott a világi uralomra.

PRÓZA

Az elbeszélők azt mondják, hogy nézeteltérés támadt *Ungurusz* országának [161b] bégjei között. Nagy részük felázadt, és a királyság miatt haragudtak és irigykedtek *Karoluszra*.

Volt azonban abban az időben a *bavriai* néptörzsnek egy bánja, aki idegen volt. *Otonusznak*³⁰³ hívták. Azok a nyakas bégek elhozták azt a bánt, és erőszakkal megtették királynak. De mivel idegen származású volt, másrészt meg az ország bégjei közül nem mindenki fogadta el a megálapodást, és az ország előkelőségeinek a beleegyezése sem volt egységes, elgondolkodott és megértette, hogy az lesz a vége, hogy nem tudja (majd) megtartani és megszilárdítani a (királyi) méltóságot, és végül – így vagy úgy – e hatalom miatt súlyos bajba kerül. Mégis maradt azzal a reménnyel, hogy majd meglátja, mit hoz az idő.

PÁRVERS

Tudta, nem lesz mindig az övé e méltóság,
Végül mások kerülnek a helyére sahnak.

PRÓZA

Mintahogy azonban mindig elővigyázatos volt, bárhová is ment, egy pillanatra sem vált meg az uralkodói koronától, hanem vitte magával.³⁰⁴ Élt azokban az időkben *Bejla* királynak egy fia.³⁰⁵ Lemondott a hatalomvágyról és a saját [162a] birtokán élt *Erdel* tartományában. (Ott) választott ki magának egy zugot. ...nak hívták. Minthogy a tartomány népe ennek az *Otonusz* királynak trónralépése óta, (éppen) ebből kifolyólag elégedetlenkedett, ezért *Otonusz* király is elszomorodott, mindez lesújtotta.

Az ország népe pedig nem maradt veszteg. Mivel állandóan lázadoztak, a király is szüntelenül résen volt. Végül

egyszer az az ötlete támadt, hogy felkerekedik, és vadászat címén elmegy *Erdel* tartományába, hogy ott *Bejla* király fiát, ...(t) megnyerje és szövetkezzen vele. Ezt megfontolván tehát felkészült és menőfélben volt. ... Értesült a helyzetről, és arról, hogy a tartomány elégedetlenkedik.

Azután az egész országban szóbeszéd tárgya lett, hogy *Otonusz* király alaposan felfegyverkezik és vadászni megy. Azonban amikor útra kellett kelnie, a hatalom koronáját mindig magánál tartotta.³⁰⁶ Szokásban volt náluk, hogy főpohárnokának, aki az egyik belső embere volt, a nyeregülése mellett mindig **[162b]** volt a király számára bor. Tehát amikor a királynak (valahova) el kellett mennie, abban a borban rejtették el az uralkodói koronát, s (ott) őrizték. Akik látták, valóban azt hitték, hogy a király bora van benne.

A király ily módon elindult, mintha vadászatra menne, és *Erdel* tartománya felé vette az útját. Vele volt azonban néhány udvaronca és megbízható bégje is. Amint ilyen körülmények között éjt nappallá téve haladtak, egyszer csak az a személy, aki a főpohárnok volt, egy éjszaka figyelmetlenségből leejtette azt a boros alkalmatosságot a nyeregülésről, és elveszítette.

Amikor reggel lett, az illető visszanyerte éberségét, odanézett és észrevette, hogy a boros eszköz leesett és elveszett. (Ezt) azonnal tudották a királlyal. Mihelyt a király tudomást szerzett a dologról, ő maga nyomban visszafordult, hogy megkeresse. Történetesen azon a napon senki sem járt arra, úgyhogy megtalálta azt. Így aztán tovább folytatta útját *Bejla* király fiához.

A krónikások úgy mesélik, hogy *Erdel* tartományának volt akkoriban egy nagy bánja. *Ladiszlausnak*³⁰⁷ hívták. A hajdani királyok leszármazottja volt. **[163a]** Tudatták vele, hogy *Otonusz* király elment és kiviszi az uralkodói koronát az országból. Amint ez tudomására jutott, tüstént embereket küldött a király irányába, hogy megtudja, merrefelé ment. Amikor ezek a küldöncök megtudták a titkát,

a bán elé járultak és tudatták, hogy *Erdel* tartománya felé ment a király. A bán nyomban néhány csapat katonával (utána) vágatott, és elvágta a király útját. A mit sem sejtő (királyt meglepte) és elfogta, elvette tőle a hatalom koronáját és elrejtette magánál. A királyt pedig egy *Erdel* tartományához tartozó megközelíthetetlen várban fogságba vetette. Így *Otonusz* királyt elérte az a csapás, amelytől mindig óvakodott. Ott maradt szigorú rabságban.

PÁRVERS

Börtönbe vetve megkötözték,
A távollét fájdalmával égették bensejét.

PRÓZA

[163b] Amikor *Otonusz* király bajba került és a tartomány (trónja) üresen maradt, ennek híre terjedt a világon és a római pápa fülébe (is) eljutott.

A történet pedig úgy szól, hogy éppen tíz év telt el azóta, hogy a római pápa *Ungurusz* országába küldte *Karoluszt*. Amikor *Otonusz* király bajba került, és a tartomány (trónja) üresen maradt, ennek a híre elterjedt a világon, és megtudta a római pápa (is).

Nyomban levelet írt az *ungurusz* bégeknek mondván: „Ti, akik *Ungurusz* országának bégjei és jelesei vagytok, mivel nem teljesítettétek kívánságomat, és nem tettétek meg *Karoluszt* uralkodónak, (íme) mostantól nem mondhatjátok, hogy 'nem tudtuk ezt': nemcsak, hogy átkomat érdemeltétek ki, hanem amennyiben nem teljesül óhajom, sereget vezetve személyesen megyek ellenetek, és vegyétek biztosra, hogy a trónt irgalom nélkül elveszem. Tehát ha elfogadjátok kérésemet, akkor teljesítsétek azt, ha meg nem mondtok, legyetek készen arra, ami rátok vár!” Lepecsételte a levelet és egy futár kezébe adván sietve elküldte az *ungurusz* bégeknek.

Amikor a pápa levele megérkezett a bégekhez, örömmel fogadták azt: felálltak, s tisztelettel hallgatták végig a tartalmát. A pápa átkától azonban igen megrémültek, s (tudták), hogy kötelességük teljesíteni parancsát. (Tehát) tanácskozássra gyűltek össze, jóváhagyták a pápa parancsát, és azzal foglalatostkodtak, hogy királlyá tegyék *Karoluszt*.

[164a] A hatalom koronáját *Erdel* országának bánja, *Ladiszlaus* kaparintotta meg, aki éberen figyelte, hogy miként alakulnak *Ungurusz* tartományának ügyei. Amikor az *ungurusz* bégek *Karoluszt* meg akarták tenni uralkodónak, tüstént levelet küldtek a bánnak az uralkodói korona ügyében, és ezzel fordultak hozzá: „Méltóztass a hatalom koronáját megbízható embereiddel *Usztu(l)ni Belgirádba* küldeni! De nehogy másként cselekedj!”

Amikor a levél megérkezett a bánhoz, mivel ő is (királyi) sarjadék volt, ezt közölte: „Én magam (is) törvényes uralkodó leszármazottja vagyok, és ti azt a tartományt neki, egy idegennek adjátok. Hát akkor én miért ne követeljem és kívánjam? Ráadásul ehhez jogom is van.” Azzal haragra gerjedt, nem adta át neki a koronát. Mivel tehát nem adta oda a koronát, a bégek is megtudták, hogy ő is követeli az országot.

Az *ungurusz* bégek ismét összegyűltek, tanácskoztak és újból írtak a bánnak egy levelet: „Te, aki *Erdel* tartományának bánja és kormányzója vagy! Amikor az összes bég egyetértésével (megírt) levelünk megérkezik (vedd tudomásul [164b]), hogy elismerjük, te is (királyi) leszármazott és hatalomra méltó személy vagy, és kívánságodat is megértettük. Most azonban a pápának az a parancsa és a kívánsága, hogy *Karoluszt* tegyük meg uralkodónak, az ő óhaját teljesítsük. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk parancsát, bizonyos, hogy kiátkoz bennünket, és sereg élén jön ellenünk. Most tehát kegyeskedj magad (elhozni) az uralkodói koronát, vagy becsületes, megbízható (embereiddel) sietve küldd ide! Nehogy másképp csele-

kedj, hanem küldd el! Ha szép szóra nem adod, légy kész arra, ami rád vár! Nehogy másképp értsd! Ezután pedig már nem megy (hozzád több) emberünk. Így vedd tudomásul!” Ezt a levelet elküldték a bánnak.

Továbbá az *ungurusz* bégek azon szorgoskodtak, hogy katonaságot gyűjtsenek, hogy majd sereget vezessenek ellene és bosszút álljanak rajta, ha makacskodna és nem adná (a koronát). Majd azonnal elküldték azt a levelet *Erdel* tartománya bánjának. A bán értesülvén a levél tartalmáról, nagyon megrémült a [165a] római pápától és az *ungurusz* bégek e szövetségétől. Ezért a hatalom koronáját néhány megbízható emberrel elküldte *ungurusz* bégekhez. Elvitték és átadták.

Amikor az uralkodói korona megérkezett, teljesítették a római pápa parancsát. Tehát *Jézus* (próféta) őfelsége ezerháromszáztizedik évében uralkodóvá tették és megkoronázták *Karoluszt*.³⁰⁸ A tartomány valamennyi bégje hódolt neki. Azután elindították onnan és *Budinba* mentek, ahol helyet foglalt a hatalom trónján.

PÁRVERS

Akkor az a koronás fő a trónra
Ülvén méltósággal helyet foglalt.

(PRÓZA)

Karolusz király *Jézus* (próféta) őfelsége ezerháromszázhuszonhatodik évében *Lipova* várában, amely a *Maros* néven ismert folyó mellett található, épített egy hatalmas monostort.³⁰⁹

Az elbeszélő úgy meséli, hogy mivel *Erdel* bánja megmakacsolta magát az uralkodói korona visszaadása ügyében, kis híján harc és viszály tört ki közöttük. Minthogy ez az eset megtörtént, szokásba hozták és törvénybe iktatták, hogy az uralkodói koronát azontúl *Visigrád* várában őrzik.

Amikor tehát király beiktatására kerül sor, azt elhozzák abból a várból, (majd) ismét visszaviszik és ott őrzik.

[165b] Az elbeszélő szava úgy szól, hogy *Jézus* (próféta) őfelsége ezerháromszázhuszonnyolcadik évében *Karolusz* király felkerekedett és elment *Visigrád* várába, és ott egy jeles belső embere váratlanul a király életére tört.³¹⁰ Amikor egyedül volt, kivont kardjával rátámadt és lesújtott rá. A király négy újját levágván megsebesítette.

Volt azonban abban az időben *Iflah* országnak egy fejedelme. *Baszarat* vajdának hívták. *Karolusz* király meg akarta támadni, hogy kézre kerítse. E célból sereget gyűjtött. De *Baszarat* vajda is tudomást szerzett a király ügyeiről, és ő is nyomban összegyűjtötte *Iflah* seregét, lovast és gyalogost, és rettegés nélkül várakozott, készült az elkövetkezőkre.

Ámde egy nap a király is serege élén elindult *Iflah* tartománya felé. Táborozva-menetelve, megpihenve-felfrissülve, nagy utat bejárva megérkezett *Iflah* [166a] tartományába. *Iflah* fejedelme pedig gyalogos puskás és íjász katonákkal elzárta az *Iflah*ban található meredek hegyek átjáróit. Itt is, ott is lest állított, ő maga pedig a többi lovas katonával elállta a szoros bejáratát, és ott állomásozott. A király pedig bevonult e hegyes vidék átjáróiba. Az a gyalogos sereg meg előjött leshelyéről és bekerítette. A magas, meredek hegyekről helyenként puskával, helyenként nyílesővel (fogadták őket). Voltak, akik köveket zúdítottak (rájuk). A hegyszorosok útjain *Ungurusz* tartományának sok kiválóságát pusztították el. A király is harcolt, s eközben odaért ahhoz a helyhez, ahol a szoros véget ért. Látta, hogy *Baszarat* vajda csatarendben áll ott *Iflah* seregével.

A király seregét azon a napon alaposan megtizedelték. Voltak, akik a szorosban szereztek sebeket és gyengültek le, mások pedig a hegyekben, az élelem- és vízhiány miatt szenvedtek sokat és törtek meg. Amikor tehát azon a napon szembeszálltak *Iflah* tartományának fejedelmével, mindkét részről kemény [166b] csatát vívtak. Végül a király

serege kimerült, megmaradt derék (harcosai) is odavesztek. A király látva ezt, így szólt egy kedves bizalmasához: „Helyettesíts engem! Ma nekem csatáznom kell!” Azzal elhagyta csapatát, álruhát öltvén rájának öltözött, majd nekivágott annak a hegyes vidéknek, és elmenekült.³¹¹

PÁRVERS

Félelmében soha sem volt nyugta,
Elvitte katonáit és elmenekült.

PRÓZA

Amikor a király serege vereséget szenvedett és szétszóródott, helyettesét kézre kerítették, és abban a hiszemben, hogy ő *Karolusz* király, különféle kínzásokkal megölték. Azután zsákmányul ejtették a király poggyászát és sátrait. Az elbeszélő szava pedig úgy szól, hogy amint *Karolusz* király rájának öltözve elmenekült, sok-sok viszontagság után egy napon épen és egészségesen megérkezett tartományába.

Egy jó idő múltán sereget gyűjtött és elindult *Nemcse* tartománya ellen. Karja erejével sok tartományát elfoglalta és adót vetett ki (rájuk).

[167a] Abban az időben a *leh* tartománynak volt egy királya, akit *Kaszimirusznak* hívtak. *Kaszimirusz* pedig *Jézus* (próféta) őfelsége (ezer)háromszázharmincnegyedik évében elindult a *leh* tartományból, és eljött *Visigrád* várába, ahol találkozott *Karolusz* királlyal.³¹² Barátságosan elbeszélgettek, összeölelkeztek. A király pedig több napon át tartó fejedelmi lakomát rendezett. Azután elbúcsúztak egymástól, és a *leh* uralkodót békével (haza)küldte tartományába.

Volt abban az időben a *cseh* tartománynak egy uralkodója. *Johanisznak* hívták. Ő is eljött a királytól való félelmében, és *Jézus* próféta ezerháromszázharmincötödik³¹³ évében ő is találkozott *Visigrád* várában *Karolusszal*. *Jézus*

(próféta) őfelsége ezerháromszázharmincnyolcadik évében is számos neves és híres bég jött el a tartomány környékéről és fejezte ki alázatos hódolatát.³¹⁴

Az elbeszélő története úgy szól, hogy *Karolusz* királynak két fia volt. Az egyiket *Anderjas*nak, a másikat *Ludovikus*znak hívták. Egy jó idő múltán a [167b] király sereget gyűjtött, és *Anderjas* fiát (is) magával vitte. Mivel maga a király *puljai* származású volt, fiát, *Anderjast Pulja* országának királyává akarta tenni. Tehát sereget vezetve elindult *Szagirija* tartományába, amely *Herszek* tartománya. Három éven át pihent ott, majd hajókat készített elő. Azután sereget adott fia, *Anderjas* mellé, és elküldte *Pulja* tartományába.³¹⁵ Ő maga nyomban visszatért onnan, és *Visigrád* várába megérkezvén megtelepedett. *Ludovikus* nevű fia (is) mellette volt.

Ugyanakkor *Anderjas* pedig hajóra szállt, és kedvező széllel útra kelt *Pulja* felé. Egyszer aztán partot értek a hajók, s ők *Pulja* földjére léptek. Abban az időben *Pulja* tartományának (trónja) pedig üresen állt, nem volt uralkodója. Mikor *Anderjas* a tartomány földjére lépett, a tartomány népe eléje ment, hogy fogadja. Szívélyesek voltak vele, engedelmeskedtek neki és megválasztották *Pulja* tartománya uralkodójának, s itt uralkodott.

[168a] Másfelől azonban *Karolusz* király, miután teljes negyvenkét éven át volt *Ungurusz* tartományának uralkodója, elhagyta e mulandóság palotáját, és útra kelt az örökévalóság birodalmába. Őt is *Usztu(l)ni Belgirád*ban temették el.³¹⁶

PÁRVERS

Lásd ilyen a sors: ennek az uralkodónak a
termetét is meggömböltette.
Lángba borította a világot, tüzét kiterjesztette.
A világ gyönyörei ne vakítsanak el benneteket,
barátok!

Sok gyülekezetet szétszórva hozott rájuk keserű
időt.

PRÓZA

A hírek közlői, a titkok elmondói és a korok elbeszélői azt mondják, hogy amikor *Karolusz* király meghalt, fiára, *Ludovikus*ra maradt a hatalom, ő lépett trónra.

De már korábban szóba került, hogy volt *Erdel*ben egy nép, amely *szejkuli* nép néven volt ismert. Annak a *Ladislaus* bánnak pedig, aki vonakodott [168b] visszaadni a királyi koronát, s aki időközben szintén meghalt, maradt egy fia. Őt is kinevezték *Erdel* tartományának bánjává.

Amikor *Karolusz* király meghalt, és fia, *Ludovikus* lett a király, az *Erdel* tartományában élő *szejkuli* nép nem szívelte a királyt, ellenszegült, összegyűlt és fellázadt. Az a nép adófizetője volt a királynak. Minthogy *Karolusz* király korábban *Baszarat* vajda ellen támadt, aki *Iflah* tartományának vajdája volt, s ott vereséget szenvedvén számos *ungurusz* vitéz elpusztult, kincsei pedig zsákmányul estek, ezért fia, *Ludovikus*, – amikor király lett – folyton csak okot és ürügyet keresett arra, hogy ezt megtorolja rájuk. Midőn a *szejkuli* nép fellázadt, ez nyomban ürügyet szolgáltatott. Azzal az indokkal, hogy hadat vezet a *szejkuli* nép ellen, bosszút akart állni *Iflah* fejedelmén is. Végül is sereget gyűjtött azzal az ürüggyel, hogy megtámadja a *szejkuli* népet. *Ludovikus* király azzal indult el a hadjáratra, hogy először azt a népet támadja meg.

[169a] A *szejkuli* nép meg tudomást szerzett arról, hogy a király ellene jön majd. Tehát összegyűltek és tanácskoztak. Igen féltek a királytól, és az aggodalom tengerébe merültek. Megbánták áruló tettüket, emésztette őket a bű. A király elé mentek, lábához borultak és bocsánatot kértek. A király pedig megbocsátotta ugyan bűnüket, mégis, amikor megérkezett *Erdel* tartományába, vizsgálatot tartott ott: a bujtogatókat és az ellenszegülőket elfogta és elpusz-

tította, és a nevezett tartományt a régi szabályok szerint megerősítette korábbi állapotában.

A király szándéka azonban főként *Iflah* és *Bogdan* fejedelmei ellen irányult. *Iflah* tartományának abban az időben volt egy vajdája. *Alekszandumak* hívták. Midőn a király *Erdel* tartományát ismét adófizetésre kötelezte, egy napon hirtelen lóra szállt és megindult *Iflah* fejedelme, *Alekszandur* ellen. Amikor ez a hír eljutott *Alekszandur*hoz, fölöttébb megrémült. Néhány derék emberével [169b] és országa előkelőségeivel nyomban lóra ült, és a királyhoz ment és lábához borulva kegyelmet kért. Ő pedig visszaadta országát azzal a feltétellel, hogy beleejegyzik az adófizetésbe, és hogy barátjának barátja, ellenségének ellensége lesz.

Azután nyomban elindult *Bogdan* tartománya ellen. Majd amikor *Bogdan* fejedelme is kényszerűségből elébe jött, behódolt és engedelmeskedett neki, a király visszatért onnan és székhelyén telepedett meg.³¹⁷

Azt mondják az elbeszélők, hogy abban az időben a *tatár* sereg minduntalan rátört és pusztította, égette és dúlta *Bogdan* tartományát. Zaklatásaiktól *Bogdan* népe sohasem volt biztonságban. Így állván a helyzet, a *tatár* sereg ismét portyát akart indítani *Bogdan* ellen.

Ámde *Bogdan* fejedelme megtudta, hogy mit terveznek. *Erdel*nek akkor volt egy vitéz bánja. ...nak hívták. *Bogdan* vajdája nyomban üzenetet küldött annak a bánnak, amely így szólt: „A hatalmas bánnak szolgáljon tudomására, [170a] hogy a *tatár* sereg most ránk akar törni. Légy oly kegyes és tudasd gyorsan a királlyal eme helyzetünket!” Amikor pedig könyörgésükre a bán – a valósághoz híven – jelentette ügyüket a király udvarában, a király azon nyomban útnak indított néhány béget, és több ezer katonát adott a saját seregéből is. *Erdel* bánját tette meg főparancsnokuknak.³¹⁸ A következő utasítást adta neki: „Te, aki *Erdel* tartományának bánja vagy, mihelyt parancsom hozzád érkezik, szolgáljon tudomásodra, hogy ha a *tatár* had rátörne

Bogdan tartományára, e melléd adott sereggel és az *erdeli* csapatokkal menj eléje és büntesd meg! Nehogy másképp cselekedj!”

A bán pedig a parancs értelmében hatalmas sereget vont össze és készült az elkövetkezőkre. A *tatár* kánhoz pedig megérkezett a hír, hogy erős serege van a bánnak *Erdel* tartományában. Ezért a kán lemondott arról, hogy *Bogdan* tartományára törjön, és a *tatár* tartományból kivonulván azonnal a bán felé vette [170b] útját. A bán pedig hírül vette, hogy ez mit tesz és mit tervez, és ő is sereggel ment eléje.

A bán és a kán az ország határán találkozott. Mindkét oldalon lóra szálltak és megütköztek. Számtalan *tatár* katonára pusztult el. Végül, amikor az *ungurusz* seregnek kedvezett az alkalom, és a kán seregét legyőzték és szétverték, a kánt is kézre kerítették: élve fogták el.

Ludovikus király ezalatt *Visigrád* várából figyelte a bán körülményeinek alakulását. Amikor a kán kézre került, (a bán) láncra verve nyomban a királyhoz küldte. Egy szép napon a király udvarába vitték a kánt és felséges színe elé bocsátották. Ez a királyt ugyancsak felvidította, a bánt és a többi béget bőséges adományban részesítette. Elrendelte, hogy mindenfelé díszítsék fel *Ungurusz* tartományát, majd néhány napig vigadozással és mulatozással töltötték az időt.

Röviddel ezután a király sereget gyűjtött és elindult *Hírvát*- és *Uzlovínorság* ellen. Ezeknek az országoknak az uralkodói fölöttébb féltek a királytól. [171a] Elébe mentek és meghódoltak neki. Vállalták az adót, így megmenekültek. Azután a király is az előző állapotnak megfelelően megerősítette (őket) tartományukban. Majd *Da(l)macsia* tartományába ment – amely *Herszek* tartománya – és elfoglalta a *Venedik*hez tartozó *Zadrát*, *Sebeniket* és jó néhány más várat. A tengerparton tartózkodtak, amikor a tengeren váratlanul megérkezett a *venediki* hajóhad, amely rajtaütött az elővigyázatlan királyi seregen. *Ungurusz* sok derék és híres katonája pusztult el (ott).³¹⁹

A király azonban igazából azért ment arrafelé, mert át akart kelni *Pulja* tartományába. *Anderjas*, *Ludovikus* király testvére ugyanis *Pulja* országának volt az uralkodója. Abban az országban pedig volt egy előkelő *fireng* bégnek egy gyönyörű lánya. *Anderjas* király feleségül vette azt a lányt. Volt azon a környéken egy hatalmas város. *Tarant* volt a neve. Annak a városnak meg volt egy uralkodója. *Ludovikus*nak³²⁰ hívták. Bizony azt mondja az elbeszélő, hogy [171b] *Anderjas* király felesége ezzel a *Ludovikus* nevű béggel titkos szerelmi viszonyt tartott fenn.

Ráadásul az ország *fireng* bégjei *ungurusz* származása miatt egyáltalán nem szívelték *Anderjas* királyt. Csak a kardtól való félelmükben színlelték, hogy behódoltak. Időnként, amikor összegyűltek, ezt mondogatták egymásnak: „Közöttünk talán nincsenek olyan előkelőségek, akik alkalmasak az uralkodásra? Mi értelme van annak, hogy más tartományból jönnek hozzánk és zaklatnak bennünket?” Nem volt soha vége az efféle szavaknak.

Anderjas király felesége és *Ludovikus* pedig szerették egymást. Tehát az a bég egy nap a következő üzenetet küldte a római pápának: „Bősséggel adok javakat, ha kegyeskedtek és méltónak találtok arra, (hogy elnyerjem) *Anderjas* király (trón)helyét és feleségét, és nekem juttatjátok azokat.” Ezt szabta meg feltételként. A római pápa pedig vonzódott a javakhoz és így válaszolt: „Ti csak színleltek barátságot *Anderjas* királlyal szemben, és intézzétek el őt. Én meg megszerzem (neked) (trón)helyét és feleségét.”

[172a] *Ludovikus* azonnal tudatta a római pápa válaszát *Anderjas* király feleségével, és összeesküvést szőtt vele. Korának ez az álnok asszonya tüstént a király ellen fondorkodott, cselt szőtt, és azon iparkodott, hogy őt csalárdul elpusztítsa. Végül egy nap szerét ejtette, mérget kevert ételébe és megölte.³²¹

PÁRVERS

Ne higgy az asszonynak, mégha huri is,
Mégha jószágáról és jámborságáról híres lenne is.

PRÓZA

Amikor az az átkozott nő megölte a királyt, frigyre lépett *Ludovikusszal*, és őt *Pulja* trónjának urává tette. Ez okból támadt ellenük *Ludovikus* király, hogy megbosszulja testvérét, és ellenszegülésüket megtörje. De miközben a tengerparton tartózkodott, és arra készült, hogy átkeljen *Pulja* tartományába, a *fireng* hajóhad váratlanul meglepte, és nagy veszteséget okozott seregének.³²² De nem maradtak ott. Hajóra szálltak, vitorláikat kifeszítve, kedvező széllel elindultak *Pulja* tartománya felé.³²³

Mielőtt azonban odaérkeztek volna, ennek híre *Pulja* uralkodójának, [172b] *Ludovikus*znak a fülébe jutott. Elfogta szívét a félelem, teste reszketett. Valamennyi kincsét nyomban összeszedte, és feleségét is magával vivén hajóra szállt és elmenekült a tengeren.

Ludovikus király pedig egy nap megérkezett *Pulja* tartományába, amelynek trónját üresen találta. Ezután néhány napon át ott vidámságban mulatta az időt.

Volt azonban az *ungurusz* bégek között két derék ember. Az egyiket *Bulfikard*nak³²⁴ hívták. Amikor a királynak vissza kellett térnie hazájába, őket tette meg *Pulja* trónján helytartónak. Számtalan katonát adott (melléjük), majd visszatért *Ungurusz* tartományába. A helytartóul kijelölt bégeknek pedig külön-külön parancsot adott, hogy azoknak a helyeknek, amelyek önként behódolnak, kegyelmezzenek meg. Azokat viszont, amelyek nem hódolnak meg, könyörtelenül pusztítsák el, fosszák ki és tegyék tönkre. Így is cselekedtek.

Pulja tartományának fővárosát *Napoljának* hívták. Egy jó idő eltelt, és a *fireng* bégek – nem lévén megelégedve

velük – nem akarták (már) a királyi [173a] helytartókat. Annak a *Ludovikus*nak, ki elhagyta az országot, és elmenekült, élt azon a vidéken egy rokona, egy hatalmas bég. *Veneri dukának*³²⁵ hívták. Amikor azok a bégek nem fértek meg egymással, az ország bégjei megállapodtak, és összegyűltek *Veneri duka* színe előtt. Elejüknek elfogadva, őt tették meg főparancsnokuknak. Szövetségre lépven el akarták venni *Napolját* az *ungurusz* bégek kezéből. Néhányukat el akarták pusztítani, másokat ki akartak űzni a tartományból. Ezzel a közmegállapodással összegyűjtették a *fireng* sereget, és *Veneri dukát* megválasztván vezetőjükül, fegyverkezni kezdtek.

Másfelől *Napolja* bégjei is tudomást szereztek a lázadásról, és nyomban kémeket küldtek hozzájuk. Azok megérkeztek és azt tapasztalták, hogy hatalmas *fireng* sereg gyűlt össze. Több napon át éberén figyelték dolgaik alakulását. Minthogy *Napolja* várában ősi *fireng* nép élt, azok is szövetségre léptek a *fireng* sereggel és megesküdtek, hogy megszerzik nekik *Napolját*. Amikor a kémek [173b] bizonyosságot szereztek erről, néhányan visszatértek, és közölték a hírt *Bulfikariddal*, továbbá pontos hírt hoztak arról, hogy a *fireng* sereg ellenük vonul majd. Ők pedig elfogták, és megölték a várban lévő *firengeket*, akikről kiderült, hogy árulók. *Veneri duka* meg levelet írt *Napolja* bégjeinek, és pecsétet ütven rá elküldte *Napoljába*.

Amikor a levél megérkezett hozzájuk, elolvasták. A következőket tartalmazta: „Én, *Veneri duka*, a *fireng* vitézek parancsnoka vagyok. Ti *ungurusz* bégek vagytok, idejöttetek, egy magára maradt ország került kezetekre, és ti megkaparintottátok azt. De ne higgyétek, hogy ez az ország a ti birtokotok marad! Nem olyan gyenge ez az ország, hogy megkaparintván birtokként rendelkeznetek fölötte. Nos hát, mindannyiokat vétkét megbocsátottam. Szabaduljatok meg kardunktól, de csak azzal a feltétellel, hogy parancsunk odaérkeztekor egy szemernyit sem késlekedtek, hanem felkerekedtek és tartományotokba men-

tek! Ha nemet mondotok, legyetek készen arra, ami rátok vár s legyetek biztosak, hogy mindannyiőtokat – előlállóitokat és közembereiteket – kardélre hányunk!”

[174a] Ez a levél feldühítette *Bulfikaredet*. Parancsára levágták a követ orrát és fülét. (Így) gyalázta meg. (Majd) levelet írt, amely így szólt: „Az országot nemhogy nem adjuk: túl ezen, ha saját országotokat nyugodt szívvel szeretnétek birtokolni, úgy gyertek szaporán és a halálra is készen hódoljatok meg királyunknak! Mi meg majd bejelentünk benneteket a királyi udvarban és közbenjárunk értetek (megbocsátásotokért). Mi azonban nem vagyunk olyan tehetetlenek, hogy oda ne menjünk, ha ti nemet mondotok és makacsoktok. Biztosra vesszük, hogy a király uralma alatt nekünk kedvez az alkalom. Egy szemernyi sem félünk tőletek.” Azzal elküldték a levelet a hozzájuk érkezett követtel.

Amikor a megalázott követ megérkezett *Veneri duka* színe elé, az menydörgött haragjában, (szeme) villámokat lövellt, úgy vette, mintha rajta követték volna el a gyalázatot. Kis híján elvitte a dühroham. Amikor átvette a levelet és [174b] elolvasta, méregbe jött, és így szólt a mellette lévő bégekhez: „Ezek a semmirekellők vesztükbe rohannak.”³²⁶ Az efféle válasszal meg lármázásukkal meg akarnak félemlíteni bennünket, hogy ne menjünk ellenük! Én azonban tudom, hogy mit teszek majd velük!” Egymás előtt esküt tettek, és seregük nagy számára építve önhittén bízva, néhány nap múlva kibontották zászlaikat és lóra szálltak. Mások gyalogosan, puskával és íjjal, tetőtől-talpig hadieszközökkel és vassal borítva elindultak *Napolja* felé.

Másfelől az *ungurusz* bégek is sereget gyűjtöttek és felkészültek. *Veneri duka* abban reménykedett, hogy a *fireng* nép megnyitja a kapukat. Ám amikor az a hír érkezett, hogy megölték és elpusztították őket, ez igen lesújtotta őt. Végül aztán kinyomozta, hogy mi történt velük: néhány híres és derék főember már nem élt, a többiek (azonban) életben maradtak. Így hát bennük mégis csak

reménykedett. Csakhogy *Bulfikard* többi kéme ottmaradt a *fireng* seregben és [175a] megtudta, hogy néhány lázadó még nem került kézre. Sietve közölték ezt *Napolja* uraival. Egytől-egyig előkerítették és bebörtönözték őket.

Ámde a *fireng* sereg is *Napolja* közelébe érkezett. Majd a hírek közlöi és a korok elmesélői azt mondják, hogy *Bulfikar(d)* *Napolja* várának bástyáit és falait tökéletesen ellátta hadieszközökkel és előkészítette. Majd tanácsot tartottak és közös megfontolás után így szóltak: „Ahelyett, hogy hitvány módra a várba bezárkózva pusztulunk el, jobb, ha kitörünk, s vitézül, karddal a kézben halunk meg.” Így rendben készen álltak. Majd parancsot adtak és felállítottak néhány bitófát a vár előtt, hogy azokon az áruló *fireng* nép vezetőit *Veneri duka* szeme láttára felakasszák.

Veneri duka is megérkezett, és *Napolja* várának közelében, a vártól egy állomásnyi távolságban letáborozott. Az éjszakát pihenéssel töltötték. *Bulfikard* azonban hajnaltájt kinyitotta *Napolja* várának kapuit. Lóra szálltak és kivonultak [175b] a várból. Csatasorba álltak a *fireng* sereggel szemben, elrendezték soraikat.

Amikor a Nap a *Káf* (hegyének) csúcsa fölé emelkedett, s fénnel ragyogta be a világot, a *fireng* sereg odanézett és észrevette, hogy a vár kapui nyitva vannak, *Napolja* bégjei pedig tetőtől talpig páncélban, lóháton ülve csatasorban állnak. Állig felfegyverkezve ők is nyomban lóra szálltak. Zászlaikat kibontották, sűrűn egymás után felsorakoztak és a csatatér felé tekintettek. Eközben *Bulfikard* parancsot adott: az áruló *firengeket* *Veneri duka* szeme láttára felakasztották. Akkor a két sereg nyomban összekeveredett. Az erényért és a becsületért olyan harcot vívtak, hogy vérel festették tulipánszínűre a földet.

VERS

Akkor a két sereg összekeveredett,
Ott nagy pusztítást végeztek,

Repültek a nyilak, hogy vért ontsanak,
Köszörülődtek a lándzsák, hogy életet oltsanak,
Az ellenségre céloztak az íjak,
A nyilak hegyétől jajok hallatszottak,
Villámként cikáztak a kardok,
[176a] Patakokban ömlött a vér,
A földre hullottak és ott feküdtek a holtak,
A tetemekből halmok emelkedtek a síkon.
Tengernyi vérrel telt meg az a mező,
A hullák hajókként úsztak rajta.
Ilyen harcot vívott a két sereg,
A vértől a föld tulipánszínű lett.

PRÓZA

Az elbeszélők úgy mesélik, hogy a harc egyre hevesebb lett. Az egyik *napoljai* béget *Barud*nak hívták. Harc közben a *fireng* vitézek szembetalálkoztak vele, ráözlöltek és elpusztították. A történetek láttán a *napoljai* sereg vissza akart fordulni, hogy bejusson a várba. *Bulfikard* azonban buzdította őket: „Hát az eskütök? Nagyobb buzgóságra és férfiasságra vall, ha a csatatéren halunk meg bátran, karddal a kezünkben, mintsem egy ember halála miatt csorbát ejtsünk jó hírünkön. Mi sehonnan sem kérhetünk segítséget. És mi végre jöttünk ide? Tehát itt meg kell halnunk!”

[176b] Ismét általános rohamot indítottak a *fireng* sereg ellen, bátran, vitézül forgatták a kardot, lemondtak az életről. A *fireng* sereget szétzilálták, zászlaját és zászlótartóját a földre taszították. A *fireng* sereg ezt látva nyomban menekülni kezdett. S (*Veneri*) *dukát* a harc közepette letaszították lováról és foglyul ejtették.

A *fireng* sereg nagy részét kardélre hányták, javait zsákmányul ejtették. *Veneri dukát* láncra verve küldték a királyhoz. A király pedig börtönbe vetette őt *Visigrád* várában. *Bulfikar(d)*ot bőséges adományban részesítette, és kedvében járt.

A *lehek* és a *ruszcsik* tartománya között pedig volt egy másik néptörzs, amelyet *Letuniának* hívtak. Volt annak egy uralkodója. A király sereget gyűjtött és elindult *Letunia* ellen.³²⁷ Uralkodóját elfogta, földjét elfoglalta. Onnan pedig a *rusz* tartomány ellen vezetett hadjáratot. Azt is engedelmességre bírta és adófizetésre kötelezte. Majd – miközben visszatérőben volt országába – fellázadt **[177a]** *Bulgár-ország*. A király meg visszafordult és ellene vonult.³²⁸ A *bulgár* urak pedig bizonyosra vették, hogy a király megtámadja őket. Azonnal eléje mentek, meghódoltak, és mint korábban, biztos adófizetők lettek. A király pedig visszatért onnan székhelyére, és megpihent.

Ámde a könyv szerzője azt mondja, hogy ezután a király és *Nemcse* tartományának császára valamely okból elhidegülték egymástól és ellenségek lettek. Mindkét részen azon fáradoztak, hogy sereget toborozzanak egymás ellen. Végül e tartományok derék és híres bégjei közvetítőként léptek fel, kibékítették a feleket, akik szerződéslevelet küldtek egymásnak.

A király pedig ezután sem nyugodott, hanem felkerekedett, átkelt a *Duna* folyón, megtámadta *Cseh-Moravát* és meghódoltatta.³²⁹ Abban az időben a királynak a lánytestvére a *leh* király (felesége) volt. Azonban nem voltak gyermekei. Amikor a király meghódította *Cseh-Moravát*, meghalt a *leh* király, és *Lehország* **[177b]** uralkodó nélkül maradt. Ezért a király odament, azt az országot is megszerzte és kormányozta.

Azután bárhová is vezetett hadjáratot, (mindig) kedvezett neki az alkalom, és győzelmet aratott. Majd véget ért élete. Miután negyven évig, egy hónapig és huszonkét napig uralkodott *Ungurusz* trónján, eltávozott a világból,³³⁰ és *Usztu(I)ni Belgirád* várában temették el.³³¹

PÁRVERS

Ő is emlékezetébe idézte a mulandóság
birodalmát,
A világ egy szemernyit sem tesz senkit
boldoggá.

PRÓZA

A hírek elmondói úgy mesélik, hogy *Ludovikus* királynak volt egy fia. *Karolus*znak hívták. Amikor a király eltávozott e világból, *Karolusz Pulja* országának uralkodója volt. Volt még két lánya is. A nagyobbikat *Marijának*³³² hívták. Abban az időben azonban a *Nemcse* országot uraló császárnak volt egy fia. Még kicsi volt, (amikor) *Mariját* eljegyezték vele. A császár fiát *Szegismundus*nak hívták. Mivel gyermek volt még, a császár mellett élt. Amikor atyja, **[178a]** (*Ludovikus*) meghalt, kénytelenek voltak *Mariját* emelni *Ungurusz* trónjára.³³³ Fejére tették a hatalmi koronát, és uralkodott.

Amikor azonban *Karolusz* értesült apja haláláról, nyomban kémeket küldött a tartományba, hogy tudakozódjanak. Két év telt el azóta, hogy *Marija* király lett, de a tartomány népe nem nyugodott bele, hogy ő került a király (trón)-helyére. Több helyen fellázadt és felkelt, s (ezzel) zűrzavar szakadt a tartományra. Végül a tartomány bégjei látták, hogy a lázadás már nyilvánvalóvá vált. Összejöttek és belátták, hogy az asszony parancsa nem jutott érvényre, és a tartomány népének lázadása miatt mély aggodalomba merültek. Végül fontolóra vették és megbeszélték (a tenni-valókat). Így szóltak: „Tartományunk népe engedetlenkedik, és bizonyossá vált a lázadás. Így romlásnak indul az ország. Számunkra most (egyetlen) lehetőség és ellenszer adódik: küldjünk hírt *Napolja* városába testvérének, *Karolusz* királynak, hogy jöjjön és vegye birtokba ezt a tartományt.”

Közmegegyezéssel fogalmaztak egy levelet *Karolusznak*, amelyben így [178b] siránkoztak: „Hatalmas király, tudd meg, hogy két év telt el azóta, hogy atyád, *Ludovikus* király meghalt! A trónra lánytestvéred, *Marija* lépett. A jelenlegi helyzetben azonban a tartomány népe nem tartja tiszteletben *Marija* királynő parancsait: most több helyen fellázadt, kis híján tönkremegy az ország. A királynőnek már nincs köze az országhoz.³³⁴ Ezért ebben a királyságban – legyen az jó, vagy rossz – neve és becsülete (egyedül csak) a királynak van. Most tehát a hatalmat illetően az a helyes cselekedet, hogy nem hagyod parlagon atyád királyságát, hanem idenfáradván jelenléteddel megtiszteld és felvirágoztatod azt.” Lepecsételték a levelet, és egy derék, becsületes személy kezébe adva elküldték *Napolja* városába, *Karolusz* királynak.³³⁵

Karolusz király azonban ezt megelőzően kémeket küldött *Ungurusz* tartományába. Ők is tudomást szereztek e szóbeszédről, és kapcsolatba kerültek az egész üggyel. Amikor azt a levelet elküldték *Napolja* uralkodójának, a kémek is utitársul szegődtek, hajóra szálltak, és kedvező széllel nekivágtak a tengernek. [179a] Egy nap *Napolja* kikötőjébe értek és lehorgonyoztak. Jelentették a király udvarában, hogy követ érkezett az *ungurusz* bégektől. A király kémői azonban megelőzték a követet, a király színe elé értek és elmondták *Karolusznak*, *Napolja* uralkodójának, hogy mi a helyzet az *ungurusz* tartományban, és hogy mi az oka a követek (érkezésének). A király pedig parancsot adott, elszállásolták a követeket a vendégházban és megvendégelték (őket).

Azután átnyújtották a követ levelét, és kikérdezték őket a tartomány helyzetéről. A követ pedig ilyen választ adott: „Hatalmas király, ha nem tiszteli meg jelenlétével azt az országot, rövid időn belül zűrzavar támad, és a tartomány kétségtelenül elpusztul emiatt.” Azzal elhallgattak. A király pedig szívesen látta a követet, és értékes díszruhával jutalmazta.

Ezt követően hízelgő pecsétetes leveleket küldött az *ungurusz* bégeknek és *Budin* vára urainak. Ő maga pedig számtalan *puljai* katonát gyűjtött össze, és összes kincsét magához véve a mérhetetlen sereggel hajóra szállt. A vitorlák [179b] kedvező szelet fogtak, kiröpítették a hajókat a tengerre, és elindultak *Hirvatország* felé. Jó néhány napig haladtak a széllel, s egy napon a *hirvat* tartományhoz tartozó *Sebenik* várának kikötőjébe érven horgonyt vetettek. Aztán a katonák partra özönlöttek, majd zászlaikat kibontották és táborozva-menetelve megérkeztek *Szadr* várához. Néhány napra megpihentek ott. Akkor (a király) szemlére vette seregét, és a környék bégeit is maga mellé gyűjtötte. Azután onnan is tovább mentek, és *Ungurusz* országa határának közelébe érven letáboroztak.³³⁶

Ámde ugyanakkor *Marija* királynőhöz megjött a hír: „Íme hát, megérkezett testvéred, *Karolusz* temérdek *puljai* katonával, és hamarosan *Ungurusz* földjére lép.” A királynő a tépelődés tengerébe merült: „Vajon mi az oka annak, hogy ez idejött?” Végül fogadtatás ürügyével a király elé küldte néhány emberét, és megparancsolta, hogy tudják meg, mi a célja a király jövetelének. [180a] Azok pedig a parancsnak engedelmeskedve a király elé mentek, fogadták őt, teljesítették a megbízást.

A király(nő) azonban mintha titokban megérezte volna, hogy mi a tervük. Felébredt benne a gyanú, és hozzáfogott, hogy sereget gyűjtsön. Másfelől a király beszélgetés közben olyanféle burkolt célzásokat tett a fogadására jött (személyek) előtt, hogy a királynő nem fért össze az *ungurusz* bégekkel, és a tartomány népe fellázadt, de ő (majd) elbánik³³⁷ az effélékkel, a királynőt pedig (így) megerősíti. Majd elbocsátásképpen díszruhát adományozott nekik. Amikor a követek már indulófélben voltak, úgy tett, mint aki nagyon vágyakozik a király(nő) után, és még azt is hozzátette: „Milyen üdvös dolog, hogy a királynő a császár fiának, *Szegizmunduznak* a jegyese. Nekünk is vele kell tartanunk.”

Ugyanakkor a király ismét leveleket küldött a bégeknek és *Budin* várparancsnokának mondván: „Találjátok meg a módját, hogy ha lehet, harc nélkül, könnyűszerrel vegyük el a királynőtől (a trónt).”

Azután visszaérkezett a királynő embere is, és előadta, amiket a király mondott. E hírek kissé megnyugtatták a királynőt, ámbár (teljesen) nem ült el a [180b] gyanúja. A király meg táborozva-menetelve megérkezett *Budin*ba. A királynő elébe ment, testvérével megölelgették egymást, elbeszélgettek és egymás hogyléte felől érdeklődtek. Azután tisztelettel elkísérte, és *Budin* székhelyén egy üres palotát jelölt ki a király számára. Ott megszállt, s azután nekiláttak a lakomának és mulatozni kezdtek.

Beszélgetés közben így szólt a királynő: „Hatalmas testvér, vajon miért tiszteltél meg bennünket és országunkat azzal, hogy idefáradtál, miközben országodat és trónodat magára hagytad?” A király erre: „Ó *Marija*, ne hidd, hogy országom magára maradt, helytartóm és seregem van ott!” A királynő meg így élcelődött: „Százezer köszönet annak a szent Istennek, hogy van szemünk, hogy lássunk benneteket!”

Ámbár mindketten kedves, baráti szavakat mondtak, a királynak csupán az volt a gondja, hogy miként vegye el tőle könnyűszerrel a trónt. Összefogott (a királynő) néhány bégjével és a várőrséggel. Akkor vendégeskedés és szórakozás ideje lévén, a két sereg (katonái) fel-alá járkáltak a város minden részében, és nézelődtek. Végül a király pártján álló bégek így beszéltek össze:³³⁸ a [181a] király megbízható és neves emberei közül jó néhányat állig felfegyvereztek, köpenyt adtak rájuk, és sétálgatás ürügyén egyesével-kettesével beengedték őket a palotába, és így azt a király embereivel töltötték meg.

Amikor a király ennyi embere betódult, néhány palotabeli, aki a királynő embere volt, ezen elgondolkozott, és a királynő színe elé járulva burkoltan jelt adott neki, hogy menjen ki (a teremből). Így hát a királynő fel akart kelni,

hogyan engedélyt kérjen a királytól a (távozásra). Akkor így szólt a király: „Én olyannyira epekedtem és vágyódtam utánad. Otthagytam tartományomat, és sok viszontagságot és bajt elszenvedve idejöttem a kedvedért. Te pedig egy pillanatig sem maradsz együtt velem, és menni akarsz.” Erre a királynő megszegyenülten ismét helyet foglalt.

Ugyanakkor a király emberei a király számára megszállták a székhelyet. Amikor a királynő emberei látták, hogy mi történt, nyomban ordítózni kezdtek, és a királynő elé járulva így szóltak: „Miért vigadozol most itt? Lám, szeretett testvéred, akiben megbíztál, elvette trónodat és elfoglalta palotádat! Ezután azon légy, hogy mentsed a fejed!” Amikor ezt mondták, a királynő csak hallgatott [181b]. Volt azonban a szolgálatában néhány olyan bég, akik közel álltak hozzá, és bizalmasai voltak. Ezek még akkor, a lakoma színhelyén meg akarták ölni a királyt. De átgondolván (a tervet) úgy látták, hogy az *ungurusz* bégek nagy része a király felé hajlik, nem ellenségesek vele. Erre elálltak (szándékuktól).

Amikor a király(nő) látta ezt a helyzetet, összeroppan, közel volt a halálhoz. Így szólt a királyhoz: „Hatalmas testvérem, a bajok idején éjjel-nappal benned reménykedtem. Ez volt az az odaadó barátság, amiben reménykedtem? Hogy csellel elvetted tőlem trónomat, és a velem egyenrangúak között a porba sújtottál engem?”

Amikor e kíméletlen szavakat mondta, a király így válaszolt: „Én erről nem tudok. Ez csupán a bégek döntése.” Majd hívták az *ungurusz* bégeket. Amint a bégek megjelentek, így szóltak a királynőhöz (és) a királyhoz: „A hatalmas király a döntést egyáltalán nem helyeselte. Elhatározásunk oka a következő: Csorba esik hírünkön és becsületünkön, ha asszony uralkodik rajtunk. Másrészt az is megeshetett volna, hogy az egész tartomány népe ellenséged [182a] lesz, fellázad, sőt még valami gyalázat éri az országot. Ezért mi ötlöttük ki, hogy a király idejöjjön.” Azzal a királyt tisztelettel és hódolattal elkísérték abból a

palotából a királyi palotába. Engedelmisségük jeléül kifejezték hódolatukat és készen álltak a szolgálatra.

A király pedig vigasztalásképpen üzenetet küldött *Marija* királynőnek: „A testvérem kegyesen ne nehezteljen ránk! Ha nem jöttem volna, a tartomány népe ellenségévé vált volna, és valami szerencsétlenséget hozott volna a fejére.” A királynő pedig így szólt: „Az *ungurusz* bégek soha senkihez sem voltak még hűségesek, miért éppen hozzám lettek volna? Pusztán azon búslakodom, hogy csellel és kép-mutatással szégyenbe hoztatok a világ előtt.” Ezután a királyt útnak indítván elvitték *Usztu(l)ni Belgirád*ba. Fejére tették az uralkodói koronát, teljesítették a királyság feltételeit. Ott több napon át mulatozásnak adták magukat. Majd visszatért *Budin*ba, és uralkodott.

A hírek közlöi azt mondják, hogy egy év múltán néhány bég megneheztelt [182b] *Karolusz* királyra, és elégük lett belőle. De *Ludovikus* király még életében kiszemelt és bizalmasává tett egy alantas személyt, akit *Palatinusz*³³⁹ néven ismertek. Az pedig a király kegyessége iránti tiszteletből a királynő szolgálatát ellátva, annak is bizalmi embere lett.

Amikor a királynő a császár fiának, *Szegizmunduz*nak jegyese lett, (*Palatinusz*) egy *Farkas Balázs*³⁴⁰ nevű eszes személyt küldött a királynő szolgálatára. Ő pedig a királynő közismert kegyeltje lett. Jóllehet a koronától és a tróntól távol kerültek, mégis híven szolgálták a királynőt. A királynő azonban magához hívta e bégeket, és közösen kitervelték, hogy csellel elpusztítják a királyt.

Végül így szólt a királynő: „A megoldás és sebünkre a gyógyír a következő: elterjesztem, hogy megbetegedtem, titeket pedig elrejtelek saját lakosztályomban. Azután hírt küldök a királynak. Egészen bizonyos, hogy jómaga siet (majd) meglátogatni engem. Saját lakosztályomba rajta kívül senki más nem léphet be. Tehát nincs más módja a felkészülésnek. Úgyhogy, ha a király belép a lakosztályomba, ti elintéztitek.” Ebben állapodtak meg.

Majd korának ez az álnok nője üzenetet küldött a királynak: „Most súlyos [183a] betegség támadott meg. Nincs reményen az életben maradásra. Így hát azt kívánom a felséges királytól, hogy fájadjon ide, nehogy a vágy, hogy (csak) lássam őt, az utolsó ítélet napján teljesedjék, és remélem, hogy az ő áldott idejövetele gyógyulást hoz nekem.”

Ezután a *Palatinusz* és *Farkas Balázs* nevű elvetemülteket állig felfegyverzetten elbújtatta saját lakosztályának ablakmélyedésében. Amikor a király megkapta az üzenetet, testvéréről lévén szó, kötelességének tartotta, hogy mindeképpen meglátogassa őt. Egyedül szállt lóra és ment a királynő palotájába: így esett csapdájába. Amikor a király megérkezett, bebocsátást kért a királynőtől. Azon nyugalmas szegletben foglaltak helyet, ahol azokat a cselszövőket elbújtatták. Amint elhangzott, hogy „ürítsük ki a királynő lakosztályát”, az a két vérszomjas (cselszövő) hirtelen kardot rántott és a királyra rontott. Nem könyörültek meg rajta, felkoncolták és elpusztították. Azután a *visigrádi* templomba vitték és ott eltemették.³⁴¹

[183b] Így a királynő ismét trónra lépett és *Palatinuszt* helyettesévé nevezte ki. Majd elfogta a király néhány párt-hívét és bosszút állt rajtuk. „Mostantól fogva nincs már több ellenségem” – ezt mondta és kormányzott.

Ám az elbeszélők úgy mesélik, hogy volt a *hírvát* tartománynak egy bánja. *Johanisznak*³⁴² hívták. *Karolusz* királlyal régóta igen jó kapcsolatban volt, mert az sok jót tett vele. *Johanisz* bán sokat bánkódott azon, hogy a királynő ily csellel és gyalázattal elpusztította (a királyt), és ezért tervet szőtt a királynő ellen. Azonnal összetaborozta a *hírvát* tartomány seregét, és elindult a királynő ellen.

A királynő azonban ezt megelőzően örömhírt küldött a császárnak és fiának, *Szegizmunduznak* arról, hogy megölte a királyt, és visszavette tőle a trónt. Amikor a *hírvát* bán, *Johanisz* sereget vezetett a királynő ellen, ő is sietve összetaborozta az *ungurusz* sereget és szembeszállt a bánal. Nem is lehet szó[184a] val kifejezni, hogy milyen oda-

adással harcoltak. Végül aztán *Palatinusz* és *Farkas Balázs* is elesett abban az ütközetben.³⁴³ A királynő serege vereséget szenvedett. Egyeseket kardélre hánytak, mások halálfelelmükben megfutamodtak. A csatában a királynő is kézre került. Elfogták, és a *hirvat* tartományhoz tartozó *Kurpa* várában súlyos rabságra vetették.³⁴⁴

Amikor a királynőt a *hirvat* tartományban bebörtönözték, tudatták ezt a császárral. A császár pedig azon nyomban összehozta seregét. Fiát, *Szegizmunduzt* tette meg a sereg főparancsnokának³⁴⁵ és elküldte *Ungurusz* országába. *Szegizmunduz* pedig lóhalálában érkezett meg *Ungurusz* országába.

Ám a bán is bánta már tettét, és szerfölött megrémülván a császártól meg a fiától, végül üzenetet küldött a királynőnek, amely így hangzott: „Amennyiben esküt tesz rá, hogy elhárítja a császártól és fiától várható bajt, akkor biztonságban visszaküldöm tartományába.” A királynő pedig megesküdött (erre). *Johanisz* jó néhány derék embert adott melléje és visszaküldte tartományába.

Amint a (királynő) találkozott *Szegizmunduz*szal, megtartották a menyegzőt [184b]. *Usztu(D)ni Belgirád* várában hatalmas lakodalmat rendeztek, mulatoztak, vigadoztak. Nem törődve a világgal, ettek-ittak, vidáman voltak. A királynő pedig egyik nap felállt és így szólt a lakodalmass gyülekezethez: „Bégek, ti nem fogadtok el engem a királyságra. Mivel engem nem tartottatok alkalmasnak rá, ezért most, hogy a tartomány teljesen az enyém lett, továbbá mert nincs senki, aki nálam méltóbb lenne, íme, a ti tudomásotokkal átengedem a helyem *Szegizmunduz*znak. Mert egyfelől a szokásnak megfelelően férjem, másfelől császár fia, és méltó a hatalomra.”

Amikor megkérdezte, hogy mit szólnak ehhez, a bégek azt válaszolták, hogy helyeslik a döntést, nekik is ez az óhajuk. Azután megtették uralkodónak a királyt, fejére tették az uralkodói koronát, engedelmeskedtek neki és követték parancsát.

Szegismunduz király azonban gyűlöletet táplált a *hírvát* tartomány bánja, *Johanisz* ellen, mert az elfogta és elvitte a királynőt. Végül elhatározta, hogy bosszút áll rajta. Kémekeket küldött a bán felé, hogy kitudakolják, merre tartózkodik [185a]. Akkor történetesen *Pozson* várában volt. Amikor a királyt tájékoztatták erről, hatalmas sereget toborzott. A sereg élére néhány neves béget állított parancsnokul, és utasította őket, hogy menjenek, s vegyék be *Pozsoga* várát. Azzal küldte el őket, hogy ő is odamegy.

A bégek pedig a parancs értelmében szabályos rendben elindultak a sereggel *Pozsoga* vára felé. Táborozva-menettelve egy nap megérkeztek és körülzárták az említett várat. Több oldalról ágyúkat szegeztek rá, a várnépet kemény kézzel legyengítették és kimerítették.

A bán is látta, hogy a helyzet súlyossá vált. Nyomban elmenekült a vár titkos ajtaján át. A *Herszek* tartományához tartozó *Dobra* néven ismert várba ment. Másfelől pedig *Pozsoga* várának népe átadta a várat és meghódolt. Elmondták a királynak, hogy a bán szerét ejtette, hogy elmeneküljön *Dobra* várába.³⁴⁶

A király tüstént elindult a sereggel *Dobra* vára felé. Azt a várat is körülzárta [185b]. A bán azután onnan is menekülni akart. Útnak eredt, de útközben egyszer csak kézre került. Láncre verve vitték a király elé. A király azután a várat is bevette, és miután *Herszek*, valamint a *hírvát* és a *bulgár* tartomány is behódolt, visszafordult onnan és *Pecsuj*ba ment.

Ott parancsot adott, hogy végezzék ki a bánt. Hajtógépet szereltek egy szekérre, a bánt arra rákötötték és végighurcolták *Pecsuj* városán. Majd vasfogóval minden tagját darabonként szétszaggatták. Ilyen büntetéssel és kínzással pusztították el. Hírét-nevét kitörölték a világból.

Az időben, amikor *Szegismunduz* negyedik éve volt *ungurusz* ország királya, *Kara Bogdannak* volt egy ellenszegülő fejedelme. Mivel nem volt jóindulattal a király iránt, az felkészült a hadjáratra, és sereget vezetve elindult

ellene. *Bogdan* fejedelme, *Isztefán* vajda³⁴⁷ is sereget gyűjtött, s az *Erdel* tartománya és *Bogdan* országa között található hegyvidék útjain helyezkedett el, itt is, ott is [186a] lesben állva. Amikor a király odaért, itt-ott harcba bocsátkoztak. Mivel a király serege nagy volt, kerülték (a nagyobb összecsapást), *Isztefán* pedig e helyzet láttán tüstént felkereste a királyt. A lábához borult és kérte, hogy bocsássa meg bűneit és vétkeit. Sőt az adófizetést is elfogadta. A király pedig megbocsátott neki és megerősítette országában korábbi állapotának megfelelően.

A hírek elbeszélői és a titkok elmondói továbbá azt mondják, hogy volt abban az időben *Ko(n)sztantin(ije)*nek egy padisahja. *Ludovikus*znak³⁴⁸ hívták. Abban az időben távozott el e világból, és így *Ko(n)sztantin(ije)* trónja megüresedett. Akkor pedig az iszlám padisahja a *török* sereggel kivonult *Aszja* tartományából, vagyis *Anadolí*ból, átkelt a tengeren, s elfoglalta *Geliboli* várát.³⁴⁹ Majd lecsapott *Rúm* tartományára, és szent háborút vívott.

Amikor pedig *Szegismunduz* király engedelmességre bírta *Bogdan* tartományát, a *rúm* bégek és főurak összegyűltek, egymás között tanakodtak és a következőképpen szóltak: „Országunk uralkodó nélkül maradt. A *török* padisah [186b] meg lecsapott a tartományra és hódította azt. Nos ez nem jó jel. Olyan uralkodóra van most szükségünk, aki mentsvárat jelentene tartományunk számára. Nincs most nagyobb és tapasztaltabb király, mint *Ungurusz* országának uralkodója, *Szegismunduz*. Tájékoztassuk tehát helyzetünkről és kérjük meg őt!”

Közmegegyezéssel küldtek neki egy levelet, amelyben ezt közölték: „Hatalmas király, tudd meg, hogy *Ludovikus* király, *Ko(n)sztantanije* uralkodója, most meghalt, és a tartomány magára maradt. Ugyanakkor a *török* padisah kivonult *Aszja* tartományából, átkelt a tengeren és elfoglalta *Geliboli* várát. Majd lecsapott *Rúm* birodalmára, nagy területet foglalt el, és jelenleg is folytatja a hódítást. Amit csak útba ejt, rombolja, égeti, mint egy hatalmas sárkány, győz

és diadalmaskodik, és megállás nélkül egyre csak azon van, hogy gyarapodjék. Hatalmas király, mi úgy tapasztaltuk, hogy te hatalmas vagy és bölcs. Méltóztass, és a leg-rövidebb ideig se maradj abban az országban, hanem fáradj ide! Amennyiben a török sereg még egy ideig tovább gyarapodik, nem valószínű, [187a] hogy bárki is szembe tud majd szállni vele. Tehát ami minket érint, az hamarosan a felséges királyt is érinti.” Azzal nagy sietve elküldték a levelet *Szegismunduz* királynak.

Amikor a levél megérkezett a királyhoz, ő el akart menni Róm országába. Nyomban tanácsot tartott, tárgyalt az *ungurusz* bégekkel. A kérdések és válaszok során így szóltak a bégek: „Hatalmas király, mi engedelmeskedünk, de ami azt illeti, amikor (csak) ennyi katonával megyünk abba az országba, igencsak óvatosnak kell lennünk az ellenséggel szemben. Szerezzünk segítséget *Nemcséből*, *Firandzsijából* és a többi környékbeli tartományból, s csak azután menjünk!” A király okosnak tartotta a választ, és sereget kezdett gyűjteni a környékről.

Ugyanakkor azonban a világ szultánjainak szultánja és a kor uralkodóinak uralkodója, Isten fenséges árnyéka, a hatalmas *sáhinsáh*, a pogányok elpusztítója, az állam és a vallás támasza, azaz a szultán, aki szultán fia: *Bajejid* szultán hán öfelsége, *Muhammed* hán fia, kardja csapásával bevette és meghódította *Szelánikot* és környékét.³⁵⁰

Közben az iszlám padisáhja levelet küldött *Ungurusz* királyának, mondván: [187b] „Te, aki *Ungurusz* országának királya, *Szegismunduz* vagy, tudd meg, hogy most Róm tartományának földjére léptem, és szerencsés kardommal meghódítottam ezt a vidéket. Tehát, ha te is hatalommal bírsz, akkor gyere és hódolj meg nekem. De ha nem (ezt teszed), vagyis ellenszegülsz, és jószántadból nem állsz rá, készülj arra, ami rád vár ! Aztán majd ne mondd, hogy nem tudtam, nem hallottam! Ez minden.”³⁵¹ Azzal elküldte a levelet *Szegismunduz* királynak. Amikor a levél megérkezett a királyhoz, ő elolvasta, megértette tartalmát, s a

félelem tengerébe merült. Azonnal levelet küldött az *ungurusz* bégeknek, hogy sietve készülődjenek katonáikkal. Ezt követően szigorú parancsokat küldött szét. Majd segítséget kért *Nemcséből*, *Firandzsijából* és más tartományokból. Azok meg is érkeztek. A kémek pedig odaértek az iszlám seregéhez és látták, hogy az elfoglalta *Rúm* tartományának sok kitűnő helyét, katonáinak száma pedig végtelen.

VERS

Amikor elküldték a kémeket,
(Azok) megérkeztek az iszlám seregéhez.
[188a] Látták, hogy egy végtelen sereg
Pihent ott és szállta meg a mezőket.
A síkot beborították a sátrak,
Eszméletét vesztí, ki hirtelen meglátja.
A sátrak előtt (kitűzött) dárdák meredtek,
Annak, ki látta darabokra szakadt a szíve.
Mint tölgyerdő, a sereg belseje olyan volt,
Hullámoztak a zöld és vörös lobogók.
Ily félelmetes volt az a sereg,
Ezer vitézzel ért fel minden vitéze.

PRÓZA

Amikor a kémek látták, hogy mily fenséges az iszlám serege, és kiismerték annak körülményeit, tüstént visszatértek és közölték a királlyal mindazt, amit tapasztaltak. Amikor a király hallgatta a hírt, nyomban (ez adódott):

VERS

Reszketni kezdett akkor, mint az őszi falevél,
Kiszáradt, nem maradt testében vér.
Mint a falevél remegett félelmében,

Földszínűvé vált arcának színe.
Miközben az iszlám félelmetessége szívét
eltöltötte,
Elképedvén rádöbbsent, hogy mily gyenge.
Nem tudta, hogyan és mit cselekedjen,
Mely országba menjen.

[188b]

PRÓZA

Másfelől azok a bégek, akik segítségül jöttek *Firandzsija* tartományából, látták, hogy nagy félelem fogta el a királyt. Nyomban felálltak, s így biztatták: „Hatalmas király, miért félsz ily nagyon az ellenségtől? Mi jó cselekedetnek tartjuk a törökkel való harcot. Mi félnivalónk van az ellenségtől a világon?”

Az *ungurusz* bégek is így beszéltek: „Hatalmas király, aminek meg kell történnie, az ellen nincs mit tenni, mindenképpen bekövetkezik. A félelem nem használ. Bizony az lesz majd, ami a sors könyvében meg van írva számodra. Mi félnivalónk van hát a török padisahtól? Most (pedig) a király tetteire van szükség!” A királyt így rábeszélve indulásra bírták.

Táborozva-menetelve, megpihenve-felfrissülve egy nap megérkeztek a *bulgár* tartományba és lepihentek. Majd onnan is továbbmenve *Vidin*hez értek és letáboroztak. Ugyanakkor az iszlám serege is kémeket küldött és alaposan kifürkészte a hitetlenek seregét. Majd hadiszereit előkészítvén, számtalan csapattal – mint az *Indiai óceán* – elindult a király ellen.

VERS

Sereggel mentek a király ellen.
A magasztos Isten segítsen híveinek!
[189a] Sűrű csapatokban indult el az iszlám
serege,

(hogy engedje őket) a csatatérre. Azon nyomban elindultak oda és harcba lendültek.

A csata egyre hevesebb lett. A lárma a menybölt csúcsáig hatolt. Azon a napon olyan csata kerekedett, hogy az iszlám serege szorult helyzetbe hozta a hitetlen ellenséget. Olyannyira, hogy a csatateret elborította az emberi vér, a kövek korálszínűek lettek, és halmokban heverték a holttestek.

PÁRVERS

Miként írjam le neked azt a napot?
A jajkiáltás az egekig felhangzott.

(PRÓZA)

Ugyanakkor az iszlám katonák Allah kegyességében és Allah prófétájának csodatevésében bizakodva kirántották tüzet (szóró) kardjukat, és szívük mélyéből jövő *Allahu ekber!* kiáltással mint tűz hatoltak be a hitetlenek seregének [190a] közepébe. Olyan rémületes harcot vívtak, melyhez hasonlót a sokat látott öreg ég sem látott még. Az örökkévaló Isten kedvező alkalomhoz juttatta és megsegítette a muszlim sereget. A hitetlenek seregét teljesen szétzilálták, holttestekkel és fejekkel borították be a síkot. A csatatérről elűzték a hitetlenek seregét, és rázúdultak a királyra. Hamarosan elérték a király zászlait. Zászlait és zászlótartóit földre döntötték, vitézeinek nagy részét kardélre hányták.

Amikor a király ezt a helyzetet látta, nem tudván kitartani, bectelenül elmenekült. *Ko(n)sztantaniye* irányába indult. Menekülvén bevette magát *Ko(n)sztantaniye* városába. Néhány bég is menekvést talált és eljutott *Ungurusz* országába.

Am még mielőtt a király elindult volna a hadjáratra, volt *Ungurusz* tartományában két hatalmas nemesúr. *Siklós* várát birtokolták, amely atyjuktól maradt rájuk. A király

megharagudott rájuk, elfogta és örök rabságra vetette őket. Amikor a király vereséget szenvedett a *nikeboli* ütközetben és bevette magát *Ko(n)sztantiniye* városába, azok a bebörtönzött nemesurak kiszabadultak és ismét [190b] visszanyerték birtokukat. Azok a bégek is megérkeztek, akik megmaradtak a muszlimokkal vívott csatában. Szövetkeztek egymással és esküt tettek arra, hogy ha a király visszatér *Ungurusz* tartományába, elfogják, s örök rabságra vetik.

Majd az elbeszélő szava és a szerző története úgy szól, hogy hat hónap múltán a király el akarta hagyni *Ko(n)sztantinijét*, hogy a *Rodosz* szigeti bégekhez menjen és segítséget kérjen tőlük.³⁵³ Ezzel a reménnyel szállt hajóra, s indult el az említett szigetre. Ott egyfolytában másfél éven át időzött,³⁵⁴ majd ismét hajóra szállt, s a *hírvát* tartomány felé vette útját. Onnan pedig *Ungurusz* tartományába kívánt menni, de óvatos volt a bégek gonosz fondorlata miatt. Ezért aztán egy kérelmező levél jött *Nemcse* országnak császárától az *ungurusz* bégekhez, és ennek folytán a király visszatért *Ungurusz* tartományába. Azok a korábban örök rabságra vetett nemesurak azonban szerét ejtették, elfogták a királyt és *Siklós* várában örök rabságra vetették.

Abban az időben egy olyan bánja volt *Erdel* tartományának, aki a régi királyok nemzetségéből származott. *Ladiszlausnak*³⁵⁵ hívták. Azt akarták, hogy [191a] elhozzák őt és megteszik *Ungurusz* királyának. Végül elmentek (érte) és elhozták *Erdel* tartományából *Unguruszba*. Amikor megtudta, hogy fogságba vetették a királyt, ezt mondta: „Minthogy a király fogoly, ennek még következménye lesz.” S nem fogadta el a királyságot. Nyomban visszatért *Erdel* tartományába, és mint korábban, báni méltóságát gyakorolta.

Volt azonban azoknak a bégeknek, akik a királyt fogságba vetették, egy tapasztalt atyjuk. Egy nap fiai lábaihoz borult és kérte tőlük, hogy (bocsássák szabadon) a királyt. A bégek nem tudták visszautasítani atyjuk kérését, szabadon engedték a királyt és trónra ültették.³⁵⁶

Ámde az *ungurusz* bégek és a nép zöme esküdt ellensége volt a királynak, és barátságot színlelve állandóan fondorkodtak ellene. Azok a nemesurak – látva ezt a helyzetet – indulásra bírták a királyt. Ő meg átkelt a *Duna* folyón és megérkezett *Cseh-Moravába*. Egy jó ideig ott tartozkodott. A *nemcse* és a *cseh* népből sok katonát toborzott. Amikor onnan visszatérőben volt székhelyére, az *ungurusz* bégek is sereget toboroztak, elébe mentek, s nem akarták beengedni az [191b] országba. Ezzel a meggondolással lecsaptak a királyra és megütköztek vele. A király végül leverte és szétszórta ezeket. Néhány cselszövőt és sugalmazót kézre kerített és elpusztított.

A hírek közlöi és a történetek elbeszélői azt mondják, hogy huszonhárom évvel a király trónralépése után, *Róma* tartományának népe is alárendelte magát a királynak, és azt kívánta, hogy háborúskodjon az iszlám seregével. Ez okból *Róma* országának koronáját is elküldték és fejére tették. *Csehországnak* is volt egy uralkodója, aki meghalt, és nem volt gyermeke. Ebből kifolyólag a *cseh* királyság népe is megvitatta (a dolgot), és ők is *Szegizmunduz* királyt választották meg. Alattvalói lettek, elhozták a *cseh* királyság koronáját és átnyújtották neki.³⁵⁷

Ám kevéssel ezután *Nemcse* országának császára is eltávozott e világból, és *Nemcse* országának (trónja) megüresedett. Végül összejöttek *Nemcse*, *Fireng*, meg *Róma* országának bégjei, nagyjai és más vezetői, és a *Majlan* néven ismert várnál nagy összejövetelt tartottak, mivel *Nemcse* országának élére egy olyan [192a] személyt akartak, aki alkalmas és méltó a császárságra.³⁵⁸ Ezt fontolgtatván tehát arra jutottak, hogy *Szegizmunduz* király abban az időben (már) három trónnal bíró ország uralkodója. Másodszor: tapasztalt, sokat megélt ember. Harmadszor: régi császári sarj. Nem találták méltóbb személyt nála.

Nyomban küldtek egy jeles követet *Szegizmunduz*hoz. Átadta a gyűlésen részt vevő bégek pecsétes levelét, (amelyben) alázatosan megkérték a királyt, hogy menjen el

arra a gyűlésre. Minthogy alázatosan könyörögtek, a király beleegyezett, és miután az uralma alatt lévő országokba kinevezte a helytartókat, több ezer lovassal útnak indult *Majlan* vára felé. Táborozva-menetelve, eszegetve-iszogatva egy nap a jelzett hely közelébe értek, és letáboroztak. Majd a gyűlésen részt vevő bégek és vallási nagyságok mindannyian a király elé mentek, hogy fogadják őt. Tisztelettel elkísérték *Majlan* városába és elszállásolták. Több napon át tartó fejedelmi lakomát rendeztek és vigadoztak. Nem törődve a világgal, ettek-ittak, vidáman voltak.

Azután felálltak a *nemcse*, a *fireng* és a római előkelőségek, s felajánlották [192b] *Szegizmunduz* királynak *Nemcse* tartományának császárságát és kifejezték legmélyebb alázatukat. *Szegizmunduz* király is felállt és így szólt: „Ha méltónak találtok a császári posztra, mi jóváhagyjuk azt, amit a bégek helyeselnek és a nagyok elterveztek. Úgy legyen!”

Amikor választ adott, nyomban fejére tették a császári koronát, majd valamennyien, főurak és közemberek hódoltak és kezet csókoltak neki. (Majd) mindenki az őt illető rang szerint jobbján vagy balján foglalt helyet. Emelkedett társalgás folyt.³⁵⁹ Jobbról is, balról is ezüstfehér lábszárú pohárnokok rubin-vörös poharakban bíborszínű bort kínáltak. Megfeledeztek a világ gondjairól. Amikor a fejük felhevült és a szívük felderült, a császár mindegyiküket értékes díszruhával és bőséges adománnyal jutalmazta. Ily módon egy jó ideig ettek-ittak, vigadoztak. Több napon át folyt ez a mulatozás. Végül *Ungurusz* országában (is) híre kelt, hogy a király császár lett. *Ungurusz* országa nyugtalankodni kezdett, a tartomány forrongott, hogy vagy jöjjön vissza a császár, vagy pedig másik királyt választanak. Ezen felül az a személy, akit *Csehországba* küldött [193a] helytartónak, nem fért össze, és nem jött ki a *cseh*-országi bégekkel.

Ezek után az *Ungurusz* tartományának helytartója a valószínűleg megfelelően jelentette neki, hogy mi történt azokban a tartományokban: „Hatalmas császár, legyen tudomá-

sod (arról), hogy ezen ország népe szemrehányásokat tesz, mondván: 'nekünk király kell'. Továbbá a cseh tartomány bégei nem férnek össze helytartójukkal, ellenséges és hideg lett a viszony közöttük. Kevés kell hozzá, hogy az országban valami kirobbanjon. A továbbit a hatalmas császárnak kell tudnia." Azzal sietve elküldte a levelet a császár udvarába. Ő pedig látván a jelentést így szólt: „Valóban hosszú idő óta magukra maradtak azok az országok. Legjobb ha odamegyünk és megnézzük őket.” Nyomban felkészült és a gyülekezet bégeitől elbúcsúzáskor elindult *Ungurusz* országába. Táborozva-menetelve, megpihenve-felfrissülve egy nap elérte székhelyét és ott megállapodott.

Egy jó idő múlva elhatározta, hogy elmegy a cseh tartományba, hogy ott [193b] vizsgálatot tartson, elbánjon a makacskodókkal és a bujtogatókkal, és rendbe hozza a tartományt.

A cseh tartomány székvárosát *Paragának* hívták. A király végül elindult *Paraga* városába. Egy jó ideig ott maradt, rendet tett az országban.³⁶⁰ De már igen gyenge öregember volt. Ötven éven át volt király *Ungurusz* országának trónján, és hatvanöt év telt el azóta, hogy *Róma* és *Csehország* koronáját is elnyerte. Császárrá koronázásának ötödik évében, amikor elment, hogy rendbe hozza cseh országot, betegség lett urrá rajta: már nem remélt felépülést.

Magához hívta az *ungurusz* bégeket s így szólt: „Íme hatalmába kerített a gyengeség. Életem letelt és a végéhez ért. Ha most sikerül is felépülnöm, az a szent Isten ajándéka lesz. Tudjátok, hogy a cseh nép és köztetek nyoma sincs a barátságnak. Tehát biztosan tudom, ha most végem lesz, nem fértek majd össze a cseh bégekkel. Lehet, hogy a tartomány romlását okozzátok. Most kegyeskedjétek [194a] elvinni innen saját kolostoromba, és ha meghalok, *Várad* városában temessetek el!” Így végrendelkezett.

Azután a bégek elvitték onnan a császárt a *Cseh-Morávában* levő szálláshelyére. Ott befejezte életét. Miután

teljes hetven éven át uralkodott a hatalom trónján, eltávozott a világból.³⁶¹ Parancsának megfelelően *Várad* városában temették el.³⁶²

VERS

Eltávozott lelke, itthagya e világot,
Várad városában temették el őt.
Elhantolták a földbe,
Lebocsátották sírjába.

(PRÓZA)

Az elbeszélők úgy mesélik, hogy a császárnak volt egy fia, akit *Albertus*znak hívtak. Őt még életében *Nemcse* tartományába küldte. Amikor atyja meghalt, *Albertus*z megérkezett néhány csapat katonával és *Ungurusz* trónjára lépett. Ő is uralkodott a *cseh* és a *római* tartományok felett. De nem élt sokáig: egy év, kilenc hónap és huszonnyolc nap múltán ő is meghalt.³⁶³ *Usztu(l)ni Belgirád*ban temették el.³⁶⁴

Neki is maradt azonban egy négyéves, kiskorú fia. *Albertus*z király felesége [194b] arra törekedett, hogy fia helyére lépve megkoronáztassa magát az uralkodói koronával. De arra gondolt, hogy amikor régebben *Marija* királynő trónra lépett, azt is mindenféle baj és megaláztatás érte. Ezek az előjelek megrémítették, és elűzték szívéből azt a gondolatot. Végül magához kérte a hozzá húzó bégeket. Tanácskozott velük, és így szólt: „Bégek, íme *Albertus*z király eltávozott e világból, és a fia még kiskorú. Közösén meg kell vitatnunk, hogy amíg fel nem nő fiam, én tartsam kézben azt, amit rábíztak.”

Azok a bégek, akik hűen követték őt, helyeselték ezt. Néhány bég azonban (ezzel) nem értett egyet és ellenezte ezt a megállapodást. Így szóltak: „Ha addig, amíg *Albertus*z király fia felnőtt, ellenség jelentkezik a tartományon belül, vagy más tartományból, akkor vége is lesz ennek az ural-

kodónak. Nekünk királyra van szükségünk!” – mondták és megmakacsolták magukat. *Albertusz* király felesége azonban elvette a hatalmi koronát, és saját udvaroncai közül jelt ki megbízottakat *Visigrád* várába.

Innen rátérünk azokra a bégekre, akik megmakacsolták magukat, és azon [195a] nyomban összegyűltek egy helyen és kijelentették: „Számunkra az a megoldás, ha találunk egy nekünk megfelelő királyt addig, amíg az ország a kezünkben van.” A *leh* tartomány uralkodójának pedig volt egy testvére. *Vuladiszlusnak* hívták. E bégek közül néhányan titokban elmentek a *leh* tartományba, elkérték őt a *leh* uralkodótól. A *leh* király pedig úgy találta, hogy ez bölcs dolog, s így azzal (kezdet) törődni, hogy sereget gyűjtsön. Ugyanakkor ez a hír eljutott *Albertusz* király feleségének a fülébe. Nagyon elkeseredett és a tépelődés tengerébe merült. Azt fontolgatta, hogy elmegy *Nemcse* tartományának császárához és megnyeri őt segítségül magának.

E gondolat nyomán azonnal hívatta embereit és közölte velük a dolgot. Így szólt: „Az a tervem, hogy veszem fiaamat és elmegyek a császárhoz.” Ezt az elképzelést hívei is helyesnek találták és beleegyeztek.

Ámde az a nagyasszony is tudta, hogy nem bízhat hűségükben. Így szólt: „Nos hát bizonyos, hogy veszem a koronát, s elviszem a császárhoz. Mert a korona nélküli királyság olyan, mint az asszony frigy nélkül, vagy a ló kantár nélkül.” Azzal nyomban felkerekedett, *Usztu(1)ni Belgirád* kulcsát magához [195b] véve *Visigrád* várába ment. Magához vette az uralkodói koronát és a szóban forgó vár kulcsát, és elindult *Nemcse* császárához.

Azok a bégek azonban, akik elmentek a *leh* tartományba, *Lehországból* útnak indították a *leh* uralkodó testvérét, *Vuladiszlaut*, és elvitték *Ungurusz* országába. Majd fejére kívánták tenni az uralkodói koronát, hogy megtegyék királynak. Elküldtek valakit *Visigrád* várába az uralkodói koronáért. Azok pedig (ott) azt mondták: „Elvitte a király felesége. Nem tudjuk, hogy mit csinált vele.”

Az *ungurusz* bégek igen elbúsultak, amikor értesültek e dologról, elkeseredtek és telve lettek szomorúsággal. Végül *Usztulni Belgirád*ba kísérték a királyt. De nem tudták, hogy mitévők legyenek. Miután tanácsot kértek a valósi tekintélyektől, úgy látták helyesnek, hogy azok engedélyével kényszerűségből búzakalászból készítenek koronát. Annak megfelelően jártak el: azzal koronázták meg a királyt és tették uralkodóvá.

Minthogy azonban a tartomány népe ehhez nem járult hozzá, ellenségeskedés tört ki közöttük. Sohasem szívlelték a királyt, s egyáltalán nem engedelmeskedtek [196a] neki. De a király is sokuktól megszabadult, elpusztítván őket. Szüntelenül viszályban és harcban állt a tartomány népével.

A hírek közlöi és a történetek elmondói továbbá azt mondják, hogy amikor a király saját népével perlekedett, az iszlám padisahja, *Murád* szultán hán őfelsége, *Bajeid* hán fia, összegyűjtötte az iszlám országának seregét és elindult *Belgirád* vára ellen.³⁶⁵

Akkor *Hirvát*-, *Uszlovin*-, és *Bulgárország* bánjának a testvére volt *Belgirád* várának parancsnoka. *Johanisznak*³⁶⁶ hívták. Amikor az iszlám serege közel ért *Belgirád* várához, *Johanisz* is előrenyomult, találkozott és keményen³⁶⁷ összecsapott az iszlám (seregének) előhadával. Majd amikor az iszlám padisahja fenséggel és jó szerencsével megérkezett az említett várhoz, nyomban körülzártá és ostrom alá vette azt. De a hitetlenek oldalán a várat védő *Johanisz* megnyitotta a várkaput, és az a gonosztevő egy éjjeli rohammal nagy kárt okozott az iszlám seregének.

[196b] Ezt a világ ura, az iszlám padisáhja igen-igen nehezményezte. Végül parancs ment a katonáknak, hogy mindannyian hordjanak földet a vár köré. Annyi földet hordtak oda, hogy a vár mellett egy magaslat keletkezett. Majd mozsárágyúkat állítottak fel azon a magaslaton és a várat minden oldalról erősen megrongálták.

Az elbeszélők úgy mondják, hogy a vár népe látta, hogy a vár romba dőlt. Nyomban ástak egy üreget, s azt meg-

töltvén lőporral, a roham napján aknával akartak csapást mérni a muszlimokra. Miután az igazhitűek serege hét hónapon át ostromolta a várat, egy nap hatalmas rohamot intéztek a vár ellen. Amint annak az aknának a közelébe jutottak, azok a kegyetlenek szerét ejtették, tüzet juttattak az aknához, és sok muszlimot vértanúvá tettek.

Végül látták, hogy nem tudnak diadalmaskodni a váron. Tehát az iszlám padisáhja le akart mondani róla. Egy nap összehívta a magas tanácsot. Ott *Iszhak* pasát³⁶⁸ annak óhaja szerint ellátta katonával, valamint nemes parancsot adott neki, hogy tartsa szemmel a várat. Ő maga szerencsén visszatért az iszlám földjére.

[197a] Azután a parancshoz híven *Iszhak* pasa erős ostromzár alá vette a várat, és éjjel-nappal folytatta a harcot. Végül, amikor híre terjedt, hogy az iszlám padisáhja elvonult a vártól, több ezer katonát adott a király *Jankó* vajda mellé, aki elindult *Iszhak* pasa ellen és a *belgirádi* vár közelébe érven szembekerült *Iszhak* pasával, és megütközött vele. Isten akaratából *Iszhak* pasa szenvedett vereséget. *Jankó* vajda akkor feldúlt és felégetett néhány olyan helyet, amely az iszlám fennhatósága alá tartozott, és nagy kárt és veszteséget okozott.

Amikor azonban *Iszhak* pasa találkozott az iszlám padisáhjával, (az) ismét sereget adott mellé, hogy visszatérjen *Jankó* vajda ellen. Ez azonban *Jankó* tudomására jutott, lóhalálában indult *Iszhak* pasa ellen és váratlanul éjjeli rohamot intézett ellene. A muszlimok közül sokan odavesztek. A csatában *Iszhak* pasa is kézre került, az iszlám seregét (pedig) kifosztották.

Ezután *Jankó* vajda a foglyul ejtett *Iszhak* pasával visszatért *Ungurusz* tartományába. De még ezt megelőzően az iszlám padisáhja *Szemendire* környékén elfoglalta és a fennhatósága alá vonta a despota sok birtokát.

[197b] Amikor *Iszhak* pasa a hitetlen ellenség fogságába esett, az iszlám padisáhja (visszaadta) a királynak a despota birtokát, és az előző állapotnak megfelelően megerősít

tette abban. Ennek eredményeként a király nagy tisztelettel visszaküldte *Iszhak* pasát a padisah őfelségéhez. Így megszűnt közöttük az ellenségeskedés.

Volt azonban a király mellett abban az időben egy *Pulapusz*³⁶⁹ nevű jelentős vallási nagyság. A király és a tartomány nagyjai e vallási tekintély gyalázatos tanácsai³⁷⁰ alapján cselekedtek. Igen nagy tiszteletben tartották őt, és ha valami nehézségük támadt, akkor azt ővele oldották meg.

Egy nap ez a vallási tekintély felkereste a királyt és társalgás közben így szólt hozzá: „Könyveinkben úgy szól a parancs, hogy semmi módon nincs megengedve, hogy betartsuk az olyanoknak adott eskünket, akik nem hisznek a mi vallásunkban és hitünkben. Tehát hatalmas király, ne tartsd be az ellenségnek adott esküdet és el ne szalaszd a jó alkalmat! Az ellenség ugyanis napról napra hatalmasabb lesz, másrészt serege egyre gyarapodik, és most olyan vitéz van országodban, mint *Jankó* vajda. Nem szabad elszalaszítani a jó alkalmat!”

[198a] E rossz sugallattal rászedte és félrevezette a királyt, aki gonosz csábítása nyomán rosszat forralt az iszlám ellen, és nyomban leveleket küldött mindenfelé az *ungurusz* bégeknek, hogy készüljenek. Hatalmas sereget gyűjtött és elvonult. Ugyanakkor azonban a király gyalázatos cselekedetének (híre) eljutott az iszlám padisáhjának a fülébe. Tüstént kémeket küldött *Ungurusz* országába. Amikor a valóságnak megfelelő, igaz hírt kapott, ő is számtalan katonát toborzott az igazhitűek közül és az ellenség irányába figyelve várakozott.

A király pedig azt a mérhetetlenül sok porbasujtott (gyaur) katonát útnak indította, és táborozva-menetelve megérkezett a *Fekete-tenger* partján fekvő *Várna* nevű helyre, és ott letáborozott. Az iszlám serege pedig csapat csapat hátán, nagy tömegben menetelt a hitetlen ellenség ellen. Nagy utat bejárva, egy nap, egy áldott pillanatban és egy boldog órában megérkeztek és fenségesen letáboroztak a királlyal szemben. Azon az éjszakán pihentek.

Amikor reggel lett, a katonák mindkét oldalon lóra szálltak és harcba lendültek [198b]. Mindkét oldalon felhangzott a harci zene. (Majd) hirtelen összekeveredtek, és olyan odaadással csatáztak, hogy amióta az éggömb forog, ehhez fogható harc még nem volt. Egészen odáig fokozódott, hogy a muszlim sereg kimerült, és nem sok kellett hozzá, hogy szégyent valljon.

Akkor a hitetlenek seregéből néhányan fosztogatással és zsákmányolással kezdtek foglalatoskodni. Az igazhitűek látván, hogy mi történik, ismét megragadták kardjukat, és *Allahu ekber*.⁶⁷¹ kiáltással a hitetlen seregre rontottak. Egyre csak irtva a hitetleneket eljutottak egészen a király parancsnoki helyéig.³⁷² A királyt vakmerően letaszították lováról, és minden esélytől megfosztva levágták fejét. Zászlóit s zászlótartóit ledöntötték, elpusztították, és számtalan hitetlen katonát öltek meg. Akik pedig megmaradtak, életüket féltve megfutottak, javaikat és sátraikat odahagyták. Úgyhogy teljesen szétszóródtak.

VERS

Az iszlám népe ott nekivágott,
A hitetlenekkel nagy csatát vívott.
Számptalan hitelent pusztítottak ott el,
Súlyosan megbüntették őket.
Mindahányat ledöntötték lováról,
Fájdalommal teli gyötrelmet okoztak nekik.³⁷³
[199a] Egyik megsebesült, a másik elpusztult,
Volt aki vérbe és porba hullt.
És még a király fejét is levágták!
Látva ezt a hitetlenek megszöktek, barátom!
Így osztották kardcsapásaikat az igazhitűek,
A pogányok nem tartottak ki, menekültek.

PRÓZA

Miután a hitvány hitetlen sereg vereséget szenvedve elmenekült, az iszlám serege prédára dobva a hadizsákmányt meggazdagodott.

Az elbeszélők úgy mesélik, hogy *Iflah* tartományának abban az időben volt egy fejedelme. *Daragul* vajdának hívták. Amikor az *ungurusz* sereg vereséget szenvedett, és a király odaveszett, *Jankó* vajda azonnal elmenekült *Iflah* tartományába, mivel *Iflah* fejedelmét barátjának vélte. Amikor *Daragul* megtudta, hogy mi történt velük, elfogta *Jankó* vajdát és kemény rabságban tartotta. Miután egy jó ideig raboskodott, temérdek jószágát elvette, majd elengedte, amikor is visszanyerte szabadságát.

Minthogy *Vuladiszlau*s, *Ungurusz* országának uralkodója az iszlám padisahja [199b] kezétől odaveszett, a tartomány bégjei összegyűltek, és fel akarván virágoztatni a hatalom várát, királyt kívántak állítani a tartomány élére.

Egyes bégek így nyilatkoztak: „Íme hát tudjátok, hogy *Albertusz* király felesége fiát, *Ladiszlau*s, még korábban elvitte *Nemcse* császárához. Most már ő is alkalmassá vált (a trónra). A másik (tény) az, hogy a császár támogatja őt. Amennyiben ebben a helyzetben egy másvalakit hozunk és teszünk meg uralkodónak, egészen biztos, hogy ellenséges viszonyba keveredünk a császárral, sereggel jön majd ellenünk, és nem szűnik meg közöttünk az áskálódás és a viszályoskodás.

Tehát el kell mennünk és el kell hoznunk *Albertusz* király fiát, *Ladiszlau*s, vagy pedig el kell küldenünk hozzá valakit.”

Ezt a döntést *Jankó* vajda is jónak találta, és az összes bég és a tartomány népe is egyetértett a megállapodással. A tartomány bégjeinek közmegegyezésével üzenetet küldtek *Albertusz* fiának és meghívták őt (a trónra). *Ladiszlau*s azonban azokban az időkben még gyermek volt. Végül is azt gondolta, hogy ír egy baráti levelet az *ungurusz* bégek-

nek, hogy válasszanak meg valakit és tegyék [200a] meg helytartónak mindaddig, amíg ő (trón)helyére nem ér.

Amikor (azok) megismerték a levél tartalmát, követték a parancsot, és *Jankó* vajdát méltónak találván a helytartóságra, megtették őt helytartónak.

Egy idő múltán *Jankó* vajda bosszút akart állni *Daragul* vajdán, *Iflah* fejedelmén. Nyomban összegyűjtötte az *ungurusz* sereget és elindult ellene. *Daragul* vajdát egyik fiával együtt erőszakkal kézre kerítette és *Erdel* tartományában kemény rabságra vetette. *Iflah* tartományának élére egy másik vajdát nevezett ki. Azután ismét visszatért az *Ungurusz* tartományába.

Az idő mulásával az az óhaja támadt, hogy hadjáratot indít az iszlám földje ellen. Az az átkozott e gonosz elképzelés jegyében minden előkészületet megtett a hadjáratra. Az *ungurusz* bégeknek leveleket küldött szét azzal, hogy súlyos hadjáratra készül. Rövid időn belül számtalan katonát gyűjtött össze és elindult az iszlám földje ellen.

Ámde a muszlim sereg is felkészült. Amikor *Jankó* vajda *Szevrin* mellett átkelt a *Duna* folyón és az iszlám földjének a közelébe ért, a muszlim padisah is [200b] azon nyomban megindult ellene és szembeszállt vele. Mindkét oldalon lóra szálltak, és három napon át szakadatlanul harcoltak és öldököltek. Végül a mindentudó Isten kegyelméből az iszlám serege győzedelmeskedett, a hitvány gyaurok serege vereséget szenvedett. Egyesek elmenekültek, másokat kardélel hánytak.

Jankó vajda is elmenekült, és közben összeakadt két muszlimmal, akik éppen vadásztak. Az az átkozott szerét ejtette, és az egyik muszlimot vértanúvá tette. De (amikor) beesteledett, (sikerült) megszabadulnia és elmenekülnie. Volt a közelben egy nehezen járható hegység. Amikor abba a hegységbe bevette magát, s ott fel-alá bolyongott, találkozott egy *bulgárral* és megkérdezte tőle az utat. Temérdek pénzt adott annak az embernek és felfogadta kalauznak.

Az iszlám padisahja pedig korábban elvette *Szemendiret* a despotától. De azokban az időkben hullámokat vert kegyességének tengere, és annak (birtokában) ismét megerősítette (őt), a korábbi állapot szerint.

Azután az elbeszélő úgy meséli, hogy az a kalauz *Szemendire* várába vezette *Jankó* vajdát. Amikor a despota értesült *Jankó* körülményeiről, azon [201a] nyomban elfogta *Jankó* és börtönbe vetette. Hosszú raboskodás után végül hatalmas összegű váltságdíjban egyeztek meg, és a fiát túszként magánál tartva szabadon engedte őt.³⁷⁴

Amikor *Jankó* vajda kiszabadult, nyomban átkelt a *Duna* folyón és *Szegedin*be ment. Összetoborozta annak a vidéknek a seregét, és visszafordult. Ismét átkelt az említett folyón, feldúlta és felégette a despota alá tartozó földeket, fosztogatott és pusztított. Onnan visszatérve nyomban elindult *Csehország* ellen. Azt a vidéket is feldúlta és romba döntötte. Majd visszatért és ismét magállapodott székelylén.

Majd úgy mesélik az elbeszélők, hogy ezt megelőzően *Jankó* vajda – vereséget szenvedvén az iszlám pádisahjával vívott harcban – elmenekült és a despota fogságába esett. Mivel az szabadon bocsátotta őt, (a padisah) megtudván ezt, megharagudott a despotára és nyomban sereget küldött ellene. A despota pedig tudomást szerzett erről és a félelem tengerébe merült. Nyomban levelet írt *Jankó* vajdának, amely így szólt: „Amiért jót tettem veled és szabadon bocsátottalak [201b], ellenem tört az iszlám padisahja és sereget küldött rám. Most barátság és hűséges odaadás (csak) tőled várható.” Egy megbízható emberét elküldte *Jankó* vajdához és segítséget kért tőle.

Amikor a hír megérkezett *Jankó*hoz, ő azon nyomban sereget gyűjtött és szövetkezett a despotával. Majd elhozta seregét és csatlakozott a despotához. Azután egy helyen szembeszálltak és megütköztek az iszlám seregével. Az isteni bölcsesség és mindenhatóság folytán azonban az iszlám serege vereséget szenvedett, parancsnokait³⁷⁵ elfogták.

Jankó vajda visszafordult onnan és elindult *Ungurusz* felé. Hagyjuk most ezeket, történetünk innen (áttér) *Albertusz* király fiára, *Ludovikus*ra,³⁷⁶ aki ifjúkorba lépett és derék legény lett. A császári udvarban fejet hajtott és így szólt: „Reménykedem a hatalmas császár magas jóindulatából fakadó kegyességében. Abban, hogy mostantól fogva kegyes szemmel néz rám, elküld engem anyám királyságába és pártfogóm lesz.” Így esdekelt, a császár pedig segítséget adott, és rövid időn belül elindította őt *Ungurusz* tartománya felé. Hát csak menjen!

[202a] Másfelől *Jankó* vajda is táborozva-menetelve egy nap megérkezett *Budinba*. Ezzel egyidőben *Ladiszlaus* is odaért *Bécs* tartományának határára, amelynek híre eljutott *Jankó* vajdához. *Jankó* nyomban lóra ült, és elindult a tartomány jeles hírességeivel *Ladiszlaus* fogadására. *Bécs* közelében találkozott a királlyal, és fejet hajtott előtte. A király is hallott azonban *Jankó* vajda hírnevéről és bátorságáról. Nagy tisztelettel és megbecsüléssel bánt vele.

Azután *Jankó* vajda *Jézus* próféta őfelsége ezernégyszázötvenkettedik évében átadta *Ungurusz* tartományát *Ladiszlaus*nak.³⁷⁷ A társalgás során így szólt hozzá: „Hatalmas király, tudd meg: nyolc éve már, hogy helytartónak ültettek helyedre. Attól kezdve mostanáig nem volt olyan időszak, hogy ne háborúskodtam volna! Egy pillanattig sem volt nyugtom!”

Ladiszlaus pedig szívélyesen bánt *Jankó*val és bőséges adományban részesítette. Elindultak onnan és megérkeztek *Ungurusz* tartományába. A tartomány [202b] összes bégje, főúr és közember elébe ment, hogy fogadja őt. Tisztelettel és megbecsüléssel palotájába kísérték és elszállásolták.

VERS

Tisztelettel kísérték őt székhelyére,
Elhelyezték őt palotájában és gyorsan eltávoztak.

Amikor *Ladiszlau*s megérkezett *Ungurusz* tartományába, fejére tették a hatalmi koronát, teljesítették a királyság fel-tételét. Azután több napon át mulatoztak. A király mély barátságot tanúsított *Jankó* vajda iránt. Egy nap értékes díszruhával jutalmazta, és *Bisztricsa* városát több várral együtt *Erdel* tartományához csatolta, és azokat *Jankó* tulajdonába adta. Azután koronát tett fejére, és adott neki egy pecsétet, amely pecsét oroszán formájú volt.³⁷⁸ Valamint megparancsolta, hogy a tartomány összes bégje királynak kijáró tiszteletben részesítse őt. Azután *Erdel* tartományába küldte őt.

Az elbeszélő szava úgy szól, hogy *Ladiszlau*s király tizenhárom éves volt, amikor *Jézus* (próféta) őfelsége ezerháromszázötvenharmadik évében *Ungurusz* trónjára lépett.³⁷⁹ Azután meg úgy szól az elbeszélő története, hogy *Ladiszlau*s [203a] király idejében ezen az oldalon *Muhammed* szultán hán őfelsége, a hit harcosa, összehozta az iszlám seregét, és *Ko(n)sztantani*je városát megtámadván súlyos ostrom alá vette. Éjjel-nappal harcolt az iszlám serege, és végül a mindentudó Isten kegyéből erőnek-erejével³⁸⁰ bevette. A hitetlenek seregét szétzúzták, *Ko(n)sztantani*je tartományát elfoglalták, templomait lerombolták, helyükön mecseteket és medreszéket létesítettek. Ennek következtében a padisah nemes neve bejárta az egész világot, kardja csapásának félelmétől a hitetlenek szíve megremegett.

*Ko(n)sztantani*je bevétele után eltelt egy jó idő, majd *Muhammed* szultán hán – (Isten) legyen hozzá könyörület és irgalmas – *Allah* ügyéért ismét szent háborút kívánt vezetni a hitetlenek tartománya ellen. Azonban tudott arról, hogy régebben *Murád* szultán hán a muszlim sereggel *Belgirád* vára ellen támadt, ott hosszú időn át szent háborút vívott, és a vár vívásánál (sok) igazhitű halt mártírhálált, (de) a várat nem sikerült bevennie.³⁸¹ (Ezért) akart

szent háborút vezetni arra a földre. Az volt a célja, hogy bosszút áll *Belgirád* várán.³⁸²

[203b] Egy nap hajóhadat parancsolt a *Duna* folyóra és utasította az uralma alatt lévő tartományokat, hogy készüljenek fel a hadjáratra. Rövid időn belül számtalan igazhitű katonát gyűjtött össze, és az említett folyóra is elindította a hajóhadat. Egy napon útrakelt *Belgirád* vára ellen. Egyszer azután méltósággal és jó szerencsével megérkezett az említett várhoz és körülzárta. Majd egy idő múlva, amikor a hajóhad is megjött a folyón, ostrom alá vette a várat. Nyomban nekiláttak a harcnak.

Ámde amikor *Muhammed* szultán hán őfelsége, a hit harcosa, bevette *Ko(n)sztantanijét*, félelmet keltő hírneve és dicsőisége mindenkit felzaklatott és felkavart. Amikor elindult *Belgirád* vára ellen, ennek híre eljutott a királyhoz. Ő is nyomban összetoborozta az *ungurusz* sereget és gyülekezőt tartott. De az iszlám és az igazhitűek padisahja, a hitetlenek és a pogányok elpusztítója az iszlám kardjával megjelenvén, a vallás... Amikor *Belgirád* földjére lépett, a hír eljutott a királyhoz, és ő a félelem tengerébe merülve úgy vélte, hogy az iszlám padisáhja [204a] ellene jön. Nyomban bezáratta *Budin* (várát), és seregét útnak indítva elmenekült a *bécsi* végekre. Ott az a hitetlen seregével együtt egy hónapon keresztül döbbenten figyelt az igazhitűek irányába, (miközben) szék(vára) le volt zárva.³⁸³

Ugyanakkor *Muhammed* szultán hán őfelsége, a hit harcosa, jó ideje ostromolta és mérte csapásait *Belgirád* várára. Ennek híre eljutott a királyhoz, aki serege élén ismét *Budinba* jött. Ott előkészítette a hajóhadat, amelyet *Belgirád*ba akart indítani. Azután (azt) szokás szerint felszerelte és *Belgirád*ba küldte.

Az elbeszélő szerint *Jankó* vajda is valahol összetoborozta *Erdel* tartománya seregét, és a muszlimok ellen akart indulni, hogy segítséget nyújtson a várvédőknek. Elindultak *Erdel* tartományából, és egy nap letáboroztak a *Duna* folyó mellett.

Ugyanakkor érkezett oda a király hajóhada is. Találkoztak, és közben híret vették, hogy *Muhammed* szultán hánnak – (Isten) legyen hozzá irgalmas és könyörületes – szintén van hajóhada. *Jankó* vajda azonnal intézkedett, és [204b] megtette az előkészületeket: néhány hajóból kirakták a legénységet és a többi hajón helyezték el őket. Az üres hajókat félig megtöltötték homokkal, és szokás szerint elrendezték az ágyúkat. Ezzel az volt a célja, hogy éjjeli rohamot intézzon az iszlám hajóhada ellen. Azt eszelte ki, hogy azokat az üres hajókat, amelyeket csatarendben elrendezve összeláncolnak majd, az éjjeli roham alkalmával a többi hajó előtt küldi az iszlám serege ellen, s csak azután kerül sor majd az 'igazi' hajókra. Tehát e tervnek megfelelően vonultak onnan *Belgirád* vára ellen.

Az iszlám serege pedig hírt kapott arról, hogy jön a király flottája. Készenlétben álltak, de az éjjeli rohamra nem számítottak. A király hajóhada pedig közel ért *Belgirád* várához. Azokat az üres hajókat – mintha csatarendben lennének – összeláncolták, a bennük lévő ágyúkat sorjában megtöltötték, a kanócokat szakszerűen előkészítették, és egy gyors csónakot eresztettek melléjük azok számára, akik majd a kanócokat meggyújtják. Azon az éjszakán e hajókat éjjeli rohamra indították a *Duna* folyón. Majd elindult a nyomukban a hajóhad maradék része is.

[205a] Elérkezett az idő, amikor azok a hajók az éj sötétjében elérték a muszlimok hajóhadát, amely szemből jött. És akkor az ágyúk kanócai egyszerre működésbe léptek, s hatalmas kárt okoztak az igazhitűek hajói közt, több hajót elsüllyesztettek. A muszlim hajóhad felől elsütött ágyúk hasztalan tüzeltek. Azután odaért a hitetlenek többi hajója is, a muszlim hajóhad pedig meggyengült, sok hajója elmerült.

Az iszlám padisahja haragra gerjedt a történetek miatt, és nyomban elrendelte a rohamot a vár ellen. Ugy magyarázák, hogy miközben ő maga is szerencsésen megközelítette azt a helyet, ahol a harc folyt, és figyelte a harcot és a várban történeteket, a várból áldott keblét megsebesítették.

Ebben a helyzetben a muszlimok nem törődtek (már) a várral, visszavitték muszlim földre a muszlim padisáhot. A király pedig örvendezve foglalt ismét helyet a trónján.

Mivel azonban közben az *ungurusz* bégek nem értek össze, és vak gyűlölettel ármánykodtak egymás ellen a királynál, ő sokat megölt közülük, és néhányukat [205b] bebörtönözte. Emiatt azonban a tartomány népe is gyűlölte a királyt, az egész nép megmakacsolta magát. Kitört közöttük a lázadás, zavarogtak, és pártot ütve azt akarták, hogy az egész tartomány népe keljen fel.

Amikor a király tudomást szerzett a lázongásról, felkerekedett és elköltözött, hogy ezzel felszámolja az ellenségeskedést. Elment, és a *cseh* tartományban, *Paraga* városában telepedett le. De (ott) élete útjának végére ért, élete pohara betelt. *Paraga* városában távozott el e világból, és ott is temették el.³⁸⁴

PÁRVERS

Ő is elment, elhagyta a világot,
Senki sem marad itt örökké.

PRÓZA

A hírek elbeszélői és a korok elmesélői azt mondják, hogy volt akkor *Erdel* tartományában a régi királyok nemzetségéből egy bán. *Matijasnak* hívták. A tartomány bégei elmentek érte, és *Jézus* (próféta) őfelségének ezernégyszázötvennyolcadik évében trónra ültették *Matijast*, és megtették királynak.³⁸⁵

Az elbeszélő szerint *Matijas* nem ellenkezett az iszlám padisádjával, hanem barátságot színelte feléje. Más országokba azonban sok hadjáratot vezetett. Végül egy nap *Matijas* király a *leh* királyság ellen vezetett hadjáratot. Miután [206a] teljesen meghódította azt a tartományt, elindult onnan *Valtuvánia* és a *tatár* tartományok ellen.

Kardja csapásával elfoglalta és meghódította őket, majd ismét hazaindult.

Ugyanakkor az iszlám serege is elindult, és *Bögürdelen* várát megrohanván szent háborút vívott. Amikor tehát *Matijas* király visszatérőben volt *Unguruszba*, jelentették neki *Bögürdelen* várának ügyét. Szándékában állt, hogy visszafordul és a muszlimok ellen támad. Azonban (már) korábban valami ügyből kifolyólag ellenségeskedés támadt közte és *Nemcse* császára között, és nagyon elhidegültek egymástól. A muszlimok pedig a mindentudó Isten kegyessége folytán bevették *Bögürdelen* várát.

VERS

Elfoglalták ezek azt a földet,
Mert Isten alkalmat adott az iszlámnak.
A pogányoktól megtisztították azt a vidéket,
Házaikat, lakhelyeiket földig lerombolták.
Elfoglalták azt a földet Isten segítségével,
Azon a vidéken az iszlám népe lett az uralkodó.
Lerombolták templomát és mecsetté tették,
A mecsetben imádkoztak.
A hitetleneket mindig alázza meg Isten,
Gonoszságukat a hívóktól tartsa távol Isten!

(PRÓZA)

[206b] Másrészt *Nemcse* császárának eszébe jutott a királlyal való ellenségeskedése, és amíg magára hagyott volt a tartomány, ki akarta azt fosztani és tönkre akarta tenni. E gondolat jegyében szigorúan meghagyta és megparancsolta *Nemcse* és *Csehország* bégeinek, hogy seregükkel készüljenek fel és menjenek hozzá. A királynak azonban megírták, hogy mit tesz és mit tervez a császár. Akkor érte a királyt a hír, amikor elszánta magát, hogy megtámadja a muszlimok seregét.

Amikor megtudta, hogy miben tevékenykedik a császár, és hogy tartománya ellen készül, nem törődött többé *Bögdürdelen* várával, nem volt maradása azon a vidéken, hanem visszaindult székhelyére. Amikor székhelyére érkezett nem oszlatta fel seregét, hanem azon nyomban elindult *Nemcse* tartománya ellen. Nagy területét dúlta fel és foglalta el. Onnan visszatérve *Bécs* vára ellen támadt, megostromolta és hosszú ideig vívta. Trónra lépésének harminckettedik évében *Bécs*et is elfoglalta.³⁸⁶ Három nappal azután *Matijas* király is eltávozott e világból. *Usztu(l)ni Belgirád*ban temették el.³⁸⁷

(PÁRVERS)

[207a] A végzet elvette erejét,
Ő is eltávozott ebből a világból.

(PRÓZA)

Amikor *Matijas* király meghalt, *Jézus* (próféta) őfelsége ezernégyszázkilencvenedik évében *Ladiszlau*st ültették a trónra.³⁸⁸ Ő is igen sok hadjáratot vezetett mindenfelé, és trónra lépésének huszonhatodik évében meghalt. *Usztu(l)ni Belgirád* várában temették el.³⁸⁹

PÁRVERS

Ő is elment, elhagyta e világot.
Tudd meg, ilyen a világ sora, testvér!

PRÓZA

Az elbeszélő szerint *Ladiszlau*s királynak egy fia maradt. *Ludovikus*znak hívták. Amikor *Ladiszlau*s eltávozott a világból, a korona és a trón, a vagyon és a gazdagság *Ludovikus*zra szállt. Fejére tették a hatalom koronáját és

megtették az ország uralkodójának. Ámde az ő uralkodásának idejében a fenséges uralkodó, a legnagyobb hán, *Allah* legnemesebb árnyéka, az emberiség dicsősége, a világ uralkodóinak vezetője, azaz korunk *Szülejmán*³⁹⁰ szultán őfelsége – *Allah* hosszabítsa meg életét és hatalmát a végítélet napjáig –

VERS

Ó Istenem, ezt kérem tőled minden reggel
minden este:
[207b] Az utolsó ítéletig hosszabítsd meg ennek
a sahnak az életét!
Forogjon az éggömb, teljen el sok hónap és év,
Hatalmának napját tedd örökkévalóvá, ó uram!
Ő a hét égöv igazságos világuralkodója,
Igazságossága kegyéből fakad a korban ez a
rend.
Vérontó kardodtól félve, ó világ sahja,
Menekül az ellenség serege és a *Káf* hegyének
vidékén telepszik meg.
Akár szegény, akár gazdag, koldus, avagy éhes
és szűkölködő –
Mind boldogságodért imádkozik, legyen az
előkelő vagy közember.
Ó urunk, a nap aranytálca a te konyhában,
A telihold a lámpája a te fenséges palotádnak.
Mégha a végítélet napjáig zengem is dicséreted,
ó sah, akkor sem végzek vele,
Pedig nekem, szegénynek ez lett legfőbb
vágyam.
Az elbeszélők így mondták el ezt a történetet,
Figyelj hát, abban az időben, amikor ő (lett) az
emberiség sahja.

Az elbeszélő szerint a muszlimok padisahja a földkerekség kalifája volt. Hadjáratot akart tehát vezetni *Belgirád* vára ellen, hogy bosszút álljon rajta. Nyomban futárokat küldött mindenfelé, és megszámlálhatatlan muszlim katonát gyűjtött össze. Amikor beköszöntött a tavasz, azonnal útnak indította az iszlám seregét, amely csapat csapatot, (ember)hullám (ember)hullámot (követve) [208a] indult el *Belgirád* vára ellen. Egy nap szerencsésen letáborozott az említett várnál és körülzárta azt. Villámokat szóró ágyúkat állítottak fel mindenfelé, és késedelem nélkül megkezdték a harcot. Az ágyúk füstje felhőként emelkedett az egekbe, és a végzet záporát zúdította a hitetlenekre. Ily módon nem hagyták, hogy lélegzethez jussanak, egy pillanatra sem irgalmaztak nekik. Egy-két napon belül a vár minden részét a földdel tették egyenlővé, és egy áldott időpontban rohamot indítottak ellene. Az iszlám csapataitól olyan lett az említett vár környéke, mint egy virágba borult faág. Azon a napon a magasságos Isten kegyességének és a próféta őfelsége – kísérje őt számtalan üdvözlés és áldás – csodatételének köszönhetően teljes egészében elfoglalták a várat. A benne lévő átkozottakat – szent háborút viselvén – kardélre hányták, templomaikat lerombolták és helyükön mecseteket létesítettek. A várat teljesen megtöltötték muszlimokkal és birtokba vették.

Onnan ismét visszatértek az iszlám földjére; a hit harcosai megtisztelték [208b] azt jelenlétükkel. Majd miután egy jó ideig pihentek, útra keltek *Rodosz* szigetének vára ellen. A győzedelmes Isten kegyelméből azt is elfoglalták. A hitetleneket kiirtották, templomaikat lerombolták, helyükön mecseteket és *medreszéket* létesítettek. Egy nap ismét háborogni kezdett a padisah szíve, és az az óhaja támadt, hogy *Allah* ügyéért hadjáratot vezet *Ungurusz* tartománya ellen.³⁹¹ Már azzal, hogy bevette *Belgirád* várát, nagy szenvedést okozott *Ludovikus*z királynak.

VERS

Figyelj hát, az a világ-uralkodó,
Azaz korunk *Szülejmán*³⁹² szultánja,
Egy nap ismét szent háborúra szánta el magát,
Újra latba akarta vetni minden erejét.
A hitharcosok megint azonnal összegyűltek,
Valamennyien kardot és lándzsát vittek,
Nyomban útnak indultak, ó boldog (olvasó)!
Mind sietett, hogy a hit mártírja legyen.
Adj nekik jó alkalmat, ó Istenem,
Hogy legyőzzék a hitetleneket!

PRÓZA

Tehát *Ludovikus*z király trónralépésének tizedik évében egy nap, egy áldott órában kivonult *Iszlambol* városából. A magasságos Isten őfelségében bizakodván és a felséges próféta – szálljanak rá a legkiválóbb imák és a legtökéletesebb [209a] üdvözlések – csodatételeihez folyamodván arra vágyott, hogy elűzze a világból a hitetlen ellenség sötétségét. Tüstént útra kelt *Ungurus*z országa ellen. Majd táborozva-menetelve, táborhelyről táborhelyre (vonulva) megérkezett a nevezett országba, és körülzárta *Petrevaradin* és *Üszkin* várát. Vérontó kardja csapásával rövid időn belül bevették azokat, és minden ellenségét elpusztították. Majd megindult onnan a győzedelmes sereggel *Budin* székhely irányába.

Eközben *Ludovikus*z király is számtalan nyomorult katonát gyűjtött össze. Hadseregét tüstént útnak indította, és vakmerően szembeszállt az iszlám padisahjával. A *Mohács* város nevű helyre megérkezvén tábort vert, ágyúit és *zarbuzanjait*³⁹³ felállította és készült az elkövetkezőkre. Az iszlám padisahja pedig táborozva-menetelve mérhetetlen számú igazhitű katonával egy nap megérkezett a nevezett helyre. Nem irgalmaztak, azon nyomban karddal rontottak

a hitetlenek seregére, és késedelem nélkül támadásba lendülvén mindkét oldalról megkezdtek a harcot. Azon a napon pirkadattól napnyugtáig olyan csatát vívtak, [209b] hogy igen súlyos helyzetbe kerültek a hitetlenek. Végül az ellenállhatatlan Isten kegyelméből a hitetlenek serege vereséget szenvedett, a muszlimok győzedelmeskedtek. A hitetlenek seregét kardélre hányták. Azután (a padisah) szerencsésen visszatért székhelyére és helyet foglalt a birodalom trónusán. Vége.

A KÖNYV ZÁRSZAVA

Istennek hála, e könyv végéhez ért
Isten segítségével, figyelj, ó nagylelkű (olvasó)!
Ha nem az isteni kegy vezet,
Képes lettem volna-e a szóra, (ó) bájos arcú!
Minthogy kegyes volt (hozzám) az
Emberiség Ura,
Szerencsésen befejeztem e könyvet,
Rááldoztam az értelem sok gyöngyszemét,
Rá pazaroltam a választékosság sok ékkövét.
Verset s prózát írtam, és bár kellemes modorban,
Mégis minden sorában van valami hiba.
Annak, ki tökéletes és nagy a tudása,
(Ki) az igazságot követi a tudás útján,
Hibája nem érzékelhető soha,
Elrejt minden hibáját, ó tiszteletreméltó!
Ha valaki a tökéletlenségét nem leplezné el,
Rejtse el hibáját a minden fogyatékosagra fátylat borító (Isten)!

[210a] Ó Istenem, nagyságod és lényeged
kedvéért,
Valamint ezeregy tulajdonságod kedvéért,
Irgalmazz a vétkeseknek és a bűnösöknek,
A próféta becsülete kedvéért!
A legvégső kívánságom pedig, ó Isten,

JEGYZETEK*

1. A világmindenséget, s így a földi létet is megteremtő Isten.
2. *Hadis*: a prófétára, *Mohamedre* visszavezethető szolás vagy tett, amely elsősorban közvetlen hozzátartozóinak és híveinek tanúsága szerint hagyományozódott az utókorra.
3. *Allah*: Isten. Az arabból átvett jövevényszó a törökben. A szöveg fordításában csak kivételesen szerepeltetjük ebben az alakban.
4. Az iszlám vallása *Mohamedet* tekinti a legvégső prófétának, aki vel lezárul a földi személyek útján továbbított isteni üzenetek és kinyilatkoztatások sora.
5. *Şer*: a kinyilatkoztatott isteni törvény.
6. A törökben meghonosodott arab vallási üdvözlés-formula.
7. Sorskegyelt: a kor azon uralkodója, akit a dolgok konstellációja nagyobb hatalomhoz, rendszerint más területek (királyságok) felet-

*A mű szövegére való hivatkozásoknál az oldalszámokat tipográfiai-lag kiemeltük. Egyéb utalásoknál a normál számok a jegyzetekre vonatkoznak.

- ti uralomhoz juttat. Ebből adódóan a padisah (császár) szokásos címe. A szövegben többször bukkan fel, így elsősorban *Iszkender* (Nagy Sándor) és *Attila* világhódítói törekvései leírásakor.
8. A világ hét égöve: az arab geográfiának a lakható világ felosztására alkalmazott terminusa. Politikai értelme: az egész világ.
 9. *Szülejmán* egyben a bibliai *Salamon* király neve is. Itt Nagy *Szülejmán* nagysága és hatalma *Salamon*éval nyer összehasonlítást (vö. 100, 390, 392).
 10. Célzás az országnak közvetlenül *Mohács* utáni helyzetére.
 11. *Usztulni Belgirád: Székesfehérvár*, amely 1543-ban került török kézre. A szöveg feltehetően úgy értelmezhető, hogy a szerző a vár ostromát követő időszakban megfordult a városban.
 12. *Rübayi*: négy soros vers. Megjegyezendő, hogy a szerző a verstan terminusokat (ld. *beyit* 'párvers') több alkalommal következtelenül használja (cf. 43a, 47a sqq.). Tekintettel arra, hogy e terminusok más szövegekből is ismert 'vulgáris' használata számára csak a belső tagolódás (prózáról versre váltás) jelzését szolgálják, ezek tüzetes kritikájától eltekintettük.
 13. Az író az idézett *Korán*-szurát (68,1) hívja ráolvasásszerűen segítségül, hogy kívánsága teljesüljön.
 14. A családfa (*Nimród* → *Hunor* és *Magor*) Thuróczy szövegével egyezik (ld. 16); eltér a *Képes Krónika* e leszármazást cáfoló közlésétől (ld. 37-38).
 15. *Adzsem* (*Acem*): *Perzsia*. Hegyes határvidékeként *Kelet-Anatólia* és a *Dél-Kaukázus* jöhet számításba.
 16. Az eredetiben *şehzade*. Az egyes személyekre vonatkozó címekben és megjelölésekben nem érvényesül egységes rend. Ezért jegyzetben utalunk az eredeti szöveg szóhasználatára.
 17. A tatároknak e korszakban való említése anakronisztikus: a szerző idejében ismert állapotnak egy jóval korábbi korszakba való visszavetítését jelenti.
 18. Rájá: a törökben *raya* ill. *reaya* alakban meghonosodott arab jövevényszó eredeti értelme 'alattvaló'; a kései oszmán-török gyakorlatban csupán 'az adófizető nem-muzulmán alattvaló' megjelölése.
 19. Az eredetiben: *fal tutdı* (*tuttu*). Örömmel vette tudomásul a kihívás jellegű jelzést (jóslatot), mert az a vadászsiker elmaradása esetén *Pannónia* meghódítását ígérte számára. Vö. 23, 79, 105.
 20. A megjelölés talán úgy értelmezhető, hogy e csoportban a *Hunor* népéhez később csatlakozó, eredetileg nem ehhez a népmaghoz tartozó elemet kell látni.
 21. *Kádár* mondai alakjához ld. Eckhardt 1940, 191; *Képes Krónika* 40: „*Torda* nembeli *Kádár*”.

22. *Iszkender* (Nagy Sándor) személye is a keleti uralkodók számára mintaképnek tekintett nagy hódítók egyike volt (vö. 150).
23. Az eredetiben: *uğur tutdı* (*tuttu*). Értelmében csak kevésbé tér el a már idézett másik fordulat jelentésétől (vö. 19, 23, 79, 105).
24. A III ill. II jel a szövegbe beépülő, esetenként egymásba ágyazódó 'bekeretezett történeteket' (hosszabb idézeteket) jelöli.
25. A makedón történelem vázlatához, pontosabban *Iszkender* történetének Iustinus művével való összefüggéséhez ld. *Függelék*. 1. rész.
26. *Pulpudevát*, a trákok városát (a mai *Plovdiv* ókori előzményét) II. *Fülöp* hódította meg északon vezetett háborúja során. A fontos katonai erősítést tovább fejlesztette. A város *Philippopolisz* neve e történeti tényekre utal. A szerző mind *Philippopolisz*t, mind pedig *Philippoit* (az egykori *Krenideszt*) (ld. *Filip*, *Filibe*,) a *Filibe* névvel jelöli, a két városalakulat között azonban különbséget tesz (ld. **19a**). Egyes pontokon így is a történeti elemek összemosisódásával lehet számolni. Ld. 47, 48 és 50.
27. Az eredetiben *Nizándzs*. Ez az alak az arab írás két betűjének (*b* ill. *n*) könnyen előadódható összetévesztésével jól magyarázható. Néhány párhuzamos hibával együtt (vö. 42, 78, 89, 121, 243, 311, 332, 369) arra utal, hogy a szövegíró valamilyen 'előzményből' dolgozott. A kérdéshez ld. a *Bevezető* idevágó részét.
28. Az eredetiben *beğzade* ('bégfí, nagyúr fia').
29. A név mögött a makedón dinasztia alapítójaként számon tartott *Karanosz* (Iustinus: *Caranus*) személyét kell látnunk? A krónika a makedón korszak néven megnevezett uralkodóinak sorrendjét következőképpen rögzíti: *Karalu* → (fia) *Pertika* → (fia) *Filiposz* → *Filiposz* fia (= ?) → (*Filiposz* fiának fia) *Amintasz* → *Amitnam* (= *Amintasz*) → *Iszkender* → [*Ajasztasz*: nem a macedón dinasztia sarja] → *Filiposz* → *Iszkender-i Rómí* (Nagy Sándor). A 'trónbitorló' *Ajasztasz*t beszámítva az uralkodók száma tíz. A szerző előzőleg (vö. **8a**, **9a**) Nagy Sándor tizenegy elődjéről szól. Iustinus párhuzamos szövegében a következő uralkodók kerülnek említésre: *Caranus* → *Perdicca* → *Argeus* → *Alexander* → *Aeropus* → *Amyntas* → *Alexander* → *Amyntas* → *Alexander* → *Fülöp* → Nagy Sándor. Horváth János az általa készített Iustinuskiadásban – utalva Iustinus pontatlanságaira – az uralkodók sorát imígy állítja össze: I. *Perdikasz* (7. sz.) → I. *Fülöp* (600 körül) → I. *Amüntasz* (540–498) → I. *Alexander* (494–445) → III. *Amüntasz* (393–370) → II. *Alexander* (370–368) → III. *Perdikasz* (365–359) → II. (Nagy) *Fülöp* (359–336) → III. (Nagy)

Sándor (336–323). A fentiekből kitűnik, hogy *Terdzsümán Mahmúd* feltehetően Iustinus szövegének egy egyedi változatát használta, vagy a 'klasszikus' szöveget jómagá lényegesen megváltoztatta.

30. Az eredetiben *şehzade* ('sahfi; királyfi').
31. Az eredetiben *beğzade* ('bégfí, nagyúr fia').
32. A három ill. hat pont a szövegben való rövidebb, ill. hosszabb (esetenként egy vagy több soros) üresen hagyott helyre utal. Elképzelhető lehetne, hogy a szöveg írója e helyeken a neveket és címeket később más színű tintával akarta bevezetni, ami az oszmán-török írásbeliség-ben jól ismert gyakorlat volt. Feltűnő azonban, hogy e kihagyások többségükben a mű első fejezeteire vonatkoznak. A kérdéshez ld. a *Bevezető* idevágó részeit.
33. Vö. Iustinus 80: „Eme babonás hiedelem alapján pedig úgy hiszik: *Nagy Sándorral* azért halt ki a nemzetség, mivel megváltoztatta temetkezési helyét.”
34. *Ádámot* az emberiség bibliai ősatyját az iszlám vallása próféta-ként tiszteli.
35. A szerző nyilvánvalóan a zsidó időszámítás alapján akarta felvázolni a makedón történelem kronológiáját. (A kérdéshez ld. Szentpétery Imre, *Oklevéltani naptár*. Budapest 1912, 22.) Ennek történeti kezelésében azonban tájékozatlan volt.
36. Az élet vize, az örökkévalóságot biztosító elixír és annak keresése a közelkeleti kultúrkör irodalmának gyakran visszatérő motívuma.
37. A szerző az irodalmi gyakorlatnak megfelelően a versrészekben különféle módon szólíthatja meg az olvasót. Az 'ő barát' az egyik ilyen fordulat. A számos párhuzamos helyet nem emeljük ki.
38. Vö. 5.
39. A szöveg ellentmondásos: valószínűleg kihagyással kell számolni.
40. Az alábbi közlés szerint a kihagyott névnek *Amitnamnak* (helyesen *Amintasz*nak) kell lennie (vö. 42, 43).
41. A szövegben *Zál-ı devrân* 'a kor *Zálja*'. *Zál* eredendően egy mitikus perzsa uralkodó neve. Személyében egyben egy mindenkit lekaszaboló, ellenállhatatlan erejű hőst láttak. A nevet később átvittek a sors csapásának kiosztójára, a megszemélyesített végzetre.
42. A név a szöveg e helyén ebben az alakban szerepel. Bizonyosan összefügg azonban a **15a** és **15b** oldalon szereplő *Amintam* névvel. A két változat az arab írás adott betűinek (*n* és *t*) könnyen előfordulható hanyag kezeléséből, a betűk hangértékét meghatározó pontok felcseréléséből keletkezhetett. Forrásainknak azonban kizárólag az *Amintasz* névalakról van tudomása (ld.

- 11b). Így a másik két névváltozat valószínűleg elírásból alapul. Cf. 40, 43.
43. Vö. 40, 42
44. Az eredetiben *padišahzade* ('padiisahfi; királyfi').
45. *Emin*: egy közigazgatási egység vezetője, prefektusa. (Ld. még 12a, 12b, 15a, 15b.)
46. Az eredetiben *beōzade* ('bégfi, nagyúr fia').
47. Vö. 26, 48, 50.
48. Vö. 26, 47, 50.
49. *Ariana*: földrajzi terminus, amely *Sztrabon* történeti művében a *Média* és *India* közötti területet jelenti. Így ezt leggyakrabban *Íránnal* hozzák kapcsolatba. Az azonosítás a történeti ese-ménysor miatt nem egyértelmű. Elképzelhető, hogy a név mögött az *Azija* (*Ázsia*) név betűcserén ($z \sim r$) alapuló elírását kell látnunk?
50. *Philippoi* városáról van szó. A már korábban is létező várost *II. Fülöp* jelentősen megerősítette. Szóbanforgó nevét akkor nyerte. Évszázadokon át virágzó település volt, egyben a híres kereskedelmi út, a *Via Egnatia* állomása. Romjai nincsenek messze a mai *Kavala* (Go.) városától (v.ö. 26, 47, 48).
51. Utalás *Iszkender* isteni eredetének mondájára (vö. 52, 53).
52. Vö. 51, 53.
53. A motívum másként Iustinusnál (ld. 133): „Azon az éjszakán, amikor anyja *Olympias* foganta, álmában úgy tűnt neki, hogy egy óriási kígyóval ölelkezik.” (Vö. 51, 52.)
54. *Nagy Sándor* anyai nagybátyját forrásaink jól ismerik. Az *épeiro-szi* király hódítási ambícióit *Itáliában* akarta megvalósítani. Ez azonban végzetesnek bizonyult számára (ld. Iustinus 118-120). *Terdzsümán Mahmúd* ezt az igazolt történelmiényt kerekítette ki historiájában.
55. A szöveg itt egy nagyobb (másfél soros) üres helyet mutat.
56. *Dareiosz*, *Nagy Sándor* ellenfele.
57. A jól ismert történeti személyiség, a jeles szónok a makedónokkal szemben álló erők vezére volt. Követi tevékenysége azonban csak a görög városállamok szférájában ismert. Arról nincs tudomásunk, hogy követként *Dáráb* sahnál (*III. Dareiosz*) is megfordult volna.
58. *Antipatrosz* (Iustinusnál *Antipater*) *Nagy Sándor* egy közeli embere, keleti hadjárata során helytartója.
59. A szerző saját korának fegyverzetét vetíti e korba.
60. A közelveleti kultúrkör irodalmának visszatérő motívuma: a világ csupán egy úti fogadó, ahova a halandó ember csak rövid időre tér be.

61. Iustinusnál (ld. 136) *Hercules* (Héraklész) Nagy Sándor és Barsinoe fia. Iustinus közlése szerint (ld. 113) Nagy Sándor ellenfelének feleségét „csupán egyszer látta”.
62. Nyakukba hurkot vetve jelennek meg, kifejezve, hogy tudatában vannak a megérdemelt halálbüntetésnek, egyben azt is, hogy remélik a kegyes megbocsátást (vö. 66, 98).
63. A jövődömondó vallási nagyságok motívumához ld. 109, 216.
64. Az eredetiben *vaktuna hazır olsun*. Fenyegetés szerű figyelmeztetés, amely az ellenfélnek nem ajánlja, hogy maga ellen kihívja a sorsot, mert ügyének kimenetele csak negatív lehet.
65. Régi közelkeleti súlymérték, Redhouse szótára (New Redhouse Turkish-English Dictionary. Istanbul 1968) szerint 'weight about 120 pounds'. (Ld. még 33b, 34a, 39a, 39b.)
66. A megkövetés másik formája, hogy a kegyelemért esdekelő korábbi ellenfelénél szemfödővel jelenik meg. Ennek értelme azonos a már idézett másik fordulatával (vö. 62, 98).
67. Visszatérő motívum, amely a 'megajándékozott' részéről eltérő fogadtatásban részesül (vö. 146, 173).
68. A szöveg itt egy nagyobb (két soros) üres helyet mutat, ahol valószínűleg a bejelentett versnek kellett volna megjelennie.
69. Szó szerint: 'vér és por mocskolta be', azaz a harc során porba hullva érte a vég (vö. 99).
70. *Szikambria* (*Sicambria*) történetéhez és annak a magyar krónikai hagyományban való szerepéhez ld. Eckhardt Sándornak az irodalomjegyzékben idézett tanulmányait. Ld. a *Képes Krónika* párhuzamos vonulatát is: 35-36, amely Thuróczy forrásul szolgált (ld. 12-13; 431: 12. jegyzet). *Terdzsümán Mahmúd* a magyar forrásoktól eltérően *Szikambria* históriáját nem a hunokról szóló fejezetben adja elő, hanem Nagy Sándor történetébe építi be. Az európai monda, amely Eckhardt megállapítása szerint „mindenütt a római világ romjaihoz tapadt” (1927. 200), *Terdzsümán Mahmúd* tollán más történelmi dimenzióba került.
71. Az eseménysor a *Szikambria*-történetnek a francia legendai-krónikai hagyomány vonulatát követve a trójai háborút megörökítő *Iliász*hoz kapcsolódva indul. Ld. *Képes Krónika* 35-36; Thuróczy 12-13.
72. A lófarkas zászló, az oszmánok ismert hadi jelvénye.
73. A *Paradis*z név mögött az *Iliász* ismert alakjának, *Párisz*nak neve rejlik (vö. 78). A mondai háttérhez ld. Eckhardt 1927, 186-187.
74. Mondai név. Vö. Eckhardt 1927, 160-161.
75. A *Szikan* név mögött *Szicília* másik neve, *Sicania* rejlik. Ez közelebbről a latin nyelvű forrásokból ismert *mons Sicannal*, azaz az

- Etnával* azonosítható. A névszármaztatás kérdéséhez és a *szicíliai* háttérhez ld. Eckhardt 127. 188.
76. A magyarázat egyezik Thuróczy névszármaztatásával (ld. 37: „... ezt a vidéket hajdanában a bőséges kenyéráldás miatt nevezték *Pannoniának*...”). Ld. ehhez Horváth János megjegyzését (Thuróczy, 441; 85. jegyzet).
 77. Visszatérő, esetenként további szópárral kiegészülő fordulat, amely egy nehéz és fáradságos út megtételére utal. Gyakorisága miatt csak e helyütt értelmezzük.
 78. Az eredetiben: *Parir*. Ismert, az arab írás sajátágaiból ill. a szövegíró hibájából magyarázható elírás: a *z* és *r* betű összetévesztése (vö. 73).
 79. Az eredetiben *uğur tutmuşdur* (*uğur tutmuşdur*). Értelmezéséhez ld. 19, 23, 105.
 80. Az iszlám vallása Jézust a végső prófétának számító Mohamedet megelőző nagy próféták egyikeként tartja számon.
 81. E ponton lépnek be a keresztény időszámítás szerinti dátumok.
 82. E krónikai motívum összecseng a legendának a székelylekre vonatkozó elemével, miszerint ők mint őslakosok fogadják visszatérő honfitársaikat (ld. *Képes Krónika* 52; Thuróczy 68).
 83. A *Metrinusz* név valószínűleg a krónikák *Macrinus* alakjával azonosítható (vö. Eckhardt 1940, 195–201). Eckhardt utal arra, hogy az eredeti *Macrinus* név a *Kéza*t követő krónikai hagyományban *Martinus* alakot vett fel. A török szöveg névalakja – metatézist feltételezve – talán így nyer magyarázatot. *Macrinus* és *Detricus* (vö. 84) a hunokkal küzdő erők vezetői.
 84. A *Tetrikusz* név mögött ismert krónikai (mondai) alakok neve rejlik: vö. Eckhardt 1940, 192 sqq.; *Képes Krónika* 196; Thuróczy 38 és 442 (84. jegyzet). *Terdzsümán Mahmúd* egyéni kompozíciójának igényei miatt *Tetrikuszt* a két magyar krónikától eltérően *bécsi királlyá* teszi.
 85. A szerző itt egy ma is használatos fordulattal él, amelynek szó szerinti fordítása: „hol vagy hát *Szikambria*?” Értelme: ’lásunk hát; indulunk feléd’. A szövegben több esetben fordul elő.
 86. Kérdéses, hogy a helynév ’krónikai eredeténél’ figyelembe kell-e venni egy távolabbi vonatkozást, nevezetesen a nyugati forrásokban a hunokkal való összecsapások kapcsán említett *Tulln* (*Tuln*) városát (vö. Eckhardt 1940, 195 sqq.; *Képes Krónika* 42 és 197; Thuróczy 39: „... *Tulln* városa felé vették útjukat. Ez a város a mi időnkben *Ausztria* hercegségéhez tartozik ... Abban az időben *Pannónia* városai közé számított ...”).

87. A szerző a történet nem török szereplőit a muzulmán szemléletből adódóan 'hitetlen gyaurnak' tekinti, s ezeket a továbbiakban is ilyen, vagy hasonló, az irodalomban jól ismert pejoratív terminussal illeti.
88. Célzás a tatárok sajátos, meglepetésszerűen rajtaütő harcmodorára.
89. A török szövegben *nehr-i Duna* ('Duna folyó') helyett *şehr-i Duna* ('Duna város') szerepel. Nyilvánvaló elírás, amit a két szó hasonló írásképe érthetővé tesz.
90. Vö. 87.
91. A szövegben a nem egyértelműen magyarázható *bir dest* ('egy kézzel, egy erővel, együtt?') kifejezés szerepel (vö. 170, 367).
92. Az eredetiben *hayme vü hurgah* 'kis és nagy sátrak' kifejezés áll.
93. Az eredetiben *işbu vilâyet gayretiyçün* (*gayretiyçin*).
94. Korábban nem eszik szó a királyság intézményéről, amely a szerző számára jól ismert történelmi kategória volt (vö. 139, 140, 141).
95. Az *Atilus*z névalak esetében már Budenz (1861, 289 és 292) rámutatott arra, hogy itt eltérés mutatkozik Thuróczy szövegétől, ahol a név mindig magyaros alakjában jelenik meg. Kérdéses azonban, hogy ez kritériumként kezelhető-e a forrásháttér megállapításában. Lehetséges ugyanis, hogy a latinos alak *Terdzsümán Mahmúd* 'szerkesztésének' köszönhető.
96. A két testvér között a névadás kapcsán kiobbant konfliktus *Terdzsümán Mahmúd* szövegében a történés más helyén és más háttérrel jelenik meg (ld. 68a, 68b; vö. *Képes Krónika* 46-47 és Thuróczy 56-57). Mivel a *Szikambria* motívum nála más összefüggésbe épül be (vö. 70), így *Attila* is más szerephez jut: új székvárost épít, ami *Buda* alapját képezi.
97. *Tetrikusz* megváltozott szerepéhez ld. *Veronai Detre* hódolatát *Attilánál* (vö. *Képes Krónika* 44 és Thuróczy 45). *Terdzsümán Mahmúd* a 'bécsi király' pálfordulásának okára is talál magyarázatot. E magyarázatában nem tükröződhetnek-e a szerző személyes, Bécshez kapcsolódó érzelmei és indulatai? (Ld. *Bevezető*.)
98. A megalázkodó kegyelemkérés formája itt azzal bővül, hogy a kényelmet kérő túl azon, hogy szemfödővel jelentkezik, kardját szájába véve hódol a győző színe előtt (vö. 62, 66).
99. Vö. 69.
100. Vö. 9, 390, 392.
101. A szöveg *şeha* szava mögött – elírás miatt – esetleg a *seza* 'méltó' szót kell keresni. E feltehető hiba a szöveget megzavarja.

102. Célzás Nagy Szülejmán Bécs ellen irányuló, a szerző által ugyan-
csak támogatott terveire.
103. Ezan: az imámnak a minaretből elhangzó imára szóló felhívása.
104. Az eredetiben *fájlátun* – *fájlátun* – *failún*. Az arab, perzsa ill.
török irodalmi gyakorlatban az időmértékes verselés adott
modelljének szemléltetésére szolgáló, jelentés nélküli, memo-
technikai szósor.
105. Az eredetiben *oğur tutub* (*tutup*) (vö. 19, 23, 79).
106. *Terdzsümán Mahmúd* írói koncepciójának megfelelően *Attila*
nyugati hadjáratainak történetét teljesen átalakítja. Vö. *Képes*
Krónika 44 sqq.; Thuróczy 45 sqq. A *Marseille* történetére vo-
natkozó részben ismét Iustinus műve volt a forrás (ld. *Függelék*.
2. rész). Feltűnő azonban a történet szereplőinek nevében való
eltérés. *Szenanusz* francia király esetében szembe ötlük az is,
hogy lánya házasságát *Marseille*-ben celebrálta. *Róm* (a *Kelet-
Római Császárság*) urainak ebben játszott szerepe azonban arról
árulkodik, hogy a szerző számára e motívum a történeti folyto-
nosság, az uralom legitimációja miatt nagy fontossággal bírt. Ne
feledjük: Nagy Szülejmán ekkor már az egykori *Kelet-Római*
Birodalom területeinek ura.
107. *Tubafa*: egy paradicsomi fa, amelynek virággal és különféle gyümöl-
csökkel teli ágai benyúlnak az édenkert minden lakójának házába.
108. A szerző tévedésből a *Dunát* említi a *Rhône* helyett mint
Marseille mellett folyó folyót.
109. Az eredetiben *din ulust* (*ulusu*). A szövegben gyakran felbukka-
nó terminus esetenként vallási vezetőt (főpapot), esetenként val-
lásismereti tekintélyt jelent. E hely tanúsága szerint ez visszavo-
nultsággal ill. remete élettel párosulhatott. *Terdzsümán Mahmúd*
többször él a tanácsadó remete motívumával (vö. 63, 216). E hely
egyértelműen egyezik Thuróczyval (ld. 47-48). Számunkra fontos
a szöveg kiadójának, Horváth Jánosnak a megjegyzése: „Az *orlé-
ans*-i remete története talán Thuróczy leleménye, mert más for-
rásban nem található” (ld. Thuróczy 445; 111. jegyzet).
110. *Attila* korában *II. Theodoszios* (408-450) és *Markianosz* (450-
457) ült *Bizánc* trónján. Így *Szegizmunduz* szerepeltetése az író
szüleménye a pontos ismeretek hiánya miatt. Megjegyezendő,
hogy egy *Zsigmond* király – mint *Attila* egyik nyugati ellenfele –
szerepel a magyar krónikák hun-történetében (vö. *Képes*
Krónika 45 és Thuróczy 46). Ez az összefüggés *Terdzsümán*
Mahmúd-ot nem érdekelte: a részlet szövegéből kimaradt. Így a
nevet 'más célra' jól használhatta. (Vö. 127.)
111. Vö. 107.

112. A krónikai *Chaba* névalak téves olvasatán alapuló névváltozat. A frigyhez magához ld. 123.
113. *Róma* történetének leírásával a szerző eltér a magyar krónikák eseménylvonalától, ahol ez a részlet nem szerepel. *Terdzsümán Mahmúd* e kitérő mozzanatot nem véletlenül iktathatta művébe. *Róma* egykori nagyságának megemlézése jól beleillett a szerzői koncepcióba: az *italiai* ambíciókkal is bíró *Nagy Szülejmánt* ezzel is nyugati hódításainak folytatására akarta sarkallni.
114. Marcus Iunianus Iustinus művéről (Világkrónika a kezdetektől Augustusig) van szó, amely meghatározó volt *Terdzsümán Mahmúd* ideológiai koncepciójának kialakításában (ld. a *Bevezető* idevágó részét). Iustinus művének a *Róma*-történet alapjául szolgáló fejezetéhez ld. *Függelék.* 3. rész.
115. *Prokas* fiai, *Numitor* és *Amulusz* (*Amulius*), a római eredetmonda ismert alakjai.
116. *Rea Szilvia* (*Rea Silvia*) hasonlóképpen ismert mondai alak.
117. *Favusztlusz* (*Faustus*) felesége, *Akka Lerentia* segítségével nevelte fel a kitiszított fiúkat.
118. A név általánosan ismert alakja *Remus*. Szövegünk *Romusz* (*Romus*) alakjában a görög forrásból származó *Romos* névváltozat tükröződik.
119. *Romulusz* (*Romulus*): *Remus* testvére.
120. A név *Szvatoplug* morva fejedelem névvel cseng össze. A családfához ld. 123.
121. Az *Akbelta* (= *Aquileia*) névben ismét betűtévésztes, az *í* (*y*) és *b* felcserélése mutatkozik. A téves alak népetimológiai alapon (*Ak belá* 'fehér vész') a szöveg írójánál tovább formálódott.
122. *Velence* története valószínűleg azonos indítékból (vö. 113) szintű részletebben kerül bemutatásra. A városalapítás alapmotívumához ismét Iustinus ad magyarázatot (ld. *Függelék.* 4. rész). A magyar krónikákban e rész — bár önálló fejezetet képez — igen rövid (vö. *Képes Krónika* 49; Thuróczy 60-61). A közös elem csupán az, hogy a *velenceiek* a hunoktól való félelmükben hagyják el eredeti lakhelyüket.
123. A *Tetrikusz*-történet a frigyben teljesebb ki. A magyar krónikák idevágó vonulata *Aladár* anyjaként *Krimhildát*, *Csaba* (a szövegben *Kaba*) anyjaként pedig *Honoriusz* bizánci császár lányát mutatja be (vö. *Képes Krónika* 51; Thuróczy 66).
124. *Gazel*: 4-15 sorpárt tartalmazó, meghatározott rímrendszerű vers-típus.
125. Nem egyértelmű hely. Az *ezelden* szót szótáraink 'from eternity' jelentéssel regisztrálják, amely kevésbé illik a szövegbe.

126. A szövegben többször fordul elő (vö. 204, 348), hogy a szerző a *Ko(n)sztantaniye* ill. *Ko(n)sztantiniye* városnevet a *Ko(n)sztantin* személynévvel helyettesíti. A zárójeles kiegészítés erre a tényre utal.
127. Az uralkodói név téves. Az *Attila* halálát követő években *Markianosz* (450-457) ült *Bizánc* trónján. A szerző ismét a *Szegizmunduz* (*Zsigmond*) névvel segíti ki magát (vö. 110). A *Képes Krónika* (vö. 52 és 197) és THURÓCZY (vö. 69) *Csaba* (a szövegben *Kaba*) *bizánci* tartózkodását *Honoriosz* császár személyéhez kapcsolja.
128. Az eredetiben *yeye iče*. Tágabb értelemben 'kellemesen mulatta velük az időt'.
129. A *Bendegusz* (*Bendegúz*) személyére ill. a rokonsági kapcsolat fokára való közlés eltér a *Képes Krónikájétól* (ld. 52). Ez a motívum hiányzik Thuróczynál, akinek egy más összefüggésben előadott kronológiai aggálya (ld. 69) magyarázza ezt a változtatást.
130. Az eredetiben szereplő szó (*dürrihat*) valószínűleg torzult alak. Jelentése azonban a szövegből egyértelműen kitapintható.
131. *Szeben* (*Nagyszeben*) ? (Vö. 132.)
132. A névben, amely mögött *Erdély* német neve, *Siebenbürgen* rejlik, két elem, a *Szeben* városnév és a német *sieben* 'hét' szó keveredhetett. Ld. ehhez Horváth János magyarázatát (Thuróczy 455; 155. jegyzet).
133. *Kevszer*: egy paradicsomi folyó neve.
134. A *Csupulug* névalak ismeretlen krónikáinkban
135. A *Pannónia* uralkodójának küldött 'ajándék' történetének elmesélésében *Terdzsümán Mahmúd* szövege egyezik a magyar krónikai hagyománnyal (vö. *Képes Krónika* 57-58; Thuróczy 74-76). Az esemény- és motívumsor valamelyest lerövidül, érdemileg azonban csak csekély mértékben módosul.
136. Vö. 87.
137. Vö. 64.
138. Az eredetiben a *bir menzil* 'egy állomás(nyi)' fordulat szerepel, amely itt minden bizonnyal nem mereven értelmezendő.
139. Az eredetiben *korona*.
140. Az eredetiben *korona*.
141. Az eredetiben *korona*.
142. Az eredetiben így! (Vö. 143.)
143. Vö. MTK I, 81 (anno 1018).
144. A *Kán* név, amely a kan 'kán' szóval függ össze *Keán* ill. *Kaán* alakban is olvasható.

145. Ezekről az eseményekről nincs tudomásunk (vö. MTK I, 79-83). Minden bizonnyal egy más korszakba és más kontextusba ágyazódó eseménysor beszűrődésével kell számolni. A *Marcsijanus* név *Markianosz* bizánci császárt (450–457), *Attila* kortársát sejteti. Ez a hun történettel való kapcsolatra utalna? (Vö. *Képes Krónika* 54; THURÓCZY 66.)
146. Vö. 67, 173.
147. Hibás évszám (ezernyolc).
148. A muzulmán szemléletből adódóan a hitetlen helye a pokol.
149. *Hümá*: mitikus (paradicsomi) madár, eredendően a jó ómen jeladója. A műben azonban ezzel ellentétes szerepben jelentkezik.
150. Utalás a műben jelentős szerepet játszó *Iszkenderre* (*Nagy Sándorra*), aki mint nagy hódító fontos alakja volt a keleti irodalomnak (vö. 22).
151. Egy legendás perzsa uralkodó neve.
152. Egy legendás perzsa uralkodó neve.
153. Legendás perzsa hős neve.
154. Legendás perzsa hős neve.
155. Egykori perzsa király neve.
156. Legendás perzsa hős neve.
157. Vö. 37.
158. Az eredetiben *kimseye etmez vefa*. Tágabb értelemben: 'a sors senkit sem kímél, senkivel sem tesz kivételt' (vö. 176).
159. A szövegben többször felbukkanó fordulat (*ulu ve kışi* 'nagy és kicsi'), amely legtöbbször az úr és a közember különbségét jelzi. Gyakorisága miatt csak e helyütt értelmezzük.
160. Vö. MTK I, 83 (anno 1041).
161. *Kızıl Elma* ('Vörös Alma'). Az oszmán-török krónikákban állandóan felbukkanó, egy nyugati politikai centrumra vonatkozó név, amely gyakran a katonai hódítás szimbólumaként jelenik meg. A kutatók zöme Bécs ill. Róma városát látja mögötte. Itt ettől eltérő összefüggésben jelenik meg. A kérdéshez ld. Fodor Pál 1991, 131 sqq.
162. A szöveg kompozíciójában egyenetlenség mutatkozik: a *Péter* halálára utaló két verssor nem illik a gondolatmenetbe.
163. Vö. MTK I, 84 (anno 1042).
164. Vö. MTK I, 84 (anno 1043).
165. Vö. MTK I, 84 (anno 1044).
166. Vö. MTK I, 84 (anno 1044).
167. Vö. MTK I, 83 (anno 1041).
168. A szövegben a kérdéses folyó, amely a *Rábával* azonosítható, *Ribád* és *Akszu* (*Aksu*) néven szerepel. Utóbbi jelentése 'fehér víz'.

169. Az oszmán-török *dil almak* 'nyelvet fogni' (= az ellenféltől megfelelő információ birtokában levő személyt kifaggatás céljából elfogni), a hódoltság korában a magyar nyelvben is meghonosodott (vö. Ligeti Lajos, Nyelvet fogni. In: *Magyar Nyelv* XXXII. 1936. 45-46).
170. A leírásban ismét előfordul a nehezen értelmezhető *bir dest* fordulat (vö. 91, 367).
171. Az eredetiben *mir ü mehteran*.
172. Vö. MTK I, 84 (anno 1044).
173. Vö. 67, 146.
174. Péter uralkodási évei: 1038-1041 (vö. MTK 83; anno 1038) ill. 1044-1046.
175. Vö. MTK I, 85; anno 1046): „Péter király a nyugati határról visszafordul és Székesfehérvárra tart. Zámolynál (Zámor) azonban foglyul ejtik és megvakítják. Így kerül I. András király kezébe, akinek fogságában rövidesen meghal.”
176. Az eredetiben *vefası yokdur cümbüşı* (cümbüşü) *keçrev* (vö. 158).
177. Vö. MTK I, 85 (anno 1046): 1046-1060.
178. Vö. MTK I, 86 (anno 1051 sqq.).
179. Az eredetiben *kapudan*.
180. A levél szövege krónikáinkban lényegesen hosszabb (vö. *Képes Krónika* 95; THURÓCZY 121).
181. Az eredetiben *İskenderün köprisi* (*İskenderin köprüsü*). Nehezen értelmezhető hely. Vö. az 'Attila hídjá' fordulattal (ld. Eckhardt 1940, 189). Ld. még a 397. jegyzetet.
182. A *Képes Krónika* (ld. 96) és THURÓCZY (ld. 123) szerint a „császár lányának” neve *Zsófia* volt. A szövegben ez a név a csengésében hasonló muzulmán *Száfije* (*Safiye*) névvel lett helyettesítve (vö. 240). Az eseményhez ld. 183.
183. Vö. MTK I, 87 (anno 1058): „IV. Henrik testvérét, Juditot eljegyzik *Salamonnal*”. *Terdzsümán Mahmúd* a rokonsági fokot tekintve átvette krónikáink tévedését. Horváth János lehetségesnek tartja, hogy a hercegnő a *Judit* nevet Magyarországon kapta (ld. THURÓCZY 483; 271. jegyzet).
184. Vö. MTK I, 88 (anno 1059). Az ismert jelenet forrásaink közlése szerint nem a királyi udvarban, hanem *Várkonyban* (ma *Tiszavárkony*) zajlott le (vö. *Képes Krónika* 98; THURÓCZY 124).
185. Az eredetiben szereplő *abdar* szó más jelentése 'jól edzett, élesített' is illene a szövegbe.
186. Vö. 87.
187. Nagy valószínűséggel tehető fel, hogy a szerző a szóban forgó

- személyt hercegnek minősítette és a szót – nem keresvén annak valamilyen török megfelelőjét – úgy vetette papírra. A szöveg végső formáját megadó munkatársa (ld. *Bevezető*) e szót természetesen *Hercegovina* névével. (Ld. 193, 195.) Megjegyezendő, hogy a herceg szó rangként ill. címként egyszer sem jelenik meg a szövegben.
188. Torzult alak a *Wilhelmus* névből. (Vö. *Képes Krónika* 100 és THURÓCZY 126.)
 189. Az eredetiben *serdar*.
 190. Az eredetiben *serasker*.
 191. Vö. MTK I, 88 (anno 1060).
 192. Az eredetiben *serdar-i selâtin*. A *nemcse* sereg vezére is ugyan-ezt a címet kapja: ld. lejjebb.
 193. Vö. 187, 195.
 194. Vö. MTK I, 88 (anno 1060): „Fogolyként rövidesen meghal a zirci udvarházban”.
 195. Vö. 187, 193.
 196. Az eredetiben (*Nemçeviler*) *selatin(Ieri)*.
 197. *Terdzsümán Mahmúd* az események részleteit a magyar krónikáktól eltérően adja elő. Így *Képes Krónika* 100: „A cseh herceget azonban elfogván *Béla* herceg tudta nélkül megvakították. *Wilhelm* és *Roth* vezéreket *Béla* herceg elé vitték és az szabadon bocsátotta őket.” Vö. THURÓCZY 126.
 198. Az eredetiben *makamhane-i künc-i ibadet*.
 199. Vö. MTK I, 88 (anno 1060–63).
 200. Vö. MTK I, 88 (anno 1063).
 201. A *Ladislaus* név gyakran, egyazon személy vonatkozásában is *Vladislaus* ill. *Vuladislaus* alakban fordul elő.
 202. Vö. MTK I, 88 (anno 1063).
 203. Az eredetiben: *emeğimiz hod bakîdür*. Nem egyértelműen magyarázható fordulat.
 204. A szövegrészben néhányszor előforduló *Ko(n)sztantin* névalak magyarázatához ld. 126, 348. Az *I. Géza* uralkodását megelőző években a *Bizánccal* való kapcsolat ellenséges volt (vö. MTK I, 90; anno 1072). A változást jól szemléltető esemény (koronaküldés) *VII. (Dukász, Parakinákész) Mihály* bizánci császár (1071–1078) személyéhez kapcsolódik (vö. MTK I, 90; anno 1074).
 205. *Rodan (Radovan)* személye felbukkan krónikáinkban (vö. *Képes Krónika* 111: „*Bogár* fia *Radován*”; THURÓCZY 139: *Bogár*-fia *Radvány*. *Terdzsümán Mahmúd* feltehetően a *Bogár* névelem alapján tette meg szereplőjét a bolgár uralkodó fiává.

- Ugyanakkor a magyar krónikákban a király és a hercegek elhídegülésében és ellenségeskedésében a bujtogató szerepe *Vid* ispánnak jut. A *Rodan* névalak elírás eredménye. A szöveget papírra vető a továbbiakban már a helyes alakot használja.
206. Az eredetiben *serdar*.
 207. Az eredetiben *aheng eylediler*.
 208. Vö. 87.
 209. Az eseménysor leírása nem egyértelmű, szerkesztési egyenetlenséget mutat.
 210. Vö. MTK I, 90 (anno 1074).
 211. Az eredetiben *afak* 'horizont(ok)'.
 212. Vö. MTK I, 90 (anno 1074).
 213. A *Képes Krónikában* (ld. 120) és THURÓCZYNÁL (ld. 148) említett *Szvatopluk* az ellenfél oldalán áll és végül fogságba esik.
 214. Az eredetiben *tenezzül ederken*. A szó alapjelentése 'leszállni, leereszkedni, méltóztatni' A szöveg belső egyenetlensége miatt a helyet szabadabban fordítottuk.
 215. A zárójelbe tett szövegrész alább ismétlődik; értelemszerűen törlendő.
 216. „Nagy erdőség volt ott, senki sem lakott benne, csak egy *Vác* nevű, szent életű remete. Erről nevezte el utóbb *Géza* herceg a várost, amely ott épült” (ld. *Képes Krónika* 118). Csaknem azonos szöveg THURÓCZYNÁL (ld. 145). A tanácskérés motívumához ld. 63, 109.
 217. Vö. MTK I, 90 (anno 1074): 1074-1077.
 218. Az eredetiben *gayret çasarundur*.
 219. Vö. MTK I, 90 (anno 1074).
 220. Az eredetiben szereplő *devlet* szó más jelentése ('hatalom, szerezence') is illene a szövegmezőbe. Így szó lehetne a 'hatalom, az erő, a szerezence próbájáról' is.
 221. *Szebis*: nehezen azonosítható név. *Szeben* (*Nagyszében*) rejlene mögötte? A földrajzi ill. történeti háttérre gondolva számba jöhet-e a besenyő (*bissenus*) név? Az íráskép félreértése vagy a hangalak torzulása nem elképzelhetetlen.
 222. Az író korszakából a korábbi időszakba való, anakronizmust teremtő visszavetítés.
 223. Vö. MTK I, 91 (anno 1076 sqq.).
 224. Vö. MTK I, 91 (anno 1077).
 225. Vö. MTK I, 91 (anno 1077).
 226. Vö. MTK I, 91 (anno 1077): 1077-1095.
 227. Az eredetiben az *illetsüz* szó szerepel, amely itt kevésbé ismert jelentésben jelenik meg ('feltétel, ellenérzés nélküli?').

228. Vö. MTK I, 92 (anno 1081 sqq.).
229. Vö. MTK I, 93 (anno 1087): „Krónikai hagyomány szerint *Salamon az isztriai Polában* halt meg, s ott temették el”.
230. Tudomásunk van arról, hogy a *Magyarországon* átvonuló és a *Szentföld* felé tartó keresztesek felkeresték *Szent László* királyt (vö. MTK I, 96; anno 1093). Szövegünk közlése így ezen az alapon nyerhet magyarázatot. A *Berbania* név eredetét illetően krónikáink nem adnak egyértelmű támpontot (ld. *Képes Krónika* 135: *Britannia*; THURÓCZY 163: *Bretagne*). Gondolhatunk-e *Brabantra*?
231. Vö. MTK I, 91 (anno 1077).
232. Helyesen: 1095.
233. Vö. MTK I, 97 (anno 1095): „*Somogyvárott* a bencés apátságban temetik el, ahonnan *Váradra* szállítják hamvait”.
234. Vö. MTK I, 102 (anno 1115).
235. Vö. MTK I, 97 (anno 1095): 1095-1116.
236. Vö. MTK I, 102 (anno 1116): „*Székesfehérvárott* temetik el”.
237. Vö. MTK I, 104 (anno 1127).
238. Az eredetiben *hasretile* 'vággyal'. A török szemléletben az útra kelő (ez esetben az e világi élettől elbúcsúzó) visszavágyik otthonába. A hely úgy is értelmezhető, hogy még teljesületlen vágyai voltak. Vö. 260, 265.
239. Vö. MTK I, 106 (anno 1137).
240. Vö. *Képes Krónika* 148 és THURÓCZY 178: *Zsófia*. Vö. 182.
241. Vö. MTK I, 102 (anno 1116): 1161-1131.
242. *Saul* csak jelölt volt a trónra (vö. MTK I, 105; anno 1130).
243. Vö. MTK I, 105 (anno 1132). *Borisz* trónkövetelő neve (MTK I, 110; anno 1152) a *Képes Krónikában* (ld. 150-156) és THURÓCZYNál (ld. 170) *Borics* alakban bukkan fel. A török szöveg *Borh* alakja – az *s* (š) és *h* (č) között jól elképzelhető betűtévesztést feltételezve – ezen krónikai névvariáns alapján nyer magyarázatot.
244. A szövegben szereplő *rusz* 'orosz' kapcsán elsősorban a *Kijevi Nagyfejedelemségre* és az attól nyugatra fekvő régió politikai alakulataira ill. az ott élő szlávajkú népeiségre kell gondolni.
245. Vö. MTK I, 105 (anno 1131): 1131-1141.
246. Vö. MTK I, 107 (anno 1141).
247. Vö. MTK I, 107 (anno 1141): 1141-1162.
248. Az eseménysort vö. MTK I, 108 (anno 1146) adataival.
249. Vö. MTK I, 108 (anno 1146): „A trónkövetelő *III. (Hohenstauf) Konrád* német király ... *II. (Jasomirgott) Henrik* osztrák őrgrof és bajor herceg pártfogását élvezi.”

250. Vö. 87.
251. Az eredetiben *kayim-makam* ill. *serdar*.
252. Álmos krónikáink szerint I. Uroš szerb nagyzsupán lányával kötött házasságot (vö. *Képes Krónika* 148; THURÓCZY 178; MTK I, 105; anno 1130). A név a szövegíró tollán torzuláson mehetett keresztül, s így nyerte az ő korában jól ismert Everoz névalakot.
253. *Beğlerbeği* 'beglerbég': a *sancak*nak nevezett adminisztratív egység és az azok élén álló bégek felett levő, magasabb rangú adminisztratív egységet, a *viláyetet* vezető katonai tisztviselő ('kormányzó') címe, 'a bégek feje'.
254. A szöveg hiányosnak tűnik.
255. Vö. MTK I, 107 (anno 1141): 1141-1162.
256. Az évszám téves: vö. MTK I, 113 (anno 1162).
257. Vö. MTK I, 113 (anno 1162): 1162-1172.
258. Vö. MTK I, 117 (anno 1172).
259. Az uralkodók sorában a *Képes Krónikával* (ld. 157) és THURÓCZYVAL (ld. 190) egyezően két 'trónbitorló' kerül említésre. Ez egyben visszakanyarodást jelent a II. Géza halálát követő eseményekhez (vö. MTK I, 113; anno 1162 és MTK I, 114; anno 1163).
260. Ld. *Képes Krónika* 157: „Uralkodása alatt László herceg, a vak király fia bitorolta a koronát fél esztendeig. Elköltözött az Úrhoz az Úr 1162-ik évében, február elsején, vasárnap; teste Fehérvárott nyugszik.” (Vö. THURÓCZY 169.)
261. Vö. 238, 265.
262. Ld. *Képes Krónika* 157: "Ezután bátyja, István birtokolta a koronát öt hónapig és öt napig.” (Vö. THURÓCZY 190.)
263. Ld. *Képes Krónika* 157: „Legyőzték Szent Gyárfás és Protasius napján, kedden, amikor sok magyar nemes veszett el. Zimony várában halt meg az Úr 1173-ik évében április 4-én, csütörtökön.” (Vö. THURÓCZY 190.)
264. Ld. *Képes Krónika* 157: „Teste Fehérváron nyugszik.” (Vö. THURÓCZY 190.)
265. Vö. 238, 260.
266. A történes kronológiai rendje e ponton helyes mederbe kerül. III. Béla királyságához ld. MTK I, 117; anno 1172.
267. Vö. MTK I, 124 (anno 1196).
268. Vö. MTK I, 124 (anno 1196): 1196-1204.
269. Vö. MTK I, 127 (anno 1204): „Egerben temetik el”.
270. A kiskorúan megkoronázott (1204. augusztus 26.) és kevésbé később elhunyt III. László király (vö. MTK I, 127; anno 1205).
271. Vö. MTK I, 127; anno 1205).
272. Vö. MTK I, 144 (anno 1205): 1202–1235.

273. Vö. MTK I, 127 (anno 1235): „az egresi ciszterci monostorban (Csanád vm.) második felesége, *Jolanta* királyné mellé temetik”.
274. Vö. MTK I, 144 (anno 1235): 1235–1270.
275. A *Bogdan* név kapcsán megjegyezendő, hogy az esetenként tágabban értelmezendő: valószínűleg nemcsak szigorúan *Moldvát* jelöli.
276. *Kötöny*, a *Magyarországra* betelepülő kunok vezére.
277. Az eredetiben *itikad eylemedi*. Lehetséges, kevésbé eltérő jelentése: 'nem bízott benne'.
278. A név jelentése 'vaskapu'. A török névadási gyakorlatban gyakran jelöl hegyszorost, hegyi átkelőhelyet.
279. A szerző a *palatinus* méltóságnévet személynévnek fogja fel (vö. 339). A fordítás ehhez a tényhez igazodott.
280. Az eredetiben: hírnök ment a kánhoz. Ez a szövegíró szerkesztési figyelmetlensége.
281. Az eredetiben *ol mevzide* 'azon a helyen', azaz a *szegeði* táborban.
282. Az eredetiben *ol canibden geçüb*, ami feltehetően úgy értelmezendő, hogy *Buda* felől érkezve és a *Dunán* átkelve.
283. Az eredetiben: *ol asil mahalda*, ami esetleg úgy értelmezhető, hogy 'egy ilyen súlyos helyzetben'.
284. A mongolok ('tatárok') ténylegesen egy évig tartózkodtak magyar földön (vö. MTK I, 149; anno 1242).
285. Az időtartam a szerző szüleménye.
286. Vö. MTK I, 163 (anno 1270): „Az *esztergomi* minoriták templomában kisebbik fia, *Béla* mellé temetik”.
287. Az egyetlen uralkodó, aki sorszámmal kerül említésre.
288. *V. István* nem hozható kapcsolatba a korábban említett, hasonló nevű személyekkel. A szerző itt *III. Istvánra* vagy *IV. Istvánra* gondolhatott.
289. Törés ill. pontatlanság az uralkodók sorrendjében. *V. Istvánt* a trónon *IV. (Kun) László* követte (vö. MTK I, 166; anno 1272). Az itt említésre kerülő *Béla* a korábban elhunyt *Béla* herceggel, *IV. Béla* király kisebbik fiával lehetne azonos? (Vö. MTK I, 163; anno 1269.) A szövegben az ő nevéhez fűzött cseh hadjárat eseményei *V. István* uralkodási idejéhez kapcsolódnak (vö. MTK I, 165; anno 1271).
290. A *II. Ottokár* cseh királlyal vívott háború az uralkodásának eseményeihez ld. MTK I, 165; anno 1271). A *Pest* mellett vívott csatára vonatkozó hivatkozás bizonyára téves.
291. Vö. MTK I, 166 (anno 1272): „A domonkosok *nyúlszigeti* (*margitszigeti*) apácakolostorában testvére, *Margit* mellé temetik”.

292. (Kun) László (1272-1290). Vö. MTK I, 166 (anno 1272).
293. Az eredetiben *adaveten* 'ellenségeskedésből, ellenséges érzületből'.
294. *Oldamur* (Képes Krónika 162: *Oldamér*; Thuróczy 200: *Oldamir*) havasalföldi kun vezér. Személyének *Kötöny* fiával való azonosítása téves. Nagyobb valószínűséggel a *Kun Lászlóval* szemben álló kunok hívták *Magyarországra*, támogatást remélve tőlük a királlyal való konfliktusukban.
295. (Kun) László király meggyilkolásának az 1241. évhez való kapcsolása önkényes és téves (vö. MTK I, 181; anno 1290).
296. Vö. MTK I, 181; anno 1290: *Kőrösszeg*. *Képes Krónika* 164 és THURÓCZY 202: a királlyal a kunok végeznek.
297. Az anya által adott *Ludovikusz* nevet a fiút nevelő velencei uralkodó *Anderjasra* változtatja (ld. alább). A szerző által törvénytelennek tekintett leszármazottban *II. András* utószülött fiát, *István* herceget kell látnunk (vö. MTK I, 145; anno 1236). Az ő fia volt *András*, aki később a magyar trónra került. (A történet pontosabb leírását ld. *Képes Krónika* 165-166 és THURÓCZY 204). Vö. 299,300.
298. Az eredetiben *beğzade*.
299. Vö. 297, 300.
300. *András* (1290 –1301): *II. András* unokája, utószülött *István* fia: vö. MTK I, 145 (anno 1236); 179 (anno 1287); 181 (anno 1290).
301. Vö. MTK I, 187 (anno 1301): „A *budavári* minoriták kolostorában temetik el”.
302. Az eredetiben *serdar*.
303. *Ottó alsó-bajorországi* herceg (vö. MTK I, 190; anno 1305).
304. A szövegben (ld. ugyanott lejjebb) a motívum ismétlődik, bizonyos szerkesztési egyenetlenség mutatkozik. A történethez magához ld. *Képes Krónika* 170 sqq. és THURÓCZY 210.
305. A szerző feltehetően összekeverte a történet szereplőit. *III. Ottó alsó-bajorországi* herceg volt *IV. Béla* unokája (vö. MTK I, 190; anno 1305). Az ő *erdélyi* kalandja *Kán László erdélyi* vajda személyéhez kapcsolódott (vö. MTK I, 190-191; anno 1307).
306. Vö. 304.
307. A szövegrész jól mutatja a szerző bizonytalanságát a szóban forgó *Kán László erdélyi* vajda személyét illetően. (Vö. MTK I, 190-191; anno 1307.)
308. Vö. MTK I, 192 (anno 1310).
309. Vö. *Képes Krónika* 174 és THURÓCZY 216.
310. *Zách Felicián* sikertelen merénylete (vö. MTK I, 201; anno 1330).
A magyar krónikák közlése szerint a merénylet során a királynő

- veszítette el négy újját (vö. *Képes Krónika* 177; THURÓCZY 217).
311. Vö. MTK I, 202 (anno 1330). A *Baszarat* név ismét betűtíveszést (*b* → *t*) mutat.
312. Vö. MTK I, 204 (anno 1335): a szerző által megadott időpont téves.
313. *Johanisz (János)* cseh király *Kaszimirusz (Nagy Kázmér)* lengyel királlyal együtt találkozott és tárgyalt *Visegrádon* (vö. MTK I, 204; anno 1335).
314. Az 1338. év diplomáciai eseményeihez, valamint *III. (Nagy) Kázmér* 1339. júliusi visegrádi látogatásához ld. MTK I, 206.
315. Az eseményekhez vö. MTK I, 203 (anno 1333).
316. Vö. MTK I, 206 (anno 1342).
317. Vö. MTK I, 207-208 (anno 1344): „*I. Nagy Lajos Erdélyben tartózkodik hadaival. Hadjáratot tervez Basarab fia Sándor* havasalföldi vajda ellen. *Sándor ... megelőzve a támadást személyesen járul a magyar király elé, és elismeri őt hűbérurának*”.
318. Az eredetiben *serdar*.
319. Vö. MTK I, 209 (anno 1346): *Nagy Lajos és Velence* háborúja *Zára* várának birtoklásáért.
320. *Tarantói Lajos*nak a *nápolyi* háborúban való szerepéhez ld. MTK I, 210 (anno 1348).
321. Vö. MTK I, 208 (anno 1345). *András* herceget *Johanna* emberei gyilkolták meg.
322. E ponton valószínűleg a *Nagy Lajos és Velence* közötti összeütközés eseményei szűrődtek be a szövegbe.
323. Vö. MTK I, 209 (anno 1347).
324. A torzult névalak mögött *Wolfhardt Ulrik*, *Nagy Lajos* zsoldosvezérének, majd *nápolyi* helytartójának neve rejlik (vö. MTK I, 210; anno 1348).
325. A *Veneri duka* névben valószínűleg több névelem keveredésével kell számolnunk. Így gondolni kell az események egyik szereplőjére, *Urselingeni Vernerre*, aki korábban *Lajos* király egyik zsoldosvezére volt, majd áttért az ellenfél oldalára. A *duka* névelem mögött valószínűleg a *duc* 'herceg' szó rejlik. Ugyanakkor jól ismert tény, hogy az ellenállást *Tarantói Lajos* vezette, akit a király kivégeztetett. A *nápolyi* háború ezen eseménysorát *Terdzsümán Mahmúd* formálta át a zsoldosvezérek összecsapásává? Az eseményekhez ld. THURÓCZY 247.
326. Az eredetiben *ölüm erleri olmúólardur (olmúólardúr)* 'a halál emberei (fiai) lettek'.
327. Vö. MTK I, 212-214 (anno 1351 sqq.).
328. Vö. MTK I, 218 (anno 1365).

329. Vö. MTK I, 216-218 (anno 1360 sqq.).
330. Uralkodási időszak: 1342 július 21-1382 szeptember 10). Vö. MTK I, 206 (anno 1342) és MTK I, 226 (anno 1382).
331. Vö. MTK I, 226 (anno 1382).
332. A név a szövegben *Madija* alakban jelenik meg, amely az arab írás *d* és *r* betűjének összetévesztéséből adódik.
333. Vö. MTK I, 226 (anno 1382): 1382-1395.
334. Az eredetiben: *Úmdi kúraliçenün (kúraliçenin) milkete asla vefasú yokdur*.
335. THURÓCZY 276: „Egyhangúlag megkérték a zágrábi püspököt, hogy menjen *Sziciliába Károly* királyhoz.”
336. Vö. MTK I, 228 (anno 1385).
337. Az eredetiben *haklarúndan gelüb (gelip)*. Értelmezése ’megbünteti’ is lehet.
338. Az eredetiben *el bir küldülar* ’összefogtak’. Az események menétét *Terdzsumán Mahmúd* másként, lényegesen rövidebb formában adja elő (vö. THURÓCZY 294). Az elbeszélés bizonyos elemei *Buda* török kézre kerülésének ismert történetére, azaz az 1541. év eseményeire emlékeztetnek.
339. Mint már korábban is (vö. 279), a szerző a *palatinus* címet személynévnek fogja fel. Ez a történeti személy minden bizonnyal *Garai Miklós* volt nádorral azonosítható (vö. MTK I, 228; anno 1386).
340. Helyesen *Forgách Balázs* (Vö. MTK I, 228; anno 1386). A névváltoztatás (*Forgách* → *Farkas*) mögött az rejlene, hogy a szerző később nem ismerte ki magát jegyzeteiben? A névhelyettesítés – ha az nem más személytől, esetleg egy későbbi ’konzultánstól’ származik – talán a magyar nyelvben való valamelyes jártasságára utal (vö. Budenz 1861, 289).
341. Vö. MTK I, 228 (anno 1386): február 7: merénylet *Durazzói (Kis) Károly* ellen; február 24: Meghal *Visegrádon II. (Kis) Károly*. A *Visegrád* melletti *Szent András* bencés apátságban temetik el...”.
342. *Horváti János macsói bán* (Vö. MTK I, 228; anno 1386).
343. Vö. MTK I, 228 (anno 1386).
344. THURÓCZY 301: „... a *Krupa* nevű *Horvátország* vidékén fekvő várban tartották fogva.” Vö. MTK I, 226 (anno 1386 sqq.): *Mária* raboskodásának vára *Gomnec*.
345. Az eredetiben ’tette a sereg élére’: *baó edüb (edip)*.
346. Vö. MTK I, 232 (anno 1394): „*Zsigmond* király beveszi a boszniai *Dobor* várát, a *Horvátiak* utolsó támaszpontját”.
347. *Ótefan Muóat moldvai vajda* (1394–1399).
348. A *Ko(n)sztantin* névalakhoz vö. 126, 204. A korszak *bizánci* ural-

- kodói V. Palaiologosz János (1341–1391) és II. Palaiologosz Manuel (1391–1425) voltak.
349. Az esemény az 1354. évhez kapcsolódik.
350. Szerzői tévedés: *Szelánikot* (*Thesszalonikét*) II Murád foglalta el 1430-ban.
351. A török levelezési nyelv e formulája (*vesselám*) a *selám* 'üdvözlés' szót tartalmazza. Mint egy levél záróformulája esetenként kevésbé szívélyes jelentéssel bír. Így – mint itt is – inkább eligazító, utasító jellege van: 'vedd tudomásul, többet erről nem halasz tőlem' értelemben. Az eseményhez magához ld. Thuróczy 312.
352. Vö. MTK I, 234 (anno 1396).
353. Vö. MTK I, 234 (anno 1396): „Útjának állomásai ... *Modon* ... *Raguza* ... *Spalato*.” THURÓCZY szerint (ld. 314) Zsigmond volt Rhodoszon is.
354. Ld. THURÓCZY 315: „... Zsigmond király másfél évig időzött a tengerparti vidékeken ...”. Az MTK szerint (v.ö. I, 234; anno 1396) Zsigmond távolléte lényegesen rövidebb volt.
355. Forrásaink az említett *Lászlót* nem ismerik *erdélyi* vajdaként. A magyar trónra törekvő *Nápolyi Anjou Lászlónak* voltak *erdélyi* hívei (vö. MTK I, 238; anno 1402). Az öt pártoló országnagyok hűségesküjére is *Váradon* került sor. Lehet, hogy ez a szerzői tévedés fonala?
356. A *siklósi* fogság e részlete másként THURÓCZYNÁL (ld. 316–319).
357. Vö. MTK I, 248 (anno 1420).
358. THURÓCZY (ld. 334) a császárrá koronázást külön tárgyalja, ott említi annak színhelyét, *Milánót*. Vö. MTK I, 253 (anno 1432): „Zsigmond királyt *Milánóban itáliai királlyá* koronázzák”.
359. Az eredetiben *sohbet-i has* 'különleges csevegés, eszmecsere'.
360. Valószínű, hogy itt Zsigmond 1436. évi *prágai* bevonulásáról van szó, amikor fogadta a cseh rendek hódolatát (vö. MTK I, 256; anno 1436).
361. A krónika adatai nem helytállóak. Vö. MTK I, 229 (anno 1387): 1387–1437.
362. Vö. MTK I, 257 (anno 1437).
363. *Albert* király uralkodási ideje: 1438. január 1–1439. október 27. Vö. MTK I, 257 (anno 1438) és MTK I, 259 (anno 1439).
364. Vö. MTK I, 257 (anno 1439).
365. Kérdéses, hogy II. Murád személyesen részt vett-e az 1440. évi *nándorfehérvári* akcióban (vö. azonban MTK I, 259; anno 1440). A török sereg vezéréként ismert *Evrenosoğlu Ali* nem kerül említésre (vö. Í. H. Danişmend, İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi 1.

- Istanbul 1947, 206). THURÓCZY szerint (ld. 355 és 391) a szultán jelen volt a várostromnál. Vö. 368.
366. Tallóci János (Jován) vránai perjel (vö. MTK I, 259; anno 1440; Thuróczy 353: „János vránai perjel, melléknevén Zovány ...”).
367. A szövegben ismét előfordul a *bir dest* fordulat (vö. 91, 170).
368. Iszhak pasa (*İshak paşa*) személyének szövegünkben a *Belgrád* ellen vezetett ostrom főparancsnokának szerepe jut. (Ehhez ld. 365). Valószínű, hogy személye az 1441-ben már *szendrői* bégként tevékenykedő végvári parancsnokkal azonosítható (vö. MTK I, 261; anno 1441). Személye felbukkan THURÓCZYNÁL is (ld. 356).
369. Az eredetiben így szereplő név mögött a *Julianusz* (*Julianus*) névalakot sejthetjük, amely az arab írás adottságai miatt könnyen ilyen alakká torzulhatott. A személy minden bizonnyal *Cesarini Julian* (*Cesarini Guiliano*) bíboros, pápai legátussal azonosítható, aki 1442–1444 között egy török ellenes kereszteshadjárat megszervezésével foglalkozott.
370. Az eredetiben *küfür-i fetva*. A *fetva* a muzulmán joggyakorlat terminusa: a *mufti* által adott jogi kinyilatkoztatás.
371. 'Isten a leghatalmasabb'.
372. Az eredetiben *kıralun* (*kıralın*) *kalbgâhına*, szó szerinti 'a király szívhelyéig'.
373. Az eredetiben *Eylediler baǵrúnú kahrúla hun*, ami esetleg így is fordítható: 'keblüket fájdalmat (okozva) véresre marcangolták'.
374. Vö. MTK I, 267 (anno 1448).
375. Az eredetiben *serdar*.
376. Helyesen *Ladiszlaura* (ld. 201b).
377. Vö. MTK I, 270 (anno 1453): „Hunyadi János Bécsben lemond a kormányzóságról”.
378. Ld. Thuróczy 384: „... a kormányzó urat ... *Beszterce* örökös grófjává tette” A koronára vonatkozó rész a szövegben: *baó-úna taç geçü rüb* (*geçirip*).
379. Helyesen ezernégyszázötvenhárom. Vö. MTK I, 270 (anno 1453).
380. Az eredetiben *zarb u kahrıla*.
381. Vö. 196.a: MTK I, 290 (anno 1440).
382. Vö. MTK I, 272 (anno 1456).
383. Értelme: hadkészültséget rendelt el, a várat felkészítette a lehetséges ostromra.
384. Vö. MTK I, 273 (anno 1457).
385. Vö. MTK I, 273 (anno 1458).
386. Vö. MTK I, 311 (anno 1485).

387. Vö. MTK 318 (anno 1490).
388. Vö. MTK I, 319 (anno 1490): (I. Ulászló) 1490-1516.
389. Vö. MTK I, 338 (anno 1516).
390. Vö. 9, 100, 392.
391. *Allah* (Isten) útján, azaz a hitetlen földek meghódításáért.
392. Vö. 9, 100, 390.
393. Török ágyúfajta.
394. Az eredetiben a *kâtîp* 'titkár, írnok' szó szerepel (vö. 395).
395. Az eredetiben az *üstad* 'mester' (= író, szerző). Az előző sorokkal való egybevetés (vö. 394) arra enged következtetni, hogy a mű keletkezésének nem egy, hanem két szereplője volt: az író maga, akinek személye *Terdzsümân Mahmûd* volt, és egy írnok, akinek a kézirat tényleges elkészítésének feladata jutott (ld. *Bevezető*).
396. Az utóbbi két sornyi perzsa nyelvű zárófohász a kézirat baloldali margóján áll. Az írás duktusa kurzívba hajlik.
397. Korrektúra-jegyzet: Kiegészítés a 181. sz. jegyzethez. A fordulat – a *Duna* folyó egy hídját jelölve – más korabeli török írónál is előfordul (ld. Thúry József, *Török történetírók II*, Budapest 1896, 186). Tovább vizsgálendő nyomjel, amely e korban a *Nagy Sándor*hoz kapcsolódó hagyomány szélesebb körére, esetleg a történeti források közötti kapcsolatra utal.

MUTATÓK

A mű – sajátos jellegéből adódóan – a reális és mondai elemek, személyek és helyek keveredését, a különböző kronológiai rétegek egybeolvadását mutatja. E tényre mindkét mutató tekintettel van. Néhány névnél szükségesnek látszott a szövegmagyarázó jegyzetekre való visszautalás. Az ilyen esetekre a név előtt megjelenő csillaggal hívjuk fel a figyelmet.

A neveket követő oldalszámok dőltbetűs alakjai az adott helyen való többszöri előfordulásra utalnak.

Az összeállításakor nem törekedtünk a nevek valamennyi történeti variánsának megadására. Alapvető célunk az volt, hogy a neveket történeti ill. mai megfelelőivel párhuzamba állítva a tájékozódást megkönnyítsük.

RÖVIDÍTÉSEK

A.	Ausztria
B.	Bulgária
BH.	Bosznia-Hercegovina
Fo.	Franciaország
Go.	Görögország
Ho.	Horvátország
Oo.	Olaszország
Oro.	Oroszország
R.	Románia
Sz.	Szerbia
To.	Törökország

FÖLDRAJZI ÉS NÉPNEVEK MUTATÓJA

Adresztesz

Adresztesz (Go.)

30b

Adzsem

Perzsia, perzsa

3b, 4a, 4b, 5a, 8a, 8b, 20a,

20b, 21a, 25a, 25b, 26b, 27a,

28b, 30b, 31b, 32a, 32b, 38a,

39a, 39b, 41a, 44a, 47b

**Agrija*

Eger

149b

**Agrim*

Egerszeg

142a

**Akbelja*

Aquileia (Oo.)

74b, 75b, 76a, 77a

**Akszu* (ld. Ribad)

Rába (folyó)

103a, 103b

Alaman

Alaman, alaman

22b, 40a, 45b

Anadoli (ld. Anadolu)

Anatólia (To.)

27b, 28a, 28b, 29a, 186a

Anadolu (ld. Anadoli)

Anatólia (To.)

25a

Anglia

Anglia

25a, 134a

Arab

Arab (lakta földek), arab

25a, 26b, 30b, 39a, 44a

**Arija*

Ariana (?)

17b

Arnavud

Albánia

8a, 9a, 12a, 22a

Aszja

Ázsia

186a, 186b

Asztar

Iszter, az Al-Duna görög
neve

19a

Atil (ld. *Buda*, *Budin*, *Budun*,
Ó-Budin, *Ó-Buda*, *Új-Buda*)

Buda (mondai név)

54b

Atina

Athén (Go.)

8a, 9b, 13a, 15a, 16a, 16b,

20a, 20a, 25b, 26a, 26b, 32b

Avlona

Avlon (Go.)

9b

Bagdad

Bagdad (Irak)

32a, 35b, 40a

Bavria

Bajorország

161b

Bécs (ld. *Vijana*)

Bécs (A.)

2b, 7b, 45b, 47b, 48a, 49a,

52b, 54b, 55a, 56b, 57a, 57b,

58a, 58b, 60a, 77b, 139a,

139b, 202a, 204a, 206b

Belgirád

Belgrád (Sz.)

141a, 141b, 142a, 142b,

144b, 196a, 197a, 203a,

203b, 204a, 204b, 207b,

208a, 208b

**Berbania*

Britannia (?), Bretagne (?),
Brabant (?)
134a

Bisztricsa

Beszterce
202b

**Bizándzs*

Bizánc
8a

**Bogdan (ld. Kara Bogdan)*

Moldva
143a, 146a, 147b,
148a, 148b, 151a,
156a, 156b, 169a,
169b, 170a, 185b, 186a

Bögördelen

Böögördelen, Szabács =
Šabac (Sz.)
206a, 206b

*Buda (ld. Atil, Budin, Budun,
Ó-Budin, Ó-(Buda), Új-Buda)*

Buda (mondai név)
68b, 69b

*Budin (ld. Atil, Buda, Budun,
Ó-Budin, Ó-(Buda), Új-Buda)*

Buda
2b, 7a, 54b, 56b,
78b, 159b, 165a, 179a,
180a, 180b, 182a, 202a,
204a, 209a

*Budun (ld. Atil, Buda, Budin,
Ó-Budin, Ó-(Buda), Új-Buda)*

Buda
91a

Bulgár

Bulgária, bolgár
93a, 93b, 94a, 121b, 154a,
177a, 185b, 188b, 196a, 200b

Bursza

Bursa (To.)
25a

Cseh

Csehország, cseh
7b, 22b, 40a, 41b, 45b, 58b,
59a, 98b, 99a, 107b, 115a,
115b, 116a, 116b, 117a,
122a, 122b, 123a, 124b,
127a, 128b, 134a, 145b,
148b, 155b, 159b, 160b,
161a, 167a, 191a, 191b,
192b, 193a, 193b, 194a,
201a, 205b, 206b

Cseh-Morava

Cseh-Morvaország
154a, 177a, 191a, 194a

Csorlu

Çorlu (To.)
70a, 70b

Da(l)macsia

Dalmácia
171a

**Demürkapu*

Vereckei szoros
144a, 144b, 145a

Dimsikar

Temesvár
131a, 135a, 135b, 137a

Dírama

Drama (Go.)
9a, 19a

Dobra

Dobor (BH)
185a

Duna

Duna (folyó)
19a, 43a, 49a, 50a, 54a,
59a, 63a, 69b, 77b, 88b,
89b, 90a, 90b, 91a, 91b,
92a, 98b, 105a, 108a,
115b, 118a, 124a, 129a,
131b, 145b, 150b, 154a,
155a, 177a, 191a, 200a,
201a, 203b, 204a, 204b

Dzsiddia (ld. *Sziddia*)

Szkítia

4b, 5a, 5b, 6a, 48a, 48b,
81a, 82a

Edissza

Édessza (Go.)

8b, 9a

Edrene

Edirne (To.)

9b

**Egrü*

Egres

142b

Epikajir

Épeirosz? (A szerző közlése
szerint Albániával azonos)

22a

Epiro

Épeirosz (Go.)

17b, 18a

Erdel

Erdély

19a, 46b, 47a, 47b, 48a,
48b, 54a, 55a, 81a, 84b, 85a,
87b, 88a, 96b, 110b, 112a,
112b, 113b, 114a, 114b,
115b, 116a, 116b, 117a,
118a, 120b, 121a, 121b,
122a, 123a, 124a, 127a,
129b, 131a, 132b, 134b,
135b, 137b, 138a, 146a,
162a, 162b, 163a, 164a,
164b, 165a, 168a, 168b,
169a, 169b, 170a, 185b,
190b, 191a, 200a, 202b,
204a, 205b

Fekete-tenger

4b, 77b, 198a

**Filibea*

Philippopolisz = Plovdiv
(B.)

8a, 8b, 9a, 9b

Filibea (ld. *Filip*)

Philippoi (Ókori történeti
város a mai Kavála, Go.,
közelében)

16b, 17b, 19a

**Filip* (ld. *Filibea*)

Philippoi (Ókori történeti
város a mai Kavála, Go.,
közelében)

17b

Firandzsi

Francia

22b, 40b, 57a, 66b, 68a

Firandzsija

'Frank-ország' (a Frank
Birodalom), a szerző értel-
mezésében Franciaország
44b, 45a, 48b, 54b, 60a, 60b,
61a, 61b, 65b, 66b, 67a, 67b,
68a, 69b, 134a, 187a, 187b,
188b, 189b

Fireng

Nyugat-Európa olasz és
francia területei, nyugat-
európai
7b, 22b, 40a, 40b, 41a, 41b,
44a, 45b, 57a, 58b, 60a, 60b,
63b, 66a, 66b, 67a, 67b, 68a,
69b, 71a, 71b, 72a, 73b, 74a,
74b, 75b, 77b, 158a, 159b,
171a, 171b, 172a, 172b,
173a, 173b, 174b, 175a,
175b, 176a, 176b, 191b, 192a

Földközi-tenger

77b

Geliboli

Gelibolu (To.)

186a, 186b

Gümüldzsine

Gümülcina (Komotiní, Go.,
török neve)

9b

<i>Gürdzsi</i>	Isztambul (To.)
Grúz	18b
32a, 40a	<i>Isztulni Belgirád</i> (ld. <i>Usztulni</i>
<i>Herszek</i> (ld. <i>Szagirija</i>)	<i>Belgirad, Usztuni Belgirad</i>)
Hercegovina	Székesfehérvár
74a, 115a, 117a, 117b, 167b,	95b
171a, 185a, 185b	<i>Káf</i>
<i>Hind</i>	Mesebeli hegy, a Kaukázus
India	10a, 37b, 58b, 115b, 175b,
34a, 34b, 39a	189a, 207b
<i>Hirvát</i>	<i>Kara Bogdan</i> (ld. <i>Bogdan</i>)
Horvátország, horvát	Moldva
139b, 140a, 140b, 153b,	46b, 84b, 142b, 145a, 185b
170b, 179b, 183b, 184a,	* <i>Karaszdzsig</i>
184b, 185b, 190b, 196a	Kőrösszeg
<i>Iflah</i>	157b
Havasalföld (Valachia)	<i>Karko</i>
46b, 165b, 166a, 168b, 169a,	Krakkó (Lengyelo.)
199a, 200a	145b
<i>Iliria</i>	<i>Kavala</i>
Illiria (A szerző közlése sze-	Kavála (Go.)
rint ez „Uszlovin országa”)	8a, 8b, 9a, 19a
94a	<i>Ker</i>
<i>Indiai-óceán</i>	?
188b	19a
<i>Iszbanja</i>	* <i>Kizil Elma</i>
Spanyolország	Mitikus nyugat-európai
134a	város a török történeti
<i>Iszkenderije</i>	hagyományban
Alekszandria (Albánia)	97b, 98a, 99b, 102a, 102b,
22a	105b, 106a, 111b
<i>Iszkenderije</i>	<i>Kolonia</i>
Alekszandria (Egyiptom)	Köln (Németország)
35a, 35b	97b
<i>Iszlambol</i> (ld. <i>Isztambul</i> ,	<i>Ko(n)sztantanije</i>
<i>Ko(n)sztantan(ije)</i> ,	(ld. <i>Konsztantinije</i> ,
<i>Ko(n)sztantin(ije)</i>)	<i>Iszlambol, Isztambul</i>)
Isztambul (To.)	(A név leggyakoribb változata)
8a, 9b, 208b	Konstantinápoly (To.)
<i>Isztambul</i> (ld. <i>Iszlambol</i> ,	4b, 19a, 69a, 69b, 70a,
<i>Ko(n)sztantan(ije)</i> ,	70b, 74a, 74b, 77b, 79b,
<i>Ko(n)sztantin(ije)</i>)	80b, 81a, 81b, 136a,

- 186b, 190a, 190b, 203a,
203b
- **Ko(n)sztantin(iye)*
(ld. *Ko(n)sztantanije*,
Iszlambol, *Isztambul*)
Konstantinápoly (To.)
80b, 81a, 136a
(A névhez ld a 126. jegyzet.)
- Kevszer*
Kevszer: az édenkert folyója
87a
- Korint* (ld. *Korunt*)
Korinthosz (Go.)
25a
- Korunt* (ld. *Korint*)
Korinthosz (Go.)
8b, 9b, 12b, 16b, 20b
- **Kurpa*
Bosanska-Kruppa (BH)
184a
- Kürd*
Kurd
40a
- Larisza*
Lárisza (Go.)
16b
- Latin*
Latin
2b, 43b, 60a
- Leh*
Lengyelország, lengyel
7b, 22b, 40a, 41b, 45b,
113b, 114a, 114b, 115b,
117a, 119b, 120a, 120b,
121b, 122b, 123b, 124a,
124b, 125b, 126b,
127a, 127b, 131a,
134a, 137a, 137b,
138a, 145b, 167a,
176b, 177a, 177b,
195a, 195b, 205b
- Letunia*
Litvánia
176b
- Lipova*
Lippa
165a
- Macedonja*
Macedónia
8a
- Madzsar*
Magyar
3a, 19a, 99b
- **Majlan*
Mailand, Milánó
158a, 191b, 192a
- Marsilia*
Marseille (Fo.)
60b, 63a, 63b, 65b
- Maros*
Maros (folyó)
165a
- Mekke*
Mekka (Szaúd-Arábia)
34b
- Miszir*
Egyiptom
34a
- Mohács*
Mohács
209a
- Mora*
Morea (Go.)
8a, 8b, 9a, 9b, 11b, 25a
- Morava*
Morvaország
145b
- Napolja*
Nápoly (Oo.)
172b, 173a, 173b,
174b, 175a, 175b,
176a, 178a, 178b,
179a

Nemcse/Nemcséri

Németország, német
7b, 40b, 41b, 47b, 48b, 51b,
54b, 55a, 55b, 56a, 58b,
59a, 59b, 60a, 67b, 69b,
71a, 74b, 77a, 77b, 79b,
80a, 80b, 97b, 98b, 99a,
101a, 102a, 103a, 104a,
107a, 107b, 108a, 108b,
109a, 111b, 114b, 115a,
115b, 116a, 117a, 117b,
119a, 138b, 139a, 139b,
140a, 140b, 145a, 147a,
148a, 148b, 150a, 151a,
152a, 152b, 153a, 153b,
154a, 156a, 166b, 177a,
177b, 187a, 187b, 190b,
191b, 192a, 194a, 195a,
195b, 199b, 206a, 206b

Nikeboli (ld. *Ó-Nikeboli*)

Nikápoly = Nikopol (B.)
190a

Ó-(Buda) (ld. *Ó-Budin*)

Óbuda
68b

Ó-Budin (ld. *Ó-(Buda)*)

Óbuda
68b, 150b, 155a

Ó-Nikeboli (ld. *Nikeboli*)

Ó-Nikápoly = Ó-Nikopol
(B.)
189a

Otla

Olt (folyó)
146a

Pannónia

Pannónia
5a, 5b, 6a, 7a, 7b,
41b, 43a, 43b, 44b,
45a, 46a, 47a, 47b,
48b, 49a, 51b, 54b,
59a, 59b, 80b

Paraga

Prága (Csehország)
193b, 205b

**Pariz*

Párizs (Fo.)
44b, 45a

Pecsu(j)

Pécs
106b, 107a, 185b

Peste

Pest
91a, 92a, 129a, 129b, 146b,
148b, 155b, 161a

Petrevaradin

Pétervárad
209a

Pozsoga

Pozsega (Ho.)
185a

Pozson

Pozsony
107b, 108a, 108b, 110b,
128a, 130a, 131b, 132a, 133a,
185a

Pula

Pola (Ho.)
133b

Pulja

Apulia (Oo.)
40b, 167b, 171a, 172a, 172b,
177b, 179a, 179b

Ribad (ld. *Akszu*)

Rába (folyó)
103a, 105b

Rodan

Rhodanus = Rhône (folyó)
61a

Rodosz

Rhodosz (Go.)
35a, 152b, 153b, 154b, 190b,
208b

- Róma*
 Róma (Oo.)
 58b, 59a, 59b, 66a, 67b, 68a,
 69b, 71a, 71b, 73b, 74a, 74b,
 152b, 153b, 159a, 159b,
 163b, 165a, 171b, 172a,
 191b, 192a, 193b, 194a
- Rúm*
 Eredendően a Kelet-Római
 Birodalom, később a Bizánc
 ill. az Oszmánli Birodalom
 által uralt, elsősorban görög-
 lakta területek neve; görög
 8a, 8b, 9a, 20a, 20b, 22b,
 24a, 24b, 25a, 25b, 26b, 32b,
 33b, 34b, 41a, 44a, 47b, 59a,
 59b, 60b, 61a, 61b, 62a, 62b,
 63b, 81a, 136a, 136b, 137a,
 154a, 186a, 186b, 187a, 187b
- *Rusz*
 A Kijevi Nagyfejedelemség
 és az attól nyugatra fekvő
 területek, valamint e régió
 szlávajkú népessége
 137b, 138a, 176b
- Ruszcsi* (ld. *Rusz*)
 Orosz
 143a, 143b, 144a, 176b
- Sebenik*
 Sebenico = Sibenik (Ho.)
 171a, 179b
- Siklós*
 Siklós
 190a, 190b
- Szadr* (ld. *Zadra*)
 Zára = Zadar (Ho.)
 179b
- Szagirija* (ld. *Herszek*)
 A szerző közlése szerint
 azonos Hercegovinával
 167b
- Szakiz*
 Szakiz = Khiosz (Go.)
 56b
- *Szebis*
 Szeben (Nagyszeben)?
 131a
- Szegedin*
 Szeged
 88b, 89b, 146a, 201a
- Szejkuli*
 Székely
 81a, 168a, 168b, 169a
- Szekszár*
 Szekszárd
 118a, 132a
- Szelánik* (ld. *Szenlenik*)
 Thesszaloniki (Go.)
 187a
- Szenlenik* (ld. *Szelánik*)
 Thesszaloniki (Go.)
 8a, 9b, 16b, 20a, 26a
- Szemarkand*
 Szamarkand (Üzbegisztán)
 4b
- Szemendire*
 Szendrő = Szmederevo (Sz.)
 197a, 200b
- Szerez*
 Seres/Serres (Go.)
 9a
- Szevrin*
 Szörényvár = Turnu Severin
 (R.)
 200a
- Sziddia* (ld. *Dzsiddia*)
 Szkítia
 19a, 20a, 81b, 82a, 82b,
 83b, 84a
- *Szikambria*
 Az idők folyamán Aquin-
 cumhoz ill. Budához kap-
 csolt mondai város
 42b, 43b, 44b, 45a, 45b,

- 48b, 49a, 52b, 53a, 55b, 56b,
68b
- *Szikan*
Hegy Szikambria (ld. ott)
mellett (a hegynév mondai
etimónja: a Mons Súcán, a
szicíliai *Etna* neve)
43a, 43b
- Tarant*
Taranto (Oo.)
171a
- Tata*
138b
- Tatár*
Tatárország, tatár
2b, 4b, 18b, 30b, 40a, 46a,
46b, 48a, 50a, 84a, 84b, 85a,
142b, 143a, 143b, 144a,
144b, 145a, 145b, 146a,
147a, 147b, 148a, 148b,
149a, 150a, 150b, 151a,
151b, 152b, 153a, 154a,
155a, 155b, 156a, 156b,
157a, 157b, 158b, 159a,
169b, 170a, 170b, 206a
- Teba*
Théba = Thíve (Go.)
12a, 12b, 15a, 15b
- Tire*
Tire/Thyrrha (To.)
41a
- Tisza*
Tisza (folyó)
47a, 47b, 48b, 50a, 54a, 88b,
105a, 114a, 116a, 118a, 123b,
124b, 126b, 149b, 150b
- *Tolna*
Tolna
49a, 49b, 50a, 54b
- Toroja*
Trója = Truva (To.)
42b
- Török*
Török
8b, 17b, 22a, 25a, 186a,
186b, 188b, 189b
Új-Buda (ld. Atil, Buda, Budin,
Budun, Ó-Budin, Ó-(Buda))
Új-Buda
68b
- Ungurusz*
Magyarország, magyar
2b, 4b, 42a, 49a, 56a, 79b,
82b, 84a, 84b, 85a, 85b,
89a, 93b, 97b, 98a, 99a,
101b, 103b, 104a, 104b,
105a, 105b, 106a, 109b,
111b, 115b, 116a, 118a,
118b, 119b, 120a, 121b,
126a, 129a, 129b, 131a,
132a, 132b, 133a, 133b,
134b, 137a, 137b, 138a,
138b, 139a, 139b, 140a,
140b, 143a, 143b, 144a,
144b, 145a, 145b, 146b,
147b, 148a, 149a, 150a,
151a, 152b, 153a, 153b,
155a, 156a, 156b, 157a,
157b, 159a, 159b, 160a,
160b, 161a, 163b, 164a,
164b, 165a, 166a, 168a,
168b, 170b, 171a, 171b,
172b, 173a, 173b, 174b,
177b, 178a, 178b, 179a,
179b, 180a, 181b, 182a,
183b, 184a, 185b, 186b,
187a, 187b, 188b, 189b,
190a, 190b, 191a, 192b,
193a, 193b, 194a, 195b,
197a, 198a, 199a, 200a,
201b, 202a, 202b, 203b,
205a, 206a, 208b, 209a
- Uszlovín*
Szlavónia

- 55a, 55b, 94a, 170b, 196a
Usztulni Belgirád (ld. *Isztulni Belgirád*, *Usztu(l)ni Belgirád*)
 Székesfehérvár
 2b, 95b, 96a, 138b, 141a, 141b, 142a, 142b, 144b, 145b, 195b
Usztu(l)ni Belgirád (ld. *Isztulni Belgirád*, *Usztulni Belgirád*, *Usztulni Belgirád*)
 Székesfehérvár
 106a, 136b, 154b, 164b, 168a, 177b, 182a, 184b, 194a, 195a, 206b, 207a
Uszturgon
 Esztergom
 141a, 145b, 154b
Üszkin
 Öszek = Eszék (Ho.)
 209a
Vács
 Vác
 132a, 147a
Valtuvánia
 Litvánia
 206a
Várad (ld. *Varadin*)
 Nagyvárad
 134a, 134b, 194a
Varadin (ld. *Várad*)
 Nagyvárad
 135b, 194a
Várna
 Várna (B.)
 198a
Venedik
 Velence (Oo.)
 8a, 75b, 76a, 76b, 77a, 77b, 158b, 159a, 171a
Vidin
 Vidin (B.)
 188b, 189a
Vijana (ld. *Bécs*)
 Bécs (A.)
 60a
Visigrád
 Visegrád
 133a, 165a, 165b, 167a, 167b, 170b, 176b, 183a, 194b, 195b
Zadra (ld. *Szadra*)
 Zára = Zadar (Ho.)
 171a
Zibin
 Szeben, Nagyszeben
 85a, 146a
 **Zibinburug*
 Siebenbürgen, Erdély
 85a

SZEMÉLYNEVEK MUTATÓJA

- Aba*
 Aba Sámuel magyar király
 96b, 97a, 97b, 98a, 99a,
 99b, 100a, 101a, 101b,
 102a, 102b, 103a, 103b,
 104a, 105a, 105b, 106a
- Abartenusz*
 A makedón történet szerep-
 löje
 34b
- *Ádám*
 Ádám próféta, az emberiség
 atyja
 9b, 10a, 11a, 11b, 12a, 16a,
 17a, 18b, 19a, 24b, 25b,
 35b, 73b, 107a, 118b, 132b
- Ajasztasz¹*
 A makedón történet szerep-
 löje
 13b
- Ajasztasz²*
 A makedón történet szerep-
 löje
 13b
- Aladurinusz*
 Aladár, Attila fia (mondai
 alak)
 74b, 77b, 79b, 80a, 81a
- Albertusz*
 Albert magyar király
 194a, 194b, 195a, 199b,
 201b
- *Aldamur*
 Oldamur, havasalföldi kun
 vezér (a szerző szerint
 Kötöny fia)
 156a, 156b, 157a
- *Aleksandir/Aleksandur*
 Sándor, Alexandru moldvai
 vajda (1375–1432)
 169a
- Almusz¹*
 Álmos, Kálmán magyar ki-
 rály testvére
 134b, 135a, 135b, 136a,
 136b, 137a
- Almusz²*
 Álmos, II. (Vak) Béla fia
 137a
- *Amintam* (ld. *Amintasz*,
Amitnam)
 A makedón történet szerep-
 löje: Amyntasz király
 15a, 15b
- *Amintasz* (ld. *Amintam*,
Amitnam)
 A makedón történet szerep-
 löje: Amyntasz király
 11b
- *Amitnam* (ld. *Amintam*,
Amintasz)
 A makedón történet szerep-
 löje: Amyntasz király
 12a
- Amulusz*
 Amulius, Numitor testvére,
 a római eredetmonda
 alakja
 72a
- *Anderjas¹*
 I. András magyar király
 106b, 107a, 108a, 109a,
 109b, 110a, 110b, 114a,
 114b, 115a, 115b, 116b,
 117b, 118a, 118b
- *Anderjas²*
 II. András magyar király
 142b, 158a, 158b

- **Anderjas*³
 III. András magyar király
 (ld. *Ludovikusza*)
 158b, 159a, 159b
- **Anderjas*⁴
 I. (Róbert) Károly magyar király fia
 167a, 167b, 171a, 171b, 172a
- Ankiswa*
 Nimród felesége (mondai alak)
 3a
- **Antipatir*
 A makedón történet szereplője: Antipatrosz
 27b
- Árpád*
 Árpád fejedelem
 83a, 83b, 84a, 85a, 87b, 88a, 88b, 89a, 89b, 90a, 90b, 91a, 92a
- **Atilus*
 Attila hun fejedelem
 53b, 54a, 54b, 55a, 55b, 56a, 58b, 60a, 60b, 63b, 64a, 64b, 65a, 65b, 66a, 66b, 67a, 67b, 68a, 69a, 69b, 70a, 70b, 71a, 71b, 73b, 74a, 74b, 75a, 75b, 76a, 77a, 77b, 78a, 78b, 79a, 79b, 80a, 82a, 84a
- Bajezid*
 I. Bajezid (Beyazút) török szultán
 187a, 196a
- Barud*
 Nápolyi főúr Nagy Lajos hadjárata idején
 176a
- **Baszarat*
 Baszarab moldvai vajda (1310–1352)
 165b, 166a, 168b
- Batuszi Akdur*
 Tatár vezér (a tatárjárás idején)
 142b, 143a, 143b, 144a, 146a
- **Bejla*¹
 I. Béla magyar király
 110b, 111a, 112a, 112b, 113a, 113b, 114a, 114b, 115b, 116a, 116b, 117a, 117b, 118a, 118b, 119b
- **Bejla*²
 II. (Vak) Béla magyar király
 134b, 135a, 135b, 137a, 137b, 138a, 138b, 141a
- **Bejla*³
 III. Béla magyar király
 142a
- **Bejla*⁴
 IV. Béla magyar király
 142b, 143a, 144a, 144b, 146b, 151a, 154b, 155a, 156a
- **Bejla*⁵
 V. István megkoronázott fia: téves adat
 155b, 161b, 162a, 162b
- **Belhumuz*
 Wilhelmus német főúr
 115a, 117a, 117b
- **Bendegusz*
 Bendegusz, a szerző szerint Attila lánytestvérének fia (mondai alak)
 82a, 82b
- **Borh*
 Borisz trónkövetelő
 137b, 138a
- Buda*
 Attila testvére (mondai alak)

- 53b, 54a, 55a, 55b, 68a,
68b, 69a, 69b
- **Bulfikar(d)*
(*Bulfikared/Bufikarid*)
Wolfhardt Ulrik,
Nagy Lajos nápolyi
helytartója
172b, 173b, 174a, 174b,
175a, 175b, 176a, 176b
- **Csupulug*
Szvatopluk morva fejedelem
87b, 88b, 89a, 91b
- **Dará*
Dará, legendás perzsa
uralkodó
96a
- Dáráb* (ld. *Dárjusz*)
III. Dareiosz perzsa
uralkodó, Nagy Sándor
ellenfele
20b, 25a, 25b, 26a, 26b,
27a, 28a, 28b, 29a, 29b,
30a, 30b, 31a, 31b, 32b,
33a, 33b, 34a, 35b, 36a,
36b, 37a, 37b, 38a, 38b,
39a, 39b, 40a, 44b
- Daragul*
Vlád havasalföldi vajda
(1431–1476)
199a, 200a
- **Dárjusz* (ld. *Dáráb*)
III. Dareiosz (a szerző a
nevet a Dáráb név válto-
zataként szerepelteti)
25a
- **Domosztesen*
A makedón történet szerep-
lője: Démoszthenész
26a
- **Dzsem*
Legendás perzsa uralkodó
96a
- **Dzsimsid*
Dzsemsid perzsa király
96a
- Elena*
Heléna, az Iliász szereplője
42b
- **Emrikusz*
Imre magyar király
142a
- **Everoz*
Uroš, II. Géza
lánytestvérének fia, horvát
bán
139b, 140a, 140b
- **Farkas Balázs*
(Helyesen:) Forgách Balázs
pohárnok-mester
182b, 183a, 184a
- **Favusztlusz*
Faustulus, a Romulust és
Remust nevelő pásztor, a
romai eredetmonda alakja
72b
- Filiposz¹*
A makedón történet szerep-
lője: I. Fülöp (Philipposz)
király
10b, 11a
- Filiposz²*
A makedón történet szerep-
lője: II. (Nagy) Fülöp
(Philipposz) király, Nagy
Sándor apja (358–336)
12a, 15a, 15b, 16a, 17b, 18a,
19a, 19b, 20a, 20b, 21a,
21b, 22b, 23a, 24a, 25a, 35a
- **Firanko*
Firanko (mondai alak)
42b, 43a, 43b, 44a, 44b, 45a
- Furbijusz*
Kitalált (mondai?) alak
61a

**Gejza*¹

I. Géza magyar király
118b, 119b, 120b, 121a,
121b, 122a, 122b, 123a,
123b, 124a, 124b, 125a,
125b, 126a, 126b, 127a,
127b, 128a, 129a, 129b,
130a, 131b, 132a, 132b

**Gejza*²

II. Géza magyar király
137a, 138b, 139a, 139b,
140b, 141a

**Herkulesz*

Héraklész, a szerző szerint
Nagy Sándor és Dáráb
feleségének fia
34a, 36b

**Herrikusz*

(Jasomirgott) Henrik?
139a, 139b, 140b

Hungurusz

A Hunor személynévhez
kapcsolt mondai név
4b

Hunor

Hunor (mondai alak)
3a, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a,
6b, 7a, 7b, 42a, 42b,
46b, 47a, 47b, 48a, 49a,
49b, 50a, 51a, 51b, 52a,
52b, 53b, 80a, 82a

**Iszhak*

II. Murád hadvezére
196b, 197a, 197b

*Iszkender*¹

A makedón történet szerep-
lője: Iszkender király
11b

*Iszkender*²

A makedón történet szerep-
lője: Iszkender király
12a, 12b, 13a

*Iszkender*³

A makedón történet fősze-
replője: Nagy Sándor
(336–323)
7a, 7b, 8a, 21a, 21b, 22a,
22b, 23a, 24a, 24b, 25a,
25b, 26a, 26b, 27a, 27b,
28a, 28b, 29a, 29b, 30a,
30b, 31a, 31b, 32a, 32b,
33a, 33b, 34a, 34b, 35a,
35b, 36a, 36b, 37a, 37b,
38a, 38b, 39a, 39b, 40a,
41a, 41b, 42a, 43b, 44a,
44b, 45a, 45b, 56b, 57a,
57b, 58a, 64a, 96a,
108b

**Iszkender*⁴

A makedón történet szerep-
lője: Nagy Sándor anyai
nagybátyja, épeiroszi király
22a, 40a, 40b, 41a, 41b,
43b, 44a, 57a

Iszkender-i Rúmí

A makedón történet fő-
szereplője: Nagy Sándor
12a, 17b

**Isztefán*¹

I. István magyar király
92b, 93a, 93b, 94a, 94b,
96a, 96b

**Isztefán*²

II. István magyar király
135b, 136a, 136b, 137a

*Isztefán*³

III. István magyar király
141a

**Isztefán*⁴

IV. István ellenkirály
137a, 141b, 142a

**Isztefán*⁵

V. István magyar király
155b

**Isztefán⁶*

István moldvai vajda
(1394–1399)
185b, 186a

**Isztefánus (ld. Isztefán)*

II. István magyar király
134b, 135b, 136a, 136b,
137a

Jankó

Hunyadi János kormányzó
197a, 197b, 199a, 199b,
200a, 200b, 201a, 201b,
202a, 202b, 204a

**Jézus*

Jézus (Krisztus) próféta
46a, 54a, 54b, 55b, 84a,
93a, 96a, 134b, 141a, 143b,
157b, 165a, 165b, 167a,
189a, 202a, 202b, 205b,
207a

Johaniszá

János cseh király
167a

**Johanisz,*

Horváti János horvát bán
183b, 184a, 184b

**Johaniszá*

Tallóci János (Jován),
Belgrád parancsnoka
196a

**Jusztin*

Marcus Iunianus Iustinus
történetíró
71b

Kaán (ld. Kán)

Keán
93b

**Kaba*

Csaba, Attila fia (mondai
alak)
71a, 77b, 79b, 80a, 80b,
81a, 81b, 82a, 82b, 83a

**Kahraman*

Legendás perzsa hős
96a

Kajkan

Tatár vezér (a tatárjárás ide-
jén)
146a

**Kán (ld. Kaán)*

Nagy Sámuel bolgár
fejedeleme (976–1014) (ld. a
144. jegyzetet)

**Karalu*

A makedón történet szerep-
lője: Karanosz, a makedón
dinasztia alapítója (?)
8b

Karolusz¹

Károly Róbert magyar
király
159a, 159b, 160a, 161b,
163b, 164a, 164b, 165a,
165b, 166b, 167a, 168a,
168b

**Karolusz²*

Durazzói (Kis) Károly
nápolyi király
177b, 178a, 178b, 179a,
179b, 182b, 183b

Kaszimirusz

III. (Nagy) Kázmér lengyel
király
167a

**Kattar*

Kádár (mondai alak)
6b, 7a, 7b, 42a, 42b, 45b,
46a, 48b, 49a, 49b, 50a,
51a, 51b, 52a, 52b, 53a,
54b, 84a, 84b, 89a

Kolomanusz¹

Kálmán magyar király
134b, 135a, 135b, 136b,
137a, 137b

*Kolomanusz*²

IV. Béla magyar király
testvére
150a, 151b

**Konradur*

III. Konrád német király
(1024–1039)
138b

**Ko(n)sztantin*

Nagy Konstantin római
császár (306–327)
19a

Ko(n)sztantan(ije),

Ko(n)sztantin(ije)

(ld. földrajzi nevek mut.)

**Kuten*

Kötöny moldvai fejedelem
(helyesen: kun vezér)
143a, 147b, 148a, 156a

*Ladiszlaus*¹

I. (Szent) László magyar
király
118b, 119b, 120b, 121a,
122a, 122b, 123a, 123b,
124a, 124b, 125b, 126a,
127a, 127b, 129b, 132b,
133a, 133b, 134a, 134b,
136b

*Ladiszlaus*²

Kálmán magyar király fia
134b, 135b

**Ladiszlaus*³

II. László ellenkirály
137a, 141a, 141b

**Ladiszlaus*⁴

III. László magyar király
142a, 142b

*Ladiszlaus*⁵

IV. (Kun) László magyar
király
155b, 156a, 156b, 158a,
158b, 159a

*Ladiszlaus*⁶

Kán László erdélyi vajda
162b, 164a, 168a

**Ladiszlaus*⁷

A szerző szerint erdélyi
vajda (feltehetően kev-
eredés Nápolyi Anjou
László trónkövetelő
személyével)
190b

*Ladiszlaus*⁸

V. László magyar király
(201b-hez
ld. *Ludovikus*⁵)
199b, 201b, 202a, 202b

*Ladiszlaus*⁹

II. Ulászló magyar király
207a

**Ludovikus*¹ (ld. *Anderjas*³)

II. András magyar király
unokája, III. András magyar
király (a Ludovikusz név
krónikai vonatkozású)
158a

*Ludovikus*²

I. (Nagy) Lajos magyar
király
167a, 167b, 168a, 168b,
170b, 171a, 172a, 172b,
177b, 178a, 178b, 182b

**Ludovikus*³

Tarantói Lajos
171a, 171b, 172a,
172b, 173a

**Ludovikus*⁴

Kitalált név a bizánci
császár számára
186a, 186b

**Ludovikus*⁵

Téves név: helyesen
Ladiszlaus
201b

Ludovikusz⁶

II. Lajos magyar király
207a, 208b, 209a

Magor

Magor (mondai alak)
3a, 4a

Mahmúd (ld. *Terdzsümán*)

Mahmúd

**Marcsijanusz*

Kitalált történelmi
személy, akit neve
Markianosz
bizánci császárhoz
kapcsol
94a, 94b, 95a

Marija

I. Mária magyar királynő
177b, 178a, 178b, 179b,
180b, 182a, 194b

Matijas

I. Mátyás magyar király
205b, 206a, 206b, 207a

**Metrinusz*

Pannónia (Szikambria)
királya (mondai alak)
47b, 49a, 52b

Muhammad¹

Mohamed próféta, az
iszlám megalapítója
(570–632) 2a

Muhammed²

I. Mehmed török szultán
187a

Muhammed³

II. Mehmed török szultán
203a, 203b, 204a

Murád

II. Murád török szultán
189a, 196a, 203a

**Nemród*

Nimród (mondai alak)
3a, 3b, 4b, 5a, 6b

**Numitor*

Amulius testvére, a római
eredetmonda alakja
72a

Olimpia

A makedón történet szerep-
lője: Olympiasz, Nagy
Sándor anyja
17b, 22a

Otonusz¹

Ottó lengyel herceg, I. Géza
magyar király
leánytestvérének fia
124a, 124b, 125b, 126a,
126b, 127a, 127b

Otonusz²

Ottó magyar király
161b, 162a, 163a, 163b

**Palatinusz_a*

Dénes nádor
144b, 145a, 145b

**Palatinusz_c*

Garai Miklós nádor
182b, 183a, 183b, 184a

**Paradisz*

Parisz, az Iliasz szereplője
42b, 43a, 44b

Pata

Batu tatár kán (?) (a tatár-
járás idején)
145b

**Perjanusz* (ld. *Pirjanusz*)

Kitalált (mondai?) személy
61a

**Perszevüz*

Kitalált (mondai?) személy
56b

Pertika¹

A makedón történet szerep-
lője:
Perdikkasz király
10a

*Pertika*²

A makedón történet szereplője:
14b

Pertikasz (ld. *Pertika*)

A makedón történet szereplője
12a

Petrusz

Péter magyar király
96a, 96b, 97a, 97b, 98a,
101b, 102a, 103b, 104a,
105a, 105b, 106a, 106b,
107a

Pirjanusz (ld. *Perjanusz*)

Kitalált (mondai?) személy
62b, 63a

**Pulapusz*

Cesarini Julian
197b

**Radovan* (ld. *Rodan*)

Bogár-fia Radvány
121b, 122a, 123a, 125a,
126b, 127a, 127b, 128b

**Rea*

Rea Silvia, Numitor leánya,
a római eredetmonda alakja
72a

**Rodan* (ld. *Radovan*)

121b

Romulusz

Romulus, a római eredetmonda alakja
72b

Romusz

Remus, a római eredetmonda alakja
72b, 73b

Szafan

Tatár vezér (a tatárjárás idején)
151a

Szalamon

Salamon magyar király
110a, 110b, 111a, 111b,
112a, 114b, 118b, 119a,
119b, 120a, 121b, 125b,
126a, 130a, 130b, 131a,
131b, 132a, 133a

**Száfije*¹

Zsófia, IV. Henrik német király (1056–1106) testvére
110a

**Száfije*²

Zsófia, II. István magyar király leánytestvére
136b

**Szám*

Legendás perzsa hős
96a

**Szavul*

Saul, II. István magyar király unokaöccse
136b, 137a

**Szegismunduz*¹

Zsigmond: kitalált név a bizánci császár számára
69a, 69b, 70a, 70b, 71a, 80b

*Szegismunduz*²

Zsigmond magyar király (1387–1437), német-római császár (1433–1437)
177b, 180a, 182b, 183b, 184a,
184b, 185b, 186a, 186b, 187a,
187b, 191b, 192a, 192b

Szenanusz

Kitalált (mondai?) személy
61b, 66a, 67b

**Szivatapulu* (ld. *Szivatapulud*)

Kitalált név egy német főúr, Attila apósa számára
77a, 77b

**Szivatapulud* (ld. *Szivatapulu*)

Kitalált név egy német főúr,

- Attila apósa számára
74b
- Szülejmán*
Nagy Szülejmán török szultán
2a, 18b, 57b, 207a, 208b
- **Szüvár*
Legendás perzsa hős
96a
- **Szentobulug*
Cseh hadparancsnok az I. Géza magyar királyt támogató seregben
128b
- Terdzsumán Mahmúd*
A jelen mű, a Tarih-i Ungurus írója
3a
- **Tetrikusz*
Bécsi király, Attila történetének szereplője (mondai alak)
47b, 48a, 48b, 52b, 55a, 56a, 58b, 60a, 60b, 66b, 71a, 71b, 73b, 75a, 77b, 78a, 80a
- Toroadesz*
A makedón történet szereplője
17b
- **Vács*
Vallási nagyság, tekintély
129a, 129b
- **Veneri duka*
Urseligeni Verner. Duka = herceg?
173a, 173b, 174a, 174b, 175a, 175b, 176b
- Vijannusz*
Kitalált (mondai?) történelmi személy
59a, 59b, 60a
- Vincselaus*¹
Kitalált (mondai?) történelmi személy
80a
- Vincselaus*²
Vencel magyar király
159b, 160a, 161a
- Vizinton*
A makedón történet szereplője
23a
- Vuladiszlau*
I. Ulászló magyar király
195a, 195b, 199a
- **Zál*
Zál, a sorscapás kiosztója (a név a legendás perzsa király nevével függ össze)
12a

IRODALOM

BENDA	1981	BENDA Kálmán
Magyarország történeti kronológiája.
Főszerkesztő BENDA Kálmán. I. kötet. A
kezdeteiktől 1526-ig. Budapest 1981.
[Rövidítés: MTK.]
BLASKOVICS	1982	BLASKOVICS József
A magyarok története. Tarih-i
Üngürüş. Madzsar Tarihi. A két mun-
kát török nyelvből fordította, a jegye-
teket és az utószót írta BLASKOVICS
József. A fordítást ellenőrizte és az
előszót írta Vass Előd. Budapest 1982. A
Magvető Könyvkiadó Magyar Hír-
mondó sorozatában. Új kiadása:
Mahmúd Terdzsüman. Magyarország
története. Tarih-i Üngürüş vagyis
Üngürüş története. Az 1740. évi
Névtelen. Magyar történet. Macar Tárihi

- vagyis Madzsar Tárihi. II. Nagy Szittyá Világkongresszus. Cleveland, Ohio 1988. május. A két munkát török kéziratról fordította, a jegyzeteket és az utószókat írta Dr. BLASKOVICS József. Az előszót írta, valamint az amerikai kiadást szervezte és szerkesztette GEÖNCZEÖL Gyula). [Az utóbbi előszónak tudományos értéke nincs: az 'ős történeti csodabogarak' kategóriájába tartozik.]
- BORZSÁK 1983 BORZSÁK István
Bécs elfoglalása – a török vágyálom. In: *Magyar Nemzet* 46.1983.222.8.
- 1984 BORZSÁK István
„Magyar történet” török szemmel a Nagy Sándor-hagyomány tükrében. In: *Magyar Izraeliták Országos Képviselői Évkönyv* 1983/84, Budapest 1984, 47-56.
- 1985 BORZSÁK István
Erträumte und wirkliche Eroberungen Wiens – im Spiegel der Alexander-Überlieferung. In: *Wiener Humanistische Blätter* 27.1985.1-11.
- 1988 BORZSÁK István
A „Hungarian History” through Turkish Eyes and the Alexander the Great Tradition. In: Robert DÁN (Ed.): *Occident and Orient. A Tribute to the Memory of Alexander Scheiber*. Budapest – Leiden 1988, 31-38.
- 1992 BORZSÁK István
Iustinus mai olvasóinak. In: IUSTINUS, *Világkrónika ...* Budapest 1992, 419-437. (Ld. IUSTINUS alatt.)
- BUDENZ 1861^a BUDENZ József
Tárikh-i Üngürüş azaz Magyarország krónikája című török kézirat ismertetése BUDENZ Józseftől. In: *Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény és Történelemtudományi Osztályok Közlönye* 2.3. 1861.263-316.
- 1861^b BUDENZ József

- Török olvasmányok az igeidőkre való tekintettel. In: *Magyar Nyelvészet* 6.1861. 55-83. [69-74: Részletek a Tarih-i Ungurusból.]
- ECKHARDT 1927 ECKHARDT Sándor
Sicambria. Egy középkori monda életrajza. In: *Minerva* 6.1927.157-201.
- 1928^a ECKHARDT Sándor
A pannóniai hún történet keletkezése. In: *Századok* 1928.465-491.
- 1928^b ECKHARDT Alexandre
Sicambria. Capitale légendaire des Français en Hongrie. In: *Revue des Etudes Hongroises* 6.1928. 166-197.
- 1940 ECKHARDT Sándor
Attila a mondában. In: NÉMETH Gyula (szerk.), *Attila és hunjai*. Budapest 1940 (= A Magyar Szemle Könyvei XVI). Utánnymás HARMATTA János bevezető tanulmányával. Budapest 1986. [Az Akadémiai Kiadó Reprint Sorozatában.]
- 1943 ECKHARDT Alexandre
Sicambria. Capitale légendaire des Français en Hongrie. In: Alexandre ECKHARDT (ed.), *De Sicambria f Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*. Budapest – Paris 1943.
- FODOR Pál 1991 FODOR Pál
Magyarország és a török hódítás. Budapest 1991.
- FODOR István 1982 FODOR István
Őstörténeti tévutak és történeti tudatunk torzulásai. In: *Múzeumi Közlemények* 1982.1.116-133.
- GYÖRFFY 1993 GYÖRFFY György
Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések — új válaszok. Budapest 1993.
- HALASI-KUN 1950 HALASI-KUN, Tibor
Avrupa'daki Osmanlı yer adları. Peöte, Ungurus. In: *Türk dili ve tarihi hakkın da araötürmalar I*. Ankara 1950, 63-104. [Az *Ungurus* név a címben arab betűs alakban szerepel.]

- HAZAI
- 1961a HAZAI György
Notes sur le „Tārīḥ-i Ungurus” de
Terǧümān Maḥmūd. In: *Acta Orientalia
Academiae Scientiarum Hungaricae*
13.1961.71-84.
- 1961b HAZAI György
Tarih-i Ungurus (Macar Bilimler
Akademisi Doğu Kütüphanesinde bulu-
nan Tercüman Mahmud'un eseri üzerine
notlar). In: VI. Türk Tarih Kongresi. 20-
26 Ekim 1961 – Ankara. Ankara 1961,
57-58.
- 1967 HAZAI György
Tarih-i Ungurus (Macar Bilimler
Akademisi Doğu Kütüphanesinde bulu-
nan Tercüman Mahmud'un eseri üzerine
notlar). In: VI. Türk Tarih Kongresi. 20-
26 Ekim 1961. Kongreye sunulan bildiri-
ler (= Türk Tarih Kurumu
Yayınlarından IX Seri – No. 6). Ankara
1967, 355-358.
- 1976 HAZAI György
Tercüman Mahmud'un Tarih-i Ungurus
adlı eseri üzerine yeni notlar. In: VIII.
Türk Tarih Kongresi. 11-15 Ekim 1976 –
Ankara. Bildiri özetleri. Ankara 1976, 86.
- 1977 HAZAI György
A Tarih-i Ungurus (Magyarország tör-
ténete) feldolgozásának kérdése. In:
Székesfehérvár évszázadai. 3. Török kor.
Székesfehérvár 1977, 31-36.
- 1978 HAZAI György
„Tarih-i Ungurus” — eine Handschrift
aus der Bibliothek der Ungarischen
Akademie der Wissenschaften. In:
Jubilee Volume of the Oriental Collec-
tion 1951-1976. Budapest 1978, 89-93.
- 1981^a HAZAI György
Macar İlimler Akademisinin kütüphane-
sinde Türk tarihi ile ilgili yazma eserler.
In: IX. Türk Tarih Kongresi. 21-25 Eylül
1981 – Ankara. Bildiri özetleri. Ankara
1981, 64.

- 1981^b HAZAI György
Tercüman Mahmud'un Tarih-i Ungurus
adlı eseri üzerine yeni notlar. In: VIII.
Türk Tarih Kongresi. Ankara: 11-15 Ekim
1976. Kongreye sanulan bildiriler. II. cilt
(= Türk Tarih Kurumu Yayınları IX.
Dizi – Sa. 8^a). Ankara 1981, 1043-1047.
- 1995/96 HAZAI György
A Tarih-i Ungurus és forrásértéke a
magyar honfoglalás korára. In: KOVÁCS
László–VESZPRÉMY László (szerk.), A hon-
foglaláskor írott forrásai (= GYÖRFFY
György, főszerk., A honfoglalásról sok
szemmel II). Budapest 1996, 215-219.
- 1996 HAZAI György
Ein "Iskendername" als politische
Zweckschrift aus der Zeit von Süleymân
dem Prächtigen. In: *Archivum Otto-*
manicum 14.1995/96.223-319; 15.1997.
221-308; 16.1998.125-277; 18.2000.251-
305.
- 2009 Die Gesichte der Ungarn in einer osma-
nischen Chronik des 16. Jahrhunderts:
Tercümân Mahmûds Tarih-i Ungurus
(Edition der Handschrift der Bibliothek
der ungarischen Akademie der
Wissenschaften). Berlin 2009. (= Studien
sur Sprache, Geschichte und Kultur der
Türkvölker, Band 8)
- HORVÁTH 1978 Fegher Theobald budai könyvkiadó és
Thuróczy krónikájának kiadásai. In:
THURÓCZY János, A magyarok krónikája.
Fordította HORVÁTH János. Budapest
1978, 459-473
- IUSTINUS 1992 IUSTINUS
Világkrónika a kezdetektől Augustusig
(Fülöp királynak és utódainak története).
Marcus Iunianus IUSTINUS kivonata
Pompeius TROGUS művéből. Fordította
HORVÁTH János. Sajtó alá rendezte
BOLLÓK János. Az utószót BORZSÁK István
írta. Budapest 1992. [Rövidítés:
IUSTINUS.]

Képes Krónika	1978	Képes Krónika. Fordította és a szöveg-magyarázatokat összeállította GERÉB László. Bevezetéssel ellátta KARDOS Tibor. A fordítást ellenőrizte MEZEY László. Budapest 1978. [Idézés: <i>Képes Krónika</i> .]
KRISTÓ	1995	KRISTÓ Gyula Mahmud Terdzsümán. In: A honfoglalás korának írott forrásai. OLAJOS Teréz, H. TÓTH Imre és ZIMONYI István közre működésével szerkesztette KRISTÓ Gyula. Szeged 1995, 75-88.
LÉDERER	1952	LÉDERER Emma A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. In: <i>Századok</i> 86.2.1952.327-363.
MATUZ	1975	MATUZ József Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymáns des Prächtigen. In: <i>Südost-Forschungen</i> 34. 1975.26-60.
PETRITSCH	1985	PETRITSCH Ernst Dieter Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547. In: <i>Mittelungen des Österreichischen Staatsarchivs</i> 38. 1985.49-80.
SZAKÁLY–TARDY	1989	SZAKÁLY Ferenc–TARDY Lajos Nyomozás egy magyar származású szultáni tolmács után. In: <i>Keletkutatás</i> 1989. [2]. 60-67.
	1992	SZAKÁLY Ferenc–TARDY Lajos Auf der Suche nach einem aus Ungarn stammenden Dolmetscher des Sultans. Christa FRAGNER – Klaus SCHWARZ (Herausgeber), Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik – Turkologie – Diplomatie (= Islamkundliche Untersuchungen 150). Berlin 1992, 289-301.
SZAKÁLY	1995	SZAKÁLY Ferenc Egy hódoltsági parasztpolgár, aki belevetkezett a nagypolitikába. Nagymarosi, majd Nagyszombati Trombitás János, 1559-1592. In: SZAKÁLY

		Ferenc, Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Budapest 1995, 219-386.
THURÓCZY	1980	THURÓCZY János A magyarok krónikája. Fordította HORVÁTH János. [A jegyzeteket összeállította HORVÁTH János (1-156) és BORONKAI Iván (517-797)]. Budapest 1980. [Nem tartalmazza HORVÁTH János előszavát az 1978-ban megjelent kiadáshoz. Idézés: THURÓCZY.]
THÚRY	1903	THÚRY József Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. Budapest 1903 (= Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből XVIII. 7).
VÁMBÉRY	1860	VÁMBÉRY Ármin Tarikhi Engerusz, azaz Magyarország története című török kézirat ismertetése Vámbéri [sic!] Ármintól. In: <i>Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok Közlönye</i> 1.4.1860.360-362.

FÜGGELÉK

1. RÉSZ. A MAKEDÓN TÖRTÉNET RÉSZLETEI IUSTINUS MŰVE ALAPJÁN*

[79] De Caranus is a görögök nagy sokaságával Macedoniában keresett lakóhelyet a jóshely parancsára. Amikor Emathiába érkezett egy zápor elől menekülő kecskenyáját követve, elfoglalta Edessa városát úgy, hogy a város lakói ezt észre sem vették a zápor és köd nagysága miatt. Ekkor emlékezetébe idézte a jóslatot, amely arra intett, hogy kecskék vezetésével keressen magának országot, s ezt tette meg királyi székvárossá. Ezután is vallásos lelkiismeret-

*Világkrónika. A kezdetektől Augustusig. Fülöp király és utódainak története. Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius Trogus művéből. Budapest 1992, 79-136. A műből kizárólag a *Tarih-i Ungurus* szempontjából releváns — egyező vagy eltérő — részeket emeltük ki.

tességgel tartotta magát ahhoz, hogy bárhova indult haddal, a hadijelvények előtt vigyék a kecskéket, s így vállalkozásaiban is azok legyenek vezetői, akik országának voltak alapítói. [80] Őutána Perdicca uralkodott, aki életében is híres volt, s halálakor mintegy jóslatként adott utolsó intelmei ugyancsak emlékeztetnek méltóak. Amikor ugyanis, már öregen, haldoklott, fiának, Argeusnak megmutatta a helyet, ahova temessék, és megparancsolta, hogy nemcsak az ő, hanem a királyságban utána következők csontjait is oda helyezték, s egyben megjósolta, hogy mindaddig, amíg utódainak maradványait itt temetik el, a királyi hatalom a családban fog maradni. Eme babonás hiedelem alapján pedig úgy hiszik: Nagy Sándorral azért halt ki a nemzetség, mivel megváltoztatta temetkezési helyét.

Árgeus igazságosan és a nép szeretetétől kísérve kormányozta országát, utódjául pedig fiát, Alexandert tette meg, aki — miután a korai halál elragadta — a még kicsiny Aeropust hagyta örökösül. Aeropus utóda Amyntas lett, aki saját vitézsége miatt is, [81] meg fiának, Alexandernek kiválósága folytán is fölöttébb híres volt. [82] IV. Bubaresnek Macedoniából való távozása után Amintas király elhalálozott. Fiának és utódjának, Alexandernek Az öröklés rendje szerint ezután Macedonia királysága Amyntasra, testvérének, Menelausnak a fiára szállott. Így Amyntas annyi veszélyt túlélve, öregkorában halt meg, országát legidősebb fiának, Alexandernek adva át. [83]

Nem sokkal utóbb Alexander anyja, Eurydice fondorlatai következtében elpusztult. Eurydicének Amyntas, amikor rajtakapta vétken közös gyermekeik miatt megkegyelmezett, nem tudván, hogy ez a nő egykor majd gyermekeire is veszélyt hoz. Alexander testvére, Perdicca hasonlóan fondorlatos cselnek esett áldozatul.

Így tehát Fülöp a nép kényszerítésére elvállalta a királyságot. Amint hatalomra lépett, mindenki nagy reményeket táplált felőle mind önnön jelleme miatt, amely nagy férfit ígért, mind Macedonia régi jóvendölései folytán, amelyek azt jósolták, hogy Amyntas egyik fiának uralkodása alatt Macedonia helyzete virágzó lesz. [84] E tettei után Fülöp már nem elégedett meg azzal, hogy hazájától távol tartsa a háborúkat, hanem maga kereste azokat. Amikor Mothona városát ostromolta, a városfalakról kilőtt nyíl kivájta az éppen arra járó király jobb szemét. E sebesülése következtében nem lett lanyhább a hadviselésben, de kíméletlenebb sem az ellenséggel szemben, úgyhogy néhány nap múlva, amikor békéért könyörögtek hozzá, megadta nekik, és a legyőzöttek iránt nemcsak önmérsékletet tanúsított, hanem még kíméletes is volt hozzájuk. [93]

A Scythiából visszatérő Fülöppel viszont szembeszegülnek a tribalusok; azt mondják, nem engedélyezik neki az átvonulást, ha nem kapnak részt a zsákmányból. Ebből veszekedés, majd ütközet támadt, amelyben Fülöp úgy sebesült meg a combján, hogy lovát az ő testén keresztül szúrták le. Mivel mindenki azt hitte, hogy meghalt, a zsákmány odaveszett. Így [94] a seythák átokverte zsákmánya csaknem gyászossá vált a macedonok számára.

Mihelyt azonban Fülöp felgyógyult sebéből, megindítja a sokáig eltitkolt háborút az athéniak ellen, akiknek az ügyéhez csatlakoztak a thebaiak is, attól való féltükben, hogy az athéniak legyőzése esetén a háború, mint valami szomszédos tűzvész, hozzájuk is áterjed. ...
... [96]

A tavasz elején három vezért küld előre a perzsák fennhatósága alá tartozó Kis-Ázsiába, Parmeniót, Amyntast és Attalust, akinek a nővérét nemrég feleségül vette, miután Sándor anyját, Olympias házasságtörés gyanúja miatt elűzte magától.

Eközben, míg Görögországból a segédcsapatok összegyülekeztek, leányának, Cleopatrának és Alexandernek, akit Epirus királyává tett, megüli a menyegzőjét. E nap, a két király — a leányát kiházasító Fülöp és a nősülő Alexander — nagyságához méltóan, pompás előkészületektől csillogott. De nem hiányoztak a fényes játékok sem. Midőn Fülöp ezeknek a megtekintésére testőrei nélkül, a két Alexander — tudniillik fia és veje — között középen haladva elindult, Pausanias, egy nemes ifjú a macedonok soraiból a mit sem sejtő sokaság közt elállja a szűk utat, Fülöpöt, amint ott áthalad, lekasza-bolja, és a vidámságnak szentelt napot halállal és gyásszal csúfította el. ... [97]

A közhit szerint Olympias, Sándor anyja szintén uszította Fülöp ellen, sőt maga Sándor is tudott az atyja ellen tervelt gyilkosságról, hiszen Olympias nem kevésbé fájlalta házassága felbontását ...
Sándor anyjával együtt anyai nagybátyjához Epirusba, onnan meg az illyrek királyához ment, és csak nehezen engesztelődött meg atyja iránt, mikor az visszahívtá, s rokonainak könyörgése is alig tudta őt rávenni a visszatérésre. Olympias is megpróbálta testvérét, Alexandert, Epirus királyát Fülöp ellen háborúra felbérelni ...
[98]

Fülöp negyvenhét éves korában halt meg, miután már huszonöt évig uralkodott ... [101] a nép megtette királynak, és a Dareus névvel tisztelte meg, hogy semmi se hiányozzék királyi méltóságához. Ő volt az, aki Nagy Sándor ellen hosszú ideig változó szerencsével, de nagy vitézséggel viselt háborút. Végül azonban Nagy Sándor legyőzte, rokonai meggyilkolták ... [103]

Ezután az atyjától megkezdett perzsa háborúhoz lát hozzá. Amikor éppen az erre való készülődéssel volt elfoglalva, hírül hozzák neki, hogy az athéniak és a thebaiak átpártoltak tőle a perzsákhoz, továbbá, hogy az átpártolás javasolója Demosthenes szónok volt, aki a perzsák által nagy mennyiségű arannyal megvesztegetve, azt terjesztette, hogy a triballusok elpusztították a macedonok összes csapatát királyukkal együtt; ennek bizonyítására a népgyűlés elé vezette tanúját, aki azt mondta, hogy abban az ütközetben, ahol a király elesett, maga is megsebesült. E híresztelés nyomán csaknem az összes város hangulata megváltozott: körülzárták a macedon őrségeket. E lázongásnak elejét akarván venni, Sándor felszerelt és ütképes hadseregével oly váratlanul lepte meg Görögországot, hogy alig hitték: azt látják szemük előtt, akinek észre sem vették jövetelét. ... [105] ... amikor az athéniak egy második követség révén ismét könyörgéssel akarták elhárítani maguktól a háborút, végül is csak azzal a feltétellel engedett, ha szószólóikat és vezéreiket kiadják neki, mivel a beléjük vetett bizakodásuk miatt lázadnak fel annyiszor. Amikor pedig az athéniak készek voltak vállalni a háborút, hogy ne kényszerüljenek kiadni őket: a dolog odáig fajult, hogy Sándor a követeket visszatartotta magánál, a vezéreket pedig száműzetésbe küldte. Ezek haladéktalanul Dareushoz mentek, és ezzel a perzsák haderejét nem jelentéktelen mértékben megnövelték.

Amikor Sándor a perzsa háborúba indult, mostohaanyjának minden rokonát megölette, akiket Fülöp a méltóság magasabb polcára helyezett és hatalommal ruházott fel. De nehogy a lázadásnak valamilyen magva visszamaradjon Macedóniában, míg ő távol tevékenykedik: az övéinek sem kegyelmezett, ha alkalmasnak látszottak az uralomra. ... [106] ... Ám seregének lelkében sem volt más várakozás, mint a királyéban. Megfeledkezvén feleségükről, gyermekeikről meg az otthonuktól távoli katonáskodásról, a perzsák aranyat és egész Kelet kincseit mindnyájan szinte már a saját zsákmányuknak tartották, és nem gondoltak a háború veszélyeire, csak a meggazdagodásukra. Amikor elérték a szárazföldet, Sándor a hajítódárdáját, mint aki ellenséges földön jár, elsőként dobta el, fegyvert öltve leugrott a hajóról, mintha harci táncot járna, és így vágta le az áldozati állatokat, fohászkodva, hogy az idegen földek ne kelletlenül fogadják őt királyuknak. ...

Ekkor az ellenség keresésére indult; katonáit eközben eltiltotta Kis-Ázsia pusztításától, arra intve őket, hogy kímélni kell saját vagyonukat és nem pusztítani azt, aminek a birtokabavételére jöttek. ... [107] ... Ezzel szemben a perzsák királya, Dareus bizakodva erejében, semmit sem intézett ravasz fortélyal; azt mondogatta

övéinek, hogy titkos tervezgetés csak az alattomos győzelemhez illik. Az ellenséget nem igyekezett távol tartani határaitól, hanem beengedte országának belsejébe, mivel úgy vélekedett: nagyobb dicsőség a háborút visszaverni; mint be sem engedni országába. ... [110]

... A perzsák táborában sok aranyat és egyéb kincseket találtak. A táborban foglyul ejtettek között ott volt Dareus anyja, felesége és egy személyben nővére, meg két leánya. Amikor Sándor odament hozzájuk, hogy megnézzék és bátorítsa őket, ezek a fegyveresek látára egymást átölelve siránkozásban törtek ki, mintha azonnal meg kellene halniuk. Azután Sándor térdei elé borulva nem haláluk elhárításáért könyörögtek, hanem csak [111] elhalasztásáért, amíg Dareus holttestét eltemetik. Sándor meghatódva az asszonyok nagy kegyeletétől, egyrészt megmondta nekik, hogy Dareus él, és ezzel megszabadította őket a halálfélelemtől, másrészt elrendelte, hogy királynékként köszöntsék őket. A leányoknak is kijelentette, hogy atyjuk méltóságánál szegényesebb házasságtól ne tartsanak.

Ezek után megszemlélte Dareus kincseit és pompás gazdagságát, s e hatalmas vagyon csodálattal töltötte el. Ekkor kezdett először fényűző vendégségeket és pompás lakomákat rendezni, ekkor szerette meg alakjának szépsége miatt a rabnő Barsinét; ettől utóbb gyermeke is született, akit Herculesnek nevezett el. ... [112] Ezután Sándor küzdelem nélkül elfoglalja Rhodust, Egyiptomot és Ciliciát. Ekkor felkeresi Jupiter-Hammont, hogy megkérdezze a jövőendő alakulásáról és származása felől. Ugyanis anyja, Olympias bevallotta férjének, Fülöpnek, hogy Sándort nem tőle, hanem egy óriási nagyságú kígyótól foganta, életének utolsó idején pedig Fülöp is nyíltan hirdette, hogy Sándor nem az ő fia. Emiatt Olympiasszal — mintha házasságtörés bizonyult volna rá — felbontotta a házasságot, és eltaszította magától. Sándor tehát, mivel szerette volna az istenség véleményét tudni, egyszersmind anyját a gyalázat alól felmenteni, előre odaküldött emberek útján a papokat titkos utasításával kitaníttja, milyen választ szeretne hallani. Amikor a templomba belépett, a papok rögtön mint Hammon fiát üdvözlik. Sándor, örülve az isteni örökbefogadásnak, elrendeli, hogy ennek az atyának a nevén tartsák nyilván. Azután azt kérdezi, vajon atyjának összes gyilkosain bosszút állt-e. Azt a feleletet kapja, hogy atyját sem megölni nem lehet, sem nem halhat meg; Fülöp király megbosszulása azonban teljes mértékben megtörtént. Harmadik kérdésére azt a választ kapja a kérdező, hogy minden ütközetben neki adatik a győzelem, neki a föld birtokbavétele. Kisérői is azt a választ kapták, hogy [113] Sándort istenként és ne királyként tiszteljék. ... [113] ...

Hammontól visszatérve, megalapította Alexandriát, és elrendelte, hogy ez a macedon település legyen Egyiptom fővárosa.

Amikor Dareus Babyloniába menekült, levélben azt kérte Sándortól, hogy tegye lehetővé számára a fogoly asszonyok kiváltását, és erre a célra nagy pénzösszeget ajánlott fel. Sándor azonban a fogoly asszonyok váltságdíjaként nem pénzt, hanem az egész országot kérte. Bizonyos idő elteltével egy másik levelet kap Sándor, amelyben Dareus felajánlja neki a leányával kötendő házasságot és országának egy részét. Sándor azonban azt írta vissza, hogy [ne]^{*} azt ajánlják fel neki, ami már úgyis az övé; az ő parancsa az, hogy könyörögve jöjjön eléje Dareus, és az ország feletti uralmat bízza rá a győzőre.

Így hát füstbe ment a béke reménye, ezért Dareus újból háborúra készülődik, és négyszázezer gyalogossal meg százezer lovassal Sándor ellen vonul. Útközben hírvül veszi, hogy felesége vetelés következtében meghalt, s hogy halálát Sándor megsiratta, és bőkezűen gondoskodott a végtisztesség megadásáról, s hogy mindezt nem szerelemből, hanem emberies érzése alapján tette. Mert az asszonyt Sándor csupán egyszer látta, míg az anyját és kicsiny leányait gyakran szokta vigasztalni. ... Harmadízben is írt tehát neki levelet, és köszönetet mond neki, hogy övéivel szemben semmiféle ellenséges dolgot nem tett. Azután felajánlja országának nagyobbik felét egészen az Eu- [114] phrates folyóig, valamint egyik leányát feleségül, a többi fogolyért meg harmincezer talentumot. ... megígérte Dareusnak, hogy hajlandó neki a kért ... dolgokat megadni, ha utána a másodiknak, nem vele egyenlőnek kíván látszani. Egyébként a világot sem irányíthatja két Nap, és a földkerekség sem rendelkezhet két legfőbb birodalommal úgy, hogy épségben maradhatna. Ezért készüljön fel ezen a napon a megadásra, vagy a következő napi ütközetre, és ne álmítsa magát más győzelemmel, mint amilyent eddig tapasztalt.

A következő napon már felállították a csatarendet, amikor az ütközet előtt a gondoktól kimerült Sándort hirtelen álom lepte meg. Minthogy az ütközethez már csak a király hiányzott, Parmenio nagy nehezen felébreszti, és amikor valamennyien kérdezzetik, ily veszélyes helyzetben mint aludhatott el — hiszen az alvással még ráérő idejében is nagyon takarékos volt —, azt feleli nekik, hogy nagy nyugtalanságtól szabadult meg, és a hirtelen megnyugvás idézte elő nála

* Értelmi kiegészítés.

az álmod, mert megütközhet Dareus összes csapatával; ő ugyanis, mint mondta, attól tartott, hogy a háború hosszúra nyúlik, ha a perzsák a seregüket két részre osztják. Az ütközet előtt mindkét arcvonalon látványszámba ment az ellenfelek számára. A macedonok az emberek sokaságát, ellenfeleik magas testalkatát és fegyvereik ragyogását csodálták meg. A perzsák azon bámultak el, hogy övéiknek oly sok ezrét ilyen kevesen győzték le. Ám a vezérek sem voltak restek, [115] hogy katonáik között körbejárjanak. Dareus azt mondogatta övéinek, hogy tíz armeniaira is alig jutna egy-egy ellenség, ha azokat szétosztanák. Sándor pedig arra intette a macedonokat, ne igazságot sem az ellenség sokasága, sem nagy termetük, sem szokatlan színük; csak arra gondoljanak, mondotta nekik, hogy ugyanezekkel már harmadszor csatáznak; ne gondolják, hogy derekabbak lettek azáltal, hogy megfutottak előlük, hiszen ebbe a küzdelembe övéik legyilkolásának olyan szomorú emlékét hozzák magukkal (és azt, hogy oly sok vérük omlott már két ütközetben), és ha Dareusnak nagyobb tömege van is emberekből, de férfiakból nekik van több. Buzdítja őket, ne törődjenek az aranytól és ezüستől ragyogó hadrenddel, mert ez több zsákmányt, mint veszedelmet jelent számukra, mivel a győzelmet nem a fűlszerelés szépségével, hanem a kard vitézségével lehet megszerezni. Dareus látva, hogy övéi vereséget szenvednek, maga is meg akar halni, de a hozzá legközelebb állók menekülésre kényszerítik.

... .. [116] Eközben mintegy nyolcszáz görög járult Sándorhoz, akik fogságba kerülve megcsonkítással bűnhődtek. Eközben Dareust a rokonai Tharaban a parthusok egy falujában aranyos bilincsekbe és láncra verik, hogy a győző kedvében járjanak. Aztán több ezer lépésnyi út megtétele után, amidőn Dareusnak semmi nyomát nem találja, pihenőt rendel, hogy a lovak kifűjják magukat; ezalatt az egyik katona, miközben a közeli forráshoz megy, egy kocsiban rátalál a sok sebtől összeszabdalt, de még lélegző Dareusra. [117] Elrendeli, hogy királyi becsületének egyetlen megmaradt zálogaként jobbját vigyék el Sándornak. Ezután kezét kinyújtva, kilehelte lelkét.

Miután mindezt hírül vitték Sándornak, az látva a halott testét, könnyek között siratta meg halálát, mely annyira méltatlan volt az általa betöltött legfőbb méltósághoz. Azután elrendelte, hogy testét királyhoz illő módon temessék el, és maradványait őseinek síremlékébe szállítsák. [118] Míg ezek történtek, levelet kap Macedoniából Antipatertől, amelyben értesíti Agisnak, a spártaiak királyának Görögországban viselt háborújáról, Alexandernek, Epirus királyának Italiában folytatott hadjáratáról és Zopyrionnak, helytar-

tójának Scythia elleni támadásáról. Továbbá Alexander, Epirus királya, amikor a tarentumiak a bruttiumiak ellen segítségét kérték, hívásukra felbuzdult, és oly vágyakozva indult Italiába, mintha a földkerekség [119] felosztása alkalmából Sándornak, nővére, Olympias fiának Kelet jutott volna osztályrészül a sorshúzásban, neki meg Nyugat, s így ő a hatalomnak nem csekélyebb eszközeivel fog rendelkezni Italiában, Afrikában és Sziciliában, mint amaz Ázsiában és a perzsa tartományokban. [120] A királyt itt, Pandosia városa és az Acheron folyó mellett ölték meg. Midőn mindezeket hírül adták a Parthiában lévő Sándornak, szomorúságot színlelt, és az Alexanderrel fennálló rokoni viszonya miatt háromnapos gyászt rendelt el az egész hadsereg számára. [125] Ezután Sándor Indiába igyekszik, hogy az óceán és a legtávolabbi Kelet határolja birodalmát. [129] Ezután feleségül vette Dareus király leányát, Statirát. [133] Azon az éjszakán, amikor anyja Olympias foganta, álmában úgy tűnt neki, hogy egy óriási kígyóval ölelkezik. S álmában nem is csatlakozott, mert valóban halandó embernél nagyobb terhet hordozott méhében [134] ben [136] Egyébként, amennyire örültek Sándor halálának, annyira nem voltak gond nélkül magukat illetően, mivel valamennyien egy helyre pályáztak, s nem kevésbé féltek a katonáktól, mint egymástól, mivel azoknak több választási lehetőségük volt, rokonszenvük pedig bizonytalan. Az ő egyenlő esélyük azonban csak a viszályt növelte közöttük, mivel egyik sem múlta felül a többit annyira, hogy neki bármelyikük alárendelte volna magát. Tehát fegyveresen gyűlnek össze a királyi palotában, hogy a jelen helyzetet kialakítsák. Perdicca azt javasolja, meg kell várni Roxane születését, aki már nyolcadik hónapja volt terhes Sándortól, és ha fiút szül, annak kell adni atyja örökségét. Meleager viszont azt mondja, nem kell a tanácskozást elhalasztani a kétes eredményű születésig, és várni sem kell addig, amíg számukra királyok születnek, hiszen lehet már választani a meglevőkből is. Vagy ha ők, mondotta, egy kisfiú mellett döntenének, ott van Pergamumban Sándornak egy fia Barsinétól, a Hercules nevű

2. RÉSZ. RÓMA ALAPÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE IUSTINUS MŰVE ALAPJÁN*

[304] Számos király után végül Numitor és Amulius nyerték el a város királyságát. De Amulius erőszakkal kiszorította a nála idősebb Numitort, sőt annak leányát, Rheát örökös szüzes- [305] ségre kárhoztatta, hogy ne támadjon tőle fiúsarj Numitor nemzetségéből, aki igényt tarthatna a királyságra. Amulius e jogtalanságot még azzal tetézte, hogy a megtiszteltetés látszatát adta az egésznek, mintha nem a szüzesség megtartására ítélte volna a lányt, hanem papnőnek választotta volna meg. Ezért a leányt egy Marsnak szentelt berekbe zárták, aki ezután két fiút szült: azt nem lehet tudni, vajon egyszerű szeretkezés folytán, vagy pedig Marstól fogantak-e. Miután Amulius ezt megtudta, félelmét a kettős sarj megkétszerezte, ezért elrendeli, hogy a fiúkat tegyék ki, a leányt meg súlyos bilincs-kebe vereti, aki e jogsértés folytán végül elhalálozott.

De Fortuna, előre látva a római nép eredetét, a gyermekeket egy nőtény farkas útjába téteti, hogy az táplálja őket. A nőtény farkas, elvesztvén kölykeit, feszülő emlőit ki akarta üríteni, és így a csecsemők dajkájává lett. Amikor minduntalan visszatért a kicsinyekhez mint saját kölykeihez, a dolgot észrevette Faustus, a pásztor, elvette a vadállattól a kicsinyeket és egyszerű életkörülmények között, a baromcsordák mellett nevelte őket tovább. Marstól való származásuknak szinte nyilvánvaló bizonyítékát látták részint abban, hogy Mars szent berkeiben születtek, részint pedig, hogy egy nőtény farkas táplálta őket, amely Marsnak a védelme alatt áll. Az egyik gyereknek Remus, a másiknak Romulus volt a neve.

A pásztorok között felserdült gyerekek erejét és gyorsaságát a vitézségben való mindennapos versengés egyaránt gyarapította. Miközben tehát a rablókat a nyáj fosztogatásától serényen, újra meg újra távol tartották, egy alkalommal a rablók Remust elfogták, és a király elévítették, s úgy adják át a királynak, mintha ő követte volna el azt, amiben másokat megakadályozott. Azzal vádolják, hogy ő szokta Numitor nyájait megrohanni. A király ekkor átadja Numitornak, hogy álljon rajta bosszút. De Numitor megindult az ifjú fiátal korán, és megsejtette benne a kitett unokát is; s miközben leánya arcvo-

* Világkrónika. A kezdetektől Augustusig. Fülöp király és utódainak története. Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius Trogus művéből. Budapest 1992, 304-306.

[306] násainak a hasonlósága meg a gyermek kitételének megegyező időpontja miatt kétségek között vívódott, hirtelen beállított Faustus Romulusszal. Miután Faustulustól megtudta a gyermekek származását, összeesküvést szervezett, és az ifjak anyjuk halálának, Numitor pedig elorzott királyságának megbosszulására fegyvert ragadnak.

Amulius megölése után visszaadják Numitornak a királyságot, és az ifjak lerakják Róma városának alapjait.

3. RÉSZ. MARSEILLE ALAPÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE IUSTINUS MŰVE ALAPJÁN*

[306] Tarquinius király idejében a phocaeaiak ifjúsága Ázsiából behajózott a Tiberis torkolatába és barátsági szerződést kötött a rómaiakkal. Innét Gallia távoli kikötőjébe hajóztak tovább, s a ligurok és Gallia más vad népei között megalapítják Massiliát, s nagy hőstetteket víve végbe részint úgy, hogy fegyvereikkel megvédték magukat a gallusok vadsága ellen, részint úgy, hogy maguk voltak a háború kezdeményezői azokkal szemben, akik korábban őket ingerelték háborúra. Ugyanis Phocaea lakóit földjük szűkösége és soványsága arra kényszerítette, hogy inkább a tengeren, mint a szárazföldön keressenek elfoglaltságot maguknak. Halászatból, kereskedelemről és igen sokszor kalózkodásból tartották fenn életüket, ami annak idején dicsőségszámba ment. Mikor tehát az óceán legtávolabbi vidékére is elmereszkedve megérkeztek a Gallus-öböl környékére, a Rhodanus folyam torkolatvidékére, a táj szépségé- [307] től elragadtatva tértek vissza hazájukba. Elmondták, mit láttak ott, s ezzel igen sok polgártársukat fellelkesítettek. A hajóhad vezérei Simon és Protis voltak. Ezért a segobriusok királyához, név szerint Nanushoz fordultak és a barátságát kérték, mivel az ő határain kívántak várost alapítani. E napon a király történetesen leánya, Gyptis esküvőjének előkészületeivel volt elfoglalva, akit népe szokása szerint ott helyben kívánt feleségül adni a lakomán kiválasztott vőhöz. A lakomára meg voltak hívva az összes kérők, s így a görögöket is meghívták vendégekként. Amikor aztán elővezették a hajadont, s apja ráparancsolt, hogy annak nyújtsa a vizet, akit férjül választ, a leány minden-

* Világkrónika. A kezdetektől Augustusig. Fülöp király és utódainak története. Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius Trogus művéből. Budapest 1992, 306-307.

kit mellőzve a görögök felé fordult, és Protis felé nyújtotta a vizet, aki így idegenből a király vejévé lett, és megkapta apósától a város alapításához szükséges helyet. Létrejött tehát Massilia a Rhodanus folyó torkolatának közelében, egy félreeső öbölben, mintegy a tenger zugában.

4. RÉSZ. IUSTINUS MŰVE MINT MOTÍVUMFORRÁS VELENCE ALAPÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ*

[39] Amikor aztán Xerxes közeledett, a Delphiben jóslatot kérők azt a feleletet kapták, hogy fabástyákkal védelmezzék magukat. Themistocles azt gondolván, hogy a jóslat a hajókkal való védekezésre utal, mindnyájukat meggyőzte arról, hogy a haza a polgárokból áll, nem a városfalakból, s az állam sorsa a polgároktól függ, nem az épületektől; jobb tehát menekülésüket a [40] hajókra, semmint a városra bízni, mert ezt a javaslatot egy isten tette.

Az elgondolást helyeselve, odahagyják a várost. Feleségeket és gyermekeiket legértékesebb dolgaikkal együtt a félreeső szigetekre szállítják, maguk pedig felfegyverkezve hajókra szállnak.

5. RÉSZ. KÉZAI SIMON HUN TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA**

[190] E tekintetben jellemző, hogy mindjárt a hunok apológiájával kezdi és teológiai érveket felhozva cáfolja a gót eredetű nyugati hagyományt a hunok démonikus származásáról. Szerinte a hunok és magyarok a bábeli torony építőjétől, a jáfetita Nemróttól vagy Menróttól származnak és ennek Eneh (Ünő) nevű feleségétől. Nemrót két fiát Hunornak és Mog(y)ornak hívták. Többi gyermekei Perzsia földjén maradtak, melyet akkor Evilátnak hívtak. Egy nap Hunor és Mogyor vadászat közben egy szarvast vettek üzőbe, mely a Maeotis mocsaraiba csalta őket. A hely megtetszik nekik és apjuk engedelmeivel a két fiú népével együtt odaköltözik. Ott öt évig maradnak, a hatodik évben egy pusztaságon Belár fiaira bukkannak, kik között tartózkodott éppen Dula alán fejedelem két lánya is. A lányo-

* Világkrónika. A kezdetektől Augustusig. Fülöp király és utódainak története. Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius Trogus művéből. Budapest 1992, 39-40.

** ECKHARDT Sándor, Attila a mondában. In: NÉMETH Gyula (szerk.), Attila és hunjai. Budapest 1940, 143-215. Kiemelve: 191-195.

kat elrabolják és feleségükké teszik. Tőlük származnak a hunok és a magyarok. Onnan Scythiába vonulnak a Don, vagyis az Etül mellé. 406-ban aztán a hunok kapitányokat választanak, még pedig Velát, Küvét, Kaducsát és Ethelát, Bendacuz fiát. Utóbbinak két testvére, Reuva és Buda szintén a hunok vezérei. Bírónak Kádárt teszik. A közösség azon- [192] ban bármelyiküket letehetette a tisztségéről. Majd felemelt zászlókkal kivonulnak Scythiából és a besenyők, fehér hunok földjén, Sosdalián, Ruténian és a fekete kunok földjén át a Tisza folyóig hatolnak. A hely nagyon megtetszik nekik; sátraikat és kocsijaikat is maguk után rendelik. Az időben a Sabariából származó és longobárd születésű Macrinus volt Pannonia, Panfilia, Frigia és Macedonia kormányzója, ki meghallva a hunok közeledtét, segítséget kér a rómaiaktól. A rómaiak királya, a német Veronai Ditricus maga jön nagy sereggel a Dunához, egészen Potentia városáig. Míg azonban Macrinusszal a haditerven tanácskozik, a magyarok az éj leple alatt Sicambriánál tömlőkön átússzák a Dunát, a Potentia alatt táborozó római sereget meglepik és szörnyű mészárlást visznek véghez benne. Ditricus a Tárnokvölgybe húzódva ütközik meg a hunokkal és megveri őket. A hunok közül 125.000 ember esik el, Küve kapitánnyal együtt, a római seregből 210.000. Ditricus azonban jónak látja Tulnig visszavonulni. Ezalatt a hunok eltemetik halottaikat. Majd újra összeszedelődve, a hunok követik a visszavonuló rómaiakat és Cezunmaurnál újra megütköznek. Itt hun részről Vela, Reva és Kaducsá kapitányok esnek el, de a római sereg teljesen megsemmisül, Macrinus is elesik, Ditricusnak pedig egy nyíl halálos sebet üt homlokán. A győzelem után a hunok Attilát római módra királyukká teszik, de ő Budának adja a Tiszától a Donig terjedő országrészt. Magát pedig a hunok királyának, a föld rémületének, Isten ostorának nevezette alattvalóival. Következik Attila külső és belső jellemzése; színes képet kapunk fényes és gazdag udvaráról is: „Ethela király ugyanis barna színű, fekete s villogó szemű, széles mellű, büszke járású, alacsony termetű vala; szakállát, mint a hunok, megeresztve hordja vala. Vakmerőségben magamérséklő, csatákon ravasz és ügyelő, testéhez illő erejű, akaratjában nagylelkű, fegyvere csinos, sátra s öltözete tiszta. Szerfőlött buja is vala. Szekrényében pénzt tartani nem szeretett; miért is az idegen nemzetek szerettek, minthogy bőkezű és barátságos vala, szerfőlött nagy keménységéért pedig hunjai csodálatosan félnek vala tőle. Azért is az egész földkerekségéről különféle országok nemzetei tódulnak vala hozzá, kikhez tehetsége szerint bőkezűen viseli vala magát. Mert táborában tízezer kaszás szekeret vitet vala, különféle művekkel, melyekkel a városokat és várakat romboltatja vala. Sátraít is a különböző országok

módja szerint szokta vala készíttetni, s egy sátra oly híres és pompás vala, hogy csodálatosan összekapcsolt aranylemezekből lévén összealkotva, az ember tetszés szerint szétszedhette s újra egybeállíthatta, melynek vért munkájú aranyoszlopai kapcsokra jártak, közepette azonban üregek s ereszteikeknél bámulatos művű drágakövekkel voltak egybefoglalva. De aklai is, mikor táborba szállt, különféle országok lovaival valának telve, melyeket, bár látszott, hogy kedve telik bennük, oly bő kézzel osztogat vala a szűkölködőknek, hogy olykor-olykor magának nyereg alá alig volt egy-két lova. Azon aklok készsége bársonyból és bíborból vala, királyi székei aranyból és drágakövekből valának készítve, asztala s konyhaedénye is arany vala. Legtisztább aranyból, csodálatos munkával készült ágýát magával hordja vala a táborban.”

Győzelme után Szőnyben udvart ül Attila és fogadja a német fejedelmek és Veronai Ditricus hódolatát, kiről az író közben elfelejtette, hogy a csatában halálos sebet kapott. Aztán Sicambriából új hadra kelve Konstancot foglalja el, Zsigmond királyt Bázelnél megveri, aztán Argentínát támadja meg s falait lerombolva elrendeli, hogy e város mindenfelé nyitva legyen, miért is azóta Strassburgnak nevezik. Aztán Luxeuil, Besançon, Chalon-sur-Saône, Mácon, Langres és Lyon városát rombolja le és a Rhône mellett eljut a katalánokig, hol seregét kétfelé osztja; egyik részét Miramammona, marokkói szultán ellen küldi, mire az esztét veszítve átmenekül Sevilleből Afrikába a gibraltári szoroson át. Attilát ezalatt meglepetésszerűen Etius római patricius rohanja meg tíz királlyal egyetemben. A Belvider mezején szörnyű csatát vívnak, [194] melyben elesik Aldaricus gót király is és Attila teljes győzelmet arat. A Miramammona ellen küldött sereg azonban nem érkezvén meg idejére a nagy csatába, Attilától féltében Katalóniában marad; a hun nyelven „spán”-oknak (ispánoknak) nevezett kapitányokról a földet ma is Ispaniának hívják. Aztán Toulouse-t, Reims-et, Franciaországot és Flandriát dúlja fel és Kölnben Szent Orsolyát a 11.000 szűzzel együtt kegyetlenül lemészároltatja. Majd Tübingiába vonul és Eisenachban udvart tart. Végül a dánokat (Dacos), norvégokat, frízeket, litvánokat és poroszokat igázza le. Hazatérve sajátkezűleg megöli testvérét Budát és a Dunába dobhatja testét, mert Sicambiát saját nevérol merte neveztetni. A németek ezért Attila haragjától tartva Echulburcnak, a magyarok azonban nem törődve a tilalommal ma is Ó-Budának hívják Attila városát. Aztán megfigyelőket állít a világ négy sarkára. Majd újra nagy sereggel indul Itália meghódítására. Az adriai városokat egymásután rombolja le és Aquileiát, hová a pannoniai longobárdok nagy része menekült, úgy veszi be, hogy nyergekből ostromló tornyot rakat a

város falai alá, miután látja, hogy egy gólya már költözni kezd a váro-
sból. A lakosok nagy része azonban elmenekül a Realt (Rialto)
mocsaraiba és megalapítja Ó-Velence városát (Vecca Venesia). Aztán
Venetia városai kerülnek sorra. Ravennában az ariánusok püspöke
ráveszi, hogy Róma ellen vonuljon. De a római pápa Ethela elé megy
és kéri, menjen ki Lombardiából. Minthogy Attila egy kivont karddal
fenyegető aggot lát a pápa feje felett, megrémülve visszafordul és
miután Ravenna ravasz ariánus püspökét megzsarolja, megöleti
papjaival együtt. Ezalatt Zoárd kapitány Apuliát és Calabriát dűlja fel
egészen a montecassinoi kolostorig. Pannóniába visszatérve, a brak-
tánok királyának leányát, a csodaszép Micoltot hozzák ágyához. De
nászéjén a sok ital és szeretkezés következtében orrvérzést kap és a
vér torkába folyván, megfullad. Micolt álmából felriadva látja, hogy
mellette a király hűlt teteme fekszik s jajgatásával felveri a [195] házat.
A hunok megsíratják királyukat és odatemetik, ahová a honfoglalás-
kor elesett kapitányokat. Veronai Ditricus és a német fejedelmek
ármánykodása folytán aztán a hun nép megoszlik; egy része Csaba
mellé áll, ki Honorius görög császár leányától született, a másik
Cremild fiát, Aladárt támogatja és akarja királlyá tenni. Az örökségért
vívott csatában, melyet a hunok a mai napig „prelium Crumhelt”-nek
neveznek, temérdek német hullott el; Csaba pedig 15.000 hunnal
Görögországba fut Honoriushoz és bár ott marasztalják, mégis
Scythiába tér vissza rokonaihoz, kik megfogadják, hogy eljönnek
Pannóniába bosszút állni véreikért a németeken. A „prelium
Crimildinum”-ból csak 3000 hun marad vissza, aki onnan elmenekül-
ve a Csigle mezejére vonul, Árpád idejéig ott marad és magát már
nem hunnak, hanem székelynek nevezi. Csaba fia, Edemen, vissza is
jön a magyarokkal, korozmin születésű anyjával együtt. Csaba
nemzetségéből származik Aba király.

6. RÉSZ. A MAGYAR KIRÁLYOKRA ILL. ELLENKIRÁLYOKRA
VONATKOZÓ ALAPADATOK ÖSSZEHASONLÍTÓ ÁTTEKINTÉSE
A KÉPES KRÓNIKA ÉS THURÓCZY JÁNOS MŰVÉNEK
BEVONÁSÁVAL

Az uralkodási adatok az MTK alapján	A Képes Krónika adatai*	A Tarih-i Ungurus adatai
I. (Szent) István 1000-1038	[78] 46 év <i>Székesfehérvár</i>	[93a] — [95b] <i>Székesfehérvár</i>
Péter 1038-1041	— —	— —
Aba Sámuel 1041-1044	— [84] „a falu melletti templomban; [85] <i>Sár</i>	[105b] — Egy monostor falánál
Péter 1044-1046	[92] Második országolás: 3 év <i>Pécs</i>	[106b] 6 év <i>Pécs</i>
I. András 1046-1060	[100] — <i>Tihany</i>	[117b] — —
I. Béla 1060-1063	[102] 3 év <i>Szekeşárd</i>	[118a] 3 év <i>Szekeşárd</i>
Salamon 1063-1074	[132] — <i>Pola (Isztria)</i>	[133b] — <i>Pola</i>
II. Géza 1074-1077	[128] 3 év <i>Vác</i>	[132a] 3 év <i>Vác</i>
I. (Szent) László 1077-1095	[136] 19 év <i>Várad</i>	[134b] 19 év <i>Várad</i>
Kálmán 1095-1116	[143] 25 év, 6 hónap, 5 nap <i>Székesfehérvár</i>	[135b] 25év, 6 hónap, 5 nap <i>Várad</i>

* A Képes Krónika esetében a szögletes zárójelben szereplő szám a magyar fordítás (ld. Irodalom, rövidítések) lapszámát jelzik

<i>II. István</i> 1116-1131	[149] 18 év <i>Várad</i>	<i>[136b]</i> 18 év —
<i>II. (Vak) Béla</i> 1131-1162	[153] 9 év, 11 hónap, 12 nap <i>Székesfehérvár</i>	<i>[138b]</i> 9év, 11 hónap, 2 nap <i>Székesfehérvár</i>
<i>II. Géza</i> 1141-1162	[128] 20 év, 3 hónap, 15 nap <i>Székesfehérvár</i>	<i>[140b]</i> 20év, 3 hónap, 15 nap <i>[141a]</i> <i>Székesfehérvár</i>
<i>III. István</i> 1162-1172	[157] 11 év, 9 hónap, 3 nap — THURÓCZY 190: <i>Esztergom</i>	<i>[141a]</i> 11év, 9 hónap, 3 nap <i>Esztergom</i>
<i>II. László</i> Ellenkirály 1162 nyara-1163 január	[157] „[István] uralkodása alatt <i>László</i> herceg, a vak király fia bitorolta a koronát fél esztendeig.” <i>Székesfehérvár</i>	<i>[141b]</i> <i>Béla</i> fia <i>László</i> (<i>II. Géza</i> utódként) 6 hónap <i>Székesfehérvár</i>
<i>IV. István</i> Ellenkirály 1172-1173	[157] „Ezután bátyja <i>István</i> bitorolta a koronát öt hónapig és öt napig.” <i>Székesfehérvár</i>	<i>[141b]</i> <i>László</i> nemzetségéből <i>István</i> 5 hónap <i>Székesfehérvár</i>
<i>III. Béla</i> 1172-1196	[158] 23 év, 1 hónap, 19 nap <i>Székesfehérvár</i>	<i>[142a]</i> 23 év, 1 hónap, 19 nap <i>Székesfehérvár</i>
<i>Imre</i> 1196-1204	[158] 8 év, 7 hónap, 6 nap <i>Eger</i>	<i>[142a]</i> 8 hónap, 7 nap ' <i>Agrim</i> '

<i>III. László</i> 1204-1205	[158] 6 hónap, 5 nap <i>Székesfehérvár</i>	<i>[142b]</i> 6 hónap, 5 nap <i>Székesfehérvár</i>
<i>II. András</i> 1205-1235	30 év <i>Egres</i>	<i>[142b]</i> 30 év <i>'Egri'</i>
<i>IV. Béla</i> 1235-1270	[161] <i>Esztergom</i>	<i>[155a]</i> (<i>Tatárjárás</i>) <i>Duna szigete</i>
<i>V. István</i> 1270-1272	[162] 2 év <i>Budai sziget</i>	<i>[155b]</i> 3 év <i>Duna szigete</i>
<i>IV. (Kun) László</i> 1272-1290	[165] 18 és fél év <i>Csanád</i> THURÓCZY [202]: nem közöl adatot	<i>[157b]</i> .
<i>III. András</i> 1290-1301	[167] <i>Buda</i>	<i>[159b]</i> 11 év <i>Buda</i>
<i>Vencel</i> 1301-1305		.
<i>Ottó</i> 1305-1312		.
<i>I. (Róbert) Károly</i> 1310-1342	[184] 32 év <i>Székesfehérvár</i>	<i>[168a]</i> 42 év <i>Székesfehérvár</i>
<i>I. Nagy Lajos</i> 1342-1382		<i>[177b]</i> 40 év, 1 hónap 22 nap <i>Székesfehérvár</i>
<i>Mária</i> 1382-1395		
<i>Zsigmond</i> 1387-1437		<i>[194a]</i> 70 év <i>Várad</i>

Albert
1437-1439

[194a] 1 év, 9 hónap
28 nap
Székesfehérvár

I. Ulászló
1440-1444

[198b] ·

V. László
1445-1457

[205b] ·
Prága

I. Mátyás
1458-1490

[206b] 30 év
Székesfehérvár

II. Ulászló
1490-1516

[207a] 26 év
Székesfehérvár

II. Lajos
1516-1526

VÁMBÉRY ÁRMIN ÉLETÚTJA

Jelen írás a szerző hasonló című tanulmányának (Bp. 1976)
kiegészített változata.

GYERMEKKOR ÉS PÁLYAKEZDÉS

Születési évét tekintve maga Vámbéry is bizonytalanságban volt: 1831-et vagy 1832-t, de inkább az utóbbit jelölte meg lehetséges időpontként. Származását azonban igen jól ismerte. A család Bajorországból, Bamberg városából került Magyarországra a XVIII. században: Nagypját, aki már magyar földön született, így még Bamberger név alatt vették lajstromba II. József korában. Jómaga hosszú ideig a Wamberger nevet viselte.

Édesapja, aki kevésbé fia születése után meghalt, tudós hajlamú ember volt, s élete értelmét a héber teológia buzgó művelésében látta. Morvaországi származású édesanyja a család szerencséjére több gyakorlati érzékkel volt megáldva. Jóllehet hamarosan újra férjhez ment, a család eltartásának gondja továbbra is az ő vállaira nehezedett.

Vámbéry Ármín Pozsony vármegye Szentgyörgy nevű városkájában látta meg a napvilágot. Gyermekévei a leírhatatlan nyomor és az ortodox zsidó vallási nevelés jegyében teltek el. Mindez pedig nem kevés lelki útravalót jelentett számára a későbbiek folyamán.

Anyja kimeríthetetlen szeretettel istápolta fiát. Mindent megtett, hogy gyógyírt leljen testi fogyatékoságára is: a fiatal gyerek béna lába azonban örökre mozdulatlan maradt. Ez a sikertelenség anyját még inkább ösztökölte, hogy fia szellemi képességei kibontakozásának útját egyengesse. Pedig ez nem kevés áldozatot követelt tőle.

A „szellemi kiművelés” első lépéséről, s annak miliőjéről maga Vámbéry adja a leghívebb képet. Életrajzában így ír erről: „...a zsidók a műveltség legfőbb fokának a talmud tanulmányozásában való elmerülést tartották. A serdülő gyerekeket ehhez képest mindennek előtt a héberül való olvasásra tanították, és ha már kellőképpen megismertették az idegen nyelv írásjegyeivel, lassankint a héber szöveg fordítására fogták és pedig merőben egyszerű metódus szerint; egyes szókat fordítottak le neki előbb, az össze-

függés révén beavatták a mondatok értelmébe és a nyelvtannal fejezték be a nyelvnek tulajdonképpen való megismertetését ... Nyolc éves koromig nem igen tanultam mást, mint Mózes öt könyvét és magyarázatait, a próféták könyveit és a bibliára vonatkozó egyéb tudnivalókat, hozzá még magyar és német írás-olvasást.” (Küzdelmeim, 16–18.)

Vámbéry hamar feltűnt szellemi képességeivel, s mint írja, anyja ekkor határozta el, hogy tudóst farag fiából. Ennek első lépését pedig abban látja, hogy fiát – ekkor már hosszabb ideje Dunaszerdahelyen éltek – a helyi protestáns elemi iskolába adja. Itt az ismeretek és szokások új tárháza nyílt meg a fiatal gyerek előtt. Egy más szellemi világgal való találkozása, amely az ortodox zsidó vallási normák fokozatos fellazulását majd eltűnését is magával hozta, saját vallomása szerint is csak javára szolgált.

Képességei révén hamarosan az iskola első diákja lett. Bár a család anyagi gondjai csak növekedtek, a továbbtanulásról nem kellett lemondania: eljutott a szentgyörgyi piarista gimnáziumba. Igaz, előbb egy idegen háznál kellett dolgoznia, hogy e tanulmányait néhány forint megkezesésével megalapozza.

A szentgyörgyi piarista „deákiskola”, ahol a társalgás nyelve még a latin volt, szigorú klastromi fegyelmével ismét új világot jelentett a tizenhárom esztendőes Vámbéry számára. Tehetségével és szorgalmával itt is hamar magára vonta a figyelmet. Buzgalmát a napi élet gondjai sem tudták megtörni. Amint írja, alig lakott többször jól, mint hetenként egyszer vagy kétszer, a nélkülözés egyik nehéz lépcsőfokán pedig az segítette át, hogy elmehetett csizmatisztítónak a kolostorba. Korán reggel már ott kellett lennie. A lobogó tűz mellett azonban még tanulni is tudott, s ha egy darab kenyér vagy sültkrumpli is jutott neki, ő volt a legvidámabb diák a padban.

Azután megszületik az elhatározás, hogy a pozsonyi benecésekhez megy tanulni. A szünidőben, üres zsebbel, csak szerencséjében bízva, meg is fordul már ott, sőt még

Bécset is megjárja. Nagy élményt jelent számára, hogy Ferdinánd császárt is látja egy sétája során.

Pozsony az új diákévvvel, s a megszokott nélkülözésekkel várja. Érdeklődése ekkor fordul véglegesen a nyelvek felé. Tanulmányainak, s ezzel párhuzamosan ilyen irányú házitánítói tevékenységének nagyobb fontosságot tulajdonít, mint a gimnáziumi munkának. Így a harmadik és negyedik osztályt már nem azzal a sikerrel zárja, mint a korábbiakat. Figyelemre méltó önéletrajzának mélyén önkritikus megjegyzése, amelynek érvényességi körét jómaga tágítja ki: „Mint minden autodidakta, én is jelentékenyen túlbecsültem munkásságom eredményét és ugyancsak lenézve a felületes átolvasás és az alapos megtanulás közt levő különbséget, beleestem abba a hibába, mely erősen érezte magát életem későbbi folyásában is.” (Küzdelmeim. 56.)

Következik 1848 márciusa, majd a szabadságharc vérbe fojtása. Pozsonyban látja az első felelős magyar kormány megérkezését és ünnepélyes fogadtatását, Kossuthot, Batthyányt, Eötvöst stb., s szemtanúja a kegyetlen Habsburg-megtorlásnak is. Mindez kitörölhetetlen nyomot hagy lelkében.

Ekkor tizennyolc éves, s úgy határoz, hogy iskolát változtat (a protestáns líceumra gondol), de előbb egy évig szünetelteti tanulmányait, hogy mint házitánító kis anyagi tőkére tegyen szert. Maga se gondol arra, hogy a házitánítóskodásnak ez a korszaka hosszabbra nyúlik majd. Arra még kevésbé, hogy sose tér majd vissza a középiskolába, s az intézményes oktatással egész más minőségben, mint egyetemi tanár kerül majd ismét kapcsolatba.

A három felekezeti iskola az évek során nem kevés ismerettel látta el, s nem kevésbé járult hozzá világnézetének formálásához sem. Erről jómaga adja a legreálisabb képet: „A pillantás, amelyet akkor a különböző vallások titkaiba vettem; az a körülmény, hogy lassan-lassan ismertté váltak előttem oly természeti jelenségek, melyeket vallási

babonám egészen más módon értelmezett annak előtte, és végül az a nagy különbség, mely az én keresztény-katolikus tanáraink beszéde és tettei közt a szemembe ötlött, nagyon erősen megtámadta és elég hamar meg is rendítette a vallásról való fogalmaink épületét ... Lehetetlen volt, hogy szemembe ne tűnjék a nagy különbség a szent férfiak szavai és cselekedetei közt.” (Küzdelmeim. 46–47.)

A hat évig tartó nyelvtanárkodás nem mentes ugyan a nélkülözéstől, az anyagiakat tekintve mégis rendezettebb életet jelent számára. Legalábbis a rendszerint huzamosabb megbízatások ideje alatt.

A nyelvtanárkodás kezdetén hét nyelv oktatására ajánlkozik. Az évek során azonban nő az ismert és oktatható nyelvek száma. Nem kevésbé azért, mert e tekintetben a „docendo discimus” elvétől vezetve jár el. A nyelveket ugyanakkor nem önmagukért tanulja. Beleássa magát az európai irodalmakba, szinte falja a műveket. S ki csodálhatná, hogy ezen irodalmi művelődés nem kis hatással van az élet egy sajátos útját járó fiatalember lelki világára, élesztve-serkentve annak romantikus hajlamait. Az első szerelem élménye is ezen évekhez kapcsolódik.

A török nyelvvel is ezekben az években, közelebbről házitanítóskodásának szlavóniai állomásán kezd el foglalkozni. Néhány év múlva pedig, amikor Bécsben jár, találkozik Hammer-Purgstallal, kora első turkológusával. Bizonyára nem kis hatással volt Vámbéryre, amikor a nagy tudós török tanulmányai folytatására biztatta.

Tanári megbízatásai az ország legkülönbözőbb részeibe vezetik el, mégis szorosabb kapcsolat kezdi fűzni Pesthez, ahová vissza-visszatér. Az egyetemi könyvtár olvasótermének lesz gyakori vendége. Különösen télidőben. Amint írja, „kellemesen langyos levegőjében kétszeres örömmel szedtem magamba a tudományokat.” (*Küzdelmeim*, 71.) S a tudásnak e szerény csarnokán, közelebbről a könyvtáros-költő Garay János személyén keresztül fűződnek első szálai a magyar szellemi élethez is. Vörösmarty Mihállyal való találkozása nagy élményt jelent számára. Egy kecskeméti tartózkodás során megismerkedik Arany Jánossal és Ballagi Mórral is.

A nyelvtanárkodás éveit élete leggyümölcsözőbb korszakának tartotta. Nagyot lépett előre habitusban, de még töb-

bet tudásban. A megismert otthonok életét, igényeit és normáit magáévá téve rengeteget csiszolódott, s mindez csak javára szolgált. Az idegen nyelvekben való elmélyedés, a sok irodalmi és történelmi olvasmány pedig új horizontokat rajzolt fel előtte.

Ide kívánczik azonban az érett tudós Vámbéry önkritikus megjegyzése is, amelynek mély értelme sok ponton ad kulcsot tudományos munkásságának kritikájához. Így ír: „...be kell vallanom, hogy munkám sokkal hasznosabbá és gyümölcsözőbbé vált volna, ha meg nem tévesztem magam ritka emlékező képességem és velem született ragyogó nyelvtalentumom által, s ha ahelyett, hogy átgázolok tüskén-bokron által, inkább több nyugalommal, több körütekintéssel és alapossággal végzem tanulmányaimat.” (Küzdelmeim. 99.)

A vándortanítóskodás évei alatt kikristályosodik érdeklődése, s ez a fiatalembert végérvényesen Kelethez köti. Megszilárdul benne az a gondolat is, hogy tanulmányait elmélyítendő Keletre utazik. Édesanyja halála, e számára becses családi kötelék megszakadása is csak megszilárdítja elhatározását.

A FIATALKORI UTAZÁSOK A SZTAMBULI ÉVEK

Amikor tanulmányainak Keleten való folytatásának gondolata felvetődik benne, Vámbéry nevét már valamelyest ismerik a tudós körök. Tudnak arról a fiatalemberről, aki kitűnő nyelvtelhetséggel bír, s aki Repiczky Jánosnál, a pesti egyetemnek a török nyelv oktatásával megbízott tanáránál csiszolgtatja önerőből szerzett török nyelvi ismereteit. Így amikor erkölcsi és anyagi támogatásáért ezek, elsősorban pedig az Akadémia színe elé lép, messzemenő jóindulat kíséri törekvéseit.

A fiatal Vámbéry világosan fogalmazza meg vállalkozásának célját: a keleti nyelvek tanulmányozásában akar elő-

rehaladni, hogy így jusson majd el Ázsiába, ahol a magyarok eredetét akarja kutatni. Ez pedig – Kőrösi Csoma Sándor emléke is elevenen él – olyan gondolat, amely megnyeri a nemzeti eszmét az abszolutizmus nehéz napjaiban is ápoló tudós világ támogatását.

Ballagi Mór és Kemény Zsigmond ajánlásával eljut Eötvös József báróhoz, aki Hunfalvy Pállal, a magyar őstörténet kutatójával, s Teleki József gróffal, a középkori magyar történelem mesterével, az Akadémia elnökével teremti meg számára a kapcsolatot. Segítségükkel fűzi tovább a magyar tudományban az ismeretség szálait. Reguly Antallal, a magyar nyelv fáradhatatlan kutatójával is kapcsolatot teremt. A kiváló tudósban, aki nélkülözéssel és szenvedéssel kísért keleti utazásával szinte a honi finnugor nyelvészeti kutatások alapjait vetette meg, Vámbéry az őshaza kutatásának mártírját látta. „A lélek, melyet ő belém öntött, elválaszthatatlan részem maradt mindörökre” – írta visszaemlékezései során (Küzdelmeim, 108.). Lelkes biztatója Jerney János, a magyar őstörténet másik szorgalmas kutatója is.

Az anyagi eszközök előteremtése nem kis gondot okoz támogatóinak. S nem könnyű az útlevel megszerzése sem Törökországba. Az ügyet az akkor ugyan már erősen megfogyatkozott konstantinápolyi magyar politikai emigráció léte különösen gyanússá és veszélyessé avatja a Habsburg hatóságok szemében. Az útipapírok megszerzése Eötvös József személyes támogatásával válik lehetővé.

Végül elhárulnak az összes akadályok Vámbéry útja elől, s 1857 márciusában egy dunai gőzhajón útra kelhet

* A katalógus terve a Magyar Tudományos Akadémia és a Török Tudományos Akadémia közötti együttműködés keretében valósult meg. A katalógus török nyelven 2007-ben jelent meg Ankarában, angolul pedig ugyanabban az évben Budapesten. A kiadványok szerzői Ismail Parlatur, Hazai György és Barbara Kellner-Heinkele

Törökország felé. A dunai, majd a tengeri út, a Boszporuszba való megérkezés felejthetetlen élménye. S örömteli izgalmát az sem csökkenti, hogy minden krajcár nélkül száll partra. A szerencse azonban mellé szegődik: már az első órákban kapcsolatba kerül emigráns honfitársaival, akiknek bizalmatlansága az otthonról érkező ismeretlen személlyel szemben hamar eloszlik. Segítenek is neki a kezdeti nehézségek áthidalásában.

Az élet itt sem könnyű számára. De beveti magát a nagyváros forgatagába, hogy életét – egyelőre máról holnapra – biztosítsa. A kávéházakban ülő törökök előtt nagy tetszést arat az irodalmi török nyelv ismeretével; felolvasással vagy éppen a népi költészet műveinek recitálásával vív ki magának tiszteletet, s keresi meg mindennapi kenyerét. „Soha sem tudtam reggel, hogy hol ebédelek, vagy hol vacsorázom; a jövő gondja nem bántott és mivel időközben a kalapom helyett fezt tettem a fejemre és elég rongyos is voltam arra, hogy kóbor felolvasónak tartsanak, a keleties csavargó élet minden kellemetességével folytak napjaim. A Boszporusz partjain élő népmozaikkal való érintkezésem javára szolgált elméleti nyelvtanulmányaimnak...” – írja visszaemlékezéseiben (Küzdelmeim, 121.).

Az új élet forgatagában nem felejtette el azonban tanulmányait sem. Szabad idejében – rendszerint délelőttönként – sokat olvas és tanul. S nemcsak a török Sztambullal tart fenn kapcsolatot. Szemtanúja az ott menedéket nyert emigrációk szomorúan reménytelen hétköznapijainak, látja hogy miként szedi a hasis áldozatait.

Eljár az emigránsok kedvelt kávézójába is. „Ez a Café Flamm a krimi háború után kedves találkozó helye volt a minden fajtájú és nemzetiségű csalódott kalandoroknak, facér katonatiszteknek, bukott kereskedőknek, kétségbeesett emigránsoknak, politikai rajongóknak. E jobbra éhező urak beszéde és véleménye szerint Európa és Törökország sorsa ezekben a homályos, füstös helyiségekben fog eldőlni, mert mindenikök csak úgy dobálózott a

hercegekkel és miniszterekkel, mindeniköknek meg voltak a maga világboldogító tervei és mindenikök „csak idő kérdésének tekintette, hogy Törökország ügyeinek élére jusson” – írja életrajzában (Küzdelmeim, 119.).

A vezérkarát elvesztő konstantinápolyi magyar emigráció ekkorra már jelentősen összezsugorodott. Nem kevesen éltek azonban még a török fővárosban. Vámbéryt meleg baráti kapcsolatok fűzték hozzájuk. Közülük Karacsay grófra, Türr Istvánra és Szilágyi Dánielre, de még másokra is különös melegséggel emlékezett. Szilágyi Dániellel, aki később egy nagybecsű keleti könyv- és kéziratgyűjteményre tett szert, továbbra is kapcsolatban maradt. Ennek köszönhető, hogy Szilágyi halálakor ez az értékes gyűjtemény Vámbéry kezdeményezésére és közvetítésével a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába került, s ott most a keleti gyűjtemény értékes, a közelmúltban katalogizált anyagát képezi.¹

Kmetty tábornokhoz fűződő kapcsolata nyitotta meg számára az utat a művelt „felsőbb” körökhöz is. Ő ajánlotta be Vámbéryt Hüseyin Daim Pasa házába házitanítónak. A török házhoz való költözése azt jelentette, hogy Vámbéry annak hétköznapijait kezdte élni. A pasa az otthonába való bevezetés első lépéseként új névvel ajándékozta meg: a török világban ettől kezdve Resid effendi nevet viselte. A név annyit jelent, mint becsületes, józan, derék, jóra való.

„Ily módon lehetőségessé vált számomra, hogy minden magamkényszerítése nélkül, mint Resid effendi járhaszakkelhessek a török társaságokban. Minél jobban megismerkedtem az új erkölcsi renddel, minél mélyebben hatoltam be a keletiek élet- és gondolkodásmódjába, ismerőseimnek köre annál jobban tágult, s annál könnyebben nyíltak meg számomra az ajtók nemcsak az egyszerű hivatalnokok, hanem a főbb, s legfőbb méltóságok házában is” – írja (Küzdelmeim, 133.).

Az évek során kapcsolatai kiszélesültek, a török politikai és szellemi élet számos kiválóságával került kapcsolatba.

1859-ben Rifat Pasa, a volt külügyminiszter házához kerül mint a történelem, földrajz és francia nyelv oktatója. Így közvetlen közletről ismeri meg a „török reformkor”-t, az ország „nyugatisodását”, azaz modernizálódását óhajtó körök tevékenységét, reményeiket és gondjaikat. „A török társaság körében való szabad járásom-kelésem révén talán én voltam az első európai ember, ki mélyebb pillantást vehetett az ötvenes évek korabeli Törökország politikai és társadalmi viszonyaiba. És ez a bepillantás annyiival is érdekesebb volt, mert éppen az átalakulás kezdő szakaszának, a keleti és nyugati világnézet első kölcsönhatásának voltam tanúja” – írja (Küzdelmeim, 142.) .

A török környezetben a nyelv kitűnő birtokában egyre otthonosabban mozog. Örömeire szolgál, hogy társadalmi érintkezésében nem állnak előtte olyan sorompók – „arisztokrata büszkeség” vagy „rangbeli megkülönböztetés” –, mint hazájában. „Akár ha vezírnél, marsalnál, ha miniszternél vagy a szultán vejénél fordultam meg, mindenhol meleg szívességgel fogadtak, senki sem fürkészte társadalmi helyzetemet és az ifjú, ki otthon a házában obskurus zsidó tanító létére szinte rejtett életet folytatott, rövid két év alatt bizalmas barátja lett a legelőkelőbb és leggazdagabb méltóságoknak” – írta meglepődéssel, de nem kis keserűséggel is önéletrajzában (Küzdelmeim, 141.).

Új helyzete hamar kapcsolatba hozza a nagyhatalmak sztambuli követségeivel is, amelyek igénybe veszik nyelvtudását, a török világban való jártasságát és ismereteit. E megbízatásai még Abdülmecit szultán követi audienciáig is elvezetik.

A felsőbb körökkel való érintkezése a napi politika kérdéseiben jól informálttá teszi Vámbéryt, aki ismereteit publicisztikai téren is megpróbálja kamatoztatni. Két külföldi hírlappal kerül kapcsolatba, s ezek közül az egyiknek – a bécsi lapnak – állandó tudósítója is lesz.

Nem kétséges, hogy a sztambuli évek, az emigrációkkal, majd a török vezető körökkel és a konstantinápolyi követ-

ségekkel kialakított kapcsolat, s első újságírói szárnypróbálgatásai teremtették meg Vámbéry számára a később széles körű politikai jellegű publicisztikai tevékenység alapjait. Itt kapott indítékot ahhoz, hogy e közegekben is mozogjon, tudását és ismereteit – hol jól, hol rosszul – e szférákban is kamatoztassa.

Anyagi körülményei is gyökeresen megváltoztak. Önvalólamása szerint Konstantinápolyban töltött utolsó éveiben „jól, sőt nagyon is jól” – mentek dolgai (Küzdelmeim, 150.). „Kényelemben, bőségben éltem, még hátszlovam is volt...” – írja (Küzdelmeim, 160.). Ez pedig nemcsak kényelmet jelenthetett számára, hanem bizonyára „státusz-szimbólum”- jelleggel is bírt.

Azt gondolhatnánk, hogy az anyagi és társadalmi körülményei amely természetesen nem kis idejébe és energiájába került, erősen eltérítette eredeti tudományos ambíciójától. Nem így történt. Tanulmányait lankadatlan buzgalommal folytatta, s itt érdeklődésének középpontjában „a magyar nemzetnek és nyelvének titokzatos és máig is tisztázatlan eredete” állt (Küzdelmeim, 155.)

E törekvéseiben figyelme tulajdonképpen a törökség távolabbi, keleti ága felé irányult, s mint írja, „természetesen következett ebből az a reménységem, hogy Közép-Ázsiában az összehasonlító nyelvtudomány segítségével világosságot vető sugarat lelhetek, amely eloszlatja a homályt a magyar őstörténelem sötét tájairól”.

A közép-ázsiai utazás gondolata már ekkor foglalkoztatja, de előbb a sztambuli forrásokat akarja kimeríteni. Az ottani könyvtárak keleti török kézirateit kezdi tanulmányozni. A közkönyvtárak anyagán túl rendelkezésére áll egyik pártfogójának, Ali Pasának kézirat- és könyvgyűjteménye, amely éppen a keleti török vonatkozásokban rendkívül becses kincseket rejteget.

E tanulmányaihoz fűzött elképzeléseiről és reményeiről így ír: „Közép-Ázsia nyelve, a csagatáj, vagyis a keleti török nyelv, nálunk Nyugaton akkoriban még csak Quatremère francia ori-

entalista munkái révén volt némiképpen ismeretes. Az oszmánok írott és népnyelve közt levő eltérésből indulva ki, hittem és reméltem, hogy az Oxuson túl élő pusztai és városi lakók beszédében föllelem a nyelvnek olyan elemeit, melyek határozottabb hasonlatosságot és rokonságot mutatnak a magyarok nyelvével, s hogy ennek következtében fontos felfedezéseket tehetek és jelentékeny módon hozzájárulhatok eredetünk kérdésének tisztázásához.” (Küzdelmeim, 157–158.)

A cél megközelítéséhez tehát – egyelőre – egy indirekt utat választ, amely igen gyümölcsözőnek ígérkezik. Tanulmányai során azonban tekintettel van oszmanisztikai vonatkozásokra, s itt a magyar tudomány speciális érdekeire is. A magyar történelem oszmántörök vonatkozásainak forrásait kutatja, s nem egy értékes mű nyomára bukkan.

1858-ban Sztambulban jelenik meg első tudományos munkája, egy német–török zsebszótár, amelyen neve először szerepel magyaros, Vámbéry alakban.

Munkájáról rendszeresen beszámol az Akadémiának, amely érdemei elismeréséül 1861-ben levelező taggá választja. Ebben az évben hagyja el Sztambult, s négy évi tartózkodás után visszatér Pestre, hogy az önmagának már korábban kijelölt úton haladjon tovább.

A KÖZÉP-ÁZSIAI UTAZÁS

Pesten tulajdonképpen nem sokat időzik. A néhány hónap a második keleti tanulmányút, a közép-ázsiai utazás előkészítésének jegyében telik el. Régi és új terveit kovácsolja, támogatást keres a merész vállalkozás számára.

Dessewffy Emil grófban az Akadémia akkori elnökében energikus pártfogóra talál, aki ugyan néhány tag makacs ellenzésével találja szemben magát, de mégis neki juttatja az elnökség rendelkezésére álló útisegély-összeget – ezer forintot. Vámbéry az anyagi támogatást eldöntő akadémiai ülésen egy „búcsúszóban” vázolja útjának tudo-

mányos célkitűzéseit: „...mi a szebb és regényesebb hangzású magyarok ősi hazája helyett nyelvészeti igazságot keresünk. Mi ugyan szinte Közép-Ázsiába utazunk, de ott nemcsak az emberek jellemét, viselt ruháit, vagy fegyvereit, hanem az élő szókat, a nyelveket, hasonlítjuk; s ezt nem valami önkényes eljárás, hanem a nyelvhasználat felállította biztos, okszerű szabályok szerint.” (Küzdelmem, 163.)

Az Akadémiának a keleti hatalmakhoz, Törökországhoz és Perzsiához, valamint az ott székelő európai követségekhez szóló ajánlólevele is a török-tatár nyelvek olyan célú tanulmányozását jelöli meg Vámbéry útja feladatául, amely tulajdonképpen a magyar nyelvnek az altaji nyelvekhez fűződő kapcsolatainak jobb megismerését célozza. Az ajánlólevelet Eötvös József és Toldy Ferenc írták alá.

1861 végén már ismét Konstantinápolyban van, ahonnan néhány hónapi tartózkodás után 1862 márciusában több nyomós török hivatalos és félhivatalos ajánlással a zsebében kel útra Perzsia felé. Az út Trabzonig a tengeren, majd onnan Teheránig a szárazon vezet. A perzsa főváros a következő fontos, egyben utolsó stáció Vámbéry számára a merész vállalkozás előkészítésében.

Mi tett akkor minden közép-ázsiai utazást nehézzé, az európai utazó számára szinte megoldhatatlan feladattá? Milyen körülmények vártak arra, aki egy ilyen utazásra vállalkozott? Hogyan festett Közép-Ázsia politikai térképe a XIX. század hatvanas éveiben?

Közép-Ázsia területe, azaz a Kaspi-tengertől a Tien-San hegységig terjedő terület, amely magába zárja az Aral-tavat, a türkmén sivatagot, az Oxus és a Jexartes folyó közét, ez idő tájt a szomszédos nagyhatalmak, Oroszország és Irán érdekei összeütközésének középpontjában állt. Az egymással vívott mérkőzésben Irán hosszabb idő óta védekező állásba szorulva figyelte Közép-Ázsia sorsának alakulását. A terület sorsát szemmel tartották azonban az Afganisztánban tért nyerő angolok is.

Közép-Ázsia politikai egysége, amely Timur idejében, a XIV. században, még világhódító tervek kovácsolására adott erőt, már régen a múlté volt. A XIX. században e terület három enervált politikai hatalom, a kokandi, buharai és hivai kánság ellenőrzése alatt állt. Türkmenia sivatagjainak ténylegesen a nomád törzsek voltak gazdái.

A terület kánságaiban a vallási fanatizmus mezébe öltözött kegyetlen önkény uralkodott, másutt pedig az ököl törvénye döntött arról, hogy ki az úr és az alattvaló. A kánságok a külvilágtól való hermetikus elzárkózással akarták uralmukat konzerválni. Jaj volt minden betolakodónak, különösen európainak, akiben nyomban orosz vagy angol kémeket véltek felfedezni. Az ilyenekre pedig kegyetlen halál várt. Ez a sors érte el Vámbéry két merész angol elődjét, Conollyt és Stoddartot is, akiket a buharai kán kivégeztetett.

Nem kevesebb veszély leselkedett az utazóra a türkmén sivatagban sem, ahol a rablócsapatok foglyaikat – ha busás váltságdíjat nem remélhettek – a szó szoros értelmében rabláncra fűzve hajtották Közép-Ázsia rabszolgapiacaira.

A vallási fanatizmus táplálta erőszak fala mögé zárt világ szinte teljesen ismeretlen, volt a csápjait akkor már mindenfelé kiterjesztő Európa számára.

A Közép-Ázsiába való indulás útjában azonban Teheránban váratlan akadályok tűnnek fel. A legkedvezőbb útvonal Észak-Afganisztánon keresztül vezetne. Az afgán belviszályok azonban, amelyek háttérében éppen Perzsia áll, lehetetlenné teszik, hogy Vámbéry ezen az úton elinduljon Közép-Ázsia kapuja, Herat felé.

A kényszerű várakozást Vámbéry Perzsia megismerésére használja fel. A török követség segítségével elnyeri a teheráni hivatalos körök támogatását, s ezek segítségével útját dél felé veszi. Iszfahánba és Sirázba látogat el: a régi Irán történetének és kultúrájának emlékeit keresi fel e rövid utazás során, De élénken figyeli Irán népének jelenét is. Ez útjának tapasztalatait később egy önálló útleírás-monográfiában foglalja össze.

1863 elején már visszatér Teheránba. Figyelme ismét Közép-Ázsia felé fordul. A teheráni török követségen gyakran látja a Mekkából Közép-Ázsiába hazatérő zarándokokat. Kapcsolatba kerül velük, s megszületik fejében a merész gondolat, amely közép-ázsiai tervei megvalósulásának kulcsát jelentheti. Útleírásában így ír erről: „...ezen emberek egészen – vad, szinte ijesztő külsővel bírtak, mégsem állhattam ellent azon gondolatnak: nem volna-e jó, ha e zarándokok társaságában tenném meg közép-ázsiai utamat? Ők, mint bennszülöttek, legjobb mentoraim lehetnének, azonkívül Resid Effendi dervisnek tartanak, mint ilyet láttak a török követségnél, s nem a legjobb lábon állnak Buharával, Közép-Ázsia ezen egyetlen városával, melytől magam is félttem, mert elődeim szerencsétlen sorsa félnem tőle megtanított.” (Dervisruhában, 77.)

Teheráni házigazdái minden aggódása, sőt a kiszemelt utitársak által vázolt nehézségek ellenére is kitart e gondolat mellett, amely hamarosan tette érik. A közép-ázsiai zarándokok előtt természetesen gondosan eltitkolja kilétét és útjának céljait. Azok csak annyit tudnak róla, hogy a szentéletű dervis Hiva, Buhara és Szamarkand sírjait akarja felkeresni.

Jómaga rongyos dervisnek öltözik, hogy külsejében is utitársaihoz igazodjon, „akik jobban hasonlítottak borzasztóan eltorzított csavargókhoz, mint jámbor zarándokokhoz.” (Dervisruhában, 79.)

1863 márciusának utolsó napjaiban Vámbéry végre Teheránból is elindul közép-ázsiai útjára, amelynek leírása bevonul majd a klasszikus útleírások sorába, s egy csapás-ra világhírt teremt számára.

Leírhatatlan nehézségek, lemondások és szenvedések kísérik útját. Élete szinte állandó veszélyben van. Jómaga is tudja, hogy fejével játszik, s szerepében egy tévedésért életével fizethet.

A több mint kilenc hónapos utazás folyamán valóban mindenbe belekóstol, amit megíósoltak neki. A sivatagi

utazás során nemcsak a homokviharral és a kínszomjjal ismerkedik meg, de menekülnie kell a türkmén rablók elől is. Személyét mindvégig gyanú veszi körül, s számtalan csapdát kell kikerülnie. Betolakodó kémet gyanítanak benne az egyszerűbb emberek is, a hivatalnokok pedig elsőrendű kötelességüknek tekintik, hogy jöveteléről a „fennsőbbiséget” értesítsék. Így a hivai és buharai kán személyes audiencián győződik meg kilétéről. Nyelvtudásán túl itt kamatozik igazán az, hogy isztambuli évei alatt olyan nagy buzgalommal látogatta a muzulmán teológiai iskola előadásait. Itt nemcsak az iszlám elméletére van szüksége. Sokkal többre: egy abban gyökerező általános habitusra.

Vámbery a tűzpróbát jól kiállta. Ez pedig fényes lehetőséget teremt számára, hogy megismerje Közép-Ázsia népeinek mindennapi életét, gazdasági és politikai viszonyait.

A Kaspi-tenger partján és a türkmén sivatagban szemtanúja a nomád türkmének rabló kalandozásainak, amelyek elsősorban Perzsia ellen irányultak. Útjának első szakaszát éppen ilyen rablók társaságában teszi meg, akik azonban őt a dervisnek kijáró tisztelettel veszik körül. Még arra is ajánlatot kap, hogy mint bölcs sejk, legyen egy nagyobb türkmén rablócsapat vezetője.

Közép-Ázsia városaiban látja az embertelen rabszolgapiacot, s képet alkothat magának a kánoknak a vallás leplebe burkolt, minden elképzelést felülmúló kegyetlen uralmáról. Ezt idézik következő sorai: „A legutolsó udvarban mintegy háromszáz csaudor hadifoglyot találtam, kiknek teste rongyokkal volt fedve, s a haláltól való félelem, s éhség által néhány nap óta kínozva máris olyanok voltak, mint a sírból kikelt halottak. Már el volt különözve ... olyanokra, kiket rabszolgául lehetett eladni vagy elajándékozni; és olyanokra, kik ... a kán által rájuk mért büntetés alá estek. Az első osztálybelieket tíz-tizenötével, vas nyaklókarikákkal egymáshoz láncolva kísérték el, a másik osztálybeliek pedig türelmes megadással várták iszonyú sorsukat,

s mint valami összekötözött bárányok jelentek meg hóhéraik keze között.” (Dervisruhában, 169.)

Vámbéry útja a türkmén sivatagon keresztül Hivába, Buharába és Szamarkandba vezetett. Jóllehet megfordult fejében az is, hogy útját Kelet-Turkesztánon keresztül Peking felé vegye, s így az újkor Marco Polójának nevezhesse magát, végül mégis a visszafordulás mellett döntött.

Észak-Afganisztánon keresztül tér vissza Teheránba, ahol megkezdődik a vállalkozás diadalútszakasza.

ÚTON A VILÁGHÍR FELÉ

Teheránban ez alkalommal is hosszabb időt tölt. Az útja során látottakról-tapasztaltakról igen kevés feljegyzést készíthetett. Mindent emlékezetébe kellett vésnie. Most ezeket papírra veti, s lényegében el is készül útleírásának vázlatával.

Útjának eredményeit latolgatva kirajzolódik előtte a szerzett tudományos ismeretek értékesítésének útja is. Nem kis szerepet játszanak ebben a teheráni angol diplomaták, akik Vámbéry információinak politikai értékét felismerve, útját Anglia felé egyengetik. Ellátják Vámbéryt az angol politikai és tudományos élet legkiválóbb képviselőihez szóló ajánlásokkal.

Vámbéry e biztatások nyomán el is határozza, hogy útleírását először Angliában adja ki. A biztos világsiker tudata határozza meg érzéseit és lépéseit. „Pompás légvárakat építettem magamnak és valósággal dúskáltam jövőm képének színpompájában, bár halovány fogalmam sem volt a reális alapon nyugvó életpályáról. Egyelőre beértem azzal a tudattal, hogy olyan részeivel és pontjaival ismerkedtem meg Ázsia világának, melyeket európai ember előttem nem látott. De arról, hogy hol és miképpen fogom értékesíteni e fölfedező utam eredményeit, a siker örömmámorában egyáltalán nem gondolkoztam ... A lelkemet vívó remény-

ségek zavarából csakis az az egyedül biztos és boldogító érzés vált ki határozottan, hogy szerencsés felfedező utam hírt és dicsőséget szerez nevemnek Európában és végre lesz életpályám; de arról, hogy milyen természetű lesz ez a pálya, nem volt fogalmam egyáltalán.” (Küzdelmeim, 228.)

Teheránból e mámoros hangulatban küld jelentést Pestre az Akadémiának. Valószínű azonban, hogy a sikeres utazás híre a teheráni diplomáciai csatornákon már előbb eljutott Nyugatra, s onnan kerülőúton Pestre is. Talán ez, s feltehetően az utazás politikai aspektusának előtérbe kerülése is hozzájárult ahhoz, hogy a pesti tudományos közvéleményben már visszatérése előtt bizonyos tartózkodás vagy idegenkedés alakult ki Vámbéryvel szemben.

Ezt Pesten való megjelenése és útbeszámolója sem tudta elosztatni. A pesti tudós közvélemény Vámbérytől a magyarság ázsiai török szálainak felkutatását, az ottani kéziratgyűjtemények kincseinek megvizsgálását, minden képpen azonban konkrét tudományos eredményeket várt. A zsákmány e szempontból azonban igen-igen szerény volt. Vámbéryt dervis-inkognitója eleve megakadályozta abban, hogy Közép-Ázsiában komoly könyvtári munkálatokat végezzen, s ott fontos kéziratok után kutasson.

Az akadémiai közvélemény a közép-ázsiai vállalkozást önkénytelenül is összehasonlította Reguly Antalnak a finnugor népek között tett utazásaival, s a mérleg Vámbéry számára igen-igen előnytelenül alakult. Hozzájárult ehhez az is, hogy a magyar múlt finnugor szálainak kutatói – éppen Reguly anyagának vizsgálata nyomán – már többé-kevésbé világosan látták a magyar nyelv finnugor eredetét, s a török nyelvi kapcsolatok sajátos, nem nyelvrokoni jellegét.

Az elismerésre, ünneplésre vágyó Vámbéryt mindez hideg zuhanyként éri. „Ez hát a jutalma mérhetetlen fáradsalmaimnak és szenvedéseimnek, és ilyen hálát érdemeltem a nemzettől, melyért, hogy felderítsem eredetét, kockára tettem életemet; és ez legyen az elismerés az

Akadémia részéről, melynek úgy reméltem, hasznára leszek tudományos utazásom eredményeivel? – Megsértett hiúságom hatása alatt állva, kínosan esett illetően fölébredésem az álomból, melyben hazautazásom egész folyamán ringatóztam.” (Küzdelmeim, 242–243.)

Bizonyára e fogadtatásban, majd a folytatásként tornyosuló nehézségekben kell keresni annak az ellentétnek pszichológiai gyökereit, amely Vámbéryt később a magyar nyelvészeti tudós művelőitől elválasztotta.

Legőszintébb pártfogója, Eötvös báró is úgy véli, hogy közép-ázsiai tapasztalatait leggyümölcsözőbben Angliában tudja kamatoztatni. Segítségére is van odautazásában.

A „ködös Albion” bőven kárpótolja csalódásaiért. Ajánlólevelei a legmagasabb politikai posztokig elvezetik Vámbéryt, sőt a legelőkelőbb társaságok szalonjait is megnyitják előtte. „...két héttel a Temze partjára való megérkezésem után egész seregét számláltam meg barátaimnak és ismerőseimnek, kik szóban és írásban terjesztették híreimet, sőt az egykori dervist váratlanul hírneves és divatos emberévé tették a londoni társaságnak” – írja önéletrajzában (Küzdelmeim, 249.)

A harmincadik életévén alig túljutott becsvágyó fiatalember rövid idő alatt elnyeri azt, amit hosszú idő óta remélt. Első előadását a Royal Geographical Society előtt tartja, s ez meghozza számára a tartós sikert. Az ünnepelt „explorer”, a „felfedező” a legnevesebb kiadóval szerződhet könyve kiadására.

Rövid idő múltán világosan látta azonban az Angliában személye és munkássága iránti érdeklődés politikai motívációját. „Nálam a fősúlyt azokra a hírekre vetették, melyeket Hivából, Buharából és Heratból, és főképpen Oroszországnak Ázsia déli részei felé irányuló és Közép-Ázsia teljes elszigeteltsége következtében eddig figyelmen kívül maradt titkos mozgalmairól hoztam, s amelyekre a politikai körök rendkívül kíváncsiak voltak ... Fellépésemnek így politikai jelentősége volt, s ha ehhez

még hozzáteszem, hogy utazásom különös módja, nevezetesen dervis-szerepem feltűnt az idegizgató sportban kedvöket lelő angoloknak, ... némiképpen érthetővé válhatik az a rendkívüli fogadtatás, mely részemül jutott” – írja visszaemlékezéseiben. (Küzdelmeim, 254–255.)

Angliában írja meg, pontosabban fejezi be útleírását, amely így először angol nyelven jelenik meg, s nem kis mértékben járul hozzá hírnevéhez. Egy idő múltán azonban belefárad az angol társadalmi összejövetelekbe, az angol élet felfokozott tempójába, amely kezdetben szinte magával ragadta. Látja, hogy e világnak minden ünneplés ellenére is kültagja maradt. Arra pedig nem számíthat, hogy Angliában ambícióinak megfelelő álláshoz jusson.

Útleírásának megjelenése könyvsikert jelent ugyan számára, a hozzáfűzött anyagi reményeket azonban csak csekély mértékben váltja be. Ez ébreszti fel a „remélt jólét álmából”, s ismét hazája felé fordítja tekintetét.

A KÜZDELMES RÉVBE ÉRÉS

Vámbéry harminckét éves, nevét az egész művelt világ ismeri, de jövőjét illetően még korántsem érezheti magát biztonságban. Az eddig vándorboton, a máról holnapra élő Vámbérynek ekkor még nincs állása, még otthona sem. A sok nélkülözés, a megpróbáltatásokkal teli hányatott évek után pedig ez az, amire mindenekelőtt vágyik.

A budapesti egyetem török tanári állása mesterének, Repiczky Jánosnak halála óta betöltetlen volt. Ez az a tudományos poszt, amelyet Vámbéry elnyerni szeretne. Az ehhez vezető út azonban – bár Londonból való visszatérésekor valamivel nagyobb érdeklődés fogadja – tövisesnek bizonyult.

Közömbösséggel, lenézéssel és irigységgel kell megküzdenie: Minderről igen lesújtó rajzot ad önéletrajzában: „...sötét, áthatolhatatlan, undok alakok képével befestett

kárpit gyanánt meredt elém az osztály- és valláskülönbségek választófala és itt is utamat állta a vak előítélet szörnyetege; ... lehetetlen volt észre nem vennem a társadalom előkelőinek és az irányadó köröknek sértő hidegségét és tudatos tartózkodását. Sokaknak rontotta meg örömet és sokakban fojtotta le a méltánylás és az elismerés érzetét az, hogy annak a külföldön ünnepelt magyar embernek homályos a származása, családi összeköttetései nincsenek és hozzá még zsidónak is született.” (Küzdelmeim, 279.)

Az egyetemi tanári állás elnyeréséhez – még a 67-es kiegyezés előtt vagyunk – Bécsen keresztül vezet az út. Császári audiencián kell megjelennie, s ott jóindulatra is talál. Igaz, Bécs angliai követe is – nyilván ottani sikerei ismeretében, s talán személyes kapcsolatok miatt – egyengeti az útját.

A pesti egyetem sietett visszavágni Bécsnek a császári döntésért. Megtagadták tőle a tanári címet, s három évig csak tanítói minőségben, lényegesen előnytelenebb feltételek között tevékenykedhetett.

A rektor nem is rejtette véka alá véleményét. Amint írja, bemutatkozásakor így fogadta: „Ne higgye, hogy tájékoztatlanok vagyunk kétes jelleméről. Tudjuk, hogy gyöngelábon áll a keleti nyelvekkel, s hogy a tanszékre való hivatottsága nagyon kétséges. De nem akarunk ellene szegülni öfelsege parancsának és ön csak e kényszerhelyzetnek köszönheti állását.” (Küzdelmeim, 280.)

Mindez pedig egy ellene irányuló kampánnyal párosult, amelynek hullámai még a sajtót is elérték.

Persze voltak tisztelői és jóakarói is. Vámbéry ezek között említhette Deák Ferencet, Jókai Mórt s régi pártfogóját, Eötvös bárót, aki igen jól átlátott a magyar ugar akkori műveltségi viszonyain, röghöz kötött szemléletén. Tőle idézi önéletrajzában azt az igen találó megjegyzést, amelynek igazságát sajnos nem egy magyar tudós életpályája igazolta: „Az Ön utazásainak és tanulmányainak tere idegen tér az országban és csak nem hiszi azt, hogy önma-

gát vádolja a társadalom tudatlansággal és értelmetlenséggel, mikor sokkal egyszerűbb és kényelmesebb a mód, hazugnak és csalónak kiáltani ki Önt, kit nem értenek meg.” (Küzdelmeim, 289.)

Mellőzés érte az akadémiai rendes tagság elnyerésénél is: erre csak tizenkét évvel Közép-Ázsiából való visszatérése után került sor.

Londonból hazatérte mégis révbe jutást jelentett számára. Biztosítva volt tudományos munkája, amelyhez nagy buzgalommal látott hozzá. A turkológia és a magyar–török kapcsolatok kutatásának területén, továbbá a Kelet aktuális kérdései kapcsán egymásután látnak napvilágot tanulmányai, monográfiái és esszéi.

A siker és a megbecsülés sem maradt el a továbbiakban. Talán nem mindig ott, ahol Vámbéry szerette volna, de bőven kijutott neki belőle. Külföldi szereplései során a legmagasabb körökig jutott el, s otthoni nimbusza páratlan nagyságot ért el. A kor egyik legismertebb magyar emberének tartották.

Vámbéry gazdag tudományos és publicisztikai munkásságának érdemeit és gyengéit a következő fejezetekben szeretnénk részletesen bemutatni.

A TUDOMÁNYOS ÉLETMŰ VÁMBÉRY TURKOLÓGIAI MUNKÁSSÁGA

Vámbéry turkológiai munkássága hű tükörképe széles körű tudományos érdeklődésének. Figyelme az egész törökségnek szólt, s túl ezen, nem korlátozódott egy meghatározott tudományos diszciplínára. Jóllehet, kutatásának középpontjában a török nyelvek történetének emlékei és kérdései álltak, fontos szerep jutott a török népek múltjához fűződő, főként etnikai-néprajzi kérdések vizsgálatának is. S az utókor sem feledkezett el róla. A Magyar Tudományos Akadémia nemcsak hagyatékát őrzi.

Kegyelettel gondozza sírját is, s kezdeményezésére a pesti Dunaparton ma emléktábla figyelmeztet arra, hol volt a nagy tudós utolsó lakhelye.

A XIX. század ezen évtizedei a törökség jelenének és múltjának új dimenzióit tárták fel, s merőben új perspektívát vázoltak fel a kibontakozóban levő új tudományszak, a turkológia számára. Vámbéry munkássága ebbe a folyamatba ágyazódik bele, ehhez jelent fontos hozzájárulást.

A korabeli tudományos érdeklődés középpontjában hosszú időn át – érthető módon – az európai történelmet a korábbi századok során nagyhatalmi rangon befolyásoló Oszmán Birodalom állt. E sajátos, s a XIX. században már az agonizálás fázisába lépő politikai alakulat nyelvi és etnikai viszonyaira, történetére és irodalmára vonatkozó kutatások komoly eredményekkel, nem egy területen már színvonalas szintézissel büszkélkedhettek.

Annál kevésbé volt ismert a közép- és belső-ázsiai, szibériai, kaukázusi és pontusi török népek múltja és jelene. E török nyelveknek egymáshoz való viszonya éppen úgy homályban volt, mint nyelvi emlékeik, amelyektől a tudomány – nem kevésbé az indoeurópai nyelvek viszonyát tisztázó összehasonlító-történeti nyelvi vizsgálatok kisugárzása folytán – e nyelvek eredetének és fejlődésének megvilágítását várta.

Vámbéry ezen a területen, a tudományos irodalomban gyakran keleti török néven szereplő török népek nyelvi és irodalmi emlékeinek feltárásában és feldolgozásában vitte jelentős mértékben előre a turkológiát. E részterület művelésének voltak ugyan előzményei, főleg francia és angol tudósok munkáit kell kiemelni, kétségtelen azonban, hogy a páratlan becsű emlékanyag Vámbéry munkásságával került igazán reflektorfénybe.

Még 1862-ben, azaz közép-ázsiai utazása előtt tett közzé Budenz József közreműködésével egy keleti török szójegyzéket, amelynek kéziratára konstantinápolyi tanulmányai során bukkant. A mű a szójegyzék első címszava nyo-

mán *Abuska* címet kapott, s így vonult be a tudományos irodalomba.

1867-ben *Čagataische Sprachstudien* cím alatt újabb műve jelenik meg erről a területről. A cím alapján az olvasó a könyvtől a csagatáj, azaz a középkori keleti török irodalmi nyelvbe való bevezetést várja. A mű meg is felel ennek a várákozásnak, de ennél lényegesen többet nyújt. Bepillantást biztosít a keleti török nyelvek jelenébe is, vázolja azok különbözőségeit, sőt egykorú folklórtermékeken keresztül szemlélteti is azokat. A műhöz csatlakozó szótár hosszú ideig a turkológusok becses forrásának és kézikönyvének számított. A műben, amelyet a tudományos világ nagy elismeréssel fogadott, bőségesen kamatoztak Vámbéry utazásának tapasztalatai, az élő keleti török nyelvek területén való ismeretei.

1870-ben jelenik meg az *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilig* című műve, amely a török nyelvek egyik igen korai, s így rendkívül fontos nyelvemlékét állítja a figyelem középpontjába. A *Kutadgu bilig* (később ez az alak bizonyult a cím helyes olvasatának) azaz A boldogító tudomány, tulajdonképpen verses bölcséleti mű, amely az uralkodás és a kormányzás problémáit tárgyalja, 1069-ben a közép-ázsiai karahanida birodalom egyik kulturális centrumában íródott. A műnek Vámbéry korában csak egy kézírata, a Bécsben őrzött uigur betűs változat volt ismeretes. Vámbéry mind a paleográfiai problémák megoldása, mind a nyelvi kérdések értelmezése tekintetében olyan úttörő munkát vállalt magára, amely a turkológusok számára jelentősen kitágította a nyelvi múltba való visszapillantás horizontját. Mint minden úttörő munka, ez sem volt mentes hibáktól és tévedésektől. Érdemeit azonban elsősorban a fontos nyelvemlék későbbi tanulmányozói húzták alá, akiknek már további kéziratok, s természetesen sokkal nagyobb nyelvtörténeti anyag állt rendelkezésére. A *Kutadgu bilig* kiadására és feldolgozására való vállalkozás jelentőségét akkor méltányolhatjuk igazán, ha arra

gondolunk, hogy a törökség ezen páratlan becsű nyelvemlékének feldolgozása még napjainkban sem zárult le kielégítő módon.

Következő nagyobb nyelvemlék-monográfiájának megjelenéséig – közben más problémák sora foglalkoztatja – majdnem két évtized telik el, 1885-ben lát napvilágot Bécsben *Die Scheibaniade. Ein özbegisches Heldengedicht in 76 Gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm* című műve, amely ismét egy értékes bécsi keleti török kézirat szisztematikus leírását jelenti. Muhammad Szalih e műve, amely a XVI. század elején Transzoxániát uralma alá hajtó Sejbanida dinasztia egyik legjelentősebb alakjának állít emléket, természetesen a történelem és irodalom kutatói számára is páratlan értékű forrást jelent.

A fentiekben Vámbérynek a keleti török nyelvemlékeknek szentelt monografikus feldolgozásait vettük számba. A tudományos folyóiratokban természetesen még számos hasonló tanulmánya látott napvilágot, amelyek a maguk idejében nem kevésbé voltak jelentősek.

A török nyelvek múltjának tanulmányozása során nem feledkezett meg az oszmán-török nyelv emlékeiről sem, bár érdeklődése elsősorban a keleti törökséghez kötötte. Neki köszönhetjük az első monografikus oszmán-török nyelvemlékkiadást (*Alt-osmanische Sprachstudien*. Leiden, 1901.), amely egy értékes XIV. századi kézirat közlésén túl az első elemző betekintést nyújtja e fontos török irodalmi nyelv múltjába.

Kevesebb siker kísérte a török nyelvek etimológiai szótárával kapcsolatos vállalkozását (*Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*. Leipzig, 1878.) és a XIX. század utolsó éveiben megfejtett orhoni vagy ótörök feliratok magyarázatához írt tanulmányát. Az előbbi szerkesztésen kapcsolódott magyar-török nyelvhasználati tanulmányaihoz, ahol munkásságát – mint látni fogjuk – joggal érte gáncs. A nyelvtudomány általános metodikájában való gyengeségei, amelyeket később kritikus szemmel jómaga

is átlátott, e munkáiban ütköztek ki a legszembetűnőbben. A nyelvi források feltárásának és bemutatásának területén kitűnő nyelvi ismereteivel könnyen oldotta meg a felbukkanó problémák zömét. A nyelvi anyag további megszólaltatásában hiányzott azonban számára a korszerű tudományos metodika iránytűje, s ezt a hiányt olykor egyéni fantáziával, megalapozatlan spekulációval próbálta pótolni. A metodika kritikus elsajátítására később sem vállalkozott, s így – hiszen a tudomány órái nem álltak meg – a tudományos műhelyét jellemző elmaradás csak tovább nőtt. Az úttörő vállalkozás dicsérete azonban itt is joggal megilleti. Különösen akkor, ha arra gondolunk, hogy a török etimológiai szótár ügye csak a mi századunk 60-as éveiben került komoly vállalkozások formájában napirendre, s lényegében még ma sem tekinthető lezárt tudományos kérdésnek, megoldott feladatnak.

Heves bírálatot váltott ki Buhara történetéről írt munkájával is (1. bibliográfia), amelyben a történeti vizsgálatok síkján lényegében a már említett hibák, metodikai fogyatékoságok ismétlődtek.

Elismerés kísérte azonban a török népek ősi kultúrájára, ill. jelenkori néprajzára vonatkozó tanulmányait. Az első ilyen műve (*Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes*. Budapest, 1879) etimológiai tanulmányaiból nőtt ki: a nyelv szókincsét érintő történeti tanulmányok segítségével akart a szavak mögött rejlő tartalmi összefüggésekbe behatolni, hogy felvázolja a törökség kultúrtörténetének főbb vonásait. Rangos alkotásai közé tartozott *A török faj ethnológiai és ethnografiai tekintetben* című műve is (Budapest, 1885), amely részletes áttekintést ad a törökségről, annak múltjáról és jelenéről. Vámbéry a maga korában rendelkezésre álló ismereteket olvasztotta össze hasznos szintézissé. Mint turkológiai kézikönyv sokáig töltött be fontos szerepet. A gyorsan fejlődő részkutatások folytán adatai és megállapításai természetesen fokozatosan elvesztették jelentőségüket. A szintézisre való vállalkozás érde-

mét a legjobban talán az szemlélteti, hogy hasonló jellegű mű csak a XX. század ötvenes éveinek végén látott napvilágot.

Vámbéry oszmanisztikai érdeklődéséről a nyelvemlékek kapcsán már tettünk említést. Fontos azonban szólni arról is, hogy az oszmán-török irodalmi nyelvet, hatalmas irodalmi hagyatékát, s a magyar múlt kutatói számára való jelentőségét kitűnően ismerő Vámbéry melegen ápolta e vonatkozásokat is. Több dolgozatában hívta fel a figyelmet értékes magyar vonatkozású forrásokra, s része volt abban is, hogy Szilágyi Dániel páratlan értékű török kézirat gyűjteménye Isztambulból a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába kerüljön. Nem kétséges, hogy mindez pozitív hatással volt a magyar turkológia történeti érdeklődésű kutatásainak kibontakozására.

Az Oszmán Birodalom akkori jelenének problémái, politikai és kulturális kérdések egyaránt, fontos szféráját képezték esszéírói és publicisztikai tevékenységének. Erről azonban egy másik fejezetben szeretnénk megemlékezni.

A KORAI MAGYAR–TÖRÖK NYELVI ÉS TÖRTÉNETI KAPCSOLATOK KÉRDÉSEI VÁMBÉRY MUNKÁSSÁGÁBAN

Ez volt az a terület, ahol Vámbéry a legtöbb szelet vetette, s ahol a legtöbb vihart is aratta.

A magyarság eredetének és a magyar nyelv rokonságának kérdései Vámbéry munkásságában kezdettől fogva különleges szerepet játszottak. Ilyen irányú érdeklődésének kialakulásához a magyar tudomány akkori képviselőitől nem kevés indítékot kapott, s az is természetes volt, hogy ugyanazok a tudósok nem kis várakozással tekintettek magyar ő- és nyelvtörténeti vonatkozású turkológiai kutatásainak eredményei elé.

Vámbéry keleti útjainak célkitűzéseit is e gondolatok jegyében fogalmazta meg. Igaz, hogy ezek korántsem

vezettek olyan kézzelfogható eredményekhez, mint Reguly Antal finnugor gyűjtései. Közvetett módon mégis hozzájárultak Vámbéry anyagismeretének kiszélesüléséhez. Így később sem alaptalanul hozta kapcsolatba keleti utazásait nyelvrokonsági-őstörténeti kutatásaival.

Vámbéry közép-ázsiai utazását megelőzően a magyar nyelv eredetének ügyében a finnugor nyelvészek még nem mondták ki a döntő szót. A nyelvrokonítás legjelesebb képviselői is a magyar nyelv „közbülső állásáról” beszéltek, sőt úgy vélték, hogy az a török nyelvekhez áll közelebb.

A kutatásokban való fordulat éppen Vámbéry Közép-Ázsiából való visszatérése körül bontakozott ki. A magyarországi finnugor nyelvtudomány hivatott mesterei kiterjedt nyelvi anyag beható vizsgálata után egybehangzóan a magyar nyelv finnugor rokonsága mellett törtek lándzsát, nyelvünk török elemeit pedig későbbi nyelvi hatás termékének, azaz jövevényszavaknak minősítették.

Vámbéry, jóllehet közép-ázsiai utazását követő külföldi szereplése és irodalmi munkássága erejét jó ideig lekötötte, hű maradt a magyar-török nyelvi és történeti vonatkozások kutatásához. De – s ez volt a bajok eredendő forrása – főleg érzelmi alapokról kiindulva, hű maradt meghaladott elképzelésekhez is. Nem látta be, hogy a finnugor nyelvészeket tudományos anyaguk kiszélesülése és módszereik tökéletesedése vezette új ítéletekhez.

Már egy 1866-ban megtartott akadémiai előadásban is szemrehányóan szólt arról, hogy a finnugor nyelvészek a magyar nyelvnek a török-tatárhoz való viszonyát „kicsinylik”. Majd 1870-ben terjedelmes tanulmányt szentelt e problémakörnek, amely egy nagy tudományos vita kezdetét jelentette.

E tanulmányában elfogadja ugyan a magyar nyelv finnugoreredetének gondolatát, s jómaga is hajlandó a török elemeket a „másodlagos rokonság”, azaz a jövevényszavak szintjére helyezni, szóegyeztetéseinek célkitűzése és gyakorlata azonban már annak az érzelmi mozzanatoktól

determinált gondolatnak van alárendelve, hogy „a magyar nyelv eredetében ugor, de a nemzet későbbi érintkezése és történeti átalakulásánál fogva egyformán ugor és török jellemű”. (*Nyelvtudományi Közlemények* 1870, 120.) Az ennek bizonyítására összeállított szópárhuzamokkal Vámbéry elsősorban e szóréteg nagyságrendjét és így a nyelvi érintkezés mélységét akarta bizonyítani. A metódust e célnak rendelte alá.

A magyarországi finnugor nyelvtudomány hivatott mestere, Budenz József, aki Vámbéry tanulmányának bírálata-ra vállalkozott, könnyűszerrel mutatott rá a módszerbeli gyengékre és következetlenségekre. A szakavatott megrostálás után a szóegyeztetések anyaga valamivel többre, mint egyharmadára zsugorodott.

Vámbéry vállalkozása a magyar-török nyelvi egyezések tételes összeállítására mégsem volt haszontalan. A helyesnek ítélt megfelelések szilárd kiindulópontot jelentettek a későbbi kutatás számára. Az ő érdeme volt az is, hogy nyelvi dokumentációjával rámutatott a török nyelvek emléktárájának és nyelvújításainak e kutatásokban való jelentőségére.

Vámbéry a magyar-török nyelvi kapcsolatok kérdéseire elsősorban érzelmi alapon közeledett. Soha nem látta be, hogy az igazi tudományos feladat nem a török nyelvi elemek vélt felértékelésében, hanem a reális nyelvtörténeti keretbe való begyázásában rejlik. A magyar és a török nyelvtudománynak elsősorban ezzel tett volna nagy szolgálatokat.

Vámbéry egy 1882-ben megjelent művében (*A magyarok eredete*. Ethnologiai tanulmány) még határozottabban tört lándzsát elképzelései mellett. E monográfiájában a nyelvi rokonság kérdése egy szélesebb etnikai-kulturtörténeti keretben kerül tárgyalásra, s ez a háttér éppen elméletét hivatott támogatni. Ennek kifejtése során pedig tudományos offenzívába kezd a finnugor nyelvészek ellen. Budenz magyar-ugor szóegyeztetéseit szigorúan megbírál-

ja, azok nagy részét elveti; abból az állításból indulva ki, hogy a magyar nyelv szókincsének mintegy kétharmad része török alapon magyarázható, úgy véli, hogy a magyar szókincset közelebbi szálak fűzik a török, mint a finnugor nyelvekhez. Az egymást megtámogató helyzetbe állított nyelvészeti, őstörténeti stb. érvek nyomán magától értetődően a magyarság török eredete mellett tör lándzsát.

A Vámbéry könyve nyomán kirobbanó vita, amely az ugartörök háború neve alatt vonult be a magyar tudomány történetébe, hullámaival a közvéleményt is elérte. A kérdés kapcsán a nem tudományos sajtó is csatasorba állt. A finnugor tábor, elsősorban Budenz József és Hunfalvy Pál szakavatott írásaival, a tudomány frontján elsöprő győzelmet aratott. Vámbéry „turáni” gondolatai azonban még hosszú ideig elevenen éltek a közvéleményben.

Vámbérynek az ugor-török háborút kirobbantó monográfiáját további magyar őstörténeti tanulmányok követték. Ezek szervesen kapcsolódtak Vámbéry török vonatkozású kulturtörténeti, ill. őstörténeti munkáihoz. Híven jelezték azt a fordulatot, amely Vámbéry tudományos érdeklődésében a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján bekövetkezett.

1895-ben jelent meg *A magyarság keletkezése és gyarapodása* című műve, amelynek megírására Vámbéryt a millennium is ihlette. E munkája számos ponton korábbi nézeteinek jelentős módosulásáról tanúskodik. A viták harci zajának elcsendesedése után Vámbéry a magyar nyelv és etnikum kialakulásának számos kérdésében ellenfelei álláspontját tette magáévá. Nem egy ponton azonban ismét merész újításokkal hozakodott elő. A könyv egyik alapgondolata az volt, hogy a sajátos magyar keverék-etnikum már a honfoglalást megelőzően kialakult a Kárpát-medencében. Ez mind a tudományos körökben, mind pedig a közvéleményben élénk visszatetszésre talált. Ellentmondásban volt ez Vámbéry korábbi elméleteivel és a történeti tényekkel egyaránt. Az adott pillanatban pedig a legkevésbé hízelt a nemzeti önérzetnek. A hűvös

fogadtatás miatt Vámbéry jó időre el is fordult az őstörténeti kutatásoktól. Utolsó monográfiája, amelyet e kérdésnek szentelt (*A magyarság bölcsőjénél. A magyar-török rokonság kezdete és fejlődése*. Budapest, 1914) már csak halála után látott napvilágot.

Vámbéry magyar őstörténeti kutatásai, a korai magyar-török érintkezések kapcsán való munkálkodásai a sok tévedés és zsákutca ellenére sem voltak haszontalanok. A téves elméletek a kritika kihívásával hozzájárultak a kérdések egyértelmű tisztázásához. Ezen túl azonban Vámbéry tanulmányai sok esetben a tényanyag hasznos összefoglalását jelentették, amelynek megrostálásához számos ponton jómaga is érdemben és maradandó értékkel járult hozzá.

VÁMBÉRY POLITIKAI TERMÉSZETŰ ÍRÁSAI

Monográfiák sora, számtalan újságcikk és esszé a tanúja Vámbéry politikai-publicisztikai tevékenységének. Ezekben mint a Kelet ismerője és szakembere mutatkozik be a szélesebb nyilvánosság előtt. A honi és a külföldi sajtóban megjelent írásairól – cikkekről, kommentárokról, levelekről stb. – ma sincs pontos képünk. Azt is csak hozzávetőlegesen tudjuk, hogy az évtizedek során Vámbéry milyen sajtóorgánumokkal állt kapcsolatban. Az e területen Vámbéry nevéhez kapcsolódó nimbusz azonban hű bizonyítéka annak, hogy az Európa és az Újvilág patinás sajtó fórumain folytatott tevékenysége nemzetközi érdeklődéssel és megbecsüléssel találkozott.

Vámbéry tevékenységének e szférájához rendkívül nagy becsvágy és sok érzelmi mozzanat fűzte. Tudatában volt az ismereteiből adódó előnyöknek, s az így aratott sikereknek is. Szinte kárpótolva érezte magát a tudományos vitacsatákban való vereségekért. De volt egy pont, ahol becsvágya e területen sem nyert kielégülést. Örök túskeként élt

benne az, hogy a külügyek szférájában a Monarchia illetékes körei szolgálataira sohasem tartottak igényt.

Publicisztikai munkásságának kezdetei a sztambuli évek-re estek. A politikai körökkel való kapcsolatai szinte predestinálták a laptudósítói feladatra, amelyet akkor inkább anyagi okokból, mint ambícióból vállalt el. A keleti utazások, az iráni út és a kalandos közép-ázsiai vállalkozás azonban hatalmas tőkét teremtett számára e területen, s ezt Vámbéry kitűnően tudta kamatoztatni.

Az utazások kevés tudományos konkrétumot, más szóval feldolgozható anyagot hoztak számára. Az európaiak számára szinte ismeretlen területeken szerzett személyi tapasztalatoknak, geográfiai, társadalmi, etnográfiai stb. ismereteknek azonban különös politikai súlya is volt. Nem véletlen, hogy a Kelet monopóliumára törekvő angol politikai körök nyomban felfigyeltek Vámbéryre, aki tapasztalatait már ezen igényeket szem előtt tartva sikerrel tudta értékesíteni. Első angliai tartózkodása egy csapásra a Kelet elismert politikai szaktekintélyévé avatta. A kor rangos politikai sajtó fórumaival való kapcsolatainak kialakulása, aktív publicisztikai tevékenysége a külföldön szerves folyamánya volt a fiatal Vámbéry angliai diadalútjának.

Első angliai szereplései, a különböző előadások és tudományos kontaktusok, annak a politikai elképzelésnek jegyében zajlanak le, hogy Közép-Ázsia fontos politikai változások küszöbén áll: előbb-utóbb a terjeszkedő cári hatalom befolyása alá kerül, ez pedig közvetlenül érintheti Anglia indiai érdekeit. Nem csoda tehát, hogy az angol közvélemény különös figyelmet szentelt a Keletről érkezett magyar utazó benyomásainak, aki ugyanakkor hű bizonyosságát adta anglofil habitusának.

Az idő Vámbéry javára dolgozott, mert a politikai események rövid időn belül a jóslatok igazolásának tűntek. A közép-ázsiai kánságok területei a XIX. század 60-as éveinek végén és 70-es éveinek során cári fennhatóság alá kerültek.

Ez a politikai aktualitás szolgáltatott alapot Vámbérynek ahhoz, hogy a 70-es évek során két munkát is szenteljen az e területek politikai sorsával összefüggő kérdéseknek. Oroszország hatalmi állása Ázsiában c. műve 1871-ben, *Zentralasien und die englische-russische Grenzfrage* c. kötete, tulajdonképpen a kérdés kapcsán irt cikkeinek, esszéinek stb. gyűjteménye, 1873-ban jelent meg. Ezt követően látott napvilágot 1875-ben a *Der Islam im XIX. Jahrhundert* című műve is, amelyben egyes iszlám országoknak az európai haladáshoz való felzárkózását célzó reformtörekvéseit vázolja fel.

Vámbéry e művét szinte védőíratnak szánta az iszlám-társadalom mellett, a Nyugatnak az iszlám uralta Keletre vonatkozó ítéletét akarta korrigálni. Mindezzel kapcsolatos gondolatait egy sajátos kulturtörténeti-vallási keretben foglalta össze, figyelmen kívül hagyva éppen azokat az alapvető társadalmi mozgásokat, amelyek a két világ konfrontációjához vezettek.

A 80-as évek derekán ismét kitűnő alkalom kínálkozott Vámbéry számára a közép-ázsiai nagyhatalmi konfliktus témájának felelevenítésére. A közvetlen indítékot Angliának és Oroszországnak az afganisztáni érdekszférában való egy konfliktusa szolgáltatta. Vámbéry *The coming struggle for India* című műve (London, 1885.) a legalkalmasabb időpontban elevenítette fel anglofil politikai nézeteit. Ez a műve talán életének legnagyobb politikai sikerét jelentette. Az angliai politikai porondon személyesen való megjelenése ismét diadalúttá változott.

1898-ban jelent meg Párizsban a *La Turquie d'aujourd'hui et d'avant quarante ans* c. munkája, amely az Oszmán Birodalomnak a XIX. század második felében bekövetkező hanyatlását vázolja fel. Ezen írása, amely igen sok kritikai megjegyzést adresszál a szultáni kormányzat címére, nem kevésbé járult hozzá ahhoz, hogy Vámbérynek II. Abdülhamit szultánhoz fűződő korábbi szívélyes kapcsolatai megomlottak.

Vámbéry politikai írásainak vezérmotívuma a haladást és kultúrát terjesztő Anglia keleti hatalmi törekvéseinek a zsarnok és elmaradott Oroszországgal szemben való támogatása. Jómaga ezt azzal magyarázta, hogy e politikai állásfoglalása az 1848–1849-es szabadságharc leverésekor megsértett hazafias öntudatból fakadt. Ezek az események – vélte – egy életre szembeállították a cári Oroszországgal. Valószínű azonban, hogy életének a közép-ázsiai utazást követő angliai eseményei e vonatkozásban legalább olyan lényeges, ha nem lényegesebb szerepet játszottak.

E politikai írások ugyanakkor arról tanúskodtak, hogy a nagy európai társadalmi átalakulások, az új forradalmi elméletek nem kerültek Vámbéry látókörébe, s így magától értetődő, hogy Európa és Kelet viszonyát is e megfontolásoktól függetlenül szemlélte. A külpolitikai kérdéseket szinte kizárólag az orosz–angol nagyhatalmi összecsapás dimenziójában, a Kelet belső kérdéseit pedig egy sajátos kulturtörténeti-vallási keretben vizsgálta, legtöbbször távol a reális társadalmi problémáktól. Ebből a pozícióból vette például védelmébe a Nyugattal szemben az Oszmán Birodalmat; a nagyhatalmi osztozkodás igazi rugói szinte teljesen hományban maradtak számára. Az, hogy publicisztikai tevékenysége később erősen csökkent, bizonyára azzal is összefüggött, hogy arra a prognózisra, amelyhez a legnagyobb reményeket fűzte, nevezetesen az orosz–angol összecsapásra, a századforduló körül rácáfolt az idő.

Történelmi-politikai elképzeléseinek számos vonatkozása vall Vámbéry naivitásáról is. Íme egy példa.

Vámbéry büszkén vallhatta és vallotta is magáról, hogy személyét külföldi uralkodók és politikusok – a perzsa sah-tól az angol udvarig – megkülönböztető figyelemben részesítették. Annál mélyebben érintette azonban az a tény, hogy a Monarchia illetékes körei személyét mint politikai szakértőt teljesen mellőzték. Panaszkodva és szemrehányóan ír arról, hogy még a Monarchia boszniai konfliktusa idején sem gondoltak rá, pedig II. Abdülhamit szultánhoz fűződő

szívélyes kapcsolatai miatt ő lett volna az igazán hivatott valaki arra, hogy ezt az ügyet rendbe tegye ...

Számos rövidebb-hosszabb lélegzetű esszében foglalt állást a Keletet érintő aktuális kérdésekkel kapcsolatban is. Ezek az írásai széles tematikai spektrumról tanúskodnak. Az igazság azonban az, hogy azon politikai írásait, amelyek 1865 után a nyugati sajtóban jelentek meg, s bizonyos szerepet játszottak az ottani közvélemény Keletről való elképzeléseinek formálásában, szinte alig ismerjük. Ezek alapos ismerete pedig elengedhetetlenül szükséges lenne ahhoz, hogy végleges ítéletet lehessen alkotni Vámbéry politikai tevékenységéről. A tények hézagos ismerete teszi érthetővé, hogy Vámbéry személyéhez mint politikai publicistához mindmáig ellentmondó vélemények kapcsolódnak. A magyar nacionalistától az angol kémig a legkülönbözőbb címkével látták el személyét szóban és írásban. A jövő kutatásainak feladata lesz e vonatkozások egyértelmű és megnyugtató tisztázása.

A TUDÓS ÉLET HAGYATÉKA

Vámbéry a turkológia és a magyar–török nyelvi cs történeti kapcsolatok számos kutatási területén hagyott nem kevés maradandót az utókor számára. Pályafutását elemezve és tudományos életművét mérlegre téve válaszolnunk kell azonban arra a kérdésre is, hogy mit jelent Vámbéry munkássága ma számunkra? Van-e annak még napjainkban – halála után több mint 60 évvel – aktualitása, tanulsága a jelen turkológusai számára?

Vámbéry tudományos eredményei a törökség és a magyar–török kapcsolatok akkor napirenden levő legfontosabb kérdéseikhez kapcsolódtak. Munkái valóban a kutatás centrumában voltak.

Az általa művelt kutatási területeken úttörő munkát végzett. E munka gazdag volt eredményekben, s mint minden

úttörő vállalkozás, nem volt mentes hibáktól és tévedésektől sem.

Természetesen nagy hiba lenne Vámbéry munkásságáról az úttörő vállalkozásokhoz kapcsolódó olykor súlyos tévedések alapján ítéletet mondani. Ez csak homályba borítaná munkáinak valós eredményeit, amelyekkel ténylegesen hozzájárult a turkológia nemzetközi és honi épületének építéséhez.

Eredményeit ugyanakkor nem a XX. század utolsó évtizedei turkológiájának mércéjével kell mérnünk. Annak megítélésében a XIX. század és a századforduló turkológiai kutatásainak helyzetéből kell kiindulnunk. Annak a kornak kutatási színvonalából, amikor a turkológia még valóban gyerekcipőben járt, s az európai tudományosság egyik legfiatalabb diszciplínájának számított.

Közhely, hogy a tudományos eredmények, az új ismeretek, az összefüggések új magyarázatai sokszor észrevétlenül, a felfedezőre és felismerőre való hivatkozás nélkül épülnek be a következő generáció ismerettárába. Vámbéry írásait böngészgetve pedig hány és hány olyan vonatkozásra bukkanunk, amely a tudományos ismeretgyarapodás e csendes csatornájának nyomába mutat.

Ma már elavult szöveg-, ill. nyelvemlékkiadásai a maguk korában felbecsülhetetlen értékű kezdeményezések voltak, amelyek valóban széles ösvényt nyitottak a következő turkológus generáció munkájához. Éppen Vámbéry munkái szolgáltatták az alapot a nyelvemlékek tökéletesebb magyarázatához és a török nyelvtörténet tényeinek jobb megértéséhez.

E területről idézzünk egy példát. Vámbéry egy akadémiai felolvasásában 1868-ban kitér a keleti és nyugati török nyelvek hangrendszerének különbözőségeire. Így ír erről: „A khinai tatárságban divatos török, melyben az utánozhatatlan finom kihangzás és erős torokhang van túlsúlyban, idegen fülnek fölötte darabos és kietlennek tetszik. E sajtáság mindinkább elvész, mennél továbbra haladunk nyugot felé;

és ha a Bosporus partjaihoz értünk, azonnal észrevevesszük az ottomán szójárásnak hangzatosságát és finomságát, amelyet inkább hasonlítanánk az olaszhoz, mint ázsiai testvér dialektusai egyikéhez.” (A keleti török nyelvről. 12.)

Ma, amikor ugyanezt a kérdést a XX. század nyelvtudományának metodikai fegyverzetével közelítjük meg, s az oszmán–török nyelv hangrendszerének változásairól szólna ennek okát a térség indoeurópai nyelveinek hatásában keressük, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a nyelvi tények felismerésének érdeme Vámbéry nevéhez fűződik.

A magyar nyelv török jövevényszavainak irodalmát találgatva pedig hány és hány esetleg újra és újra bonckés alá került egyeztetés kapcsán bukkan fel kiinduló forrásként Vámbéry neve. Helyesnek és tévesnek bizonyult kísérletekkel kapcsolatban egyaránt. S az utóbbiak éppen úgy hozzátartoznak a tudományos megismerés folyamatához, mint az előbbiek.

A korai magyar–török érintkezések kapcsán a magyar kevert etnikumnak a honfoglalást megelőző kialakulásáról vallott elméletét pedig nem hozzuk-e nyomban kapcsolatba a kettős honfoglalás napjainkban szenvedélyesen vitatott téziseivel?

S a példák számát minden területen tovább szaporíthatnánk.

Vámbéry tévedéseit és hibáit a tudományos kritika már a maga idején helyreigazította. Kutatásainak pozitív eredményei pedig szervesen olvadtak be a következő generációk munkájába. Munkáit így ma már nagyon ritkán kell kézbe vennünk. Azok felett eljárt az idő. A tudomány órájának mutatója ma már másként áll.

Van azonban egy pont, ahol Vámbérynek ma is elevenen ható hagyományként jelen kell lennie a magyar tudományban. Vámbéry a sokkal, de sokkal kedvezőtlenebb lehetőségek korában egy tudós élet munkájával mutatta meg, hogy a turkológia művelése hány és hány területen áll szoros összefüggésben a nemzeti tudományossággal. A

magyar nyelv és történelem ezer évnél jóval nagyobb időszakra kiterjedő török kapcsolatainak valamennyi szférájában – a korai kapcsolatoktól az oszmán-török érintkezések századain át a maga koráig – értékes tudományos munkák sorával dokumentálta a turkológiai kutatások széles spektrumát, e kutatási munkáknak tudományosságunk számára való felbecsülhetetlen értékeit.

E távlatoknak teljes szélességében való felvázolása Vámbéry vitathatatlan érdeme, életművének számunkra ma is érvényes tanulsága.

E hagyomány tisztelete a ma tudósait arra kötelezi, hogy a magyar tudomány érdekeinek józan és felelősségteljes mérlegeléséből kiindulva megvizsgálják, hogy jól sáfárkodtak-e és jól sáfárkodnak-e Vámbéry Ármin tudományos hagyatékával. Különösen napjainkban, az összehasonlíthatatlanul kedvezőbb lehetőségek kibontakozásának korában.

BIBLIOGRÁFIA VÁMBÉRY ÁRMIN MŰVEI

E jegyzékbe egy tanulmány kivételével csak a könyv alakban megjelent munkákat vettük fel. Ha a mű magyar nyelven is megjelent, a párhuzamos idegen nyelvű kiadás regisztrálásától eltekintettünk. Ezek, továbbá Vámbéry egyéb műveinek vonatkozásában a róla szóló irodalomban megjelent bibliográfiák tájékoztatnak.

Deutsch-türkisches Taschen-Wörterbuch. Constantionopel, 1858.

Abuska. Csagataj-török szógyűjtemény. Előbeszéddelel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. Pest, 1862.

Közép-Ázsiai utazás, melyet a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1863-ban Teheránból a turkman sivatagon át, a Kaspitenger keleti partján Khivába

Bokharába és Szamarkandba tett. Pest, 1865. (Új magyar kiadás: Dervisruhában Közép-Ázsián át. 1966.)

Cagataische Sprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der cagataischen Sprache. Leipzig, 1867. Vándorlásaim és élményeim Persiában. Pest, 1867.

Vámbéry Ármin vázlatai Közép-Ázsiából. Újabb adatok az oxus-melléki országok népismereti, társadalmi és politikai viszonyaihoz. Pest, 1868.

Magyar és török-tatár szóegyezések. Nyelvtudományi Közlemények 1870. 109–189.

Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilig. Uigurischer Text mit Transcription und Übersetzung nebst einem uigurisch-deutschen Wörterbuche. Innsbruck, 1870.

Oroszország hatalmi állása Ázsiában. Történeti tanulmány. Pest, 1871.

Bokhara története a legrégibb időktől a jelenkorig. Ismert és ismeretlen keleti kútforrások után. Pest, 1873.

Zentralasien und die englisch-russische Grenzfrage. Gesammelte politische Schriften. Leipzig, 1873.

Der Islam im XIX. Jahrhundert. Eine culturgeschichtliche Studie. Leipzig, 1875.

Keleti életképek. Bp., 1875.

Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen. Leipzig, 1878.

Die Türken in Europa. Mit einer Einleitung „Die orientalische Frage als Kulturfrage“ von H. Vámbéry und historisch-ethnographischen Anmerkungen von K. E. Franzos. Stuttgart, 1878.

Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes. Leipzig, 1879.

The Turcomans between the Caspian and Merv. S. 1. 1880.

A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány. Bp., 1882.

The coming struggle for India. London, 1882.

A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben. Bp., 1885.

Die Scheibaniade. Ein özbegisches Heldengedicht in 76 Gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm. Text, Übersetzung und Noten. Wien, 1885.

Freiheitliche Bestrebungen im moslimischen Asien. Berlin, 1893.

A magyarság keletkezése és gyarapodása. Bp., 1895.

La Turquie d'aujourd'hui et d'avant quarante ans. Paris, 1898.

The ravel and adventures of the Turkish admiral Sidi Ali Reis in India, Afghanistan, Central Asia and Persia, during the years 1553–1555. London, 1899.

Alt-osmanische Sprachstudien. Mit einem azerbaižanischen Texte als Appendix. Leiden, 1901.

Le péril jaune. Étude sociale. Bp., 1904.

Küzdelmeim, Bp., 1905.

Reformképes-e a Kelet. Bp., 1911.

A magyarság bölcsőjénél. A magyar-török rokonság kezdete és fejlődése. Bp., 1914.

A VÁMBÉRY ÁRMINNAL FOGLALKOZÓ IRODALOMBÓL

RÉCSEY VIKTOR: Vámbéry Ármin. Sopron, 1887.

RÉCSEY VIKTOR: Vámbéry Ármin élete és tudományos működése. Kassa, 1889.

GOLDZIHHER IGNÁCZ: Vámbéry Ármin t. tag emlékezete. 1915. (MTA Emlékbeszédék XVII.)

MUNKÁCS BERNÁT: Vámbéry Ármin tudományos munkássága. Budapesti Szemle 1915. 87 112., 243–274.

TÁBORI PÁL: A sánta dervis. Egy csodálatos élet regénye. Bp., 1934.

HAZAI GYÖRGY: Ármin Vámbéry 1832–1913. A Bio-Bibliography. Bp., 1963. (Micropublications of the Library of the Hungarian Academy of Sciences. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának mikrokiadványai 3.)

HAZAI GYÖRGY: Megemlékezés Vámbéry Árminről. Nyelvtudományi Közlemények 1963. 196-198.

KAKUK ZSUZSA: Vámbéry Ármin (1832–1913). Megjelent: Vámbéry Ármin: Dervisruhában Közép-Ázsián át. Bp., 1966. 5–13.

VÁMOS MAGDA: Resid effendi. Vámbéry Ármin élete. Bp., 1966.

KIS JÓZSEF: Vámbéry nyomában. Egy filmrendező naplójából. Bp., 1972.

* * *

A Vámbéry-irodalom új termékei közül kiemeljük az alábbiakat:

ALDER LORY–DALBY RICHARD: The dervish of Windsor Castle. The life of Arminius Vambery. London, 1979. [Bibliography. The works of Arminius Vambery: 498-508.]

COCO CARLA: Vámbéry Ármin műveinek bibliográfiája. In: Vámbéry Ármin emlékezete. Bp., 1986, 26-59.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Batu kán pesti rokonai. Vámbéry Ármin és tatárja, Csagatai Izsák. Kiadatlan írások és dokumentumok. Pozsony, 2001.

Bartholomä Ruth: Von Zentralasien nach Windsor Castle. Leben und Werk des Orientalisten Arminius Vámbéry (1832–1913). Würzburg 2006 [Bibliographie: 119-161.]

* * *

Külön soroljuk fel Liliom Aurum Kiadónál megjelent könyveket:

Vámbéry Ármin: Dervisruhában Közép-Ázsián át. Dunaszerdahely, 2000.

Vámos Magda: Resid efendi (Vámbéry Ármin élete). Dunaszerdahely, 2001.

Vámbéry Ármin: Küzdelmeim (önéletrajzi regény). Dunaszerdahely, 2001.

Kis József: Vámbéry nyomában (Egy filmrendező naplójából). Dunaszerdahely, 2002.

Vámbéry Ármin: A magyarok keletkezése és gyarapodása. Dunaszerdahely, 2003.

Vámbéry Ármin: Vándorlásaim és élményeim Perzsiában. Dunaszerdahely, 2005.

Vámbéry Ármin: A török faj. Dunaszerdahely, 2006.

Vámbéry Ármin: A Nyugat kultúrája Keleten. Dunaszerdahely, 2007.

Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél. Dunaszerdahely, 2008.

TARTALOM

Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája	
<i>A Tarih-i Ungurus és kritikája</i>	5
Előszó	5
Bevezető	9
Magyarország története	
<i>Terdzsümán Mahmúd krónikájának fordítása</i>	35
Jegyzetek	265
Mutatók	289
Irodalom	309
Függelék	316
 Vámbéry Ármin életútja	 335

A sorozatban eddig megjelent kötetek

Vámbéry Ármin: Dervisruhában Közép-Ázsián át
Vámos Magda: Resid efendi (Vámbéry Ármin élete)

Vámbéry Ármin: Küzdelmeim (önéletrajzi regény)

Kis József: Vámbéry nyomában

(Egy filmrendező naplójából)

Vámbéry Ármin: A magyarok keletkezése
és gyarapodása

Vámbéry Ármin: Vándorlásaim
és élményeim Perzsiában

Vámbéry Ármin: A török faj

Vámbéry Ármin: A Nyugat kultúrája Keleten

Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél

Előkészületben

Vámbéry Ármin: Bokhara története

Hazai György
Vámbéry inspirációk

Első kiadás
Felelős kiadó: Hodossy Gyula
Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc
Nyomdai előkészítés: Lilium Aurum
Nyomta: Text-Print Nyomdaipari Kft., Győr
Kiadta: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2009
Megjelent 800 példányban

György Hazai
Inšpirácia Vámbéryho

Prvé vydanie
Zodpovedný vydavateľ: Gyula Hodossy
Zodpovedný redaktor: Ferenc Kulcsár
Grafická úprava: Lilium Aurum
Tlač: Text-Print Nyomdaipari Kft., Győr
Vydal: Lilium Aurum, Dunajská Streda, 2009
Náklad: 800 výtlačkov
ISBN 978-80-8062-395-1

www.liliumaurum.sk

